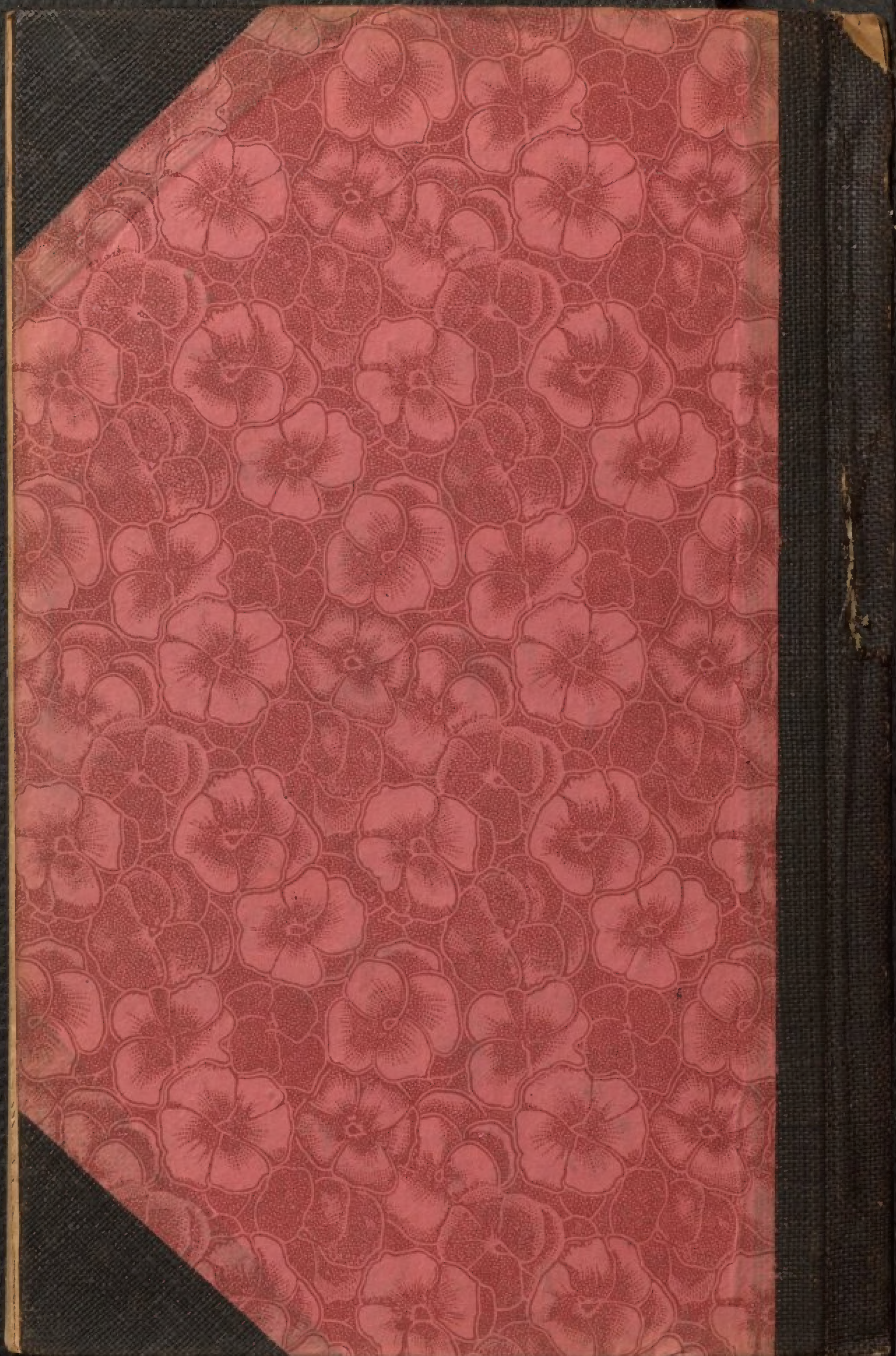
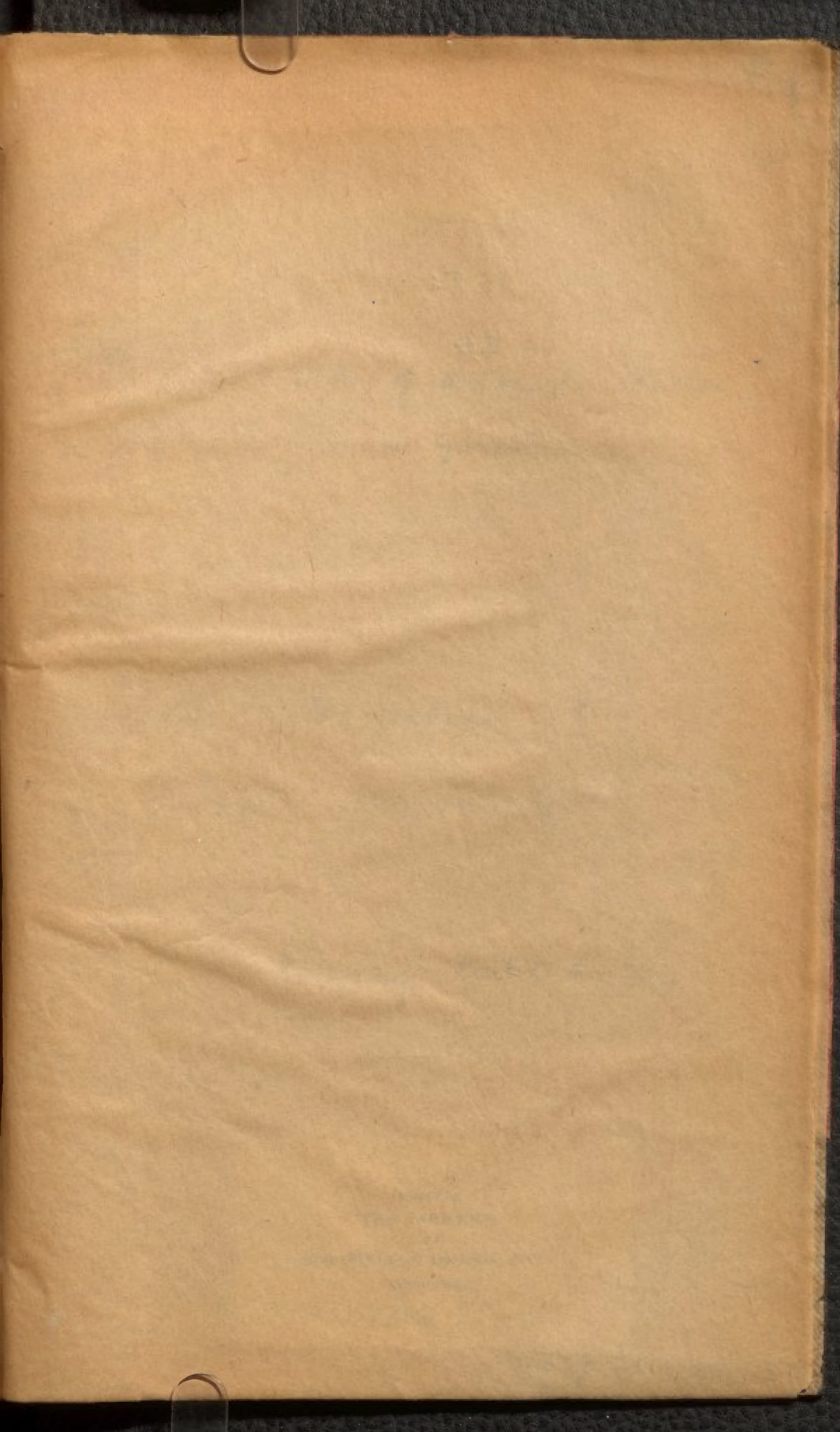

Lithographed copy of ancient Persian medical MS. in quatrains

Presented to the Library of McGill University by Dr. Casey Wood

FROM
THE LIBRARY
OF
SIR WILLIAM OSLER, BART.
OXFORD
7786 42

7756
42

7786
42
Page 1

ما شاء اللہ لا حول ولا قوۃ الا باللہ

شرح رباعیات طب یوسفی

موسوم بہ

المعالجۃ الموزونۃ بالنسخ المجربۃ

حسب فرمائش

شیخ الٰہی بخش و محمد جلال الدین تاجران کتب لاہور

مطبع رفاہ عام پریس لاہور میں طبع گردید

چند ایک مفید و لاجواب طبی کتابیں

نام کتب	قیمت
کتبِ طبِ عربی	
قانون بوعلی سینا کامل عربی محشی	[illegible]
حمیات بوعلی سینا مطبوعہ نامی	[illegible]
اقصرائی شرح موجز کامل نولکشوری	[illegible]
موجز عربی نولکشور	۱۲ر
اقصرائی شرحِ موجز کامل مطبوعہ نامی	۸ر
کشف المکنون عن معالجات القانون عربی محشی	۸ر
جامع الشرحین شرح قانون عربی جلد اول	[illegible]
نفیسی شرح موجز حصہ علم	[illegible] ۸ر
معالجات نفیسی نولکشور	۴ر
شرح اسباب و علامات نولکشور زیر طبع	۴ر
زمرد عربی	۸ر
کامل الصناعۃ ہر دو مقالہ	۸ر
حدود الامراض	۴ر
شرح اسباب محشی مولوی عبدالحی	عہ۸ر
زہراوی یعنی التشریف	عہ۸ر
کتب طب فارسی	
فوائد الانسان معہ علاج الابدان	۱۰ر

نام کتب	قیمت
اکسیر الاعظم کامل ۴ جلد کاغذ گندہ و سفید حنائی نولکشور	[illegible]
قرابادین اعظم اکمل فارسی	[illegible]
〃 کبیر 〃	معہ
〃 جلالی 〃	۸ر
فصول بقراطی	۶ر
خلاصۃ التجارب	[illegible]
مجربات اکبری	۲ر
تکشیف الحکمت	۸ر
محیط اعظم کامل نظامی زیر طبع	[illegible]
کفایہ منصوری معہ رسالہ چوب چینی	عہ۲ر
ضیاء الابصار فارسی	۶ر
رموز اعظم فارسی کامل	معہ
عجالہ نافع	عہ۸ر
علاج الامراض فارسی	[illegible] ۴ر
ام العلاج فارسی نولکشور	۴ر
علاج الغربا فارسی لاہور	۱۰ر
طب اکبر فارسی جدید محشی جیّد الطبع نہائت خوشخط صحیح داعلےٰ درجہ	۴ر
رسالہ معالجہ ہیضہ	۲ر
دستور العلاج فارسی	۱۲ر
تشریح منصوری	۳ر
کاشف الرموز شرح موجز فارسی	عہ۴ر

نام کتب	قیمت
مفرح القلوب فارسی	عہ۱۰ر
طب شفاء الابدان	عہ۲ر
میزان المزاج لاہور	۴ر
قرابادین قادری لاہور صحیح خوشخط	عہ۱۰ر
مطب علویخان نولکشور	۴ر
منظر العلاج	عہر
معدن الشفا سکندر شاہی	۸ر
جامع شفائیہ و افادات کیمیریہ	۴ر
زاد غریب فارسی	۴ر
علاج الابدان	سہر
میزان طب فارسی	۱۱ر
طب یوسفی	۶ر
غایۃ الشفاء	۳ر
منظر الشفاء	۱۰ر
فصوص الاعراض شیخ	
حدود الامراض فارسی	عہ۴ر
نہج الحذاقت	۴ر
اختیارات بدیعہ	عہ۸ر
کنز الاسرار	۳ر
مجربات رضائی	۳ر
تریاق استمنا فارسی	۶ر
رکن اعظم	۱۰ر
نیر اعظم	۱۰ر
رموز محمودی	۲ر

المشتہر شیخ الٰہی بخش و محمد جلال الدین تاجران کتب لاہور بازار کشمیری۔

فہرست امراض کتاب شرح رباعیات طب یوسفی

ماشاء اللہ لا قوۃ الا باللہ

شرح رباعیات طب یوسفی

موسوم بہ

المعالجۃ المؤیدۃ بالنسخ المجربۃ

حسب فرمائش

شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین تاجران کتب لاہور

در مطبع رفاہ عام پریس لاہور طبع گردید

باہتمام بابو نور الٰہی پرنٹر

بسم اللہ الرحمن الرحیم

یا علیم علمنی بعلمک فلک الحمد والتحیات والصلوات علی نبیک احمد علیہ السلام افضل الرسل و اکرم المخلوقات و علی آلہ اہل الشرف والتکریم و اصحابہ ذوی المجد والتعظیم اما بعد مے گوید عبد العلیم نصر اللہ خان الاحمدی الخیشکی الخورجوی کہ این رسالہ ایست مختصر کہ جمع کردہ ام از مجربات خود برای نفع عزیزان عموماً و جہت استفادۂ فرزند ارجمند خود عبد الملک خان سلمہ اللہ المنان خصوصاً نام کردہ ام اورا المعالجۃ الموزونۃ بالنسخ المجربۃ کہ سر سخن را بہ رباعی حکیم یوسفی مرحوم شروع نمودم و بہ نسخ [تام کردہ شدہ ۱۲] مجربہ خود شرح علاج اورا اتمام کردم اللہ تعالی قبول فرماید و بہ عام و خاص نفع رساند آمین ❊

بحث علاج امراض الراس

ای دیدہ زورد سر دلت رنج و عنا خطمی و بنفشہ و سبوس گندم	رباعی ۱	ترک حرکت کن بطلب راحت را مجموع بجوشان و در آبش نہ پا
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صداع مطلق	درد لیست در اعضاے سر	خلطی بود از اخلاط یا چیزی دیگر از گرمی و سردی و خشکی و تری بے مادہ	از لبشرہ و نبض وقارورہ و ذائقہ و امور ما تقدم کہ گذشتہ اند و دیگر ازان باید دریافت کامستعرف انشاء اللہ العلیم۔	یا شوبہ کند صفت آن گل خطمی (۱۰ ماشہ) بنفشہ (۱۰ ماشہ) کشمیری سبوس گندم (۱ تولہ ۴ ماشہ)

ہمہ را در آب بجوشانند چون سہ آثار ماند پس بہ نیم گرم چادر رو بروی مریض کشیدہ پا پس (تہ تار) دران گذاشتہ لبشوبہ نافع باد

اے درد سر تو گشتہ از خون پیدا	رباعی ۲	گر بتوانے رگ سرار و بکشا
شربت ز گلاب و قند و آب لیمو		ترتیب کن و ماش و عدس ساز غذا

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صداع دموی	درد سر کہ از خون باشد	خون	سرخی چشم و زبان و زردی و شیرینی دہان	قند (۵ ماشہ) در ہفت چمچہ (۱۰ ماشہ)

آب حل کردہ صاف نمودہ نیم چمچہ گلاب و یک چمچہ آب لیمو اضافہ کردہ بناشتا بخورد و این لخلخہ ہم مفید است آب خیار (۲ تولہ) گلاب (۲ تولہ) صندل (۵ ماشہ) کشنیز خشک (۵ ماشہ) عطر خس (۲ ماشہ) (از تولہ) لخلخہ سازند و حسب دستور در شیشہ گشادہ دہن انداختہ بیو یانند نافع باد

درسر تو اگر بود از صفرا	رباعی ۳	صندل می کن بآب کشنیز طلا
از اشربہ می طلب شراب نارنج		وز اغذیہ کشک جو ماش و اگرا

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صداع صفراوی	درد سر کہ از صفرا باشد	صفرا	زردی چشم و تلخی دہان و صفرت روی و بدن و زردی بول و زبان۔	صندل سفید (۲ ماشہ) را در نیم پیالہ آب کشنیز تر سائیدہ (۱ تولہ)

در پارچهٔ سوت ولایت زمان زمان آلوده طلا کرده باشند ترکیب شربت نارنج قند در آب جوشانند تا آنکه غلیظ شود پس دیگ را از دیگدان بر آورده آب نارنج اضافه نمایند و باز قوام کنند و هر صبح یک چمچه در هفت فاشق آب حل کرده ناشتا بنوشند

بیمارے هر که شد ز صفرا پیدا یا حب بنفشه یا نقوع مسهل	رباعی ۱۴	باید که خورد ز بهر دفع صفرا یا آب انار و شیر خشت اعلا

شرح و تحقیق

صفت منضج صفرا بنفشه گل سرخ تخم کاسنی نیم کوفته سپستان تمر هندی آلوبے بخارا همه ها را در یک سیر آب جوشانند چون بنصف رسد صاف کرده شربت نیلوفر شیرین کرده نیم گرم بنوشند و غذا نخود نیم کوفته و مونگ مقشر با گوشت مرغ جوان یا گوشت گوسفند شش ماهه با کشنیز تر یا اسفاناخ و قدرے تمر هندی خورند و نان گندم یا گوشت مذکور صفت حب بنفشه بنفشه تربد رب السوس پوست هلیلهٔ زرد محموده مشوی انیسون همه ها را کوفته بیخته بآب خمیر کنند و حبوب سازند شربت بنفشه نقوع مسهل سنای مکی پوست هلیلهٔ زرد تخم کاسنی نیم کوفته بنفشه نیلوفر تمر هندی آلوبے بخارا سپستان همه ها را ایک شبانه روز در نیم سیر آب تر داشته صباح صاف کنند و به لست مثقال شیر خشت شیرین کرده نیم گرم بنوشند نافع باد صفت شربت بنفشه بنفشه را در پاؤ سیر آب بجوشانند چون به نیمه آید مالیده صاف نموده در قند قوام نمایند و نگاه دارند و وقت حاجت باستعمال آرند صفت ترتیب آب انار شیر خشت را در گلاب حل کرده صاف نموده در آب انار میخوش که با شحم فشرده باشند اضافه نمایند و سحر نیم گرم بنوشند و سیدی استاذی حکیم منصور علی صاحب مرحوم طبیب نجیب آبادی برائے صفرا این چنین منضج تجویز می فرمودند صفت منضج صفرا بنفشه گاؤزبان عناب سپستان تخم خطمی بادیان گل قند را هشت روز یا ده روز می دادند پس بروز مسهل برگ سناگل سرخ در آب سائیده صاف کرده شربت بنفشه شیرین کرده همراه سفوف تخم شاه پسند و نبات می دادند و فردای روز مسهل بجای تبرید تخم ریحان بالعاب اسپغول خطمی و نبات می نوشانیدند +

آن را کہ صداع بلغمی شد پیدا شربت ز طبیخ بادیان ساز دو شہد	رباعی 5	گو روغن قسط و فرفیون ساز طلا تیار کند ز کبوتر از بہر غذا
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صداع بلغمی	درد سر کہ بہ بلغم باشد	بلغم	گرانی سر و بسیاری خواب و سستی اعضاء و نبض لین و بشرہ و زبان سفید وغیرہ	روغن ہائے مذکورہ را طلا کنند و خیسانیدہ

کہ بیان کردہ می شود نوشند و غذا گوشت کبوتر یا آنچہ مناسب باشد صفت روغن قسط قسط سلیخہ فلفل عاقرقرحا فرفیون جند بیدستر ہمہ را کوفتہ در بست آثار آب بجوشانند تا ربع رسد و صاف کنند و دہ سیر روغن کنجد اضافہ نمودہ بجوشانند تا روغن بماند صفت روغن فرفیون فرفیون قسط جند بیدستر پودینہ کوہی عاقرقرحا کندش مویزج ہمہ ہا را کوفتہ در بست سیر آب یا شراب بجوشانند تا ربع رسد پس صاف کردہ بروغن کنجد بجوشانند کہ روغن ماند بردارند ہنگام ضرورت باستعمال آرند صفت طبیخ بادیان عبارت ست از آبی کہ بادیان جوشانیدہ باشند

از بلغم اگر ترا مرض شد پیدا اخراج کنش بحب اصطمخیقون	رباعی 6	زان پیش کہ افگند تنت را از پا یا حب ایارہ یا حب قوقایا

منضج بلغم بادیان بادرنجبویہ انیسون پرسیاوشان اصل السوس مقشر نیم کوفتہ انجیر ہلیلہ زرد در آب جوشانند چون بہ نیمہ آید صاف کردہ گل قند آمیختہ بخورند غذا نخود آب کنند یا ہر چہ مناسب دانند صفت گلقند برگ گل سرخ تازہ را کوفتہ یا قیمہ کردہ در عسل آمیزند و در آفتاب تا چہل روز گذارند یا برگ گل خشک را مثلاً یک مشت بکوبند یا بدست بمالند و بگلاب تر کردہ تا دو ساعت بدارند و در یک پیالہ عسل آمیختہ دو سہ جوش دہند و نگاہدارند صفت حب اصطمخیقون تربد صبر سقوطری حب النیل بسفائج پوست ہلیلہ زرد شحم حنظل محمودہ ہمہ را بکوبند و بہ بیزند و غاریقون بموئینہ گزراندہ اضافہ نمایند و بآب کرفس خمیر کردہ حبہا سازند و بعسل و مانند

آن بغلطانند و معنی اسطمیخقون منقی اخلاط بارده است صفت حب ایارج ترید حب النیل انیسون شحم حنظل نمک ہندی ہمہ را کوبند و بیبیزند و غاریقون بموئینہ بیختہ و ایارج فیقرا را اضافہ نمودہ باب بادیان خمیر کنند و بطریق حب بالافرو برند و معنی فیقرا مر و تلخ ست و معنی ایارج دواے الٰہی باشد صفت ایارج فیقرا مصطگی زعفران سنبل حب بلسان عود بلسان اسارون سلیخہ دارچینی صبر سقوطری ہمہ را کوفتہ بیختہ در شیشہ کنند و نگاہ دارند صفت حب قوقایا صبر سقوطری عصارۂ افسنتین یا برگ او مصطگی شحم حنظل محمودۂ مشوی ہمہ را کوفتہ بیختہ باب کرفس خمیر کردہ حبوب بدستور سازند و معنی قوقایا حلق و وسط سر ست

گر دردسر ترا سبب شد سودا	رباعی ۷	از دست مدہ شربت افتیموں را
از اغذیہ اگر او نخود ساز غذا		وز روغن بابونہ و بادام طلا

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صداع سوداوی	دردسر کہ از سودا باشد	سودا	تیرگی رنگ بشرہ و زبان و قارورہ و خشکی بینی و فکر فاسد	شربت افتیمون باید داد و روغن

بابونہ و بادام بر سر باید مالید و نخود آب باید خورد صفت شربت افتیمون افتیمون را در خریطہ کردہ در یک پیالۂ آب بجوشانند تا مزۂ خود را باز دہد پس او را بر آرند و بمالند و بہفتاد مثقال قند سفید صاف آمیختہ بقوام آرند و صباح یک قاشق در ہفت قاشق آب حل کردہ بنوشند سے فرماید مرحوم سیدی استاذی مولائی حکیم منصور علی نجیب آبادی کہ افتیمون را در خریطہ کردہ در شیر جوشانند یا شیر را جوشانندہ افتیمون را دران حل کردہ بر آوردہ بقند شیرین کردہ بنوشند نافع باد یا عرق شاہترہ مع عرق مردق را با شربت انار شیرین نمودہ بالاے سفوف ہلیلۂ سیاہ افتیمون نبات مصری بنوشند نافع باد یا عرق شیر بنوشند صفت آن انشاء اللہ تعالیٰ در مالیخولیا گفتہ آید صفت روغن بابونہ گل بابونہ را با روغن کنجد در شیشہ کردہ تا چہل روز بآفتاب نگاہ دارند یا مشتی را از گل بابونہ

خشک دریک پیالهٔ آب جوشانند تا به نیمه رسد پس صاف کرده با نیم پیالهٔ روغن کنجد جوشانند تا روغن بماند صفت روغن بادام مغز بادام مقشر با قند یا نبات وغیره مثل آن بکوبند و چند قطرهٔ آب گرم بر آن پاشیده در طبق مس که بر آتش کج گذاشته باشند بمالند و بفشارند تا روغن ازان بر آید گویم که مغز بادام را با قشر زرد کوبند و معمول سرکار خال امجدم مرحوم و مغفور فتح خان صاحب آن بود که هفت آثار مغز بادام را مع قشر درونی بکارخانهٔ روغن گر فرستاده روغن می گرفتند و این عمل آسان ست و روغن خالص می بر آید قرص صدف از حکیم سید علی اصغر صاحب مغز تخم کدو مغز تخم خیارین مغز تخم تربوز کتیرا ادویه مسحوقه گل ارمنی افیون گوند ببول تخم کاهو نشاسته تخم باقلا صدف صادق کافور کوفته بیخته در آب افیون مذکور حل کرده قرص سازند برای امراض حاره جمله اقسام تپها و اسهالها و فساد خون و نزلهٔ حار و جهت حفظ جنین در حمل بعد از سه ماه و قبل هشت ماه و درد شکم و سلامت بچه و نگاهداشتن از اسقاط و اجرای خون و برای تنقیه و تشنگی اطفال شیرخواره و قی آنها و درد سر و زکام بند و سوزاک مفید است اجزای ادویهٔ مسحوقه دارچینی درونج عقربی زعفران و در تپ بلغمی کافور نه اندازند بلکه در صفراوی افزایند

گردد مرض تو چون ز سودا پیدا
باشد که تنت پاک شود از سودا
معجون نجاح یا حب افتیمون
یا حب اسطوخودوس تناول فرما

رباعی ۸

شرح و تحقیق

منضج سودا اسطوخودوس بادرنجبویه گاؤزبان پرسیاوشان بادیان اصل السوس مقشر نیم کوفته همه را در نیم سیر آب بجوشانند چون به نیمه رسد صاف کرده بقند شیرین نموده نیمگرم بنوشند غذا آب نخود نیم کوفته با گوشت ماکیان فربه و دارچینی و زعفران و اسفاناخ صفت معجون نجاح معنی نجاح بضم نون خواه بفتح آن رستگاری و روای حاجت ست اجزائش لقول ماتن رحمة الله هلیله سیاه پوست هلیله کابلی پوست هلیله آمله اسطوخودوس افتیمون تربد بسفایج همه را بکوبند و به بیزند و لاجورد شسته اغاریقون بکوبیده بیخته اضافه نمایند

وبدو چند شهد بسرشند از سه مثقال تا پنج مثقال خورده باشند و سیدی استاذی مغفور باین
صفت باستعمال می آوردند تربد سفید اسطوخودوس بسفائج افتیمون هلیلهٔ کابلی هلیله سیاه
همه هارا کوفته بیخته در دو چند عسل معجون سازند و با عرق شاهتره از دو مثقال تا سه مثقال
خورده باشند و برای اسهال از پنج مثقال تا هفت مثقال بخورند نافع باد صفت
حب افتیمون بسفائج افتیمون خربق سیاه نمک هندی اسطوخودوس همه هارا بکوبند
و به بیزند ایارج فیقرا غاریقون کموئینه بیخته بران اضافه نموده بآب سرشته
بشربت بنفشه حبوب سازند و باستعمال آرند صفت حب اسطوخودوس
اسطوخودوس افتیمون بسفائج تربد پوست هلیلهٔ کابلی پوست هلیلهٔ زرد صبر سقوطری
شحم حنظل همه هارا بکوبند و به بیزند و دو دانگ غاریقون بموئینه بیخته بآب خمیر کرده حبوب
بشربت بنفشه سازند و فرو برند و می فرمود سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی
که بعد تنقیهٔ تام استعمال مفرح اعظم برائے تصفیهٔ جمیع اخلاط خصوصاً خون و
سودا اثر کامل و تقویت اکمل دارد صنعت آن شاهتره بادرنجبویه گل گاوزبان تنبول
بهمن سرخ بهمن سفید لاجورد غیر مغسول طباشیر گل مختوم یا گل داغستانی زعفران درونج
زرنب کبابه زرنباد هلیلهٔ کابلی ابریشم مقرض صندل سفید پوست بیرون پسته دانه هیل
مرجان مروارید کهربا عود ورق طلا ورق نقره یاقوت سرخ ادویهٔ کوفتنی را کوفته بیخته و سودنی
را سوده شکر سفید را با آب به شیرین و شربت ریباس آب سیب شیرین گلاب
آب انار میخوش آب لیمو آب زرشک بقوام آورده بسرشند قدر شربت از یک مثقال
تا دو مثقال نافع باد ضابطهٔ مسهل اخلاط ثلثه بر طریقهٔ سیدی و مولائی حکیم نجیب آبادی
مرحوم واضح باد هرگاه که غلبهٔ صفرا بر مزاج می باشد منضج آن در ایام قلیل مستعمل می گردد
از بنفشه و نیلوفر و تخم کاسنی و عناب و سپستان و آلوے بخارا و گلقند بعد استعمال
پنج یا شش روز تمر هندی و ترنجبین و شیرخشت و خیار شنبر و پوست هلیلهٔ زرد کافی است
برائے اسهال یا برگ سنا اضافه سازند در مطبوخ یا نقوع مناسب وقت استعمال
کنند و کمی و بیشی در ادویهٔ حسب مزاج مریض و موافق سن و عادت و فصل و صناعت

نمایند واگر غلبهٔ بلغم باشد در منضج بادیان واصل السوس وانجیر ومویز وگل قند ومسهل آن بعد هشت روز باضافهٔ ادویهٔ سپستان وصعتر وگاؤزبان وبرگ سنا وگلسرخ وتربد مقشر ومجوف بروغن چرب کرده در مطبوخ بازنجبیل اندازند یا سایند سردار ونمایند بلب خیارشنبر بعد استعمال منضج بلغم یا صفرا استعمال این حبوب سید عمر طبیب بسیار نماینده خوب اسهال می کند کرم آف تارتر جلب زنجبیل همه را کوفته بیخته وزن نموده حبوب ساخته همراه آب نیم گرم بخورند خوب اسهال مے نمایند واگر غلبهٔ سودا بود منضج آن پانزده روز دهند از گاؤزبان وبادیان وعناب وبسفائج وبادرنجبویه وگل سرخ وبنفشه وسپستان ومویز وشاهتره وگل قند وبعده از افتیمون وحجر ارمنی وهلیلهٔ سیاه واملتاس باروغن مسهل دهند واگر در مزاج غلبهٔ اخلاط باشد دوای منضج ومسهل مرکب دهند وشاه پسند مسهل بلغم بکثرت وصفرا وسودا هم خارج میسازد واگر غلبهٔ حرارت مزاج دانند همراه تمر هندی ودیگر دوا سفوف آن دهند والا با مطبوخ برگ سنا وگل سرخ وهلیلهٔ کابلی بار دیگر ادویهٔ مسهله ومنضجه دهند ودر غلبهٔ سودا سفوف شاه پسند بالاجورد وحجر ارمنی دهند یا دیگر ادویهٔ آن غرضکه در مسهل رعایت اخراج خلط غالب باید ادویهٔ مخصوصهٔ آن دهند واخلاط ممتزج اند همراه یک خلط خلط دیگر برمی آید بقلت چنانچه در فصد که استفراغ کلی ست خون بکثرت ودیگر اخلاط بقلت خارج می شوند مثلاً تربد که مسهل بلغم ست یا بلغم دیگر خلط بسبب امتزاج خارج می گردد وهرگاه مسهل صفرا دهند وبلغم خروج گرفت از صفرا طمانینت شد که خارج گشت وهم چنین حال دیگر خلط است این در صورتی است که دوا مسهل یک خلط باشد واگر دو خلط باشد مانند سقمونیا که مسهل صفرا بخاصیت ومسهل بلغم بکیفیت ست هر دو را خارج می کند باهم ویا مسهل اخلاط ثلثه است مثل سنا که هر سه را خارج می کند اگر صاحب زحیر را برای اخراج مواد دوای مسهل شاه پسند یا املتاس وغیره داده باشد بعده اسپغول وتخم ریحان دهند همراه لعاب ریشه خطمی ونبات تا سه روز وبرای تقویت معده واعضای رئیسه نوشدارو سادہ یا لولوی لعابت نافع نسخه هر دو در قرابادین جویند

از گرمی آفتاب هرگه که ترا آب گل خطمی و لعاب سیبوس	رباعی ۹	برگشت مزاج و درد سر شد پیدا آمیز بیک دیگر و می ساز طلا

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صداع حار ساده	درد سر گرم که از اسباب خارج بود	حرارت خارجیه	تقدم مقارنت آفتاب وغیره وگرمی جلد سر وملمس وخشکی دهن وبینی وتشنگی وآواز گوشش	لعاب گل خیرد اسپغول را برآورده بر سر طلا کنند

گردی متاثر چو ز سردی هوا از مرکی وعنبر ولادن وز مشک	رباعی ۱۰	ز آن سان که شود از آن صداعت پیدا در روغن زیت حل کن و ساز طلا

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صداع بارد ساده	درد سر که از سردی خارجی بود	سردی بیرونی	رسیدن برودت وسردی هوا وسردی سر در ملمس و سفیدی بول وغیر آن	صفت ترتیب طلا مرکی کوفته عنبر لادن گداخته

مشک سودا بروغن زیت یا بنجد آمیزند وصلایه کرده نیم گرم زمان زمان بر سر طلا کنند

هر کس که صداع رنج دارد اورا از بینی او چو ریم آید یا خون	رباعی ۱۱	بر سر قطرات درد بارد اورا البته صداع وا گذارد اورا

شرح و تحقیق

از علامات جیده صداع آمدن ریم یا خون ست از بینی چه این دلالت بر نضج ماده می کنند و فوت طبیعت بر دفع آن دال ست گویم برآمدن ریم یا خون همیشه علامت نیک نمی مانند بلکه گاهی سبب برآمدن آن بودن کرم می باشد پس اگر مریض حرکت آنها و تعفن وارد پدیدار ع دریابد بایدکه به علاجش پردازد مجرب فقیر ست از عرق سرگین

تازه خرچند چند قطرات در منخرین چند روز بچکانند انشاء الله الشافی شفا خواهد شد یا چند چند قطرات عرق برگ صدبرگ که گیندا باشد در سوراخ بینی بهر دو جانب چند روز چکانیده باشد و ناچیل دریائی در آب سائیده لسر با نیم گرم و نگر لسر دلو شانیده باشد مجرب است از ینجا جدول ادویه می نویسم که نافع برای صداع حار و بارد باشد ترکیب استعمالش را مفرداً خواه مرکباً از قرابادین جویند

صداع حار

لیمو	صندل سفید	کافور	مامیثا	لعاب (?)	تخم کاهو (?)	کاهو	سبوس (?)	[illegible]	نیلوفر ساده (?)	بنفشه
کاسنی	سرکه	کشنیز	بیخ (?)	اسپغول	[illegible]	تخم کاهو (?)	خرفه	لعاب	ورد	نیلوفر

صداع بارد

ورق تنبول (?)	مشک	زنجبیل	چراوند (?)	قنطوریون (?)	زعفران	[illegible]	سعد	مرزنجوش	[illegible]	[illegible]	[illegible]
دارچینی	زرنباد	مدره (?)	نمام	مر	شونیز	جاوشیر	درونج	زرنب	کرویا	قاقله	اکلیل الملک
دلفینیان (?)	انیسون	سداب	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	افسنتین	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	فلفل	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

رباعی ۱۲

از درد شقیقه ای که باشی بعذاب
با صمغ بکوب زعفران و افیون
بکشا ز رخ علاج و تدبیر نقاب
در زهر طلا خمیر سازش بگلاب

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
شقیقه	درد نیم سر	ریاح غلیظه یا بخارات که از تمام بدن خواه عضو خاص خیزد و بسر میرسد یا اخلاط است حار یا بارد	از نبض و قاروره و حال مریض باید دریافت و درد بیک شق می باشد و بدوره می باشد	حسب خلط و سبب باید کرد اگر اطریفل مصنف مرحوم ضماد کنند هم نافع صمغ عربی ... باشد

زعفران افیون همه را کوفته بیخته بگلاب خمیر سازند و بر کاغذ چسپانیده بر شقیقه چسپانند و سیدی و مرشدی حضرت شاه عبد العلیم لوهاروی رضی الله عنه مغز یک تخم کهرنی را در آب سائیده قطره چند ازان در بینی بمنخر مخالف درد قبل از طلوع آفتاب می چکانند در سه روز مریض صحت می یافت فقیر نیز چند بار آزموده است و سیدی مولائی استاذی حکیم نجیب آبادی مرحوم کافور را در روغن گل سائیده قبل از طلوع آفتاب بجانب موافق در سوراخ بینی مریض ازان چند قطره سه روز می رسانیدند که مریض صحت می یافت و محبی هم استاذ فقیر حکیم نبی بخش صاحب سلمه الله تعالی کیرت پوری را مجرب ست که در سوراخ بینی مریض بجانب موافق سمندر پهل را در آب سائیده چند قطره ازان قبل از طلوع آفتاب رسانیدن فائده می بخشند و اگر عصابه بود این ضماد استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی بسیار موثر است پوست بیخ ارنڈ دو درم و زنجبیل دو درم و آرد جو دو درم و صندل سفید دو درم همه را در عرق برگ عنب الثعلب سائیده نیم گرم نموده بر موضع درد ضماد کنند و نزد بعض مجربان تعلیق موی انسان دفاعاً موثر هم چنین تعلیق دهنه فرنگ و هم چنین تعلیق بیخ یا هفت شاخ سداب یا برگ آن و بوئیدن و خوردن مشک خالص هم منزل آن ست که منقی جمیع فضلات ست

باشد چو ز خون بده شراب عناب از صندل و آب سیب و کشنیز و گلاب	رباعی ۱۳	سرسام کسی را که شود از احباب از بهر وش غذا کن و لخلخه ساز
	شرح و تحقیق	

علاج	علامت	سبب	تعریف	نام مرض
فصد سر ارد و لخلخه و علاج مذکور بعمل آرند	درد موی تپ دائمی و هذیان و خنده و سرخی چشم و زبان و امتلاء عروق	ورم خونی	آماس بجی آرد و پرده که در ان مغز پوشیده می شود	سرسام

صفت شربت عناب. عناب را و نیم سیر آب بجوشانند چون به نیمه رسد در سه چهٹانک قند بازلتقوام آورده نگاه دارند صفت لخلخه صندل سفید را در هفت مثقال آب سیب

وده مثقال آب کشنیز تر و پنج مثقال گلاب سوده در شیشه نگاه دارند و آناً فاناً بدماغ رسانیده بویانیده باشند (۵ ماشه، ۲۲ ماشه) و این سعوط برای سرسام گرم مفید ست آب برگ کاهو عرق بید و صندل سفید از هر یک قدری باهم ممزوج کرده در بینی کشند

	رباعی ۱۴	
سرسام چو عارض شود از صفرا بیت		یا آنکه پدید گردد از سودا بیت
باید که نهد معالج از بهر علاج		در آب گل بنفشه دست و پایت

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سرسام	شرح آن گذشت	صفرا	تپ نیز دائمی و سبکی سر و هذیان و بیخوابی و بدخوئی و زردی چهره و چشم و زبان و شدت تشنگی و خشکی بینی و چشم و سرعت نبض و خشم	بنفشه را در آب جوشانیده دران پای و دست مریض نهند مگر گرم نباشد
		سودا	هذیان و ترسیدن و گریستن و بیداری و بیهوشی و بسیار دم کردن همچو خناق گرفته و چشمهای کشاده و حیران و تپ کم	و آب فواکه مثل آلو و عناب و مکو و سپستان تلیین نمایند و آب کدو و آب

تربز بسیار مفید ست حبوب قی آور باید داد حقنهای مسهل باستعمال باید آورد و آش جو نوشانیده شود و سکنجبین خورانیده و سر را تخم کدو و نیلوفر و بنفشه ضماد باید کرد و بر سر شیر دختر باید مالید و بآب طبیخ بابونه و تمام و در دوا اکلیل و برگ خشخاش و برگ چقندر نطول باید کرد

	رباعی ۱۵	
از بلغم اگر پدید شد سرسامت		از درد و غم لبالب آید جامت
تدبیر تپ بلغمیت باید کرد		باشد که ز دفع آن برآید کامت

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سرسام	شرح آن مذکور شد	غلبهٔ بلغم	تپ نرم دائمی وگرانی خواب و بذیان ونسیان وسپیدی زبان وقاروره	استفراغ بلغم بالطبیخ بیخ بادیان وتخم کرفس و

انیسون وبیخ اذخر واسطوخودوس ومویز مع گل قند وسکنجبین عنصلی باید کرد بروز اول ودوم سررا بسرکه وگلاب وروغن گل وجند بید ستر نیم گرم بمالند وجند بید ستر وکندش راهیچو نشوق در بینی اندازند باید دانست که رنگ بول اگر مانند آب در علت سرسام شود علامت بد باشد زیراکه این وقتی می باشد که طبیعت از تصرف عاجز می شود وتوجه تمام ماده به دماغ باشد پس عجز طبع وتوجه ماده بدماغ وهلاکت مریض باید یافت چنانکه مصنف رحمته الله تعالی می فرماید

رباعی ۱۶

هرکس که زسرسام ذلیل آمده است — برلستر بجودی علیل آمده است
بولش چو عیان شدست برصورت آب — برآمدن مرگ دلیل آمده است

شرح وتحقیق

واگر عروق مقعد را باد گیرد که آماس کند در سرسام علامت نیک برای صحت باشد چنانکه می فرماید مصنف رحمته الله تعالی

رباعی ۱۷

سرسام کشید چو رخت علت سویت — در جمع ماکند پریشان گو بیت
گر منتفخ آیدت عروق مقعد — بهبود همان زمان نماید رویت

شرح وتحقیق

در سرسام رعاف نیز از علامات بهبود ست که بکار فصد می کند انشاء الله تعالی

رباعی ۱۸

نسیان چو شود منقص اقبالت — باشد همه وقت ازان پریشان حالت
هر روز برای دفع آن بس باشد — از مادة الحیوٰة یک مثقالت

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نسیان	فراموشی	غلبۂ بلغم بر مؤخر دماغ	گرانی سر و رطوبت بینی و آب رفتن از دهان و بسیاری خواب	مادة الحیوة یعنی معجون فلاسفه

باید خورانید صفت آن بقول ماتن رحمة الله تعالی مغز چلغوزه مغز جوز ہندی مویز
منقی بکوبند و در سه صد مثقال عسل گداخته حل کنند فلفل و دار فلفل و زنجبیل و دار چینی و
خصیة الثعلب پوست بلیله آمله شیطرج زراوند مدحرج بیخ بابونه گل بابونه کوفته بیخته
بران افزایند و خوب بہم سرشته ہر صباح از وی یک مثقال خورده باشند غذا کباب
یا قلیۂ خشک می فرمود حضرت استاذنا و مولانا احمد علی چریاکوٹی رحمة الله
که ہر گرا نسیان عارض شود بیارد نکچھکنی نیم پاؤ و فلفل سیاه سفوف مرچ
سیاه را بروغن گاؤ سرخ کند تا بسوختن نرسد پس شکر سفید یک سیر دران
اندازد و بعد از فرود آوردن از دیگدان اندران سفوف نکچھکنی را انداخته آمیخته
نگاه دارد شش ماشه ازان خورده باشد بموسم سرما نفع عظیم دارد گویم استعمال
این دوا در موسم سرما بعد تنقیه باید فرمود بجای کند ش اگر سفوف بادرنجبویه
اندازند اولی باشد و استاذی حضرت حکیم نجیب آبادی رحمة الله جوارش
جالینوس را درین مرض تجویز میفرمودند باین صفت بالچھڑ قرنفل الائچی خورد دار چینی
خولنجان زعفران فلفل سفید دار فلفل قسط بحری شیرین تاگر موتھه عود بلسان
حب الآس نگر جرائته شیرین از ہر یک دو درم مصطگی سه توله ہمه را کوفته
بیخته برابر ہمه ادویه قند و دو چند ادویه عسل پس قند و عسل را بقوام آرند
و ادویۂ مسحوقه را سوای مصطگی دران آمیزند و مصطگی را که جدا سحق کرده باشند
بعد ہمه ادویه دران آمیزند و بعد ہفت روز باستعمال آرند از یک مثقال تا دو مثقال
قبل از طعام یا بعد ازان و محتاج پرہیز نیست و درین باب عرق بھنگرہ نیز مفید ست
باین صنعت بھنگره منڈی بادیان اجوائن جوز بوا ہلیل دار چینی زنجبیل لونگ در م

پانزده آثار آب شب تر داشته صباح سه چند عرق کشند و نگاهدارند و پنج توله ازان
خورده باشند و درین مرض عرق پان هم اثر کامل دارد باین صنعت الائچی سفید
ساذج هندی سنبل الطیب لونگ دارچینی گل سرخ عود غرقی چوب چینی برگ پان همه
را شب در آب تر داشته صباح سه آثار عرق کشند و چار توله ازان نوشیده باشند نافع باد

	رباعی	
ای قدر تو از حمق و رعونت شده پست	رباعی ۱۹	در کار تو زین عارضه صد گونه شکست
هر روز بمعجون بلادر در ـــے		میخور که ازین بلا بدین خواهی رست

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حمق و رعونت	در لغت سرکشی و خود آرائی با صطلاح بطلان و نقصان فکر	بلغم	گرانی سر و چشم و بسیاری خواب و نشر یافتن از چیزهای سرد و خوردن دوا یا غذای بارد پیش از لحوق مرض	معجون بلادر باید خورد صفت آن بقول ماتن رحمة الله تعالی

عاقرقرحا بسباسه دانه قسط فلفل دراز فلفل دار فلفل زرنباد سداب جنطیانا زراوند مدحرج حب الغار
جند بیدستر شیطرج خردل همه را بکوبند و بیزند به نیم من عسل گداخته در روغن جوز و عسل بلادر
سرشته نگاهدارند صباح یک درم ازان خورده باشند و غذا کباب خشک یا قلیه
با نان گندم خورده باشند صنعت روغن جوز مغز جوز سی مثقال قند سفید پنج
مثقال کشمش یا مانند آن پنج مثقال بکوبند و قطرهٔ چند نمک آب گرم بران پاشیده
بطریقی که در شرح رباعی هفتم زیر بحث روغن بادام گفته آمد روغن کشند اما اسهل طریق
اخذ آن همان ست که در سرکار خال امجدم مغفور می شد که در صنعت روغن بادام گفته ام کیفیت
گرفتن عسل بلادر آنکه طرف بلادر را که از جانب درخت بود ببرند یا بنور گرم که سندسی
آهنگران باشد گرفته با آتش اندکی متصل کرده افشرند و به طشت خواه بپیاله بلادر را سرنگون
فشارند تا عسلی که داشته باشد بیرون آید گویم محبی حکیم نبی بخش صاحب کیرت پوری را معمول
است که بلادر را روغن گاو بریان کنند اما نشود که بسوزند پس روغن را ازان صاف کرده در

معجون اندازند بعضے بلادر را در شیر بخته وازان مسکه گرفته آن را در معجون مے اندازند وسیدی ومولائی استاذی حکیم نجیب آبادی مرحوم جوارش جادید را در امراض بلغمی تجویزی فرمودند صفت آن جوزبوا بسباسه قرنفل دارچینی سنبل الطیب سعد آمله منقی دانه الائچی سفید مساوی اجزا همه را کوفته بیخته با عسل ونبات سه چند تیار سازند وهر روز دو درم خورده باشند نافع باد

	رباعی ۲۰	
رنجی که نزانبود گردد حادث صحت دانم که زود گردد حادث		چون بیخبرت جمود گردد حادث گر اهل مداوا عملت فرماید

شرح وتحقیق

علاج	علامت	سبب	تعریف	نام مرض
شیاف گرم بکار باید برد از شحم حنظل دبورهٔ ارمنی وجندبیدستر	از تعریف باید دریافت باقی بے شعوری ولودن اسباب سودا	سده افتادن از سوداست در موخر دماغ یکبارگی	بطل شدن حس وحرکت بیمار دفعتهً وباقی ماندن او بشکلی که قبل ازین حال بوده باشد مثلاً خفته یا نشسته یا استاده	جمود

وزراوند مدحرج زعصارهٔ افسنتین وقسط تلخ وفرفیون کوفته بیخته وبزهرهٔ گاو سرشته شافه باید ساخت وبکار باید برد یا حقنهٔ مخرج سودا عمل باید فرمود صفت آن سناے مکی بسفائج نیم کوفته بنفشه بادیان پرسیاؤشان بابونه ساق نیلوفر سپستان همه را در یک کاسه آب جوشانند چون به نیمه آید صاف کرده ده مثقال شکر سرخ وده مثقال مغز فلوس دران حل کرده صاف نموده روغن بادام وروغن بابونه اضافه کرده بدو نوبت نیم گرم عمل نمایند

	رباعی ۲۱	
از روی سودت متاع صحت تاراج باید که کنند خلط سودا اخراج		هر گه که برد جمودت از جسم رواج آنها که مباشر علاج تو شوند

شرح وتحقیق

عمل عمل دربیهوشی وبی اختیاری ست امادر شعور واختیار مسهل مخرج سودا باید داد آنرا

از مسہلات و منضجات سودا باید گرفت که در شرح رباعی ہشتم مذکور شد

	رباعی ۲۲	
آنرا که شود سباتش از روی صلاح		باید که با اہتمام در شام و صباح
از بوره و مقل شافه سازے که بود		او راز برای باب صحت مفتاح

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سبات	خوابی گران و طویل باشد که مریض بدشواری بیدار شود	بلغم اگر باشد	آب از دہان رفتن و رطوبت بینی و نرمی نبض و سفیدی بول	ترکیب شافه ساختن این ست

که مقل زرد و بورۂ ارمنی با نمک ہر دو را کوبند و بہ بیزند و آب بادیان سرشته شافه سازند اصل (۲ ماشه) درین مرض آنکه بعد دریافت سبب سازج بود یا مادی تعدیل و تنقیه نمایند حسب سبب اگر سبات بخاری معدی بود کشنیز خشک کوفته بیخته خوردن بالای طعام و ہم اطریفل کشنیزی خوردن اثر تمام دارد

	رباعی ۲۳	
از عارضۂ سبات گردی چو کرخ		گردد بدنت فسرده بر صورت نخ
ترتیب عمل اگر نه بہر تو کنند		باید ز غم تو دوستان را آوخ

شرح و تحقیق

کرخ بفتحتین بمعنی کرخت آمده و عمل بفتحتین بمعنی حقنه که عمل الیه باشد و آوخ بالف ممدوده و فتح واو و خاء معجمه بمعنی آه و افسوس و مراد از ترتیب عمل این نسخه باشد حقنه سنا مکی قنطوریون دقیق پرسیاؤشان بادیان شبت حلبه بابونه انجیر سمه را در یک کاسه آب جوشانند تا به نیمه آید صاف نموده شکر سرخ یا فانید و مقل ازرق و بورۂ ارمنی با نمک شور دران آب حل کرده صاف نموده تربد و زنجبیل کوفته بیخته مع روغن کنجد اضافه نموده نیم گرم بعمل آرند

(۲۲ ماشه، ۹ ماشه، ۹ ماشه، ۹ ماشه، ۹ ماشه، ۹ ماشه، ۹ ماشه، ۵ عدد، ۹ ماشه، ۵ ماشه، ۲۲ ماشه، ۴ ماشه، ۲ ماشه)

	رباعی ۲۴	
صفرا چو شود سبب که خوابت ناید		گر مسہل شود مسہل آنت شاید
بہر تنقیه گردنت ز آب خشخاش		ہر روز بآب جو لطولت باید

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سہر	بیخوابی و بیداری است	صفرا اگر باشد از حد اعتدال در گذشته	خشکی چشم و بینی و جسم و زردی بشره و زبان و چشم و قاروره	بعد النضج اول مسهل مخرج صفرا دهند

چنانکه در شرح رباعی چهارم گفته شد بعده کوکنار و جو را جوشانده نیم گرم بآن بعد لطبان گرمی نطول بر سر مریض کنند دیگر روغن کدو و روغن کاهو و روغن خشخاش را بر سر مالیدن نفع کامل وارد و شبت نر زیر بالین نهند و لخلخ خواب آور بویانند

بیخوابی تو چون که فزودن شد از حد در روغن بادام و بنفشه حل کن	رباعی ۲۵ شرح و تحقیق	افیون که بود پسندهٔ اهل خرد هر شب قدری بمال آن بر سر خود

ترکیب روغن بادام و بنفشه آن ست که مغز بادام مقشر یک من را دو پاره کرده مع برگ گل بنفشه تازه در خرلطه کرده چهل روز نگاه دارند بعده ازان مغز بادام روغن بدستور کشند یا گل بنفشه تازه را بروغن بادام نیم من در شیشه کرده تا چهل روز بآفتاب دارند یا گل بنفشه خشک [۲ درم] را در نیم من آب جوشانند هرگاه که به پنج سیر رسد صاف نمایند و بده سیر روغن بادام باز بجوشانند [بہ تولہ] تا آنکه روغن بماند پس در آن [۲۸ تولہ] افیون را حل کرده قدرے ازان هر شب بر تارک سر مریض مالیده باشند نافع باد

بیمار تو هر وقت که خوابش ناید یا بے خوابی اگر بود سرفهٔ خشک	رباعی ۲۶ شرح و تحقیق	گر در پے دفع او شوی می شاید بگذار که خواب اجلش برباید

اگر بیخوابی بود و علاوه بران سرفهٔ خشک باشد پس این علامت بد باشد مریض را

هر تن که از و بدیدهٔ عقل نمود چشمش همه بر صورت زیبای بتان	رباعی ۲۷ شرح و تحقیق	آثار و علامات جنون باید بود کوشش همه بر صدای چنگ و نی و عود

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جنون	دیوانگی	سودا	سیاهی بدن وزبان ولاغری تن وبیشتر خوردن غذائے که مولد سودا باشد ورنج و تکلیف بسیار اول کشیدن وسرخی چشمان وغم بسیار دارد وترس وگریه وخیالات فاسده وتنهائی پسند	استفراغ سودا بفصد کنند اگر غلبهٔ خون دانند بعد آن اسهال مطبوخ افتیمون مرة بعد اخری وترطیب بدن

باغذیه واستحمام وتقویت قلب ودماغ بمفرح اعظم که نسخهٔ آن بالا گذشت ونیز بدء والمسک که صفت آن این ست زرنباد و درونج ومروارید وکهربا وبسد وابریشم خام وبهمن سرخ وبهمن سفید وسنبل الطیب وسازج وقاقله واشنه ودارفلفل وزنجبیل ومشک کوفته بیخته بشهد خالص سه چند معجون سازند نافع باد وسیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی درین باب گل قند گل پنبه را بسیار مجرب می ستودند وترکیب آن همچو ترکیب گلقند در دست فافهم دجوارش حب القطن وشربت زهر القطن ومعجون حب القطن نیز مجرب ست ونسخ هریک از قرابادین باید دریافت

	رباعی ۲۸	
دیوانگیست ازان سبب روی نمود	رباعی	چون در بدن تو خلط سودا افزود
کزوی رود این مرض چو از آتش دود	۲۸	باید که مداومت کنی بر مے لعل

شرح وتحقیق

اگر بشرائط فرنگیان خورند البته می تواند که رفع جنون کند اما بدانند که در استعمال این شافی حقیقی می فرماید که اثمهما اکبر من نفعهما وجای در حق این رجس از عمل شیطان می فرماید فلهذا بجای این اگر عرقی که مذکور می شود باستعمال آرند نفع کامل بخشد انشاء الله النشافی ونسخهٔ این از پیر صحبت عبدالکریم خان صاحب رحمۃ الله متوطن اسلام نگر ضلع سهارنپور نقل می کنم عرق شاهتره وپوست نیم وسرپهوکه ونیلوفر ونگند وبرادهٔ شیشم

وموبز منقی وعناب از هر یک یک پاؤ وچرائته وهلیله زرد وبلیله وآمله وگل سرخ وصندل سرخ وصندل سفید وهلیله سیاه از هر یک نیم پاؤ همه ادویه را کوفته در ده چند آب یک شبانه روز تر داشته دو چند عرق کشند ونگاه دارند گویم اگر برگ حنای سبز وگل گڑهل ومنڈی وکاهو وبادرنجبویه وبسفائج وگل غافث وگاؤزبان وافتیمون در خریطه کرده افزایند بهتر باشد ازان نیم پاؤ صبح ونیم پاؤ شام به سرما نیم گرم وبه گرما سرد همراه شربت چوب شیشم خورده باشند ترکیب شربت چوب شیشم این ست برادهٔ شیشم گرفته در آب هشت پاس تر دارند پس بجوشانند چون به نیمه رسد شاہترہ انداخته باز بجوشانند هرگاه که بر ربع رسد مالیده صاف نموده ودر نبات مصری بقوام آرند در حالت قوام سورنجان دم چیا گند را علیحده علیحده سائیده وبیخته قدری قدری دران انداخته آمیزند بعده از دیگدان فرود آورده برگ سنای مکی را سائیده بیخته دران آمیزند ونگاه دارند نافع باد

هرکس که زراه صدق عاشق باشد	رباعی ۲۹	در طور طریق عشق صادق باشد
نزد یک طبیب حاذق آن شیفته را		وصل ست علاجی که موافق باشد

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
عشق	مرضی ست سوداوی شبیه بمالیخولیا که مردان وبیکاران را بواسطهٔ کثرت اختلاط بجوانان وافراط فکر در حسن وشمائل ایشان عارض شود	سوداست وبسیاری فکر در حسن وشمائل وصورت	زردی روی وخشکی دهان وبیخوابی وگریه وآه واختلاف نبض خاصة در وقتی که معشوق را ببیند یا نام او شنود وفرو رفتن چشمان	عاشق را بهتر از وصال علاجی انفع نیست اگر میسر شود ورنه تر طیب بدن واستحمام

آب شیرین ادتمر یخ بروغنهای مرطب والغذاهای لطیف مرطوبه کنند وآوازهای خوش

و سرودہای دلکش وحکایت ہای زہاد شنوانیدہ باشد ودر باغہای طرب افزا سیر کنانیدہ گلہای راحت نما را نمودہ باشد بہر حال مریض را فارغ نگذارد واز معشوق سخنان ناپسندیدہ شنوانیدن وافعال نازیبائش نمودن نیز گاہے مزیل عشق مے شود اگر مجرد بود بتاہل در آرد تا مباشرت نیز دفع آن کند واین مرض گاہے از مجاز بحقیقت رساند و گاہے خود عرفا را مشاہدۂ جمال معنی در آئینہ صورت می کنانند و گاہے از صورت ہم مے گذارند آنگاہ عاشق مستغرق بزبان حال میگوید

اتحادی ست میان من وتو	بیت	من وتو نیست میان من وتو
از دست بخار چون بگردد سر مرد	رباعی	اطریفل خرد میل مے باید کرد
از اشربہ بایدش شراب لیمو	۳۰	وز اغذیہ اش کباب میباید خورد
	شرح وتحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
دوار	گردیدن سر	بخار از بلغم	گرانی سر ورطوبت بینی وسستی اعضا ونرمی نبض وکمتر بودن تشنگی وتکدر حواس وبسیاری خواب وسپیدی قارورہ وچون سر را گرم کنند دوار ساکن میشود	اطریفل صغیر باید داد وصفت آن ہلیلہ سیاہ ۵ ماشہ آملہ پوست ہلیلہ کابلی پوست ہلیلہ زرد

پوست ہلیلہ از ہر یک دہ مثقال ہمہ را بکوبند و بیزند و بروغن بادام چرب نمودہ یصد وپنجاہ مثقال عسل قوام کردہ در آمیزند ہر روز نہ ماشہ خوردہ باشند صفت شراب لیمو کہ الحال بہ سکنجبین لیمو عرفاً مشہور ست قند ہشتاد مثقال صاف کردہ بجوشانند تا نیک غلیظ شود پس دیگ را از دیگدان فرود آوردہ آب لیمو اضافہ کردہ باز بقوام آرند فقط واغذیۂ لطیفہ باید داد وتحلیل ریاح بمشمومات

وعطوسات وسعوطات باید کرد اول چون مشک وغالیہ ونمام ویاسمین دوم مانند کندس وجندبیدستر وتربد سوم ہمچو مرچ سفید وصبر وزعفران وجندبیدستر در آب مرزنجوش در روغن بنفشہ وشمومی کہ دوار را کہ از سوء مزاج بارد رطب بود سود دہد صنعت آن مشک وسافج ونمام ومرزنجوش از ہریک یک جز سداب باہم کوفتہ بویند نافع باد

	رباعی ۳۱	
آنرا کہ درون او بخار انگیزد باید کہ خورد کباب یا قلیۂ خشک		تاریک شود چشم چو بر پا خیزد وز سیر وپیاز ومثل آن پرہیزد

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سدر	تاریک شدن چشم وقت برخاستن	اگر از بخار بلغمی بود	سستی اعضاء وکاہلی وفراموشی وخواب وگاہے آواز در گوش شنیدن وگاہی زوال عقل شدن	عمل بر قول ماتن رحمہ اللہ کنند ومعدہ ودماغ را از بلغم پاک

سازند بمسہلات وایارجات واز مضرات پرہیزند

	رباعی ۳۲	
آنرا کہ قضا علت صرع انگیزد از خوردن لحم زرگند قطع نظر		باید کہ ز میوہ ہائے تر پرہیزد در گردن خود عود صلیب آویزد

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صرع	مرضی ست کہ صاحب آن خود را بر زمین می افگند وکف در دہان ہم می آرد وگاہی زبان	سدہ در بعض بطن دماغ می افتد یا در بعض مجاری اعصاب محرکہ	تشنج واول بودن درد در سر وپریشانی حواس وحرکت زبان بر غیر نظم وزردی رنگ چہرہ باقی ہر خلط را از علامت آن باید دریافت	حسب سبب باید کرد وتعلیق عود صلیب در ہمہ مؤثر و از میوہ ہائے

	خود می گزد	همه عرض او را انبد میکند پس منع میکند روح نفسانی از سیر		تر و گوشت تر در بلغمی و در دموی پرهیز باید کرد علی

رای الطبیب وسیدی واستاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی برای دفع ام الصبیان
تعلیق درخت سداب را مجرب می فرمودند و این معجون تیز میخورانند صنعت
آن اسطوخودوس و بسفائج و عاقرقرحا و افتیمون از هر یک دو توله کوفته بیخته
در عسل سه چند که بست و چار توله باشد قوام کرده آمیزند اگر سن طفل زائد از هفت
سال یا قریب آن باشد بقدر سه ماشه باید داد با عرق گاؤزبان تا چار روز بعده
چار ماشه روزانه داده باشند و از شیر و دوغ پرهیز کنند و اگر عمر کم باشد دو و نیم
ماشه تا سه ماشه داده باشند و گاه گاه بقدر برنج نارجیل دریائی در آب سائیده
داده باشند و کرنجوه و ریٹھه را نیز تعلیق ساختن مجرب می فرمودند و برای مرضعه
خیسانده می دادند گل بنفشه و اصل السوس و گاؤزبان و اسطوخودوس از هر یک
پنج ماشه در آب خیسانیده مالیده صاف نموده نبات دو توله آمیخته می نوشانیدند
و معجون فادانیا هم برای صرع مجرب است پوست هلیلهٔ کابلی و تربد مجوف و
زنجبیل و مصطگی رومی و عود و فادانیا از هر یک نه مثقال کوفته بیخته بروغن بادام
شیرین پانزده مثقال چرب نموده بشهد صاف سه چند قوام کرده آمیخته
بعد چهل روز از آن یک مثقال خورده باشند و اگر مریض طفل باشد از جدوار
که زربسی بود خالص نیم دانگ یا دانگی بحسب سن و سال در شیر مادر سائیده
نوشانیده باشند مجرب فقیر است و این دوا نیز جهت ام الصبیان و هم برای
مرضی که در پهلوی اطفال می شود و اهل هند او را دبه نامند صنعت آن
نانخواه ده دانه قرنفل نیم دانه و رج نرکی دعقده که در زهرهٔ گاؤ بهم می رسد و به هندی
گاؤرچن و گاؤلوچن نامندش و فضلهٔ گنجشک و رودرنج دانه البست که هنود آنرا

سوراخ کرده در گردن می اندازند و تسبیح بآن می سازند و سوهن ته از هر یک مقدار یک حبه بیر بهوٹی ربع دانه و کرم کوچکی که در میان خاک رو بهیا می باشد که بهندی گوبریه و سوریه نیز گویند ش یک عدد همه اجزا را با شیر مرضعهٔ طفل سایبده اگر شیر خواره باشد والا با شیر بز شیر گرم نموده بخورانند و قدری بر پهلوی آن بمانند و اگر از خورانیدن یکدفعه تخفیف نیافت دفعهٔ دیگر نیز بخورانند چنانچه شبا روزی دو دفعه دهند اگر حلق خشک شود باید که این حب بخورانند صنعت آن آملهٔ خشک را باریک سایبد و بخته نگاهدارند پس جغرات مادهٔ گاؤ نیم سیر در پارچهٔ شب بسته بچکانند صباح دران آمله را سائیده حبوب بقدر نخود بندند و یک ازان لطفل خورانیده باشند

کارت ز قدرای که لصرع انجامید درگشت یقین که خلط دیگر سبب است	رباعی ۳۲	رگ زان چو علامات دمت گشت پدید خور مسهل آن که صحت اینت بر سبه
	شرح و تحقیق	

در غلبهٔ خون فصد صافن باید گرفت و در غلبهٔ صفرا و غیره حسب آن بمسهل تنقیه باید کرد بعد تنقیهٔ صفرا و سودا استعمال این حب مفید ست صندل سرخ و صندل سفید و طباشیر سفید و نشاسته و بزرالبنج سفید و کافور قیصوری و زعفران کوفته بخته بگلاب سرشته حبوب شفا سازند بقدر نخودی خوراک پنج مثقال و در بلغمی بعد تنقیه این حب شفا را باستعمال آرند که مفید است زنجبیل ریوند چینی جوز بائل همه را کوفته بخته در صمغ عربی که در آب حل کرده باشند سرشته حبوب بقدر سنج بندند یک حب هر روز استعمال کرده باشند نافع باد

هر چند که ز رنج سکته از پا ے فتاد گر سرخی چشم وردی بینی او را	رباعی ۳۴	هم عقل دی و هم حرکت رفت بباد در دم باید رگ سر او ی کشاد
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سکته	عبارت از	اگر خون باشد	سرخی روے	فصد سر او ر هر دو دست

نام		سبب	علامات	علاج
	باطل شدن حس و حرکت جمیع اعضاست		و چشم و پری رگها و عرق گرفتن پیشانی و تنفس بغیر غلیظ اگر سدهٔ تمام نباشد و اگر سدهٔ تامه بود پس نه دم بر آید و نه آواز	باید کشاد و زیر هر دو ساق حجامت بشرط باید زد و حقنهٔ معتدله باید کرد و تمریخ بمثل روغن گل و روغن بابونه باید کرد و میان مرده و سکته زده بملاحظهٔ عکس رائی در چشم معلول فرق باید کرد چنانکه در رباعی آئنده میگوید
سکته		اگر از بلغم بود	ترهل بدن و سفیدی رنگ و کف بدهن بسیار آید و آب بینی بکثرت بود و تنفس باواز باشد و تا هفتاد و دو ساعت دفن کرده نشود پس اگر متنفس نشود مسکوتست والا مرده	علاج بمشمومات مثل مشک و سداب و قرنفل و نمام و هم بعطوسات مثل کندس و جندبیدستر و فلفل و تربد نمایند و بآب جوشاندهٔ بابونه و برنجاسف و صعتر و اوینه سرش را تکمید نمایند که گرم شود و پر کبوتر را بروغن سوسن آلوده در حلق بیمار باید انداخت وقتی باید آورد و کلاه نمده بر سرش نهاده بران

به گرم نهند و شیرهٔ بادیان و انیسون و زیره گرفته دران گل قند آمیخته نیم گرم در گلویش اندازند و تریاق کبیر و مثرودیطوس را بگلویش ریختن اثر تمام دارد

چون صاحب سکتۂ النفس لپیت رود گر عکس تو ہنگام نظر افگندن	رباعی ۳۵	زان گونہ کہ در حیات او شبہہ بود در دیدهٔ او دیده شود زنده بود

شرح و تحقیق

قطب الدین رازی در شرح کلیات از حکمانہ وجہ التفرقہ بیان کرده کہ بآن فرق بین میات و سکوت معلوم میشود یکی را خود از ان جملہ ماتن مرحوم بیان کرده باقی را در شروح باید جست

چون زحمت کابوس شود عارض مرد ہر مادهٔ کہ موجب آن شده است	رباعی ۳۶	آسائش خواب بر دلش گردد سرد آن ماده را زتن بردن باید کرد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
کابوس	مرضی ست کہ مریض در خواب میداند کہ چیزی سنگین بروی افتاده است و او را می فشارد کہ نفس او تنگ می شود و آوازش منقطع میگردد از حرکت باز میماند ہر چند حرکت و فریاد کردن می خواہد اما نمی تواند	خون	سرخی رنگ و چشم و بسیاری خواب و پری رگہا و شیرینی دہن و غیر آن	فصد سر اره باید کرد و حجامت بر ساق باید نمود و مصفیات الدم باید خورد و غذا کمتر باید
		بلغم	فراموشی و کاہلی و سفیدی زبان و سستی اعضا	بطبیخ سودا و تخم مولی قی باید کرد و بہ مسہلات مخرج بلغم تنقیہ معده باید نمود و بعطوس و سعوط گرم دماغ را پاک کند

		سودا	خشکی چشم و بینی و دتیرگی رنگ وروی وفسکر فاسد بسیار	استفراغ بجوشانده افتیمون بماء الجبن کنند واز بخارات

صفرا دیه وقوع این مرض کمتر می شود اگر یافته شود حسب آن علاج و تدارک نمایند

هر کس که به بسیاری کابوس بود درآخر کار یا شود دیوانه	رباعی ۲۷	درکم خوردی پئے علاجش نرود یا صرع کند پدید یا سکته شود
	شرح وتحقیق	

اگر مریض باعث بیخبردی خود متوجه بعلاج نشود پس کارش بدیوانگی کشد یا بسکته انجامد

چون عضو کسی را گزجی روے نمود باید مالید بعد ازان روغن قسط	رباعی ۲۸	ازروے علاج بایدش قی فرمود چندانکه زصحتش برآید مقصود
	شرح وتحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خدر	بحس و کرخ شدن عضو	سده در عصب از خلط خام باردمی افتد یا آنکه اعصاب فضلات رطوبی مادی لامی مکد یا اعصاب منضغط میشوند از نشستن وبستن روح درانجا نمے رسد	سردی ملمس و رطوبت دہان وکاہلی وفراموشی وسستی سپیدی رنگ وگرانی حواس	تدبیر حسب فرمودۂ ماتن رحمه الله باید کرد داروئے که بلغم راالقی دفع میکند تخم ترب وتخم شبت

دریوند از هریک پنج مثقال درسی سیر شاهی آب این را بجوشانند تا بده سیر رسد صاف کنند وسی درم سکنجبین عنصلی ویک درم بوره یا نمک دران حل کرده نیم گرم بیاشامند وچشم وتخم رالسته مدد کنند که قی شود صفت سکنجبین عنصلی عسل نیم من بجوشانند تا غلیظ شود وپنج سیر سرکۂ عنصل بران اضافه نمایند دو وسه جوش دهند صفت سرکۂ عنصل پیاز عنصل نیم رطل که لشبیقه یانی پاره پاره کرده باشند ودر رشته کشیده

چہل روز در سایہ گذاشتہ یک من سرکۂ کہنہ جوشانند تا مہرا شود طلا جہت حذر زنجبیل خشک یک جزو پوست بیخ انجیر دو جزو ہر دو را با آب کانجی صلایہ کنند و بر عضو طلا نمایند و بمالیدن چند مرتبہ دفع خواہد شد انشاء اللہ الشافی

رباعی ۲۹

چون عش زفلج بر کسی گردد سرد
نصف بدنش ز حرکت آید افسرد
از روز نخست تا بروز چہارم
جز ماء عسل ہیچ نمی باید خورد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
فالج	ابطلان حس و حرکت نصف بدن در طول	ریختن بلغم در بطون دماغ تا مبادی اعصاب جانبی از بدن	سپیدی روی و زبان و رطوبت بینی و فراموشی و غلبۂ خواب و استرخا در یک جانب بدن در طول و استرخال عضو آن و باطل شدن حس و حرکت آن	از اول روز تا روز چہارم مریض را ماء العسل باید خورانید صفت آن ۵ ماشہ عسل را در

آب جوشانند تا ربع بلکہ چیزی زیادہ از آن برود پس سہ حصہ کنند ہر روز یک بخش را با گلاب ۲۷ تولہ آمیختہ نیم گرم آشامیدہ باشند سیدی مولائی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند کہ تریاق فاروق اصیل را بقدر یک رتی خورانیدن درین مرض مجرب است

رباعی ۳۰

چون صاحب فلج را چہارم آید
از ماء الاصول شہر بش می شاید
از لحم کبوتر بچہ و آب نخود
با زیرہ و زعفران غذا می باید

شرح و تحقیق

صفت ماء الاصول پوست بیخ کبر بیخ اذخر انیسون بادیان مویز منقی ہمہ را در یک من آب جوشانند تا بہ نیمہ آید صاف کنند و یک من عسل در آن حل کردہ بقوام آرند و ہر صباح از وی در گلاب حل کردہ نیم گرم بیاشامند گویند حب الزاقی بسیار مجرب است صنعت آن اذاراقی نیم پاؤ را در زیر زمین تر دفن کنند بعد ہفتہ بر آوردہ تراشند و با آب

شسته نصف وزن آن فلفل سیاه افزوده بآب ادرک خوب حل کرده بقدر دوچند نخود حب بندند یکی ازان صبح ویکی شام از حلق فرو برده باشند منقول از حکیم طالب حسین صاحب مغفور خرجوی واز حموضات واغذیه سرد محترز باشند دیگر بعضی گویند که اذاراقی را زیر زمین تر دفن کنند بعد هفته بر آورده اول در شیر گاؤ جوش دهند پس صاف نموده باز در قند سیاه که بآب حل کرده جوشانند پس بر آورده صاف نموده تراشیده با فلفل سیاه که نصف وزن آن باشد باریک سائیده حب مثل نخود ببندند یکی ازان بصبح ویکے بشام خورده باشد نافع باد دیگر برادرم طفلقت خان محمد خان لکھنوی نسخهٔ از حبوب اذاراقی برای لقوه وفالج ووجع مفاصل وامراض ریحی وبلغمی را بیان کردند وفقیر نیز در بعض امراض بلغمی وریحی مجرب یافتم صنعت آن اذاراقی یک چھٹانک خوب باریک تراشیده بکوبد وبیزد که سفوف گردد وبعده برابر آن مرچ سیاه را جدا سفوف سازد پس هر دوا را باهم آمیخته با مغز نارجیل یک چھٹانک بکوبد و باریک نماید پس جمله را در عرق ادرک یک پاؤ حل کند هرگاه که خشک شود دران عرق برگ سهجنه یک پاؤ انداخته خوب بسابد چون همه دران جذب وخشک شود ازان حبوب بقدر نخود یا مٹر سازد بحسب سن ومزاج بدهد برای ضیق النفس وتحریک نزله واسهال رطوبی وسرفه بلغمی ووجع مفاصل رطوبی را مجرب یافته ام اگر در گلو خشکی کند نبات را با مسکه دو توله آمیخته بلیسد وقدر شربت یک حب است یا نصف یا ربع ازان با بدرقه مناسب یا با آب وصاحب لقوه نان نخورد فقط شوربای کبوتر جنگلی خواه چوزه خواه شیر یا حلوان یا کاهی خورده باشد واز جمله پرهیز و تا هفته واستعمال حب تا هفته یا دو هفته نماید الله شافی ست وسیدی مولائی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی برای فالج ولقوه وجوش خون وصرع ودیگر امراض بلغمی را عرق منڈی تجویز می فرمودند که هم مشتهی ومقوی معده است وهم باه را النفع واجزای این باجزای عرق بھنگره مع گل وبرگ وشاخ وبیخ دارچینی دانهٔ الائچی سفید وجوزبوا و زنجبیل واجوائن ولونگ همه را در پانزده آثار آب بشب تر داشته صباح عرق بنج آثار

ھ برابر اما در وزن ادویه فرق ست صنعت آن منڈی مع گل وبرگ وبیخ بادیان وبھنگره مع

یا ہفت آثار بکشند چار تولہ ازان خوردہ باشند

چون روز چہاردہ ز فالج گذرد وانگاہ دہد دارو مسہل دو سہ بار	رباعی ۱۴	باید کہ معالج بعمل دست برد باشد کہ مریض را بہ صحت نگرد
	شرح و تحقیق	

عملی کہ برای فالج و جمیع امراض بلغمی را نافع ست صفت آن سنائے مکی و بسفائج نیم کوفتہ قنطوریون دبیق تخم کرفس بادیان انیسون بابونہ شبت شحم حنظل ہمہ را در سی سیر آب جوشانند تا نزدیک دہ سیر آید صاف کنند و ہفت درم بورہ یا نمک و پانزدہ درم عسل دران حل کردہ صاف نمودہ روغن زیت خواہ کنجد اضافہ نمودہ دو بار نیم گرم عمل کنند

مفلوج سوی شفا چو نزدیک رسید از روغن قسط و فرفیون و شونیز	رباعی ۴۲	در منضج و مسہل و عمل فائدہ دید چندانکہ دہد دست بباید مالید
	شرح و تحقیق	

صفت روغن شونیز کہ کلونجی باشد شونیز مغز بادام تلخ کشمش یا آنچہ مشابہ آن باشد ہمہ را در چرخ عصاری انداختہ روغن آن کشند یا کوفتہ ہمچو روغن بادام روغنش گیرند و چون مفلوج از منضج و مسہل فارغ شود باین معجون تقویت آن نمایند صفت آن گل گاؤزبان برگ گاؤزبان بہمن سرخ بہمن سفید برگ بادرنجبویہ اسطوخودوس لسان سبز مروارید ناسفتہ بسفائج فستقی برگ فرنجمشک درونج عقربی زرنباد دانہ ہیل خورد ابریشم مقرض تودری کلان عود صلیب بادیان بسد احمر کہربائی شمعی مرجان بیخ وج زرنباد ورد مدحرج خطیانا دارچینی سورنجان عود خام مغز تخم خربوزہ گل سرخ کوفتنی را کوفتہ بیختہ و سودنی را سودہ در عسل یک و نیم چند ادویہ و قند یک و نیم چند ادویہ قوام کردہ آمیزند مشک خالص عنبر اشہب و ورق نقرہ و ہلیلہ مربی خستہ دور کردہ داخل قوام سازند و قوام معجون اگر در آب ابریشم کنند بہتر باشد و طریق گرفتن آب ابریشم این ست کہ ابریشم خام را یک شب در عرق گاؤزبان و عرق کیوڑہ و عرق الوز دنبر سازند صباح جوشانندہ صاف نمودہ در این عرق با قوام معجون سازند شربت تا مثقال عرق برائے فالج و امراض بلغمی و

ریحی کہ نہایت سریع الاثر صنعت آن شہد خالص عرق ادرک عرق پیاز ہمہ را
آمیختہ در شیشہ نگاہدارد اما ربع شیشہ خالی باشد و دہانش بند نمایند و سہ روز نگاہ
دارند ہر گاہ کہ برآید و کف زند ازان شش ماشہ نوشیدن شروع کنند و تا برداشت
طبع افزاید امید کہ بآن ازالۂ مرض شود بفضل اللہ از مرزا عبد الغفار بیگ خورجوی
رحمہ اللہ روغن اجمیری از دیوان محمد حسین خان صاحب سورنجان شیرین سورنجان
تلخ گل بابونہ زنجبیل چھڑیلا برگ سنبھالو افیون ہمہ ادویہ را کوفتہ در روغن کنجد نیم آثار
بر آتش در کڑاہی یا دیگچی پختہ صاف کنند سلارس زعفران داخل کنند و حل نمایند قدرے
قدرے ازان بموضع آفت رسیدہ مالش کردہ باشند نافع باد این نسخہ مجربہ از برادر
توامی حکیم نجیب اللہ خان مغفور است این روغن مریض جھولہ زدہ را نہایت مجرب است
تخم مالکنگنی گھونگچی سرخ تخم دھتورہ تخم کلونجی موصلی سیاہ تخم کونچ جند بیدستر بربہوٹی ہمہ ادویہ
را در یک تولہ روغن کنجد سیاہ باہم در کھرل سائیدہ خمیر ساختہ در شیشہ خواہ در بوتل
کہ باشد بران گل حکمت خشک کردہ انداختہ بچکانند ہر صباح ہر روز در آفتاب
نشانیدہ بر عضو جھولہ زدہ مالش کردہ باشند و از ترشی و بادی پرہیز کنند نافع باد
دیگر نسخہ مجرب ست برای جھولہ زدہ از برادر توامی مغفور شنگرف موم زرد اول موم را گداختہ
دران سفوف شنگرف داخل کردہ و آنرا بر پارچۂ طلا ساختہ بر عضو ماؤف بستہ باشند
بوقت شب دیگر ازان مرحوم منقول کہ فی الحال صحت می دہد شنگرف را بروغن کنجد
خوب بسایند و ہر روز بموضع جھولہ زدہ نیم گرم مالش کردہ باشند حکیم شافی است
دیگر گاد ازان مغفور سید الکڑی تخم ہالون زرد چوب عاقرقرحا کوٹ تلخ خردل مصطگی
آرد نخود ہمہ را سفوف ساختہ در روغن کنجد آمیختہ دو پوٹلی در پارچہ بستہ بر تابۂ آہنی
گرم کردہ بر موضع ماؤف جھولہ زدہ گاد کردہ باشند دیگر سفیدی بیخال کبوتر خشک
وہم چند آن شکر سفید ہر دو را باہم نمودہ بحسب سن و سال عمر بچہ دریافتہ
بقدر مناسب بآب نیم گرم خورانیدہ باشند نافع باد اگرچہ این دوا غلیظ است
اما مجرب است تا دو ہفتہ

آنها که بایشان مرض لقوه رسید گر جوز بوا در دهن خود شب و روز	رباعی ۳۴	مرغ صحت ز دام ایشان برمید دارند نگاه خواهد افتاد مفید
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
لقوه	کج شدن روی و چشم و لب دفعةً و گرانی زبان	بلغم	استرخاو کدورت حواس و نقصان ذائقه و فروهشتن پلک و لب زیرین و کام	در خانهٔ تاریک نشانند و آئینه چینی در مد نظر

دارند و فاقه کنانیدن مفید و بعد چار یا هفت روز علاج کنند و جوز بوا در دهن دارند و چون لقوه مدت شش ماه کشد امید صحت مریض منقطع می شود و اگر زبان درست نماند درین مرض خواه در فالج باید که خردل را سائیده در عسل آمیخته بر زبان مالیده باشند که نافع است از سیدی مرحوم و حب لقوه هم باید داد صنعت آن بیش قسم ماشه اول که بچھناک باشد جوز بوا عاقرقرحا پلپل دراز مرچ سیاه و زنجبیل و نانخواه بسباسه مساوی الوزن و قند سیاه دو چند ادویه همه اجزا را کوفته بیخته حب بقدر نخود بندند دو حب صبح و دو حب شام خورده باشند گویم اگر لقوه بود در عرق ادرک سازند و در پان بدهند و اگر برای پرسوت بود در عرق ضمیری لیمو سازند و با عرق نانخواه بدهند برای لقوه و فالج و جهوله و وجع مفاصل و رفع قبض مفید و روشنی چشم می بخشد بھلاوه تازه را بآب شسته در یک سیر شیر بز بجوشانند تا آنکه کھووه گردد و بچمچه گردانیده باشند و از دو دآن پرهیز دیس بھلاوه را بیرون کرده کھووه نگاه دارد یک توله ازان خورده باشند از ترشی و شیرینی گوشت و مقاربت پرهیز دارد حکیم حسین الدین خان صاحب مرحوم

لقوه چو بجانبی کسی روی نهد باید که خورد حب ایلاج دو سه بار	رباعی ۳۵	صحت رود از دست هم ضرر رو نهد شاید که ازین مرض بکلی برهد!
	شرح و تحقیق	

صفت حب ایارج در شرح رباعی ششم گذشت دیگر این ست ایارج فیقرا زبد سفید حب النیل غاریقون انیسون شحم حنظل نمک هندی مرمکی همه را کوفته بیخته حبوب بقدر نخود سازند و نسخهٔ ایارج فیقرا این ست سنبل الطیب و دارچینی و عود بلسان و سلیخه و حب بلسان و مصطگی و اسارون و زعفران و صبر سقوطری همه را کوفته سفوف سازند

آن را که رسد از مرض لقوه گزند آئینهٔ چینی بنظر او دارد	رباعی ۴۵	باید که بیاد دارد از من این پند در خانهٔ تاریک نشیند یک چند
	شرح و تحقیق	

آئینه چینی مرآتی است که از روی دمس سازند و مریض را چندی بخانهٔ تاریک نشستن و آن آئینه را چندی دیدن مرض لقوه را صحت می بخشد

از کثرت بلغم آنکه در رعشه فتاد در شرب شراب یا جماعش سبب است	رباعی ۴۶	مسهل که مناسبش بود باید داد باشد زمی و مباشرت باز استاد

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
رعشه	لرزیدن عضو	بلغم و شراب خوردن و مباشرت بر پری شکم	نسیان و فراموشی و گرانی اعضا و عدم تشنگی	دفع کردن اخلاط باستفراغ اندک

اندک بآب اصول و تبدیل مزاج بمالیدن روغن قسط و روغن زنبق و ضماد رشقه که رجبه باشد و غسل کردن بچشمهای گرم و دلک و غمز و عرق تمباکو نیز مفید ست صنعت آن تمباکوی زرد خشک نیم آثار و نیم پاؤ نانخواه و صعتر از هر یک پنج مثقال دارچینی دو مثقال و همین قدر قرنفل و اظفار الطیب و جاشنا همه را در ده سیر آب یک شبا روز خیسانیده سوم حصه عرق کشند هر صبح و شام پنج مثقال ازان نوشیده باشند نافع باد

چون عضو کسی کرد پریدن بنیاد در دفع نگردد به طریق مذکور	رباعی ۴۷	باید نمک گرام بران عضو نهاد حبی که بدن پاک کند باید داد
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
اختلاج	پریدن عضو دائما	رطوبت غلیظہ از جہ است کہ ریح وبخار شدہ از مسامات برآمدن می خواہد وعاصی می شود	ادراک عضو را بود وکف بر قارورہ باشد پس اگر در ریش دائمی باشد مقدمہ لقوہ بود واگر در شکم ہمیشہ بود مقدمۂ صرع باشد واگر اختلاج دائما در پہلو بود مقدمہ آماس پردہ کہ در نواحی سینہ است باشد واگر دائما در سرین باشد مقدمۂ سہال شکم بود واگر در تمام بدن باشد منذر بسکتہ بود	صفت حبے کہ منقی بدن ست از خلطہائے غلیظ صبر سقوطری ۴ ماشہ تربد حب النیل ۲ ماشہ انیسون ۵ ماشہ شحم حنظل ۵ ماشہ ۶ سرخ ونمک ہندی ۶ سرخ ومقل ارزق کتیرا ۶ سرخ ہمہ را بکوبند ۶ سرخ وبیزند وغاریقون ۷ ماشہ

بموئینہ بیختہ اضافہ نمایند وبآب کرفس وبادیان خمیر کردہ حبوب درعسل سازند ودرین باب حب کبریت سیدی مرشدی حضرت شاہ عبدالعلیم صاحب لوہاروی رحمۃ اللہ علیہ بسیار نافع ست صنعت آن زنجبیل یک سیر قرنفل ودار فلفل از ہر یک دودام ۲۴ ماشہ دانہ الائچی سفید یک دام نمک سیاہ یک پاؤ ونمک سنگ یک پاؤ کبریت زرد دودام ۲۴ ماشہ ۱۲ ماشہ کہ بروغن گاؤ بریان کردہ باشند ہمہ ادویہ را کوفتہ بیختہ ہفت بار در آب لیمو پروردہ حبوب بمقدار نخود سازند ودو صبح ودو شام ازان خوردہ باشند ہمراہ آب گرم نافع باد نسخۂ دیگر حب کبریت کہ بسیار مختصر ست از حضرت سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی ست ونیز برائے دفع ریاح وقطع بلغم پس مفید وبسیار مجرب است صنعت آن کبریت زرد کہ آن را در شیر گاؤ صاف کردہ باشند ۱ تولہ ومرچ سیاہ ونمک سانبھر ہر سہ را در عرق چار لیموے کاغذی سائیدہ ۲ تولہ ۲ تولہ حبوب بقدر نخود بنہند و بدستور سابق خوردہ باشند نافع باد

چون عضو ترا تشنج از بلغم شد	رباعی	افزود ترا محنت وراحت کم شد

در تنقیه کوش زود تر زانکه علاج
۴۸
مشکل گردد مرض چون مستحکم شد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تشنج	درهم شدن عضو چنانکه راست نشود	بلغم	گرانی اعضا و فراموشی و سفیدی بول و بشره و زبان	بعد منضج خلط به مسهل وماء الاصول مع

ایارج فیقرا تنقیهٔ بدن چند بار نماید پس بروغن گرم مثل قسط و سداب و یاسمین تمریخ کند دران جند بید ستر و فربیون و عاقر قرحا بگذارد

رباعی ۴۹

هر کس که گرفتار تمدد گردید
اندر بدنش روغن پیه کفتار
وانگه ز حبوب مسهله فائده دید
با روغن پیه خرس باید مالید

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تمدد	راست ماندن عضو چنانکه خم نگردد	اگر بلغم بود	سردی ملمس و گرانی اعضا و نرمی نبض و سپیدی بشره و زبان و بول	همان ست که ماتن رحمه الله گفته اما مالش دہن الجبوۃ

که از حاجی تاج الدین خان متوطن اکبر گڈھ ضلع مظفر نگر یافته ام نیز بسیار مجرب است صنعت آن موم خالص یک سیر و نمک سانبھر دو سیر و سم الفار دو تولہ و سیماب دو تولہ لوبان یک پاؤ موم را ریزه ریزه کرده و همچنین سم الفار و لوبان را کوفته در سبو کرده و سیماب انداخته بطریق معروف روغن بکشند و باستعمال آرند نافع باد فائده بعد گرفتن روغن ازان سیماب و سم الفار هر قدر که گرفتن توانند بر چینند و بقیه را سفوف نموده نگاه دارند یک سرخ ازان برای هیضه و جید کردن هضم و امراض بلغمیه مثل سرفه و ضیق النفس و اسهال بلغمی و گرسنگی پیدا کردن بدهند بسیار مجرب ست اگر بخوردنش گرمی پیدا شود کناره یا نارنج یا اشیای روغنی بخورانند که مزیل حرارت آن ست و این روغن حیات برای عضو شکسته و جمله زخمها و ناسور ها را مجرب است

وباستعمال یکبار درد زائل می گردد

بحث علاج امراض العین

ای چشم تو مبتلای تشویش برو سکبینج وحلتیت واشق باسرکه	رباعی ۵۰	تدبیر تو نزدیک بتدبیر خرد بردیده اگرنهی بردرا ببردا

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
برده	دانه ایست دراندرون پلک چشم بموضعی که مژه میرویدبهندی انجهاری وگهانجنی ست	کیفیت حریفه لذاعه	بر ظاهر پلک همچونکرگ رطوبت غلیظه گرد آید ودرد کند ونجارد که بآن علیل لذت باید	سکبینج وحلتیت واشق را در سرکه سائیده نیم گرم ضماد

نمایند واگر برگ انبه بجانبی که بشاخ می چسپد وچون از درخت جدا می کنند ازان نکمهٔ رطوبت می برآید بآن رطوبت نه عدد برگ داغ بر برده نهند تاسه روز مریض در دوروز صحت مییابد مجرب ست سکبینج صمغی ست مشهور وحلتیت انگوزه است واشق نیز نام صمغی ست محلل اورام

گرشعر بود منقلب وگرزائد چون تنقیهٔ تمام حاصل گردد	رباعی ۵۱	در تنقیهٔ دماغ می باش بجد تشمیر کن ای نزاخداند ممد

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
شعر منقلب وشعر زائد	کج برآمدن موے مژه وزیادت آن	اجتماع رطوبت عفنه در پلک ونزدیک بموی پلک	سرخی چشم ودرد دائمی	اول تنقیهٔ دماغ با یارجات

باید کرد بعده استعمال سرمهای گرم باید کرد پس منتف شعر کنند وچون ضفادع یا قراد کلب را یا بیضهٔ مورچه باشیر انجیر بآنجا طلا کنند واگر موی بسیار بود واستاد حاذق بدست آید تشمیر اجفان کرانده شود وتشمیر بمعنی دکوتاه کردن وبالا بردن پلک راگویند چنانکه رسم کحالان ست وباصطلاح ایشان درین دنا پلک بندی مشهور است

در پلک تو ای که کرده غلظت بنیاد	رباعی ۵۲	از من سخن مفید میدار بیاد
اسفیدهٔ تخم مرغ و برگ خرفه		آمیز بروغن گل و ساز ضماد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سلاق بضم سین مهمله	غلظت و حمرت کرانهٔ پلک و ریختن مژه در هندی بامنی گویندش	رطوبت غلیظه بورقیه	خارش آماق و پلک و سرخی بسیار نباشد	برگ خرفه را در سفیدهٔ بیضهٔ مرغ سائیده بروغن گل

آمیخته ضماد بر پلک نمایند صفت روغن گل برگ گل سرخ تازه پانزده مثقال را بروغن کنجد صد مثقال تشینه کرده تا چهل روز بآفتاب نگاه دارند یا برگ گل سرخ خشک را مشتی در پیالهٔ آب جوشانند چون به نیمه رسد نیم پیالهٔ روغن کنجد بران اضافه کرده باز بجوشانند چون روغن بماند بردارند و نگاه دارند بر وقت ضرورت باستعمال آرند وخان صاحب رحمة الله علیه عبد الکریم خان صاحب اسلام نگری پیر صحبت فقیر می فرمودند که ظرفی تنگ از پول مسی ساخته بر آتش نهد و بر آن گندنک آنولاسار دو توله را سائیده اندک دران انداخته باشد تا آنکه همه آن مس سوخته گردد پس اورا سائیده سرمه نماید و یک میل ازین کشیده باشد مگر اول دو میل ازین سرمه که گفته میشود کشیده باشد هم چنین علی البدلیة امیال کشیده باشد صنعت آن سرمه سیماب سه ماشه را باجست سه ماشه گداخته عقد کند یعنی اول جست را گداخته دران سیماب انداز د که بسته خواهد شد با سنگ بصری نه ماشه تا سه روز صلایه و کهرل کند روز چهارم با شش ماشه کافور چینه سائید نگاه دارد وفقط شیاف زهر سمسم که کنجد باشد صنعت آن گل کنجد و غنچهٔ یاسمین از هر یک صد بعدد و نمک لاهوری و فلفل گرد از هر یک یک دام همه را کهرل نموده شیاف سازند وقت حاجت بکار آرند و میل سرب کشیدن نیز اثر تمام دارد صنعت آن سرب را بگدازند بآتش و بآب ترپهله هفت بار سرد کنند پس همچنین باز گرم کنند و بآب انار دانه هفت بار سرد کنند و همچنین هفت بار در عرق بهنگره هفت بار به روغن گاؤ

وهفت بار در شیر گاؤ هفت بار در شهد سرد کنند پس میل ساخته آن میل را بچشم کشیده باشند همیشه تنها خواه بآن سرمه بچشم کشیده باشند ضماد دیگر موی سر زنانی که در سر روغن گاؤمی اندازند بیارد و آنرا صاف نموده در ظرفی نهاده گل حکمت نموده در آتش نهد بعده برآورده خاکسترش را بلتۂ شاخ گوزن به و چند روغن گاؤ سائیده بعد سه روز برداشته هنگام ضرورت برجای برآمدن اهداب اگر مو ریخته وافتاده باشند ضماد نماید بعون الله الشافی همه برآیند و جناب معظمی حکیم طالب صاحب نوربوے رحمة الله علیه می فرمودند که دوای برای سلاق بسیار مجرب ست صنعت آن سیندور پنج ماشه و نمک لاهوری چار ماشه و روغن گاؤ لبست و دو ماشه اول سیندور و نمک سوده را در روغن انداخته ور کھفالی کانسه به بلا در سر بریده بساید تا آنکه دو بلا در دران سوده شوند پس آن دوا را صد بار بآب بشوید و برداشته نگاه دارد و در چشم بمیل کشیده باشد اگر بر پلک خشونت و جراحت و خراش بود بران هم طلا نماید۔

در پلک تو شرناق چو پیدا گردد	رباعی	غم را دل غمخوار تو ماوا گردد
تا آن وقتی که دستکاری نه کنند	۸۳	نادر باشد اگر مداوا گردد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
شرناق بکسر اول	زیاتی پیه در پلک بالا	رطوبت غلیظه	گرانی پلک وقت باز کردن چشم	درصورت

امکان فصد و اصلاح غذا باید کرد و حمام باید نمود و این سرمۂ احسانی را رحمة الله علیه که از شاه عبدالکریم خان صاحب اسلام نگری رحمة الله علیه یافته ام و مجرب ست باستعمال آرند صفت آن سرمۂ سیسه نیم پاؤ را در پاتله گداز نموده واندک اندک از کبریت آنولاسار سوده که دو توله باشد دران انداخته و پاشیده باشند و دستۂ آهنی را دران گردانیده سیسه را حرکت داده باشند تا آنکه سیسه کشته گردیده سرمه شود پس ازان از دیگدان برآورده سرد نمایند بعده همراه فلفل دراز یک توله دران داخل کرده تا سه روز صلایه کنند که چون سرمه گردد بعده دران سنگ بصری یک تو انداخته باز تا سه روز بسایند تا مانند

سرمه گردد و آنگاه برآرند و نگاه دارند و بروقت ضرورت بچشم کشیده باشند مجرب است و اگر مسهل مخرج بلغم گیرند و حب ایارج خورند و نجات نیابند پس مرض بداست علاجش بدست باید کرد

چون کرد ورم گوشهٔ چشم و نگشود گرماش بخایند و گذارند برو	رباعی ۵۴	نامش غرب آمد ای دات معدن جود امید بود که رو نماید بهبود

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
غرب بفتحتین	ریش در گوشهٔ چشم بود بجانب بینی	ورم حار	چون انگشت بر موضع فشارند ریم بیرون آید	یکی همان ست که ماتن رحمه الله

گفته دیگر روغن حیات ست که در شرح رباعی چهل و نهم نوشته ام بر غرب مالند نفع می بخشند سوم استادی مولائی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که تخم رواسن را سائیده در پلیته آلوده کرده در ناسور نهند امید که مرض در استعمال چند روز دفع شود دماغ را بتخم شاهپسند و شهد تنقیه نمایند یعنی تخم مذکور را سائیده در شهد آمیخته حبوب بقدر یک ماشه بندند و سه حب لشب خورده باشند نافع باد

در دفع جرب شیاف اخضر باید باشد جرب و سبل چو بایکدیگر	رباعی ۵۵	در بهر سبل شیاف احمر باید تا نفع دهد ذرور اغبر باید

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جرب بفتحتین	درشتی اندرون پلک	رطوبت بورقیه و مادهٔ شور	در باطن چشم خشونت باشد و سرخی و خارش دران	فصد سر ارو باید کرد و مسهل باید داد

و شیاف اخضر در چشم باید کشید صفت آن زنگار ۱۰ ماشه اقلیمیا ۱۰ ماشه نقره صمغ عربی سفیده ارزیز ۶ ماشه اشق ۵ ماشه سوای اشق همه را بکوبند و بیزند و بآب سداب که دران اشق حل کرده باشند و صاف کرده بسرشند و شیاف سازند و باستعمال آرند

علاج	علامت	سبب	تعریف	نام مرض
علاج مذکور باید کرد و شیاف احمر بچشم باید کشید. صفت آن شادنج	حرارت در هر دو ابرو و سرخی در هر دو رخسار و در عروق صدغین ضربان شدید	امتلای عروق عین از فضول ردیه و بخارات غلیظه	پرده ایست شبیه برگهای درهم بافته بر سپیدی چشم و قرنیه	سبل بالفتحتین

مغسول صمغ عربی روی سوخته زردک زرد سوخته زنگار زعفران مرمکی صبر سقوطری افیون همه را کوفته بیخته بشراب کهنه بآب گرم شیاف کنند و اگر جرب و سبل با یکدیگر جمع آیند باید که ذرور دراغبه را باستعمال آرند صفت آن توتیای مغسول شیخ سوخته نبات مصری همه را کوفته بیخته صلایه کنند تا مثل غبار شود و باستعمال آرند و پیر صحبت من حضرت عبدالکریم خان صاحب رحمه الله سره احسانی دیگر رامی ستودند صنعت آن پنبه بزمیه تازه را مع تخم بکوبند بعده آن را گسترانده بران سنگ بصری و انگوزه هر یک را کوفته پاشیده فتیله بسته بروغن سرشف بسوزانند و ازان دود گیرد و آن به سرمه سائیده نگاه دارد و بچشم کشیده باشند

	رباعی ۵۶	
تا آهو صحنتت در آید بکمند باید که غبار کرده در چشم فگند		چون از رمد تو بگذرد روزی چند چشنحام و نبات مصری و مامیران

شرح و تحقیق

علاج	علامت	سبب	تعریف	نام مرض
فصد سرارو باید گرفت و تلیین طبیع بمطبوخ هلیله	بسیار سرخ شدن چشم و انتفاخ و ورم آن و تمدد بسیار و بر آمدن چرک دران و بر آمدن رگها و ضربان و صدغین	خون	درد چشم و برآمدنش	رمد

دا آلو و تمر هندی و شاهتره باید کرد پس نسخه مصنف رحمه الله بعمل آرند و چشنحام چاکسو را گویند ترکیب نسخه چشنحام اینکه چاکسو مقشر نبات مصری مامیران یا انزروت که یک شبا روز در شیر خر گذاشته در سایه خشک کرده باشد همه را کوفته بیخته صلایه نموده غبار سازند

و بچشم کشند و استاذی و مولائی مرحوم حکیم نجیب آبادی برای ابتدای رمد شربت بنفشہ یک تولہ در عرق عنب الثعلب کہ مکو باشد آمیختہ مریض را می نوشانیدند و گرد چشم ضماد ہلیلۂ سیاہ در سونٹ و صندل سرخ را در عرق برگ مکو سائیدہ نیم گرم می کنانیدند و میفرمودند کہ اگر رمد با طفال عارض شود فصد نباید گرفت چہ فصد پیش از دوازدہ سال جائز نیست بجای فصد برگرد اگرد چشم زلو انداختن مفید پس زلو اندازند گوہم نکمۂ برگ انبہ و افیون و بتاسہ ہمہ را سائیدہ برگرد چشم ضماد ساختن مفید ماشہ ماشہ ماشہ
واستاذی ممدوح می فرمودند کہ برای امراض چشم جست ۱ سیر (کہنہ ہرچند کہ باشد مانند تار بیچوان حقہ یا کلیان کہنہ بقدر یک پاؤ آن) را در پاتلہ آہنی (بمنفخۂ آہنگران) گداختہ بآب شرمتق کہ تہوہ باشد کشتہ ساختہ (یعنی از آب مذکور کہ یک آثار باشد قدری قدری بر جست انداختہ باشند کہ کشتہ خواہد شد) پس بردارند و نگاہ دارند و سرمہ سا نمایند و بمیل در چشم (ہنگام خفتن) کشیدہ باشند اکثر امراض چشم را ہمچو رمد و سبل و سلاق وغیرہ بسیار مجرب است و دار فلفل و شورہ را سائیدہ بچشم کشیدہ باشند کہ جالا و پھولا و دھند کہ ضعف بصر باشد ہمہ را دور می کنند و کشتۂ اسرب کہ سیسا باشد نیز برای ۱۲ ماشہ
امراض چشم مفید ست و این کشتہ را در ہندی ناگرس نامند صنعت آن نیم پاؤ اسرب را در پاتلہ خواہ کرچھ گرم نمودہ گداختہ یک چھٹانک زرنیخ گو گرد زرد یا مینسل سائیدہ قدری قدری انداختہ باشند تا آنکہ خاک شود پس بسایند کہ سرمہ شود و نگاہ دارند و ہنگام ضرورت بچشم کشند و اگر بچشم حرارت خارج خواہ داخل چشم بر آمدہ باشد این پوٹلی را باستعمال آرند صنعت آن ہلیلۂ زرد و پھٹکری و بادیان ورسونت و آنبا ہلدے و کوکنار را از ہر یک یک ماشہ کوفتہ در دو پارچہ بستہ بعرق گھیکوار تر کردہ بر چشم رسانیدہ باشند نفع خواہد بخشید و این کحل برای رمد کہ با آن درد سر باشد و ہم درد چشم و نیز سبل را بسیار مفید صنعت آن افیون و شہد خالص و پھٹکری بریان و سفوف ختہ حرما ۳ ماشہ ۳ ماشہ ۱ تولہ ۳ ماشہ
ہمہ ادویہ را بوزن کامل در کٹورۂ جست کردہ از کتکۂ چوب نیم کہ بر سر او فلوس مسی ازدہ باشند تا سہ روز برابر بسایند تا سرمہ شود بردارند و نگاہ دارند و ہنگام حاجت

ـــہ ۱ اگر در میان جوش خوردہ عبارت واقع شدہ است از ترکیب استاذی مغفور نیست بلکہ از میان مولوی حاجی عبدالغفار خان شاہجہانپوری رسید سامعہ ؛

بچشم کشیده باشند اگر بعد چندی خشک شود قدری آب انداخته نرم دارند قوتش
تا یک سال می ماند منقول از برادر نوامی مغفور نجیب اللہ خان صاحب است
واین شیاف هم مجرب است از حکیم مشتاق علی صاحب کاکوروی سلمہ ربہ صنعت
آن صمغ عربی زنجبیل افیون گیروی گوالیاری همه را سائیده در آب کشنیز شیاف
سازند قدر آب مذکور خواه بآب کوکنار سائیده نیم گرم بگرد چشم ضماد کرده باشند نافع باد دیگر
مقوی دماغ نشاسته را بروغن گاؤ بریان کنند پس نبات مصری مغز بادام شیرین
تخم کشنیز کشمش مغز تخم کدو خشخاش سفید را در آب شیره برآورده در نشاسته بریان
دغ کرده بنوشند نافع باد از حضرت فارغ شاه صاحب خورجوی قدس سرہ از حکیم
جعفر حسین بنارسی نبات مصری افیون زعفران هر سه را سرمه سانموده در چشم کشند
و بر صدغین گل چونه نهند پهٹکری نیم خام نیم بریان گیرو صندل سفید عنب الثعلب
بیدالکری افیون رسوت کتیرا ایٹهائی لودھ همه را در آب سائیده شیاف سازند یک
شیافه در آب حل کرده بر چشم ضماد سازند و بران برگ پان نیم گرم بندند و رفاده
خشک بر آن بندند از مولوی محمد حسین نگینوی برای رمد و تنقیه رطوبات فاسده
چشم تجلیه و تقویه آن ست کشته جست سه توله پهٹکری و نبات سفید یک یک توله
طوطیا در آب تازه یک دو پاس کهرل نموده حبوب تیار نموده یک حب در ظرف
کانسی در آب تازه چاه شیرین سائیده در هر روز دو سه بار صبح و شام بمیل سرمه بچشم
کشیده شود از حکیم امیر بیگ سفیده کاشغری بیخته از رسوت افیون پهٹکری بریان همه
ها را به تصحیح وزن در سفیدی بیضه تا یک پاس سائیده حبوب سازند یک حب را در آب
سائیده بروز دو سه بار بچشم بکشند دفع رمد خواهد کرد دیگر از بابو نوازش علیخان مرحوم کشته جست
کهربای شمعی سنگ بصری نبات مصری کف دریا پاره پهٹکری نصف بریان
نصف خام توتیای سبز بریان همه را در آب خوب بسایند تا سرمه سا گردد پس
بآب حبوب سازند و خشک کرده نگاه دارند و باستعمال آرند رمد و سرخی را
دور کند.

	رباعی ۵۷	
زین نقطه تراغبار خاطر باشد گردفع نگردداز نوادر باشد		در چشم تو ای که طرفه ظاهر باشد چون دیده خود بدود کندر داری

شرح وتحقیق

علاج	علامت	سبب	تعریف	نام مرض
دخان کندر بچشم کشیدن نافع دارد وفصد	عیان را چه بیان	ضربی رسیدن یا غلیان خون وسیلانش به چشم یا انفجار ورم	نقطهٔ سرخ یا کبود در سفیدی چشم	طرفه

سار دکردن وبیدهای غیر حار استفراغ نمودن ودر چشم شیر والعیه انداختن در ابتدا نیز مؤثر

	رباعی ۵۸	
از بهر تو تشویش مهیا باشد نزدیک حکیم روشنا یا باشد		در چشم تو ناخنه چو پیدا باشد چیزی که درین مرض بود فائده مند

شرح وتحقیق

علاج	علامت	سبب	تعریف	نام مرض
صفت روشنایا	غشای باریک	کثرت فضول	ناخنه	ظفره بفتحتین یا بالضم اول وسکون ثانی

مس سوختهٔ ۲ ماشه نشادر مغسول ۷ ماشه فلفل دار فلفل زعفران شحم حنظل زنگار صبر سقوطری بورهٔ ارمنی اقلیمیا همه را کوفته بیخته صلایه کنند که غبار آسا شود کحل روشنائی دیگر نیز مجرب ست صنعت آن نشادر مغسول مس سوخته اقلیمیای فضه نمک هندی بورهٔ ارمنی فلفل زبد البحر صبر سقوطری سنبل الطیب قرنفل زنجبیل زنگار توتیای هندی زعفران نوشادر کوفته بیخته کحل سازند وبچشم کنند دیگر کشته جست را بچشم کشیدن نیز مزیل ظفره است

	رباعی ۵۹	
دانست که بهر آن بود سرمه مفید در دیده بغیر باسلیقون نه کشید		دانا مرض دمعه چو از گرمی دید دردید که سردی مزاجش سبب است

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
دمعه	آب رفتن از چشم	اگر گرمی بود	سرخی چشم	فصد باید کرد و سرمهٔ

اصفهانی و توتیای کرمانی فائده دارد دیگر سرمهٔ مرکب صفت آن شادنه مغسول و توتیا و مارقشیشا از هریک یک درم مرداریه و لسد از هریک نیم درم شیاف مامیثا صبر از هریک نه سرخ کوفته بیخته سرمه سازند صفت شیاف مامیثا گل مامیثا گل ارمنی صبر سقوطری انزروت مدبر صمغ عربی زعفران علی الرسم بآب کشنیز تازه شیاف سازند اگر سردی بود سفیدی چشم بود تنقیه باسهال باید کرد و سرمهٔ باسلیقون که منسوب بباد شاهی اعظم است باید کشید صفت آن روئیں سوخته پانزده درم کف دریا دو درم و هم چنین اقلیمیاے زرد نمک نیشاپوری و شادنج مغسول و جند بید ستر و سرمه و سنبل و از قرنفل داشته یک درم و صبر سقوطری پنج درم و هم چنین مامیثا و از مرمکی و نوشادر و زردچوبه سه درم پوست هلیلهٔ زرد و چهار درم همه را کوفته بیخته صلایه کنند تا همچو غبار شود و وقت حاجت باستعمال آرند

قرحه که بود چشم ترا موجب درد	رباعی	و زدرد کند عارض گلگونت زرد
چون پاک شود زنده از بهر علاج	۶۰	ز ترتیب شیاف کندری باید کرد
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قرحة العین بالضم برش بی ریم	ریش چشم	خون و صفرا	الم و قلق و اشک کمتر	اگر چرک داشته باشد

اول بماء العسل باشیر دختر بشویند و از ریم پاک کنند پس بشیاف کندر میل بچشم کشند صفت آن انزروت که یک شبانه روز بشیر دختر خواه در شیر خر گذاشته باشند در سایه خشک نموده یک درم وافیون و کتیرا یک درم از هریک و کندر نیم درم و سفیده ارزیز هشت درم صمغ عربی چهار درم همه را بکوبند و بیزند و بسفیده تخم مرغ سرشته شیاف سازند

در چشم تو چون بیاض پیدا گردد	رباعی	دفعش بده و اثر انمنا گردد

گر آب شقائق بچکانی بعسل	۱۶۱	تا چشم بهم زنی مداوا گردد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بیاض العین	سپیدی بود بر سیاهی چشم	بند داشتن چشم چند روز در رسیدن فضلات رویه به چشم	بودن سفیدی بر چشم چون غین بر عین ای ابر بر آفتاب ۱۲	آب لاله شقائق را در عسل آمیخته در چشم کشیدن

نفع تمام دارد و سیدی و استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که برای دفع بیاض چشم حزم صغیر و حزم کبیر بسیار مفید ست نسخه آن از قرابادین باید یافت و فقط بیض کلس را بجای سرمه کشیدن نیز تاثیر تمام ست صنعت آن قشر بیضه مرغ را که بچه ازان برآورده باشند در آب شیرین بخیسانند و بگذارند که متعفن شود و قشر رقیق اندرونی آن جدا گردد و بشویند و آب آن را تبدیل نمایند تا دیگر قشر ازان جدا نگردد و آب متعفن نشود پس شسته خشک نموده سائیده در ظرفی کرده آن را گل حکمت نموده حسب معمول آتش دهند که کلس خواهد شد پس باریک سرمه نمایند و بچشم کشیده باشند و سرمه عبد الکریم خان صاحب را رحمة الله علیه که بشرح رباعی پنجاه و سوم نوشته شده است نیز بسیار مجرب یافته ام اگر جعله باشند پهاوله جوهر نوشادر برای بیاض چشم و ضعف بصر و مد بسیار مفید ست از دیوان امید علی خان مرحوم یافته ام که مدفن ایشان رالق شد غفر الله که ترکیب آن اینکه نوشادر را پاره پاره کرده در دیگ گلی نهاده و بالای دیگی دیگر معکوس نهاده گل حکمت کرده و خوب بارد گرفته بر دیگدان نهاده آتش چوب بیری که درخت کنار بود بدهد بطوری که ازان هوا نه برآید که جوهر برآید بعد سرد شدن ازان برآرد برای ناگره قدری ازان جوهر بقدر مونگ دانه برابر آن چونه خوردنی آمیخته بر کف مالیده در بینی بر ناگره بنهند در هفته صحت می یابد و آن مرضی است که در ملک پورب بسیار میشود و اگر زان نوشادر و الایچی خرد و مرچ سیاه جوکوب کرده آمیخته جوهر کشند بسیار مفید

چشم باشد گویم اگر ازین جوهر حبوب بعرق لیموے کاغذی بندند و یک خورده باشند دفع ریاح و هضم کند

در دیده چو انتشار پیدا گردد گر کثرت بیضیه بود موجب آن	رباعی ۶۲	اسباب غم و الم مهیا گردد چون تنقیه رود مداوا گردد

شرح و تحقیق

کرد آفریدگار تعالی بصنع خویش صلب و مشیمه شبکه زجاجیه پس جلیدیه		چشمست بهفت پرده و سه آب منقسم پس عنکبوت و بیضیه عنب قرن ملتحم

اوّل طبقهٔ ملتحمه است که بهوا پیوسته است دوم طبقهٔ قرنیه است که آن بعد ملتحمه است داو رنگی نیست بلکه از طبقهٔ زیرین خود متلون می شود سوم طبقهٔ عنبیه است و آن گاهی سیاه می شود گاهی آسمانی و گاهی بسرخی و این بعد قرنیه است و بعد این طبقه سوے رطوبت بیضیه است صاف مانند سفیدی بیضه چهارم طبقهٔ عنکبونیه است مانند تنیدهٔ عنکبوت بعد از رطوبت بیضیه و پس ازین طبقهٔ چهارمی رطوبت جلیدیه است که صاف مانند برف ست و زیر این رطوبت زجاجیه است که مانند آبگینه گداختیه است پنجم طبقهٔ شبکیه است مشابک مانند دام و این بعد رطوبت زجاجیه است ششم طبقهٔ مشیمیه است که پیچیده بر پردهٔ چشم است مانند پیچیدن بچه دان بر جنین و این طبقه بعد طبقهٔ شبکیه است هفتم طبقهٔ صلبیه است و آن بعد مشیمیه است پیوسته باستخوان چشم فقط الحال صورت مرض را باید دانست

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
انتشار و اتساع	کشاده شدن ثقبهٔ عنبیه که موضع روشنائی چشم است و بآن پریشان شدن بینائی	کثرت رطوبت بیضیه	نفع یافتن از جوع و ریاضت ست	حبی که تنقیه دماغ کند بخورد و صفت آن صبر سقوطری

یک مثقال ترید پوست هلیله زرده از هر یک یک درم و کثیرا مصطگی و شحم حنظل و مقل
یعنی ۴ ماشه　　یعنی ۴ ماشه

ازرقی از هر یک شش سرخ و نمک هندی نه سرخ همه را بکوبند و بیزند و غاریقون نیم درم بموئینه بیخته اضافه نموده بآب بادیان خمیر کنند و حبوب بعسل سازند و مریض ۱ ماشه از طعامهای غلیظه و جماع و خفتن بر پشت و از روشنی دیدن پرهیز کنند۔

ضیق حدقه اگر شود بعارض هرد	رباعی ۶۳	گویم که چه چیز باشد آنرا درخورد
گر غیر رطوبت نبود باعث آن		زنعش لشیاف زعفران باید کرد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ضیق حدقه	تنگ شدن ثقبهٔ عنبیه	غلبهٔ رطوبت	رطوبت بینی و عدم ظهور رگهای چشم	شیاف زعفران باید کشید صفت

آن اشق دو درم زعفران یک درم زنگار یک درم ماميثا و گل سرخ و سقوطری و مرمکی و نشاسته و صمغ عربی از هر یک ۹ ماشه یک و نیم درم همه را بکوبند و بیزند و بآب سرشته شیاف ۴ ماشه سازند و واضح باد که اگر جحوز العین بود از نزله استعمال اطریفل زمانی مفید بود و برگ بودینه ۵ ماشه کوفته و قرص آن ساخته بر چشم بندند نیم گرم نافع باد و این بحث را بسبب طوالت نشاید که مصنف مرحوم نیاورده

چشمی که خیالات قرینش باشد	رباعی ۶۴	صد آفت و فتنه در کمینش باشد
هرگه که بخار معده باشد سببش		مسهل بطلب دو آهنیش باشد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خیالات	نمودن چیزهاست مثل مگس و پشه در پیش چشم	اگر از بخار معده بود	زیاده شدن قوت امتلای معده و قصور هضم	مسهل مخرج اخلاط مختلفه باید داد تا معده پاک

شود صفت آن صبر سقوطری سوده غاریقون بموئینه بیخته اطریفل صغیر همه را ۹ ماشه ۱۲ ماشه ۴ ماشه سائیده بهم سرشته در شربت بنفشه غلولها بندند و بخورند

هرگه که نزول آب بنیاد شود	رباعی	صبر دل مستمند برباد شود

گر صاحب آن میل کند حب ذهب	شرح و تحقیق	صحت یابد و خاطرش شاد شود		
نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نزول الماء	فرود آمدن آب در موضع روشنائی چشم	امتلای بدن برطوبت و برخاستن بخارات غلیظه ازان یا بودن صداع شدید یا افتادن چیزی از خارج برسر	بعد نزول تام از تغیر مردمک و بطلان بصر پوشیده نیست اما در ابتدا از خیالات راسخه روز افزون توان یافت	انچه رقیق بود و صافی علاج آن در ابتدا آسان بود و در انتها بدشواری دفع شود اما آبی

که سیاه و سرخ و سبز و زرد و کبود غلیظه و تیره و برنگ گچ بود علاج پذیر نباشد صفت حب ذهب که مفید ست صبر سقوطری یک مثقال و پوست هلیله زرد و مصطگی و کتیرا و محموده و زعفران از هر یک شش سرخ یک و نیم ماشه همه را کوفته بیخته بآب خمیر کرده بشربت بنفشه آمیخته حبوب سازند می فرمود سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی که اگر در ابتدای مرض وقت که نزول آفتاب در برج حمل شود سفوف بادیان یک درم را با شکر سرخ یک درم آمیخته هر روز تا نود و سه روز خورده باشند بفضل الشافی صحت یابد دیگر ایارج فیقرا شش ماسه در هفت یکبار خوردن همراه مطبوخ قنطوریون نزول الماء را نفع می بخشند صفت مطبوخ مذکور تربد مجوف مقشر کوفته و قنطوریون دقیق از هر یک یک و نیم درم بسفائج یک و نیم توله مویز منقی چار توله همه ها را در آب جوشانده چون به نیمه رسد صاف کرده بنوشند نافع باد دیگر زهرهٔ کبوتر را در چشم کشیدن نیز مؤثر میگویند دیگر روغن بلسان خالص در چشم کشیدن نیز ازالهٔ مرض می کند دیگر اگر مقدمه نزول الماء بود معجون وج ترکی مفید ست صفت آن وج ترکی یک و نیم توله حلتیت و زنجبیل و درازیانه از هر یک ۶ ۶ ماشه همه را کوفته بیخته با سه چند آن عسل بسرشند که نوزده توله شود و یک مثقال ازان خورده باشند دیگر میل عرق درخت بادیان بچشم کشیدن مجلی چشم ست و منع نزول الماء می کند و مجرب ست صنعت آن هرگاه که درخت بادیان قریب بپختگی رسد آنرا مع برگ و بار و بیخ تر کنند و صاف کرده کوفته

ازان عصاره گیرد و در ظرفی از چینی کرده بآفتاب باحتیاط نهاده باشند که غلیظ گردد پس ازان میل سازند و بچشم کشیده باشند نهایت جلا دهنده چشم است دیگر حب شاه پسند خوردن نیز برائے امراض نزلی و امراض چشم راکه از نزله باشند مفید صفت آن تخم شاه پسند را باریک سائیده با شهد خالص آمیخته ازان حبوب یک یک ماشه تیار سازند و خورده باشند دیگر تخم سنبل را سرمه نموده در چشم کشیدن مع نزول ماء میکند

از غلظت بیضه چو شبکوری زاد گر شهد بآب رازیانج بکشند	رباعی ۶۶	صد گونه غم و الم بدل روی نهاد نزدیک خرد مفید خواهد افتاد
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
عشا	شب کوری	بخارات غلیظه که روح راکه در وی معلظ میکنند	بینائی در شب معطل میشود و بروز می بیند و وقت غروب آفتاب ضعیف میشود	شهد را در آب رازیانه حل کرده در چشم کشند مجرب

فقیر است که جگر بز را بروز شنبه یا چهارشنبه هفت حصه کرده دران مورچ سیاه و نمک آمیخته بر تابه نهد هر قدر آب که ازان وقت بریان کردن برآید آنرا بچشم کشیده باشد وازه حصص بعد بریان شدن یکی خورده باشند و دیگری را در پس پشت خود انداخته افگنده باشد که مریض باین عمل شفا می یابد انشاء الله الشافی و استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی بجای مورچ پیپل دراز را تجویز میفرمودند که دانه میل سلم را در هر حصه یک یک خالیده بر تابه نهاده باشند دیگر چرک چلم را در چشم کشیدن برای شبکوری مفید گفته اند و دیگر صابون ولایتی را در چشم کشیدن نیز تاثیر لیست عجیب درین باب دیگر آب پیاز و صابون را باهم قدری حل کرده چند قطره در چشم کشند دیگر ادرک کوفته در پارچه کرده بچشم بیفشرند فی الفور نفع می بخشند دیگر حب مسکین نواز به ریق نهار سوده بچشم کشیدن مجرب یافته ام و ذکرش می آید انشاء الله تعالی

چون عارضه جهر باصر معبود	رباعی	از رفت روح باصره ردی نمود

از روی علاج صاحب عارضه را	بحر ۶۷	لحم بقر و هریسه باید فرمود

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جهر	روزکوری	روح رقیق و قلیل بود که بروشنی آفتاب تحلیل میشود و در تاریکی جمع می گردد و بعضے از حکما گفته اند که خلط حادست مجتمع در دماغ که روح نفسانی را که بآن دیده میشود فاسد میگرداند	بشب دیدن و بروز نابینا شدن	هریسه و لحم بقر و سرد دست و پاچه نخوردن و ترطیب دماغ نمودن بروغن بنفشه و کدو و در آب غوطه زدن و چشم دران کشودن و آب

ریباس را با شربت بنفشه و نیلوفر خوردن نکته و این مرض اکثر کسی را عارض می شود که چشم او ازرق باشد

ضعف بصرت جو از رطوبت زاید گردد چو دماغ و بدنت پاک ز خلط	رباعی ۶۸	اگر مسهل آن میل کنی مے شاید دیگر بتو کحل روشنائی باید

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ضعف البصر	نقصان پذیرفتن قوت بینائی	اگر رطوبت بلغم بود و [illegible] سنی بود	برآمدن چشم زیاده از ایام صحت و جریان اشک و زیاده شدن ضعف بعد خوردن و خفتن و کمزوری بدن مخصوص	اگر بخلل دماغ ست مسهل بلغم باید داد و بحبوب تنقیه باید کرد

و سرمه بچشم باید کشید صفت کحل روشنائی مروارید ناسفته بورهٔ ارمنی قرنفل زعفران [illegible] نشک همه را کوفته بیخته سرمه سا کنند و بچشم کشیده باشند و سیدی و مولائی و استاذی

مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند کہ اگر چار عدد منڈی را ہر روز خوردہ باشند برائے
چشم فائدہ عظیم می بخشد و بحضور خال امجدی مرحوم و مغفور فتح خان صاحب حاکم
اعظم گڈھ شیاف گل کنجد تیاری شد و استعمالش در ازالۂ ضعف بصر بسیار فائدہ
بینہ می بخشد صنعت آن گل کنجد سیاہ چہل ماشہ و برابر آن غنچۂ چنبیلی کہ یاسمین باشد
و مورچ سیاہ و پیپل دراز از ہر یک ہشت ماشہ ہمہ ہا را باہم سائیدہ شیاف مانند
لسان العصافیر سازند یکی را ازان شیاف تا سہ روز در آب پروردہ سائیدہ بچشم
کشیدہ باشند الغرض یک شافہ در سہ روز باستعمال آرند تا ۹ روز بعون اللہ الشافی
ازالۂ مرض میکند و جلاء العین می بخشد و حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی
اجزای این شیاف باین طریق میفرمودند صنعت آن گل کنجد ہشتاد عدد غنچۂ نسرین کہ
چنبیلی باشد پنجاہ عدد و مورچ سیاہ شانزدہ دانہ پیپل دراز شصت عدد بدستور ہمہ را
سائیدہ شیاف سازند و باستعمال آرند نافع باد و اگر در ورمنی باعث ضعف ست
این نسخہ باستعمال آرند بسیار نفع خواہند یافت صنعت آن بسباسہ و زعفران و دانہ ہیل
و قرنفل و دار چینی و بہمن سفید و بہمن سرخ و شقاقل مصری و خولنجان از ہر یک یک
مثقال و مشک خالص و عنبر اشہب دو ورق طلا از ہر یک یک دانگ و موچرس خالص
سہ مثقال و نبات سفید پنج مثقال کوفتہ بیختہ سفوف سازند و نگاہدارند قدر شربت
آن یک و نیم دانگ گویند کہ نواب محمد سعید خان والی رامپور را در تقویت باہ و امساک
و فرح و نشاط و تقویت اعضای رئیسہ این نسخہ مجرب بوذ دیگر سفوف مغلظ منی صنعت
آن دال ماش کہ اُرد باشد پنج تولہ را در عرق پیاز شب تر داشتہ صبح مالیدہ مقشر ساختہ
خشک کنند و آرد سازند پس موصلی سفید پنج تولہ و تخم تمر ہندی مقشر دو و نیم تولہ و خستۂ
خرمہ یک تولہ پاؤ بالا را در آسیا یا در ہاون وستہ خوب باریک کوفتہ بیختہ با آرد دال
مذکور شکر سفید دہ تولہ بیامیزد و نگاہدارد وقت خفتن یک پاس بعد از طعام
خوردن یک تولہ ازین سفوف با شیر مادہ گاؤ یک پاؤ نوشیدہ باشند دیگر برائے
جریان و تقطیر نافع صنعت آن ثعلب مصری سہ تولہ الائچی خرد یک و نیم تولہ و طباشیر

یک و نیم تولہ و مصطگی یک تولہ موچرس و کمرکس یک و نیم تولہ از ہر یک دست گلوے
یک تولہ سپیاری چکنی سہ تولہ نبات سفید دوازدہ تولہ در شیر درخت بڑ تر کردہ
خشک ساختہ جملہ ادویہ را کوفتہ بیختہ سفوف سازند شش ماشہ ازان در شہد
آمیختہ خوردہ باشند نافع باد دیگر برائے تغلیظ منی و رفع جریان و در
درد ضعف مثانہ مجربست صنعت آن ثعلب مصری و دانہ ہیل خرد نج و تالمکھانہ
و بیجبند گجراتی و تخم تمر ہندی بریان مقشر و طباشیر و مغز کول گٹہ و موچرس و پوست
مولسری خام و سبوس اسپغول و نخود بریان مقشر و بہمن سرخ از ہر یک یک تولہ ہمہ
ادویہ کوفتہ بیختہ در مغز نارجیل پر کردہ بالای آن شیر بڑ دو تولہ اندازند و ہمہ نارجیل
را در آرد گندم گرفتہ در خاکستر گرم نہند تا کہ پختہ گردد انگاہ برآوردہ و از آرد صاف کردہ
در آوند آہن انداختہ بکوبند باز دران کشتۂ قلعی دست بہروزہ از ہر یک یک تولہ
و کشتۂ صدف و کشتۂ بیضۂ مرغ از ہر یک شش ماشہ و نبات سفید بست تولہ انداختہ
این ہمہ را خوب کوفتہ سفوف تیار سازند و از سہ ماشہ تا شش ماشہ ازان ہمراہ شیر
گاؤ تازہ نیم سیر خوردہ باشند کحل الجواہر مقوی باصرہ مروارید ناسفتہ مرجان قرمزی صدف
مرجان سفید فیروزہ نشادنج مغسول کہربای شمعی یاقوت سرخ عقیق یمنی لاجورد مغسول
بسد کافور مشک بزرالورد ورق نقرہ ورق طلا در آب آملہ و ہلیلۂ کلان و ہلیلۂ زرد
و ہلیلۂ سیاہ و بلیلہ بسایند و سرمہ نمایند حریرہ کہ مقوی بصارت و دماغ ست صنعت آن
نخالۂ گندم مغز تخم کدو و مغز بادام شیرین خشخاش مغز تخم پیبٹھہ ہمہ را در آب شیرہ برآوردہ
بروغن مسکۂ گاؤ داغ کردہ بہ نبات مصری شیرین کردہ ہنگام خفتن نوشیدہ باشد از
یار طریقت دیوان امید علی خان صاحب مرحوم کہ در راقم روبروے قلعہ مدفون
مع پسر خود حافظ خداداد خان مغفور اند نوشادر پارہ پارہ کردہ الائچی سفید پوست پیچ
سیاہ ہمہ را آمیختہ تصفیہ کنند باتش چوب کنار بعدہ آن را سائیدہ در چشم کشند
ضعف بصر را دور کند و اگر در عرق لیموی کاغذی سائیدہ حبوب سازند بقدر نخود
بخورند ہاضم و دافع ریاح باشد

بحث علاج امراض الاذن

ای آنکه ترا گرانی گوش بود باشد سببش چو بلغم از بہر علاج	رباعی ۴۹ شرح و تحقیق	گویم سخنی اگر ترا ہوش بود گردارو نافعش خوری او شنود

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
طرش	گرانی گوش	اگر بلغم بود	گرانی سر و کدورت حواس و بسیاری خواب	صفت

حبوب که دافع بلغم بود صبر سقوطری و شحم حنظل و تربد و محمود ده و مقل ازرق از ہریک شش سرخ ہمہ را بکوبند و بہ بیزند و غار یقون بموئینہ بیز گذرانیده ۱۲ ماشہ اضافہ نموده باب کرفس خمیر کرده در عسل حبوب بندند و بعد از دفع روغن ترب را صبح و شام نیم گرم در گوش ۲ ماشہ چکانند صفت روغن ترب آب ترب سفید یا سیاه ہشتاد مثقال با روغن زیت یا کنجد بست مثقال بہم آمیختہ بجوشانند تا روغن بماند اما روغن ترب خالص آنکه تخم او را بشکنجہ عصاری داده روغن کشند سوم حصہ از مجموعۂ تخم بر می آید

از قوت حس اگر طنین گشت پدید دان لحظہ کہ باشد سببش ضعف دماغ	رباعی ۵۰ شرح و تحقیق	نزدیک خرد مغلظات ست مفید بر سر ز مقویات بایدمالید

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
طنین	آواز گوش	قوت حس سمع و شدت تجسس	دریافتن آواز بخار معده است خصوصاً وقت گرسنگی	مغلظ خوردن و آن چیزیست که ماده را غلیظ گرداند چون خشخاش و کاہو و روغن بنفشہ مالیدن
		یا ضعف دماغ	کدورت حواس	بر سر مقوی مالیدن

و آن چیزی ست که مزاج عضو را باعتدال آرد تا قبول فضول نکند چون روغن گل در روغن بادام و روغن مورد و اغذیه خوشبودار خوردن صفت روغن مورد آب برگ مورد تازه ۱۲ ماشه را با روغن کنجد بجوشانند تا روغن بماند یا برگ مورد خشک مشتی را در پیالهٔ آب بجوشانند ۱۲ ماشه تا به نیمه آید صاف کنند و نیم پیالهٔ روغن کنجد ضم ساخته بجوشانند تا روغن بماند

	رباعی ۱۷	
درد گوش اگر ز صفرا باشد		زردی رخ و چشم تو پیدا باشد
گر حب بنفشه بعد مسهل بخوری		از زردی علاج خوب و زیبا باشد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
وجع الاذن	درد گوش	صفرا	زردی روی و چشم و زبان	بعد نضج مسهل

داده حب بنفشه خورانند صفت آن در شرح رباعی چارم مذکور شد اما سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که اگر در گوش شخص پانزده ساله درد بشدت بسبب ریاح حاره حادث باشد فصد قیفال گیرند و انداختن شیر زنان در گوش فوراً تسکین درد می کند و هم چنین روغن گل نیم گرم انداختن و بخار برگ نیب جوش داده بگوش رسانیدن و قدری آب از آن نیمگرم در گوش انداختن و این عمل برای ورم گوش هم مفید ست و اگر از هوای سرد باشد آب بصل نیم گرم انداختن و آب لک جوش داده نیز مفید است و روغن ترب و روغن بابونه هم مفید و مجبی حکیم نبی بخش صاحب کیرت پوری مجرب خود می فرمودند که اگر کسی فتیله در از زردت سوده ۲ ماشه و شهد خالص آمیخته بگوش نهد فوراً درد را تسکین می بخشد

	رباعی ۷۲	
ای آنکه بود قرحهٔ گوش تو جدید		گر مرهم ابیض طلبی نیست بعید
وان دم که بود قرحهٔ مذکور قدیم		چیزی نبود چو زهرهٔ گاو مفید

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قرحة الاذن	ریش گوش	انصباب خلط تیز	تقدم ورم و بر آمدن	مرهم ابیض را

زخم کننده	ریم	باستعمال آرند

صفت آن موم کافوری در روغن گل حل کنند و سفیدهٔ کاشغری کوفته بیخته اضافه نموده صلایه دران کنند تا مرهم شود صفت روغن گل برگ گل سرخ بروغن کنجد در شیشه کنند و چهل روز در آفتاب نگاه دارند یا برگ گل خشک را در آب جوشانند تا نزدیک ربع رسد صاف کنند و ده آثار روغن کنجد که دو چند آب باشد اضافه نموده باز جوشانند تا روغن بماند کیفیت استعمال زهرهٔ گاو آنکه زهرهٔ گاو دو جزو عسل گداخته یک جزو بهم آمیخته لتهٔ کهنه را شسته فتیله کنند و بدان آلوده صبح و شام در گوش نهند لیکن نزد فقیر دوای ذی جرم ضخیم در گوش انداختن خوب نیست اما اگر رقیق بود مضایقه ندارد فافهم

	رباعی ۴۷	
در گوش تو هر گه که بتقدیر ودود گر صبر بآب شبیج یا آب کبر		آید حیوان یا که پدید آید دود تقطیر کنی روی نماید بهبود
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
دخول الحیوان فی الاذن او تولد دود فیها	در آمدن جانوری در گوش یا بسبب مواد وغیره پیدا شدن کرم دران	غفلت یا تعفن خلط وغیره	درد و تحرک دیدان و بر آمدن رطوبت	انچه ماتن مرحوم فرموده علاج مناسب است باید کرد و آب برگ و بیخ

نرب را با آب پیاز آمیخته در گوش چکانند دیگر در روغن نیب پهٹکری آمیخته اندازند

	رباعی ۴۸	
چون آب درون رود بنام معبود در گوش تو چوب بادیان گر بنهد		در گوش توای دل تو سر چشمهٔ جود وانگه بکشد آب برون آید زود
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج

دخول الماء فی الاذن	در آمدن آب در گوش	در آمدن آب با غسل کردن بآن	تقدم ملاقات آب و درد عظیم و گرانی گوش	یکی علاج همان ست که ماتن مغفور فرمود دیگر دست طرف

گوشی که آب دران در آمده است از زیر ساق پا بر آورده گوش را بهمان دست گرفته چند شلنگ زدن آب را می بر آرد مجرب ست

بحث علاج امراض الانف

ای آنکه ترا قوت شم باطل شد اخلاط غلیظه گر بود موجب آن	رباعی ۷۵	احساس ببوی نیک و بد مشکل شد از دار و مسهل نتوان غافل شد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بطلان شم	باطل شدن حسی که بآن بو بهار ادر یابد	مواد غلیظه	کدورت حواس و گرانی سر و غلاظت بول	مسهلی که اخلاط غلیظه را دفع کند صفت حبوب آن صبر

سقوطری شحم حنظل سنبل الطیب زعفران دارچینی اسارون حب بلسان مصطگی فنتین محموده تربد سلیخه همه را کوفته بیخته باب خمیر کرده حبوب بقدر نخود سازند و فرو برند دیگر فرنفل راسوده سعوط نمودن نیز فائده می بخشند دیگر مشک سائیده در بینی انداختن اثری بازالهٔ این مرض دارد

از بینی اگر نتن در بدن گیرد باید که طبیب سنبل کوفته را	رباعی ۷۶	طبع هر کس ازان رمیدان گیرد از روی دوا درد و میدن گیرد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نتن الانف	بدبوی بینی	تعفن اخلاط	در گرسنگی و سیری کم و زیاده نشود	سنبل الطیب را سعوط و نشوق نمودن فائده

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		گرم سر	درد سر و برآمدن رطوبت از بینی و حرکت دیدان و سقوط آن بر آن شاهد باشد	حلیم وانگوزه شکر سفید روغن گاو (۱ ماشه ۲ ماشه ۱ ماشه ۳ ماشه) همه ادویه را در آب سوده بروغن مخلوط و آلوده بر بینی

و پیشانی ضماد نمایند کرم سر همه بیرون آیند و افتند بفضل الشافی دیگر نشوق مفید صنعت آن سعد کوفی و سنبل الطیب و صبر سقوطری زرد و قرنفل از هر یک دانگی باب برگ مورد یا پودینه ممزوج نموده در بینی دمند دیگر کافور را بو یانند از بینی همه کرم برمی آیند از مولانا عبدالرزاق الاحمدی اللکهنوی سلمه ربه القوی

	رباعی ۷۷	
ای عیش ز گرمی شده بر طبع تو سرد بر پیش سر تو آب برگ خرفه	شرح و تحقیق	وز خشکی بینی ز خوشی آمده فرد با روغن بادام طلا باید کرد

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جفاف الانف	خشکی بینی	گرمی و صفرا	سوزش دماغ و بیخوابی و اضطراب	آب برگ خرفه را

باروغن بادام آمیخته بر پیشانی طلا باید کرد و روغن کدو و روغن بادام و روغن کاهو را در بینی انداختن فائده مند است دیگر اگر روغن گاؤ را در ناف مالند فوراً دفع می شود

	رباعی ۷۸	
بینی را قرحه چو تر خواهد بود واری چو بکار مرهم ابیض را	شرح و تحقیق	حال تو ازین مرض دگر خواهد بود شام مرض تو سحر خواهد بود

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قرحة الانف	ریش بینی	رطوبت فاسدهٔ اکاله	برآمدن رطوبت وریم و خون	بعد تنقیهٔ دماغ استعمال این مرهم کنند صفت آن

سفیده (۱۷ ماشه) مردار سنگ (۷ ماشه) اقلیمیای فضه (۷ ماشه) اسرب محرق (۷ ماشه) همه را کوفته بیخته در روغن گل گرم کرده بهم آمیزند و مرهم سازند

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		اخلاط محترقه	خشک ریشه باشد	درین صورت استعمال

این مرہم ابیض باید فرمود کہ صفت آن بشرح رباعی ہفتاد و دوم گذشت و اگر اندرون بینی زند بن بروغن گل خواہ روغن نیلوفر یا بروغن کنجد کنند مفید باشد و اگر نارجیل دریائی سہ سرخ را سودہ در آب دو تولہ بخورند ہم بدفع آن مجرب ست و استعمال موم روغن نیز مفید و اگر مراد ازین مرض بواسیر الانف باشد باید کہ اول فصد قیفال گیرند و زر ہلیلہ و شاہترہ را در آب نیم پاؤ تر کردہ مالیدہ صاف نمودہ بشربت عناب شیرین کردہ سفوف ہلیلہ سیاہ خوردہ بنوشند و تا چلہ استعمال نمایند نفع خواہد بخشید دیگر چرک نی حقہ را در آب کلیان سائیدہ فتیلہ بآن تر کردہ در بینی نہند و در صورت امکان علاج این علاج بواسیر خواہد بود ان شاء اللہ تعالی مفصل در بحث آن نوشتہ خواہد شد

خون رفتن بینی چو ز بحران باشد وان دم کہ ز بحران نبود نزد حکیم	رباعی ۷۹ شرح و تحقیق	گر بند کنی زان خطر جان باشد بستن بہ دقاق کندر آسان باشد

تام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
رعاف	رفتن خون از بینی	بحران	تاریخ چہارم و ہفتم و نہم و پانزدہم و چاردہم روز مرض حاد باشد مثلاً	درین صورت علاج نباید کرد کہ در بند

نمودن خون خطرہ جان مریض ست اما چون خون بافراط باشد و خطرہ سقوط قوت باشد آنگاہ مضائقہ ندارد کہ بند کنند

		اگر حدت خون در بینی یافتہ شود و این سبب رعاف باشد	خون اندک اندک آید و رقیق باشد	فصد سرار و گیرند و شربت کیوڑہ

و شربت عناب دہند و عدس مقشر کہ در سرکہ پختہ باشد برای خوردن دہند و دقاق کندر را سائیدہ در بینی دمند یا باب کشنیز بچکانند و دال مقشر عدس را سائیدہ بر سر و پیشانی ضماد نمایند دیگر قدری کافور را در آب کشنیز تر سودہ در بینی انداختن نیز نفع می دہد دیگر برگ امرود سائیدہ بر پیشانی ضماد کردن خون را بند می کند

داروی رعاف انچہ مشہور بود	رباعی	گر با تو بگویم ز وفا دور بود

افیون و دقاق کندر و زاگ و عدس ۸۰ گلنار و اقاقیا و کافور بود

شرح و تحقیق

ازین ادویه مجموعاً خواه فرادی باستعمال آرند خون را فوراً بند خواهد کرد بفضل الشافی

آنراکه زکام گرم حادث گردید
چون ساخت پس از شربت مذکور غذا
رباعی ۸۱
پس فائده از شراب نیلوفر دید
از ماش و جو مقشر افتاد مفید

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
زکام حار	فرود آمدن رطوبت از دماغ بجانب گلو یا بینی	گرمی	آنچه از دماغ فرود آید گرم بود و سوزش گلو و بینی	شربت نیلوفر بنوشند صفت

آن نیلوفر را در آب جوشانند تا به نیمه آید صاف کرده در نیم آثار قند سفید قوام نمایند دو توله ازان با عرق بید مشک یا کیوڑه یا لعاب بهدانه بنوشند

دانا چو زکام را ز سردی نگرد
وز اغذیه ترتیب نماید نخود آب
رباعی ۸۲
از اشربه جز شربت زوفا نخورد
تا نفع دهد و این مرض را ببرد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
زکام بارد	ریزش رطوبت دماغ به بینی یا گلو	سردی و رطوبت	گرانی سر و زردی و آنچه از دماغ آید سرد باشد مع دیگر علامات بلغم	شربت زوفا بخورد صفت آن زوفا

پوست بیخ بادیان پوست بیخ کرفس ابرسا پرسیاوشان انجیر همه را در یک پیاله آب جوشانند تا به نیمه آید صاف کنند و بهفتاد مثقال قند سفید اعلیٰ صاف کرده بقوام آرند دو توله ازان همراه عرق گاوزبان خواه بادیان یا چای بنوشند واضح باد اگر طفل را مرض عطاس عارض شده باشد حضرت استادی مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند که برگ نو برآمده بکاین و برگ حنا را سائیده قرص بسته بر سر آن بمقامی که در تارک بقدم دماغ خالی باشد وجائے فرو رفته باشد بنهند دیگر نیمے از برگ آمله با شاخ انگور دو ماشه در آب سائیده

زرد درو نیم ماشه بران پاشیده بنوشانند دیگر مادر طفل را لعاب بهدانه در آب برآورده به نبات دو توله شیرین کرده بدهند و غذاے مادرش برنج با ماست که جهاج باشد کنند دیگر زهر مهره خطائی را بقدر دو برنج در آب سائیده بطفل نوشانند طریق شناخت زهر مهره خطائی که اصیل ست یا غیر آن اینست که اول زرد چوبه را بسایند پس بران زهر مهره بسایند اگر رنگ آن سرخ گردد اصیل باشد والا غلا

بحث علاج امراض الوجه

باشی چو بماشری نباشی امید خون کم کن و مسهل خورد تا روز سوم	رباعی ۱۱۷	باشد که رسد ز صحت زود نوید طلیسا ز طلا ز صندل سرخ و سپید

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ماشری	آماس سرخ که تمام روی و پیشانی را فرا گیرد	گرمی صفرا غلیان خون در رگ خالی که بر صلب نهاده شده است بواسطه شعب آن تا بردے میرسد	تشنگی و تب تیز و اندوه و برآمدگی گوش و بینی و پیشانی زردی	فصد قیفال کنند و مسهل خفیف خورند صفت آن تمر هندی

و آلوے بخارا از هر یک سی مثقال شب در چندان آب گذارند که از بالائش گذرد سحر صاف کنند و بست مثقال شیر خشت که در ده مثقال گلاب حل کرده باشند بران اضافه نموده نیم گرم بیاشامند صفت ترتیب طلا آنکه صندل سرخ و صندل سفید در بست مثقال آب کشنیز تر حل کرده بلته کتان کهنه آلوده زمان زمان طلا کنند و سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که بابچی را نیم پاؤ در بول گاؤ زائیده و سرخ رنگ بست و یک روز تر نماید بعده خشک نموده سائیده با پوست نیم کهنه و پوست درخت کیبری که انجیر دشتی باشد از هر یک نیم نیم پاؤ سائیده سفوف سازند و با عرق چهار پنج ماشه خورده باشند و عرق را با شربت شفتیم شیرین نمایند اگر قبض بود برگ سنای مکی در شربت آمیخته باشند دیگر برگ شاهتره و تخم کاسنی را در آب تر کرده مالیده صاف

نموده که شربت انار شیرین شیرین کرده اسپغول ہفت ماشہ خورده بالایش نوشیده باشد که برای دفع این مرض نافع ست برای جوش خون و قروح متعفنه از سیدی حکیم نجیب آبادی سلمہ اللہ جوشانده عناب ۵ دانه چراینه ۵ ماشہ گاؤزبان ۵ ماشہ برادۂ چوب شیشم ۵ ماشہ در آب جوشانیده صاف نموده گلقند ۲ تولہ آمیخته باز صاف نموده کتیرا ۲ ماشہ نبات سوده سرد او نموده بنوشند مرہم ابیض کافور سفیدۂ کاشغری موم روغن گل موم را با روغن گداخته سفیده را بیخته و کافور را سوده ہر دو را در آن آمیخته بعمل آرند

آنها که گرفتار بباد دشنام اند مطبوخ ہلیله بعد ازان گر نخورند	رباعی ۸۴	گر رگ نزنند در خور دشنام اند در طور طریق پخته کاران خام اند
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
باد دشنام	سرخی مائل بکدورت که در روی عارض شود	احتراق خون	فساد جلد روی واطراف و پیدا شدن قروح	فصد قیفال زنند بعد ازان مطبوخ

ہلیله بخورند صفت آن ہلیله سیاه و پوست ہلیلۂ زرد پوست ہلیلۂ کابلی بنفشه گلسرخ تخم کرفس تخم کاسنی عناب سپستان تمر ہندی آلو بخارا ہمه را در یک کاسه آب جوشانند تا به نیمه رسد صاف کنند و لبست مثقال شیرخشت در آن حل کنند و صاف کرده بیاشامند و غذا نخود نیم کوفته و ماش مقشر و مرغ جوان و کشنیز تر کنند و اضح باد که ماتن رحمه اللہ بحث شری اینجا نکرده در اوراق آورده فقیر اینجا ذکرش چیزی می نویسم و انشاء اللہ تعالی آنجا تمام می کنم بعونه و کرمه

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
شری بفتح شین منقوطه	دانهائیست بعضے کوچک و بعضے بزرگ و پہن مائل بسرخی با خارش و کرب بسیار دفعةً ظاہر گردد در تمام بدن	بخار وم صفراوی یا بلغم بود و قی	اگر در روز ظاہر گردد دفعةً دموی بود سرخ رنگ و سوزان باشد و اگر بشب باشد و سفید	ترپھله شب در آب تر داشته صباح آب زلال آن گرفته با سکنجبین دو تولہ

	یا در اکثر اعضا بہند آن را پتی نامند		رنگ بود بلغمی باشد	شیرین کردہ بنوشند دیگر گیرد

وصندل سرخ واجواین ہموزن باریک سائیدہ بر بدن بمالند دیگر رشتہ کہ آنرا در ہندی سوئیں و بفارسی آنرا ماہیچہ گویند بقدر یک چھٹانک در آب جوشاندہ آب زلالش بنوشند نفع کمال دارد گویم اگر آنرا بشربت عناب شیرین کنند بہتر باشد دیگر اگر تخم بادیان و تخم شبت در آتش بسوزانند و دودش بجسم رسانند نیز ازالہ مرض میکند دیگر اگر از تخم بادیان شیرہ در آب برآوردہ بسکنجبین یا شکر سرخ شیرین کردہ بنوشند فوراً دفع می شود از استاذی حکیم نجیب آبادی رحمۃ اللہ این جوشاندہ می فرمودند کہ شخصے جوش خون میداشت و بثور بر چہرہ اش می نمود و نیز گونہ سوزش در معدہ می داشت صحت شد زرراوند شاہترہ سرپھوکا ترپھلہ عناب گلقند در آب جوشانیدہ صاف نمودہ بنوشند دیگر شاہترہ چرائتہ ترپھلہ گلقند در آب بجوشانند چون ربع ماند صاف نمودہ بنوشند نافع باد

(اوزان: ۶ ماشہ، ۶ ماشہ، ۱ تولہ، ۵ دانہ، ۲ تولہ؛ ۶ ماشہ، ۶ ماشہ، ۷ ماشہ، ۱ تولہ، ۲ تولہ)

بحث علاج امراض شفتین

اے آنکہ شقاق بر لبت ظاہر شد گر مادہ صفرا بود از مسہل آن	رباعی ۶۵	باید بعلاج آن مرض حاضر شد بر دفع چنین مرض توان قادر شد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تشقق الشفۃ	شق شدن لب	صفرا	تلخی دہان و خشکی لب و درشتی زبان	بمطبوخ ہلیلہ مسہل گیرند باقی مسہل

صفرا از بحث آن گیرند کہ گذشت و استعمال این قیروطی نمایند صفت آن کتھ سفید شبشہ کافور موم سفید روغن گاؤ اول روغن و موم را داغ نمایند بعدہ از آتش فرود آوردہ کتھ مذکور را باریک سائیدہ دران خوب نمایند باز بر آتش نہادہ قدری گرم کنند بعدہ فرود آوردہ کافور دران آمیختہ نگاہ دارند و باستعمال آرند مجرب است اگر

(اوزان: ۱ ماشہ، ۶ ماشہ، ۲ تولہ)

قدرے روغن گاؤ مریض بر ناف و بر لب خود مالد در سه روز بفضل الشافی ازاله مرض می کند

هر کس که تشقق لبش آزارد	رباعی ۸۶ شرح و تحقیق	هر خوردنی خشک ز بالش دارد
باید که زپیه مرغ و اسفیدهٔ رومی		مرهم کند و بر لب خود بگذارد

مریض را باید که پیه مرغ را گداخته و سفیدهٔ رومی را دران آمیخته بر لب خود مالد و نزد تجربه فقیر دو رتی نارجیل دریائی را در سه تولہ آب سوده بشربت انار شیرین کرده چند روز بنوشند مجرب است و موثر

هر کس که زخون لبش ورم خواهد کرد	رباعی ۸۷ شرح و تحقیق	صد گونه شکایت زالم خواهد کرد
گر کم نکند خون و ملین نخورد		بر خویش در این مرض ستم خواهد کرد

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم الشفة	آماسیدن لب	خون	خمیاره و شیرینی دهان و پری رگها	صفت ملینی

که در مرضهای دموی نافع ست تمر ہندی ۵ مثقال عناب ۵ عدد شب در آب گذاشته صباح صاف کنند و بقند سفید شیرین کرده یا بی قند میل فرمایند و غذا ماش مقشر و اگر اکشنیز ترب تمر ہندی خورند اما وزن علی رای الطبیب ست زیرا که قدر شربت او تا سے مثقال است

بحث علاج امراض الفم

از گرمی اگر قلاع گردید پدید	رباعی ۸۸ شرح و تحقیق	از راه علاج ہر سه باید گردید
گلنار گل سرخ و سماق سوده		بر وے گه و بیگاه بباید پاشید

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قلاع	جوشش دهان	خون	سرخی آبلها	ذرور گلنار و گل سرخ

و سماق بر آبلها پاشند دیگر دم الاخوین ۱ ماشه گل نسترن ۱ ماشه گلنار ۲ ماشه کتھ ۲ ماشه کافور ہمه را باریک سوده در

		صفرا	زردی جوششها	دہن پاشند بگلاب دسرکه مضمضه نمایند

دیگر مضمضه نمودن باب قشرام عیلان جوشانده وزاگ سفید سائیده بران پاشیده نیز فائده بسیار دارد وفصد سرارو برای ہر دو قسم نفید دیگر مردارسنگ را در آب برگ تلسی ترکرده خشک نموده سرمه ساکرده اندک در دہن پاشند دیگر این ذرور نیز مفید صفت آن تخم کشنیز زرد ورد وگل سرخ کت سفید طباشیر کافور از ہریک ۳ ۳ ماشه گرفته کوفته بیخته ذرور سازند وقدری برقلاع در دہن افشانده باشند نافع باد واگر قلاع از بلغم بود خائیدن برگ شاہسفرم که تلسی بود مزیل آنست غرغره را ے قلاع دموی وصفراوی کشنیز ملہٹی حب الآس کاہو صندل سرخ ہمه را جوشانده غرغره نمایند بروز ہفت بار وبشب ہم طباشیر الائچی سفید کتھه سفید کبابه سفوف ساخته بر قلاع پاشند اگر قلاع دموی یا صفراوی بود مغز املتاس را در آب کشنیز گداخته مضمضه سازند در دو سه بار استعمال کردنش دفع میشود

رباعی ۸۹

از سردی اگر قلاع پیدا گردد
پاشی چو برو حنا و شب سوده
اسباب فسردگے مہیا گردد
بنود عجبے اگر مداوا گردد!!!

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قلاع	برآمدن آبله بدہان	بلغم	سپیدی آبلہا	حنا وشب راسوده بر آنها پاشند دیگر کبابه خندان ومج نہار خائیدن مزیل آن دیگر کشنیز خشک وعدس مقشر طباشیر کوفته بآب کشنیز سبز مضمضه سازند
		سودا	سیاہی آبله ها	

رباعی ۹۰

چون آب زسردی از دہان تو روند
باید که خوری گوارش زیره وعود
چیزی که بود سرد مضرت نبود
تان آن وقتی که این مرض دفع شود

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سیلان الماء من الفم	آب رفتن از دہان	بلغم	عدم تشنگی با سائر علامات غلبۂ بلغم	صفت جوارش زیرہ نبات

نیم سیر را در آب سہ پاؤ جوشانند تا نیک غلیظ شود پس دیگ را از دیگدان فرود آرند زیرہ کہ در سرکہ پروردہ باشند و بو دادہ و زنجبیل و فلفل بورہ ارمنی ہمہ ہارا کوفتہ بیختہ در آن اندازند و لت کنند پس بردارند و نگاہ دارند صفت جوارش عود پوست ترنج و عود قماری و قرنفل و بزباز و مصطگی از ہر یک سہ درم و قاقلۂ کبار و سنبل و زعفران از ہر یک دو درم زنجبیل و دار فلفل و جوز بوا از ہر یک یک درم کوفتہ بیختہ در قوام نبات مصری بدستور سابق جوارش سازند واضح باد کہ خوردن جوارش پس از تنقیہ بمسہل کہ در اخراج بلغم کوشیدہ باشند انفع باشد

		دیدان در حیات	دیدن در خواب مار و شوریدن دل بعد از خوردن طعام و برآمدن آنہا گاہی گاہی	و علاج دیدان مفصل در بحث دیدان گفتہ آید ان شاء اللہ الشافی

رباعی ۹۱

گر بوی بد از دہان انسان آید
ز ہمدمیش خلق ہراسان آید
از خوردن مسہلے کہ خلط غالب
اخراج کند علاج آسان آید

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بخر	گندہ دہنی و بد بوئی دہان	بلغم	رطوبت بینی و سفیدی بول و غیرہ	علاج با اخراج خلط بمنضج و مسہل آن کنند بعدہ حب المسک در دہان
		صفرا	تشنگی و سرعت نبض و زردی قارورہ	

داشته باشند صفت آن کبابه و سنبل و پوست ترنج و خولنجان از هر یک یک مثقال و قرنفل و سعد و قرفه از هر یک دو مثقال و زنجبیل یک و نیم مثقال و مشک دو ماشه یا و بالا همه را کوفته بیخته در آب به نه درم و گلاب پنج مثقال دران صمغ عربی دو مثقال حل کرده باشند بسر شند و مقدار نخود حبوب ساخته در سایه خشک سازند و باستعمال آرند حب مشک دیگر مخترع مانن رحمه الله که مجرب گفته است صفت آن مصطگی رومی پنج مثقال نبات مصری بست و شش توله پاؤ بالا مشک اذفر که تیز بود خالص باشد نیم مثقال همه را کوفته بیخته بآب یا گلاب که دران کتیرا یک مثقال حل کرده باشند سرشته حبوب بقدر نخود سازند و در سایه خشک نمایند حبی ازان بدهان نگاه داشته باشند و مجرب فقیر راقم سفوف کشته اسرب ست باستعمال آرند و فائده ازان بردارند فقیر را بدعای خیر یاد دارند صنعت آن سیسه و فلفل دراز و قرنفل از هر یک دو توله بگیرند اول باید که سیسه را در هاون انداخته فلفل دراز چند چند انداخته بدسته ضربهای چند رسانیده باشند تا آنکه همه تمام شوند باز همچنین کار قرنفل تمام کنند که چند چند دانه انداخته بضربهای چند کوفته باشند تا آنکه قرنفل تمام شوند و سیسه خاکستر گردد پس آن همه را بیخته باریک ساخته نگاه دارد هر روز ازان بر دندان مالیده باشد نافع باد

	رباعی ۹۲	
دندان تراچو گیرد از گرمی درد		سرکه بگلاب مضمضه باید کرد
از اشربه ات سکنجبین باید جست		وز اغذیه ات ماش کدو باید خورد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
وجع السن	درد دندان	گرمی	راحت یافتن بآب سرد و درد بسیار و تیز زدن و در لثه سرخی باشد	سرکه و گلاب باهم سرشته مضمضه کنند و سکنجبین

نوشند صنعت آن قند سفید نیم سیر را بآب نیم سیر جوشانند تا غلیظ شود پس سرکه پنج سیر بران اضافه نموده دو سه جوش داده بقوام آورده نگاه دارند هر صبح یک قاشق

ازان در پنج قاشق آب حل کرده میل نموده باشند دیگر نیله تهوتهه بریان وزیره سفید
بریان وکشنیز بریان وزنجبیل ومرچ سیاه کتهه پاپری ومصطگی رومی ونمک لاهوری
مساوی الوزن مثلاً از هر یک یک ماشه گرفته بیخته سنون سازند دیگر سنون که مجرب
ست مصطگی رومی زنجبیل ومرچ سیاه طوطیای سبز بریان وزیره سفید بریان وکتهه
سفید وچهالیا سوخته وبهتکری ودانه الائچی کلان ونمک لاهوری از هر یک شش ماشه
وتخم سرس یک توله همه هارا کوفته بیخته سنون سازند وشب مالیده بالائش پان یا مصالح
خورده بخسپند باز تا صبح استعمال آب کنند زنجبیل یا عاقرقرحا یا خردل را نیم کوفته و

		یاسردی باشد	نفع یافتن از چیزهای گرم و منضرر شدن از چیزهای سرد وسوزش دران نباشد و نه در گوشت گرداگرد دندان و نه ورم باشد	بیخته و بقدر آن نمک سوده دران آمیخته بر دندان ماؤف

مالیده باشند یا نیم کوفته جوشانیده صاف کرده قدرے سرکه وگلاب انداخته نیم گرم
بآن مضمضه کنند وشوربای کبوتر بچه یا دراج یا تیهو یا لبک بدارچینی وزعفران خورند
وسیدی واستاذی مولائی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که برای درد دندان اگر
از حرارت باشد راحت بآب سرد حاصل شود فصد سرارو گیرند و مضمضه بگلاب وعرق
عنب الثعلب کنند واگر از برودت باشد بآب جوشانده مرچیا گند مضمضه سازند
واطریفل کشنیزی اسطوخودوس شامل کرده خورانند که برای امراض سر وچشم وگوش
ودندان بس مفید ست واگر از دندان خون آید زاج ومصطگی سائیده سنون سازند
که بند خواهد شد دیگر عاقرقرحا و پاه مساوی الوزن سائید شب مالیده بالائش برگ
تنبول خورند دیگر برگ تمباکو ونمک سنگ سنون سازند وبعمل آرند دیگر عاقرقرحا وکوکنا
وعدس مسلم وعنب الثعلب ۳ ماشه وکشنیز خشک ۳ ماشه از هر یک یکدام همه را در آب یک سیر
بجوشانند پس صاف کرده بآن مضمضه نمایند نافع باد دیگر در حالت سردی پنج یا
هفت عدد مغز بادام بخورد فوراً ازالهٔ درد میکند

دندان تو چون کند شود بے رو و زرد از خوردن تخم مرغ کن زود علاج	رباعی نمبر ۹۳	باشد سخنم شنیدن از مالا بد زان رو که بداست اگر مرض ممتد شد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ضرس	کند شدن دندان	خائیدن چیزهای ترش و قابض یا بلغم ترش یا سودا که متعلق باشد بفم معده	خوردن اشیا ظاهر باقی از علامات بلغم و سودا باید یافت	تنقیهٔ معده از بلغم و سودا باید کرد و علاج ماتن مرحوم نیز مفید

که زردی بیضهٔ گرما گرم خوردن مزیل ضرس ست دیگر در بلغمی اسپند و بابرنگ و بزرالبنج و عاقرقرحا در نیم سیر آب جوشانند چون بنصف رسد صاف کرده نیم گرم مضمضه سازند دیگر در سوداوی نارجیل دریائی را بآب سوده بشربت عناب شیرین کرده نوشیدن فائده دارد

دندان ترا رسد چو تشویش ز دود تا هر چه بود ز دود ساقط گردد	رباعی ۹۴	نومید مباش از شفا بخش ودود پیه بز و تخم گندنا میکن دود

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
دود السن	کرم دندان	تعفن رطوبت باشد	تغیر رنگ دندان اگر الضرب نباشد بسبزی یا بزردی خواه بسیاهی	پیه بز و تخم گندنا را دود کردن و آنرا بدندان کرم

خورده رسانیدن تا کرم همه بر آیند و ساقط شوند و سیدی و مولائی مرحوم استاذی حکیم نجیب آبادی میفرمودند که کٹیلی را بریان نموده نیمگرم بر دندان کرم خورده نهادن و افشاردن کرم دندان را می میراند و مریض را میباید که این سنون را باستعمال آرد پھٹکری مصطگی رومی تخم کشنیز بریان زرد چوب بریان پوست درخت کیکر کوفته بیخته سنون سازند و وقت شب مالیده خفته باشند و باین مضمضه عامل باشند صفت آن اسپند مرچیا گند بابرنگ برگ چنبلی سفید را در آب جوشانند چون نصف رسد صاف

نمودہ بآن مضمضہ سازند نافع باد دیگر بر دندان کرم خوردہ روغن بارزد چند قطرہ انداختن ازالۂ کرم آن در ساعت می کند مجرب است دیگر افیون یک جز را با سہاگہ سہ جز باریک سودہ قدرے ازان در ملپینہ نہادہ و مثل غلولہ کردہ در سوراخ دندان گذارند یا زبر آن نہند دیگر دود اجوائن بہ دندان کرم خوردہ دادن نیز مفید ست دیگر استعمال حب مسکین نو از درین مرض مفید چنانکہ می آید

از سستی لثہ ہر کہ شد حالش بد بایدکہ بکوبد گل و گلنار و ازان	رباعی ۹۵	بد حالی او تا کہ نگردد ممتد ہر شب قدری بر بن دندان پاشد
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
استرخاء اللثہ	سست شدن گوشت بیخ دندان	رطوبت خون	رطوبت دہان و سرخی زبان و بزرگی نبض و لین آن	گل و گلنار را کوفتہ بیختہ بر بن دندان بشب مالیدن

فائدہ دارد و مضمضہ بآب زاک و نقوع قشر ام غیلان و حب الآس نیز مؤثر و اگر موسم سرد باشد یا محل سرد پس بہ نیم گرم کنند و مالیدن رسوت خالص در گلاب حل کردہ بر لثہ و لعاب دہان انداختن نیز اثر دارد نافع باد

چون لثہ وامیہ شود عارض مرد عفص و عدس و اقاقیا و کندر	رباعی ۹۶	از بہر سنون بدست باید آورد گلنار و شب یمانے و بزرا لورد
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
لثہ وامیہ	بن دندان کہ از گوشت او ہمیشہ خون رود	کثرت رطوبت و خون	سیلان خون از گوشت بن دندان	ادویہ را کہ ماتن رحمۃ اللہ تعالی فرمودہ

است بکوبند و سنون ساختہ بر لثہ مالند دیگر خشت زرد و سارا سائیدہ دران قدری نمک سانبھر و مرچ سیاہ سودہ انداختہ سنون ساختہ مالیدن خون را بند میکند و این نسخۂ مجوزہ حضرت استاذنا و مخدوم العالم مولانا احمد علی صاحب چریاکوٹی ست قدس سرہم و جناب مرحوم استاذی

حکیم نجیب آبادی میفرمودند که سنون زاج و مصطگی رومی یک یک ماشه برای حبس خون دندان[۱] مجرب ست

آنرا که ز خون شد ورم لثه پدید وان لحظه که باشد سببش خلط دگر	رباعی ۹۷	گر رگ نزنند پس الم خواهد دید خواهد ز دوای مسهلش نفع رسید
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم لثه	آماسیدن گوشت بن دندان	دم یعنی خون بود	درد و شیرینی دهان	فصد قیفال و چار رگ زنند و باقی استعمال منضج و مسهل هریک کنند
		صفرا	سوزش و تیز رگ زدن	حب آلاس و بیخ عنب الثعلب را در سرکه جوشانیده مضمضه نمایند
		بلغم	سفیدی و نرمی آماس مع برودت لمس	بالشهد مضمضه کنند پس بطبیخ بابونه و اکلیل الملک و مرزنجوش و حلبه و کتان مضمضه نمایند
		سودا	سیاهی ورم	بطبیخ برگ شهتوت و عدس مضمضه کنند

چون خورده شود لثات ای نیکو عهد کندر بکف آورده بکوب و پس ازان	رباعی ۹۸	بشنو ز من از بهر طلا از سر جهد تخمیر کنش بسرکه و عنصل و شهد
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تاکل اللثه	خورده شدن گوشت بن دندان	ماده حار خورنده	چرک کردن گوشت و کم شدن گوشت لثه و خالی شدن بن دندان	انچه مصنف مرحوم فرموده است بعمل آرند دیگر این سنون

نیز مؤثرست مرجان سوخته و صدف سوخته از هریک دو ماشه و زرد چوبه و مازوی سبز و جوز السرو ۳ ماشه و توتیای سبز بریان ۳ ماشه و شب یمانی برشته ۳ ماشه و دم الاخوین ۳ ماشه و گل ارمنی ۳ ماشه همه را ۲ ماشه

[۱] سوخته [illegible] برای دندان بسیار نافع ۱۲ منه

کوفته بیخته سنون سازند و بمالند نافع باد

بحث علاج امراض اللسان

	رباعی ۹۹	
هرگاه که حس ذوق باطل گردد اخراج کنی چو خلط غالب ز بدن	شرح و تحقیق	دریافتن هر مزه مشکل گردد اندیشه مکن که زود زائل گردد

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بطلان الذوق	باطل شدن حسی که مزه چیزها را می یابد	مادهٔ سرد و تر	رطوبت دهان و نرمی نبض و بیرنگی قارورہ	تنقیه دماغ بایارج فیقرا و حب قوقایا کنند

	رباعی ۱۰۰	
ای آنکه گرانی زبانت باشد باید که کنی غرغرهٔ خردل و خل	شرح و تحقیق	در چهره ز بلغم چو نشانت باشد چند آنکه درین مرض توانت باشد

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ثقل اللسان	گرانی زبان	بلغم	عدم تشنگی و آب رفتن از دهان و سپیدی زبان و قارورہ	تنقیهٔ خلط باید کرد و حسب سبب

علاج و غرغرهٔ مذکوره باستعمال آرند و حبوب ازاراقی بخورند و جوارش دارچینی نیز مفید و تریاق فاروقی مجرب ست

	رباعی ۱۰۱	
آماس زبان اگر ز خونت باشد گر رگ نزنی دلشنوی قول حکیم	شرح و تحقیق	سرخی زبان ز حد فزونت باشد نزدیک خردمند جنونت باشد

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم اللسان	آماسیدن زبان	خون	سرخی زبان و گرانی آن و شیرینی دهان	فصد قیفال زنند و بگیرند آب ورق عنب الثعلب

یا آب کشنیز تر یا آب کاہو یا گلاب یا طبیخ پوست انار شیرین و بآن غرغره نمایند اگر ورم

ازگرمی باشد

رباعی ۱۰۲

هرکس که تشقق زبانش باشد — تشویش بهرسخن ازانش باشد
باید که کتیرا ولعاب سبیوس — حل کرده مدام در دهانش باشد

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تشقق اللسان	شق شدن زبان	صفرایابس دماغ	خشکی دہان وتشنگی وتلخی دہان وزبان وبے رغبتی طعام	علاج مذکور باید کرد وخیار باید خورد وروغن بنفشه بر سرمالند وماءالشعیر خورند

رباعی ۱۰۳

هرگاه که سوزش بزبانت باشد — آتش بدل خسته ازانت باشد
باید که لعاب تخم به بوسته — باشیرهٔ خرفه در دهانت باشد

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حرقة اللسان	سوزش زبان	غلبه صفرا	تلخی دہان وزبان ودرشتی لسان وسرعت نبض و زردی بدن وقاروره	بموجب فرموده ماتن مرحوم کرده آید وکشنیز تر در

دہان دارند ومغز تخم خیارین ومغز تخم کدو مغز تخم زبزخورند ونارجیل دریائی راسائیده بنوشند وآنرا باشربت لیمو یاشربت انارترش یارب انگور نیم پخته کنند

رباعی ۱۰۴

چون حلق زخشکی زبانت بدشد — گرباعث آن حرارتے بحد شد
ازمضمضه کردن بلعاب سبیوس — باشیرهٔ خرفه بطرف خواهد شد

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جفاف اللسان	خشکی زبان	گرمی وخشکی	بسیاری سیل آب وگرمی نبض آن وزردی زبان وقاروره	تدبیری که ماتن رحمة الله تعالے

فرموده است باید کرد وآنچه بالا گفته ام یا هرچه وافع صفرا باشد بعمل باید آورد و در طبیب بتبرید باید کرد

بحث علاج امراض الحلق

	رباعی ۱۰۵	
ای از ورم ملازه احوال تو بد و آنکه ز سماق بایدت غرغره		گر ماده خون بود رگت باید زد چندانکه شوی خلاص ازین علت بد

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم اللهات	آماس ملازه که آن را در هندی کاکل نامند	دم که خون باشد	سرخ بودن ملازه وانتفاخ آن وسوزن باند کے درد	فصد سر ارو باید کرد وغرغره باب سرد و سرکه باید نمود که مفید ست

آب عناب وشیرخرفه بلعاب اسبغول در عرق شاهتره وعرق مکو برآورده ورب السوس داخل کرده خواه شیره اصل السوس دران برآورده نوشند غذا آش جو بشربت نیلوفر ودال دخشکه بی روغن ترکیب غرغره سماق در آب جوشانند چون به نیمه رسد صاف کنند و ده درم گلاب اضافه نموده زمان زمان نیم گرم بآن غرغره کرده باشند یا آب زلال تمر هندی و

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		صفرا	تیزک زدن دران و سوزش بسیار و کثرت عطش وخشکی دهان وازخونی درد زیاده	شیر خشت طبع را باید کشاد وغرغره بگلاب ورب توت بسیار مفید وخیار شنبر را در شیر تازه مالیده غرغره نمایند
		بلغم	رخاوت ورم وتهیج آن وسپیدی رنگ	غرغره بسکنجبین وخردل ومری باید کرد ونیز بکوکیب ازدگل

سرسون وبزر البنج وعنب الثعلب خشک وحضض مکی وعدس مسلم در آب جوشانیده غرغره نمایند و نمک سانبهر را در آب جوشانده غرغره کردن نیز نافع

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		سودا	رنگ وملازه وغیره	مطبوع افتیمون وماء الجبن

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
			سیاه بود و سختی ملازه	تنقیهٔ بدن باید کرد و لشیر

تازه غرغره میشاید و گویم که جمیع اقسام ورم اللهات را و هم برای خناق ڈہک ز لسبی که دوای هندی ست و آن بیاره باشد که اکثر در جنگل قدیم بر درخت های کهنه پلاس می پیچد یافته می شود و نهایت تلخ می باشد خصوصاً بیخ آن بقدر یک رتی مع چار عدد مورچ سیاه بدو توله آب سائیده در سرما نیم گرم و در گرما سرد نوشانیدن مجرب فقیر است

سستی ملازه گر ترا عارض شد یابد ز بر لـــــے غرغره نزد حکیم	رباعی ۱۰۶ شرح و تحقیق	بلغم چو بود ماده اش بی رود زد خردل بسکنجبین از ما لا بد

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
استرخاء اللهات	سست شدن ملازه	بلغم	نرمی ملازه وسپیدی آن	صفت غرغره

خردل نیم کوفته ۵ ماشه در یک پیاله آب جوشانند تا به نیمه آید صاف کنند و بسکنجبین ۵ ماشه آمیخته نیم گرم غرغره کنند

چون سستی لوزتین حادث گردد گر غرغره سازی ز گلاب و مازو	رباعی ۱۰۷ شرح و تحقیق	احوال تو از حدوث آن بد گردد ظاهر نشودت فائده بیحد و عد

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
استرخاء اللوزتین	سست شدن دو لوزه که هر دو جانب حلقوم اند نزدیک بیخ زبان	بلغم	درد سپیدی آن	تدبیر مصنف رحمه الله باید کرد

در درد گلو چو فصد کردی منخور از آب سماق و مثل آن غرغرات	رباعی ۱۰۸ شرح و تحقیق	آب آلو و شربت نیلوفر هر چند که بیشتر بود نیکوتر

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خناق	درد گلو	خون	سرخی چشم و دردی و پری رگها	فصد سرارو کنند

بدفعات ورگ زیر | و شیرینی دهان

زبان را نیز گشایند بعده از آب سماق و آب زرشک و نشاسته نموده دغوره و سرکه و انار ترش نیم گرم غرغره کنند و خوردن ڈہک زلسبی بطوری که بالا نوشته ام درین مرض نیز بسیار مفید و مجرب ست و ضماد زهر مهره نیز برای خناق و خنازیر و ورم گلو و زیر بغل و بن ران را تحلیل می کند صنعت آن جدوار نقش [۵ ماشه] و زهر مهرهٔ خطائی [۵ ماشه] و کشنیز تر از هریک قدری مساوی و زرنباد نصف وزن آن و اگر بارد مزاج بود زرنباد را نیز [۵ ماشه] مساوی کنند و نرم در برگ مکو سائیده نیم گرم ضماد سازند که برای ذبحه هم نافع و مجرب ست و غرغره کشنیز نیز مجرب ست صنعت آن کشنیز خشک و عنب الثعلب و اصل السوس مفشر نیم کوفته کوکنار دو عدد حب الآس و برگ [توله] شهتوت و بیخ [توله] جھاڑی که کوکنار [توله] دشتی باشد از هریک چھٹانک در دو نیم آثار آب جوشانیده بران پھٹکری سائیده پاشیده مثلاً هشت بار در روز غرغره نمایند

	رباعی ۱۰۹	
ای خون گلویت ز زلو داده خبر		خون آمده هردم از گلوی تو بدر
گر غرغره سازی آب خردل نمک		چیزی نبود ازان ترا نافع تر

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
دخول العلق فی الحلق	در آمدن زلو	در گلو در آب نوشیدن	ظاهر شدن خون رقیق دانده و بیقراری	تدبیر مصنف مرحوم باید کرد

دنجوردن تماکو فوراً جدا میشود و نمک تماکو زیاده تر کشندهٔ آنست و گویند که اگر ابرسا را بسایند و در سرکه یا بر دغن داخل نموده بدان تغرغر نمایند فوراً هلاکش می سازد

	رباعی ۱۱۰	
چون شد ز گلوت ریش ای نقد بشر		گویم سخنی ار سخنم در نگذر
تخم و گل انزروت می کوب ازان		اندک اندک بموم روغن میخور

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قرحۃ الحلق	ریش گلو	مواد حادہ	درد و بیرون آمدن ریم به تنخخ	فصد سرارو باید زدو

آب سرد نخورد و موم روغن را با زردی بیضه باید خورد صفت موم روغن کافوری را در روغن گل حل کرده انزروت و تخم گل کوفته بیخته اضافه نمایند

	رباعی ۱۱۱	
چون ریزۂ استخوان بماند یا خار هر لقمه که بعد از فرو بردن او		در جوف گلوے کس بامر جبار بلشویش رسد مفید باشد بسیار

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نشب العظم والشوک فی الحلق	بند شدن استخوان یا خار در گلو	حرص آکل و عفلت آن	غم و کرب و غشی	تدبیر ماتن مرحوم که میفرمایید باید کرد آن

آنست که اگر در حلق کسی ریزه استخوان یا خار بماند باید که لقمۂ کلان که در حلق بمشکل فرو رود بخورد که بباعث آن استخوان ریزه و خار فرو رود باقی حیل در دیگر کتب نوشته اند باید دید

	رباعی ۱۱۲	
سوزن چو فرو بری و گردی رنجور باید در پی سودۂ مغنطیست		تدبیر تو چون نباشد از حکمت دور خوردن زپے دوا آب انگور

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بلع الابرۃ	فرو بردن سوزن	غفلت آکل	درد و ورم و بر آمدن خون به براز	سنگ آہن ربا را کوفته بیخته صلایه

کرده بیک قاشق شراب خواه سرکۂ انگوری آمیخته ناشتا خورند و بعد نیم ساعت نخومی سنای مکی گل سرخ بنفشه سپستان همه را در یک پیالۂ آب جوشانند چون به نیمه رسد صاف کرده شیر خشت پانزده مثقال دران حل کرده صاف نموده نیم گرم بیاشامند ولضرورت بشیاف مدد کننده تا چند بار طبع مجیب شود و سوزن بجذب مغناطیس بیرون آید باذن الله الشافی و پس از خروج سوزن شربت قند باگلاب و تخم ریحان نوشانند

و غذاے نخود آب خورند

	رباعی ۱۱۳	
مجرای غذا بجانب معده اگر چون موجب آماس مشخص گردد	شرح و تحقیق	آماس کند موجب آماس نگر تدبیر مناسبش کن ای دانشور

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم المری	آماس مجراے طعام از حلق تامعده	خون	درد درمیان دو شانه بجمیع اقسام و بدبوئی تپ و پری رگها و نرمی نبض	در ہردو سبب فصد اکحل کشاد و اشربۂ بارده را باید نوشید و صندل را در گلاب سائیده
		صفرا	تپ و سرعت نبض و زردی زبان و قاروره و تشنگی بسیار و تلخی دہان	درمیان ہردو شانه ضماد باید کرد و آرد جو و بابونه و بنفشه و خطمی را در آب برگ عنب الثعلب سائیده ضماد کردن نفع دارد
		بلغم	بول سفید و رطوبت بینی و ثقل بدون درد	درین ہردو سبب جوشانده شبت و بابونه و اکلیل و
		سودا	خشکی دہان و تیرگی رنگ	تخم کتان بامی پخته یا دوشاب

انگوری جرعه جرعه کرده بنوشند و واضح باد که اگر وجع الصدر بسبب بلغم بود که آنرا مانن رحمۃ اللہ ترک کرده و بیان نفرموده است پس استاذی حکیم نجیب آبادی این نسخه تجویز میفرمودند عناب و سپستان و بنفشه از ہر یک سه تولہ ہر سه را در سه پاو آب بجوشانند چون ثلث رسد و نبات یک پاؤ و یک و نیم چھٹانک قوام سازند و دو تولہ ازان لیسنده باشند نافع باد

	رباعی ۱۱۴	
آواز تو چون گرفت پندم بپذیر آمیز بیکدیگر دمیاش فرما	شرح و تحقیق	جزوی ز نبات و جزوی از مسکه بگیر گو دشمن اقبال نواز غصه بمیر

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج

بحة الصوت	گرفتگی آواز	گرمی و خشکی	بسیاری میل بآب و خشکی دهان و درشتی زبان در سردی	مسکه را با نبات باید خورد که انفع ست در یبوست این حبوب بدهان نگاه دارد و فلفل کرد فلفل دراز کبابه زعفران قرنفل دارچینی نبات سفید همه را سائیده
		برودت و رطوبت	پیدا میشود و هنگام وزیدن هوای شمال باشد و دخشونت والم نباشد	

بآب برگ تنبول حبوب بقدر نخود سازند و بدهان مدام نگاه دارند خمیرهٔ اسطوخودوس مقوی دماغ و معده و مفرح است اسطوخودوس بادرنجبویه کشنیز خشک سعد کوفی سنبل الطیب فرنجمشک صندل سفید عود عنبر اشهب زعفران عرق گاوزبان مکرر کشیده نبات سفید نبات را در عرق قوام کرده ادویهٔ کوفتنی را کوفته بیخته دران آمیزند پس عنبر و زعفران را سوده دران آمیزند و نگاه دارند قدر شربت

در سرفهٔ تر بقول اهل تدبیر در خشک بود سرفه شراب خشخاش	رباعی ۱۱۵	میکن تو طلب طبیخ زوفا و بگیر ترتیب کن و ز خوشتن باز بگیر

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سعال	سرفه	خلط غلیظ لزج محتبس در ریه	بودن آن بعد زکام و خروج آن بعسر	طبیخ زوفا باید خورد صفت آن زوفا

زراوند حلیه پرسیاوشان و تخم کرفس و بادیان و پوست بیخ کرفس و پوست بیخ بادیان و تخم انجره و فراسیون که گندنا کوهی ست همه را در سی سیر آب جوشانند تا نزدیک بهفت سیر آید صاف کرده بده مثقال نبات مصری یا گلقند بنفشه دران حل کرده نیم گرم بیاشامند گویم از گلقند بنفشه شربت بنفشه اولی است که کثیر الوجود ست و لطیف در ین ملک همین موجود است صفت گلقند بنفشه گل بنفشه تازه نیم آثار و قند سفید بده چندان مالیده باهم آمیزند و چهل روز بآفتاب نگاه دارند و یا گل بنفشه خشک را سه سیر بکوبند یا بدست بمالند

و بعرق گاؤزبان بآب تر کرده تا ده ساعت بگذارند و نیم آثار قند را در نیم سیر آب جوشانند
تا غلیظ شود پس بیامیزند و دو سه جوش دهند صفت شربت خشخاش پوست خشخاش و تخم
خشخاش از هر یک نه ماشه را در آب یک سیر جوشانند تا به نیمه آید صاف کنند و نیم من
قند سفید در آن حل کرده بجوشانند تا بقوام آید هر روز نیم گرم هفت مثقال تا ده مثقال
بیاشامند سیدی و استاذی مولائی مرحوم حکیم نجیب آبادی برای سرفهٔ بلغمی این لعوق
تجویز می فرمودند صنعت آن مغز تخم کدوی شیرین مغز بادام شیرین نشاسته کتیرا صمغ عربی
تخم خشخاش از هر یک یک توله و نبات مصری هیجده توله اول نبات را بقوام آورده ادویهٔ
مذکوره را کوفته بیخته در آن آمیزند و بقدر نه ماشه ازان چند بار لیسیده باشند
نافع باد و حب باقلا بتجربهٔ فقیر رسیده که بسیار نفع می بخشد صنعت آن کتیرا صمغ عربی
اصل السوس مقشر رب السوس تخم خشخاش مغز تخم کدو مغز تخم باقلا همه را کوفته بیخته
بلعاب اسپغول سرشته حبوب سازند و هر وقت قدری ازان در دهان دارند اگر بسبب ضعف
دماغ ریزش نزله باشد این حریره بنوشند حریره مغز بادام مغز تخم کدو و نشاسته مغز
تخم باقلا خشخاش نبات حسب دستور حریره سازند لعوق دیگر از مغز تخم پیٹھ که برای
سرفه بس مفید است صنعت آن تخم خشخاش و نشاسته و صمغ عربی و مغز تخم کدوی
شیرین و مغز تخم پیٹھ از هر یک یک توله نبات پانزده توله را اول قوام نموده ادویهٔ مذکوره
را کوفته بیخته در آن آمیخته لعوق سازند و قدرے قدرے ازان لیسیده
باشند دیگر تخم خطمی و خباری و کتیرا و صمغ عربی و رب السوس و مغز بادام شیرین
و کشنیز خشک مقشر و مغز تخم باقلا و تخم خشخاش و مغز بهدانه و گاؤزبان و مغز تخم
کدو و نبات از هر یک شش ماشه و گل ارمنی سه ماشه همه را کوفته بیخته بآب
سرشته حبوب بقدر نخود سازند هر زمان بدهان ازان نگاه دارند دیگر حب نزله بند از حکیم
عطا اشرف صاحب نگینوری مجرب برادر توامی نجیب الله خان صاحب مغفور
ست صنعت آن طباشیر زهر مهره خطائی و زعفران از هر یک دو ماشه
الائچی سفید کشنیز از هر یک یک و نیم ماشه ملٹھی چار ماشه جاوتری یک ماشه

جائپھل یک ماشہ پاؤ بالا افیون یک تولہ اول افیون را در عرق پان یک تولہ حل کنند بعدہ
ادویہ را کوفتہ بیختہ دران حلکردہ گولی بقدر نخود بندند دحسب سن ومزاج باستعمال آرند و
بوقت شب خوردہ باشند دیگر ست لوبان کہ عادت کردہ باشند خوردن دربان دافع سعال
ومقوی دل ومدر فضلات ودافع اخلاط لزجہ سینہ است قدر شربت چار قیراط ست
یعنے دوازدہ حبہ دیگر سفوفی از حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی ست کتیرا
واصل السوس وصمغ عربی از ہر یک سہ درم (۱۰ ماشہ) ونمک روسیہ یعنے پیا بانسہ دو درم (۶ ماشہ) ہمہ ہارا
سائیدہ سفوف سازند قدر شربت ازان یک ماشہ است ولوز چاے را نیز بسیار مفید
میفرمودند صنعت آن چاے خطائی وبادیان خطائی وپودینہ از ہر یک یک تولہ پوست
ترنج شش ماشہ ہمہ را شب در آب یک ونیم پاؤ تر داشتہ صباح سہ چار جوش دادہ
صاف نمودہ بانبات یک پاؤ قوام نمودہ عنبر شہب یک ماشہ قرنفل ودارچینی از ہر یک
سہ ماشہ ودانہ الائچی سفید ودانہ الائچی کلان از ہر یک شش ماشہ مصطگی یک تولہ پھیاری
چکنی وعود غرقی از ہر یک شش ماشہ مشک یک ماشہ جملہ را سائیدہ دران داخل کردہ لوز بوزن
شش ماشہ سازند جالینوس میگوید کہ در امراض دماغی علاج از غرغرہ کنند پس براے
سرفہ بلغمی نزلی این نسخہ غرغرہ را بس مجرب از حکیم الٰہی بخش صاحب مظفرنگری یافتہ ام
صنعت آن کاہو وبزر البنج وکوکنار وحب الآس از ہر یک دو تولہ نیم کوفتہ در سہ پاؤ آب
بجوشانند چند بار بآن غرغرہ سازند وحضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی این چنین تجویز
میفرمودند غرغرہ مائیں پنج ماشہ اصل السوس مقشر وکوکنار از ہر یک چار ماشہ ہمہ را در آب نیم
جوشاندہ غرغرہ کنند وحضرت ایشان براے سرفہ خشک می فرمودند کہ شیر بز را یک پاؤ آہن
تاب کردہ بشربت خشخاش سادہ یک تولہ شیرین کردہ نوشیدہ باشند نافع باد صنعت آن شربت
خشخاش سادہ پوست خشخاش یک چھٹانک کہ کوکنار باشد آنرا در آب سہ پاؤ جوشانند
چون بثلث رسد صاف نمودہ بانبات یک پاؤ قوام آن سازند وچونکہ در سال یک ہزار
ودوصد وپنجاہ وہشت ہجریہ صلی اللہ علیہ وسلم در مرض سرفہ مبتلا شدہ بودم حکیم عطا اشرف
نگینوی این شربت خشخاش تجویز فرمودہ بودند کہ نفع بسیار بخشیدہ بود صنعت آن پوست

خشخاش مع تخم یعنی کوکنار مسلم مع دانه پانزده عدد و ملیٹھی مقشر کوفته دو توله شب در آب خیسانیده صباح جوشانیده صاف نموده شکر سفید یعنی بوره نیم پاؤ انداخته قوام آن نمایند پس از آتش گرفته سفوف کتیرا هفت ماشه و صمغ عربی نه ماشه و نشاسته یک توله را دران آمیزد و بردارد در روز پنج شش مرتبه بقدر دو دو ماشه ازان لیسیده باشد نافع باد برای سعال بلغمی و صفراوی این حبوب مفید ست صنعت آن رب السوس شکر تیغال صمغ عربی کتیرا نشاسته تخم خبازی تخم خطمی سپستان عناب خسته برآورده کوفته بیخته در عرق آلوی بخارا خمیر کرده حبوب بقدر دو نخود سازند و در دهن نگاه دارند از مرزا محمد وزیر حکیم لکهنوی سفوف که سعال بلغمی را مفید ست و اشتهای افزاید صنعت آن نمک شور نیم آثار را در شیر عشر تر کنند که بالای بگذرد تا سه روز نگاه دارد بعده گل حکمت نموده در شش سیر پاچک دشتی آتش دهد بعد سرد شدن برآورده سائیده نگاه دارد وقت خلو معده یک دورتی خورانیده باشد مغز بادام شیرین رب السوس صمغ عربی کتیرا همه هارا کوفته بیخته بلعاب اسبغول سرشته حبوب بقدر نخود سازند و هر لحظه بدهان دارند خصوصاً هنگام خفتن

تنگی نفس تراچو ساز در نجور	رباعی	باید از وی بصحت رافتور
از بلغم اگر بود بده انچه شدست	۱۱۶	در عارضهٔ زکام بارد مذکور
	شرح و تحقیق	

حال این در شرح رباعی هشتاد و دوم باید دید اما هنگام خفتن بطوری که می نگارم سبوس نوشند نافع آید لفضل الشافی

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ربو	تنگی دم که ضیق النفس و بهر و عسر نفس نیز گویند هندی آن دمه باشد	بلغم اکثر بود	عدم تشنگی و ضرر یافتن از هوای سرد و نفع یافتن از هوای گرم	باید که سبوس گندم نیم پاؤ را در آب نیم سیر بجوشانند

چون به نیمه رسد بادام شیرین هفت عدد و مغز تخم کدوی شیرین هفت ماشه سائیده در آن انداخته آنرا بروغن گاؤ پنج ماشه داغ کرده به نبات مصری شیرین کرده نیم گرم

نوشیده باشند نفع می بخشد و حضرت اُستاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که کشتۂ زرنیخ گاودنتی برای امراض بلغم مانند سرفۂ رطبہ و کثرت بلاغم و دمہ کہ پیران را میشود و دروریحی بسیار مفیدست و اشتہاہم زیادہ می کند از دو برنج تا یک رتی یا زیادہ ازان حسب قوت مریض قدر شربت آنست در برگ بتنول خورانند و برای انتقاح گلو کہ آنرا در ہندی گھیگھا گویند نیز نافع ست خشک بقدر یک ماشہ ازان بر درم گلو مالیده بران پنبۂ کہنہ خشک رانبدند و بالاے آن صفحۂ سرب راہمن کرده بندند و تسمۂ چرم بودار بر گلو بندند صنعت کشتۂ زرنیخ ہرتال گاؤدنتی را چار تولہ آرند و بران منیپھل ہشت عدد را سائیدہ ضماد سازند و آنرا بر یک پاچک دشتی نہادہ دو پاچک کہ بدست مے سازد راست وچپ آن استادہ کردہ در گوشہ باحتیاط آتش بدہند کہ سفید ہمچو چونہ خواہد شد دیگر عرق انبہ شیرین پختہ را درین باب بسیار نفع می فرمودند و می ستودند صنعت آن دو صد انبۂ شیرین متوسط را کہ عرق کہ شیرہ اش باشد می کشند و می بر آرند و در آن پرسیاوشان و اصل السوس از ہر یک نیم پاؤ انداختہ عرق آن بقدر ع د انبیق کشند صبح و شام یک یک چھٹانک ازان نوشیدہ باشند و لعوق کتان را نیز درین مرض مؤثر می فرمودند صنعت آن کتان و بادام شیرین از ہر یک سہ تولہ ہر دو را سائیدہ در عسل خالص دوازدہ تولہ سہ چند ادویہ آمیختہ نگاہ دارند و یک تولہ ازان خوردہ باشند و سفوف سیاہ کہ از غلام نبی خان صاحب مرادآبادی فرزند ارجمند مولوی غلام جیلانی خان صاحب بہادر مرحوم رامپوری یافتہ ام بسیار مجرب ست صنعت نمک چرچٹہ و اجواین خراسانی و اجواین دیسی کہ نانخواہ باشد و نمک سانبھر و ماہی بھورہ از ہر یک نیم پاؤ گل کیلہ کہ موز باشد برابر جمیع اجزا ہمہ را کوفتہ در ظرفے نہادہ گل حکمت نمودہ در پاچک دشتی پانزدہ سیر شب آتش دہند صباح برآوردہ سائیدہ نگاہ دارند یک ماشہ ازان خوردہ باشند دیگر کشتۂ شنجرف کہ از مریدان حضرت شاہ احسان علی صاحب پاک پٹنی بواسطۂ شاہ عبد الکریم خان صاحب اسلام نگری قدس سرہما یافتہ ام بس مفید ست بلکہ برای جمیع امراض بلغمیہ مؤثر صنعت آن شنجرف یک تولہ و پلپل دراز

دو تولہ ہر دو را سہ روز صلایہ کنند و خوب سحق نمایند انگاہ بشیر تازہ گاؤ خمیر کردہ آتش ساختہ بر دغن گاؤ بپزند و بریان کنند کہ حباب بر آمدن ازان موقوف شود این قول پیر صحبتم خان صاحب مغفور ست اما شاہ رحم علی صاحب سہارنپوری رحمۃ اللہ میفرمودند کہ آنقدر بریان کند کہ سیاہ شود پس دیگر طرف آن گردہ را بگرداند تا آنکہ چون اول بار شود پس بر آوردہ سائیدہ صلایہ کردہ در بیل نگاہش دارند و یک سرخ ازان در برگ پان خوردہ باشند و از حموضات و اشیای بلغمیہ پرہیز ند

	رباعی ۱۱۷	
دشمن بودش بوی بد و دود و غبار آب خنک و تملو و نوم نہار	شرح و تحقیق	تنگی نفس اگر بکس گردد یار از بوی بد و دود و غبارش ہست ہر

ضیق النفس را بوی بد دود و دود غبار و آب خنک خوردن و شکم پر از طعام کردن و بروز خفتن بسیار مضر ست از جملہ پرہیز باید کرد و محترز باید بود تا از تکلیف دور باشی و ازان محفوظ مانی

	رباعی ۱۱۸	
از آب جو و عدس غذا کن زنہار با سودۂ صمغ و کہربا و گلنار	شرح و تحقیق	از نفث دمت چو کار گردد دشوار در شربت انجبار رغبت بیشکن

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نفث الدم	بر آمدن خون ز دہان از گلو بود یا از قصبۂ ریہ یا از عضوی دیگر	گرمی و کشادہ شدن دہان رگ یا جراحت	خوردن شی گرم و حریف باسعال بلغم شور یا رعاف و سرخی رویا ضرب یا مشقت یا آواز سخت کہ کردہ باشند یا قی سخت نمودہ باشد	شربت انجبار باید خورد صفت آن انجبار نیم کوفتہ در یک

پیالہ و آب جوشانند چون بہ نیمہ آید صاف کنند و بقند قوام نمایند و سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند کہ مریض را باید کہ نیم سیر پختہ شیر بز را لجبن یا دوغ نرش پاریدہ صاف نمودہ بشربت انار شیرین نمودہ دو دفعہ وقت صبح استعمال نمایند و فصد صافن

گیرند که امالهٔ ماده بعضو بعید شود و استعمال ماء الجبن پنج شش روز کرده باشند
اگر موافق مزاج آید یک نیم ماه کرده آید و در بیشی و کمی شیر طبیب مختار است و مسهل پنج
مرتبه دهند یعنی از خیار شنبر در ماء الجبن مالیده صاف کرده نوشانیده باشند و مرکب
و ترنجبین را از نهار باستعمال نیارند و غذا نان خمیر گوشت بزغاله یا پلاؤ باشد فقط اگر
نفث الدم مع السعال باشد باید که این حب را باستعمال آرند که نفع کامل خواهد بخشید
بفضل الشافی صنعت آن گل ارمنی و شاخ گوزن سوخته و کتیرا و رب السوس و طباشیر
از هر یک سه ماشه و صمغ عربی و دم الاخوین از هر یک دو ماشه و نشاسته و تخم خطمی از هر
چار ماشه و بیخ انجبار و اصل السوس مقشر از هر یک پنج ماشه همه را کوفته بیخته باریک
سائیده لعاب بهدانه سرشته حبوب سازند بقدر نخود و هر وقت در دهان دارند
و لعابش فرو برده باشند

بحث علاج امراض الصدر والریه

از علت سل کسے که شد زار و نزار	رباعی	آب جو و شیر خرده اوّل از نهار
هر چند که این مرض مداوا نشود	۱۱۹	از بهر تسلّے زد و دادست مدار

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سل	جراحت شش	ورم شش یا ورم پهلو یا زکام یا فرود آمدن نوازل بسیار از سر یا سرفهٔ شدیدهٔ طویله	تپ نرم دائمی و برآمدن ریم بسرفه و فرق میان ریم و بلغم آنکه چون ریم را بر آتش نهند بوی بد دهد و هر گاه که بر روی آب اندازی بته نشیند	ماتن مرحوم خوردن آب جو و شیر خر را تجویز می فرماید مولائی و استاذی مغفور حکیم نجیب

آبادی بهدایت میفرماید که طباشیر و ست گلو و رب السوس و کتیرا و نشاسته و برابر جمله (ماشه ماشه هر یکی ماشه ۲ ماشه)
نبات را کوفته بیخته سفوف نموده خورده بالای آن شیر تازه بز در پارچه دوشیده
نوشیده باشند و چند روز مداومت این نمایند و سفوف خشخاش نیز برای نزلات

حاره وسل وسعال وخشونت حلق وسینه را نافع ست صنعت آن تخم خشخاش پنج درم (۱۰ ماشه) صمغ عربی نشاستهٔ بریان از هریک دو درم (۷ ماشه) وتخم خطمی سفید وکنجد اسفید وتخم خبازی از هریک دو درم (۷ ماشه) وتخم خرفه مقشر سه درم (۱۰ ماشه) وطباشیر سفید یک مثقال (۴ ماشه) مغز بهدانه ورب السوس از هر یک دو مثقال (۹ ماشه) کوفته بیخته سفوف سازند و۹ ماشه ازان همراه شیر بز تازه یا نیم گرم خورده باشند حب سل صنعت آن سریش (۲ ماشه) بهروزه (۲ ماشه) خیارین (۲ ماشه) کشنیز (۲ ماشه) همه را سائیده حب بسته همراه آب گرم خورده باشند یا در آب گرم سائیده هر روز خورده باشد

در ذات ریه آب گل نیلوفر وآن لحظه که خاطر کشدت سوی غذا	رباعی ۱۲۰	ممزوج بشربت بنفشه میخور از آب جو و ماش و عدس درمگذر
	شرح وتحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ذات الریه	آماس شش	مادهٔ حار و مومی یا صفراوی	تپ تیز دائمی وتنگی نفس و عدم قدرت بر تکیه کردن الا بر پشت	تدبیر مصنف مرحوم باید کرد صفت شربت بنفشه سر بنفشه دو

توله وپاؤ بالا را در یک پیاله آب بجوشانند چون به نیمه رسد صاف کرده در قند نیم پاؤ و پاؤ چهٹانک قوام سازند دو توله ازان همراه عرق نیلوفر خورند

احوال توام ز شوصه چون داده خبر بکشا رگ باسلیق و رغبت میکن	رباعی ۱۲۱	گویم که چه کن تا رہے از خوف وخطر آب عناب وشربت نیلوفر
	شرح وتحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
شوصه یا ذات الجنب	آماس پرده در نواحی پهلوست نزدیک سینه	صفرا یا دم صفراوی	تپ دائمی وتنگی نفس وخلهٔ پهلوست ونبض منشاری وسرفه خشک در ابتدا الیس نفث الدم میشود	فصد باسلیق یا سرارو باید گرفت وشربت نیلوفر

را با آب عناب باید نوشید واگر بعد فصد باسلیق وگرفتن خون که حسب قوت باشد استعمال

ابن قبروطی فرمایند که بروغن زنبق ساخته میشود نهایت مفید و مجرب ست و بهدن روغن زنبق نیز فائده عاجله بخشیده است صنعت آن سر بنفشه و عنب الثعلب و اصل السوس مقشر و بابونه و پوست خشخاش و باقلای تازه هریک کفی در آب نیم سیر جوشانده صاف نموده پیه گردهٔ بز پنج مثقال و روغن گل پانزده مثقال و روغن زنبق پنج مثقال و روغن بابونه سه مثقال دران داخل کرده باز بجوش آرند تا آب برود و روغن بماند و بهم سرشته نیم گرم بمالند

	رباعی ۱۲۲	
ای درد تو در سینه زاندازه بدر را از غذیه جوی آب کشک جو و ماش	شرح و تحقیق	از علت ذات صدر درین خطر از اشربه خواه شربت نیلوفر

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ذات الصدر	آماس پردهٔ سینه نزدیک پهلو	صفرا یا خون صفراوی	تپ دائمی و درد سینه	دوا غذا حسب فرموده مصنف رحمة الله باید کرد

و بمسهل نباید پرداخت چنانکه می گوید و اگر وجع الصدر بسبب بلغم بود نسخهٔ آن در رباعی یک صد و سیزده گفته شد

	رباعی ۱۲۳	
ای آنکه کنی بقوت علم نظر در شوصه و ذات الریه و ذات الصدر	شرح و تحقیق	اخلاط زیاده از تن خسته بدر حقنه کن و نام داروی کار مبر

درین هر سه مرض داروی مسهل را نگیرند بلکه حقنه را که نسخهٔ آن ماتن مرحوم در شرح خود نوشته است بعمل آرند زیرا که مسهل مواد را تحریک میکند شدید و آنرا در هیجان می آرد پس خوف میشود که چیزی از مواد متوجه بقلب نگردد و صفت حقنه بنفشه نیلوفر خبازی عنب الثعلب و گل خطمی از هر یک دو مثقال عناب سپستان و آلوی بخارا از هر یک پانزده دانه و مغز تخم کدو نیم کوفته ده درم آب چقندر پنج توله پاؤ بالا همه را در آب نیم و نیم پاؤ و نیم چهٹانک جوشانند چون بسوم رسد صاف کنند و شیر خشت سه و نیم توله دران آمیخته بروغن گاؤ پنج درم

اضافه بران نمایند و بدو بار حقنه نیم گرم کنند و تپه‌ی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی برای ذات الصدر و درد سینه شربت بنفشه را بسیار می ستودند صنعت آن عناب و سپستان و بنفشه از هر یک سه توله هر سه را در آب سه ربع سیر بجوشانند چون بنصف رسد در نبات سه چند بقوام آرند

بحث علاج امراض القلب

ای در خفقان جسته طریق پرهیز هر جا که قضا آتش غم افروزد	رباعی ۱۲۴	بشنو ز من این نکتهٔ حکمت آمیز برخیز دمثال دود ز انجا بگریز

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خفقان	طپیدن دل	فوت مال یا موت عیال یا چیزے دیگر از امور خارجیه که موذی قلب بود	فساد فکر و وحشت	سیر و سفر و مشغولی بامور مفرحه و صحبت بمردم لطیف جواهر

مهره برای تقویت اعضای رئیسه و افزایش روح و حرارت غریزی و دفع خفقان و جمیع بیماریهای قلب نافع صنعت آن فادزهر معدنی که زهر مهره باشد شش درم مروارید ناسفته و بسد و کهربا و لاجورد و یاقوت احمر و یاقوت کبود و یاقوت اصفر و یشم و زمرد و عقیق سرخ و ورق نقره و مصطگی از هر یک دو درم ورق طلا و جدوار و نارجیل دریائی و عنبر اشهب و مشک و مومیائی از هر یک یک درم همه ها را باریک سائیده باز در گلاب یک پاؤ سیر سحق کرده بقدر کنار حبوب سازند و با سنگ غوری مهره نمایند و ورق طلا بران چسپانند قدر شربت از دو سرخ تا دانگے در اشربه مناسبه برای خفقان و توحش و وسواس و ضعف قلب و ابتدای جنون و اختناق رحم نافع صنعت آن گل پنبه تازه در آب باران یک شب و روز تر داشته پس بآب باتش ملایم بجوشانند تا ثلث ماند مالیده صاف نموده با شکر سفید قوام نموده باخر زعفران سوده اضافه نمایند قدر شربت ۲ توله

می گرده ز سردی خفقانت آغاز	رباعی	بشنو سخن من دنجود می پرداز

	۱۲۵	
می بوی قشورِ اترج وعنبر وعود		وز غالیه بر سینه طلائی مے ساز

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خفقان	بیقراری دل	بلغم	نرمی نبض وسپیدی زبان ورنگ وروی	بتدبیر مصنف رحمۃ اللہ باید پرداخت وسیدی

استاذی مغفور حکیم نجیب آبادی شراب زهر القطن رالبسیار نافع درین باب می فرمودند صنعت آن گل پنبہ تازه نیم آثار را در دو سیر آب باران یک شبار وز تر دارند پس بآتش ملایم بجوشانند تا آنکه ثلث آب ماند بعده مالبده صاف نموده بایک سیر قند قوام کرده فرود آرند دبآخر مقدار نیم مثقال زعفران سوده اضافه نمایند بست درم! گلاب وعرق بید مشک وعرق گاؤزبان بیاشامند نافع باد

سفوفی که این مرض	محکمی نبض وتفزع وحالت ہیجو مالیخولیا	سودا		

رامفید ست باستعمال آرند صنعت آن ورق طلا سه عدد و ورق نقره شش عدد مشک خالص وکافور قیصوری از هریک سه سرخ وحماما وقسط شیرین از هریک یک ماشه وشب یمانی بریان هفت ماشه وزرنباد وقرنفل وگل گاؤزبان وبادرنجبویه ودرونج عقربی از هریک هفت سرخ کوفتنی راکوفته بیخته سفوف نموده سه حصه کرده بغرهٔ ماه یک حصه ازان برکف نهاده بران قدری نبات گذاشته بگلاب حب بسته دو ورق نقره ویک ورق طلا رابدان پیچیده صبح ازحلق فرو برند وبران عرق بید مشک بنوشند وہمچنین باقی حصص راپانزدهم وآخر ماه بخورند بآن ازاله مرض شود بعون اللہ الشافی وهوالوافی والکافی هلیله کابلی پوست بلیله آمله دارچینی زنجبیل فلفل سیاه جائفل کباب چینی ورق طلا شهد عوبر منقی کوفته بیخته در قوام شهد ومنقی آمیخته حب بندند وبقدر یک ماشه ودر دو ورق پیچیده نگاه دارند یک حب کافی ست نام این معجون المحبوب ست یک حب صبح ویک شام میخورده باشند برآی نسیان مجرب ست گل سیوتی گل نیلوفر گل بنفشه گل اسطوخودوس برگ گاؤزبان گل گاؤزبان آمله مقشر در آب عرق کشند برای درستی حواس وتقویت آن در رعشه مفید

ابریشم خام صندل سفید آمله سائیده مغز تخم خیارین تخم کاسنی بادرنجبویه کشنیز خشک مغز تخم کدو مربای سیب شربت انار شیرین تخم کاہو زہر مہرۂ خطائی در کھرل سائیده سنگ یشب درگلاب سائیده ورق نقره مفرح سازند برای تفریح و دفع کج اخلاقی و درستی حواس عشرۂ مدرکه بفضل شافی مطلق مفید ست از حکیم علی اصغر برای حکمت اللہ خان

ای از خفقان گرم در آتش تیز کافور و گلاب و آب سیب و صندل	رباعی ۱۲۶ شرح و تحقیق	آبی زره دوا برین آتش ریز از بہر طلا ببسکد گرے آمیز

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خفقان	طپش دل	صفرا	خشکی دہان و تشنگی و سرعت نبض و زردی قاروره	ادویۂ مذکوره را باہم سائیده حل نموده

طلا نماید بر حوالی دل ہنگام خلو معده و سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که خوردن گلقند گل چاندنی دو توله روزانه بسیار مفید ست صنعت آن گل چاندنی یک ربع سیر تازه را در نیم سیر قند مالیده بآفتاب نگاه دارد و از ان یک توله خورده باشد و این خمیره را که نوشته میشود برادرم مرحوم فیض اللہ خان صاحب در بیاض خود بسیار مفید نوشته اند صنعت زہر مہره خطائی و مروارید سفته و کہربای شمعی و یشب سبز و طباشیر کبود از ہریک شش ماشه را در یک پاؤ کیوڑه کھرل نماید و بساید و گل گاؤزبان و صندل سفید و گل سیوتی و برگ گاؤزبان را بکوبد پس قند سفید پانزده مثقال را بقوام آورده ادویۂ مذکوره را دران آمیزد و خمیر سازد و ورق نقره چار ماشه دران آمیزد و خوب حل کند قدر شربت آن یک مثقال ست

از خون چو ترا نباک دل گردد تیز خوش خوش ببرش درکش ہر دم گہری	رباعی ۱۲۷ شرح و تحقیق	شیرین صنمی طلب نما شور انگیز در حقۂ او ز شاخ مرجان میریز

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خفقان	طپیدن دل	خون	برآمدن رگہا و تمدد آن و ثقل و	یا فصد باسلیق

			کسل و امتلای نبض و رنگینی بول	از چپ کنند دیا

علاج فرمودهٔ مصنف رحمۃ اللہ نمایند حضرت مولائی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی درین مرض صفراوی وصف انعکاس القمر بسیار می فرمودند آن درخت چاندنی است و آن گیاہے ست مانند دیگر گیاہا بجمیع وجوہ الا آنکه برگ چاندنی نرم تر ست ازان و گلش بسیار سفید بقدر پیالۂ چینی سفید که دران نصف رطل آب گنجد و در روشنی قمر گل بسیار می کند و در گل بوئے ہست تر مثل بوی نیلوفر پس آن سرد ست در حدود ثانیہ دال ست بران سفیدی رنگ آن و نداوت بوی آن در ازالۂ امراض صفراوی که حارہ یابسه اند و تر ست دران دال ست بران طوالت اغصان و سرعت جفاف گل آن و لزوجت گل آن و نافع است جمیع امراض حادثه از صفرا و حرارت و یبوست ساذجه مثل صداع و زکام و حمی و نزله و عطش و حرقة البول و ذیابیطس و ضعف باہ و ضعف معدہ و دفع بخار و تخم خام آن مقشر نموده ہفت تولہ در یک پاؤ گوشت بزغاله بطریق قلیه پخته در تقویت باہ محرورین انفع اغذیه است و قدر شربت از گل آن که تازہ باشند تا دو تولہ یا یک تولہ نبات شیرہ برآوردہ آب بقدر تشنگی انداخته ناشتا بنوشند و بدل آن گل مشکنار و گل تورئی بقدر آن و نیز گل شکر قند ست و گل کنجد فافہم صفت غالیه عنبر قند مشک ہمه را بسایند و در روغن بلسان یا روغن نیلوفر آمیخته صلایه نمایند صفت روغن نیلوفر برگ گل نیلوفر تازہ پانزدہ مثقال بروغن بادام صد مثقال در شیشه کردہ چہل روز بآفتاب گذارند یا برگ گل نیلوفر خشک مشتی در یک پیالۂ آب بجوشانند تا بہ نیمه آید صاف کنند و نیم پیالۂ روغن بادام اضافه نمودہ بجوشانند تا روغن ماند و باستعمال آرند

از غش دل کس کند چو سستی آغاز	رباعی ۱۲۸	بر زند گیش و در خطر گردد باز
باید که زنی گلاب سردش بر روے		باشد که روان تری بخود آید باز
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج

غشی	بیهوشی	غلبهٔ خفقان	پیشتر موجود بودن خفقان	اگر خفقان مفرط شود و غشی آرد و مریض هلاک

شود و تدبیر مصنف رحمة الله باید کرد و قی کنانیدن در اکثر انواع غشی مفید ست نه در کثرت عرق

		اسهال مفرط یا بر آمدن خون بسیار وجز آن	ما تقدم دال باشد	حب جواهر خوردن با شربت بهی یا با شربت عناب

بسیار مفید و صنعت حب مذکوره می آید و خمیرهٔ گاؤزبان عنبری نیز مقوی دماغ و مفرح قلب و دافع وساوس و انواع مالیخولیا و خفقان را بسیار مفید صنعتها گاؤزبان گیلانی سه توله و گل گاؤزبان و کشنیز خشک مقشر و ابریشم مقرض و بهمن سفید و تخم بالنگو و صندل سفید و تخم فرنجمشک از هریک یک توله و طباشیر نه ماشه و عنبر اشهب دو ماشه سوای طباشیر و عنبر همه را در یک سیر آب شب تر داشته صباح بجوشانند چون سوم ازان ماند صاف نموده با نبات یک سیر و عسل خالص یک پاؤ بقوام آوردند و در آخر قوام طباشیر وغیره جدا جدا سائیده داخل نمایند و ورق نقره شش ماشه و ورق طلا دو ماشه بران اضافه نمایند و مروارید ناسفته و یاقوت سرخ و زهر مهره خطائی و زمرد از هریک یک مثقال سوده دران آمیزند هر چند حل کنند بهتر باشد قدر شربت از یک درم تا سه درم

در علت غش دیدهٔ دانش کن باز گر خون سبب ست فی المثل یا صفرا	رباعی ۱۲۹	بنگر که سبب چیست مرو دور و دراز گر بادۂ و گر بد فعش پرداز
	شرح و تحقیق	

علاج حسب سبب بضد باید کرد و در غلط نباید افتاد

بحث علاج امراض لثدی

پستان چو ورم کند بدفعش پرداز روزی دو سه بار باقلا را نیکوب	رباعی ۱۳۰	غافل تو مشو مکن سخن دور و دراز وانگه بسکنجبین ضمادش مے ساز
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم الثدی	آماس پستان	صفرا	زردی رنگ بشرہ و تشنگی و زردی آماس و زبان و قارورہ وغیرہ	مصنف رحمۃ اللہ علاج آماس صفراوی فرمودہ است باقی را معالج حسب اللہ علاج فرماید
		خون	سرخی آماس	گل خطمی آرد جو باقلا

حضض مکی عنب الثعلب صندل سرخ را بآب مکوی سائیدہ روغن گل افزودہ نیم گرم ضماد نمایند

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		بلغم	سفیدی ورم	پودینہ خشک و تخم باقلا

بسرکہ آمیختہ نیم گرم ضماد سازند دیگر نان گندم خشک شدہ و آرد باقلا و آرد جو و حلبہ و خطمی از ہریک ہفت ماشہ و زعفران پاؤ کم دو ماشہ کوفتہ نرم بیختہ بازردہ یک تخم بیضہ و روغن گل یک تولہ لبرشند و بر پستان ضماد کنند

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		سودا	تیرگی ورم	ریوند چینی و ریسوت و

گوگل و زرد چوب و صندل سرخ و نیلہ تھوتھا مینڈھی گیرو مساوی اجزا کوفتہ بیختہ بآب سرشتہ نیم گرم ضماد کنند دیگر فوفل سوختہ دو ماشہ و عاقرقرحا ۳ ماشہ سفیدہ کاشغری شش ماشہ و آرد باقلا و آرد جو و ریسوت و صندل سرخ و صندل سفید و گل ارمنی و گل خطمی از ہریک ۳ ماشہ کوفتہ بیختہ در آب مکوی سبز و آب کشنیز از ہریک یک تولہ و سرکہ و روغن گل از ہریک شش ماشہ آلودہ ضماد سازند

	رباعی ۱۳۱	
چون کم شود شیر بود طعمش تیز		سستی بنمائے در طریق پرہیز
آب جو خور و شربت نیلوفر		وز خوردن ہرچہ گرم باشد بگریز
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قلۃ اللبن	کمی شیر	مادہ گرم و خشک	صحت و رقت شیر با سائر علامت صفرا	علاج حسب

فرمودۂ ماتن رحمۃ اللہ نمایند دیگر حریرہ خورانند زیرۂ سفید برنج ساٹھی لودہ پھٹانی از

هریک هشت ماشه هر سه مساوی وزن باریک سائیده در شیر گاؤ یک و نیم پاؤ حریره ساخته بخورانند انفع ست

بحث علاج امراض المعده

از باد چو درد معده شد عارض کس ریوند بده بشربت دینارش	رباعی ۱۳۲	بشنو زمن ایکه داشتی پاس نفس پرهیز دهش زمثل اد گراو عدس

نام مرض	تعریف		شرح و تحقیق	علامت	علاج
وجع المعده	درد معده	باد	انتقال درد از موضعی بموضعی		شربت دینار

باید دا د صنعت آن تخم کاسنی نیم کوفته گل سرخ پوست بیخ کاسنی گل نیلوفر گاؤ زبان تخم کشوث همه را در سه سیر آب جوشانند تا نزدیک ثلث رسد صاف کنند و نیم آثار نبات مصری یا چینی که شکر سفید بود در آن آمیخته قوام سازند هر صبح سه و نیم توله از آن در هفت توله گلاب حل کرده ریوند چینی یک مثقال کوفته بران اضافه نمایند و نیم گرم ... بیاشامند و غذا نخود آب خورند و بعد از تسکین درد بمعجون مکونی مداومت نمایند صنعت آن زیره سیاه یک و نیم پاؤ و یک و نیم چھٹانک مدبر که یک شبانه روز در سرکه گذاشته در سایه خشک کرده بریان کرده باشند یعنی صد مثقال دار فلفل سی مثقال و زنجبیل و سداب یا پودینهٔ باغی چهل مثقال و بورهٔ ارمنی یا نمک ده مثقال همه را کوفته بیخته بعسل گداخته سه چند ادویه بسرشند خوراک از یک مثقال تا دو مثقال و نسخهٔ سفوف حکیم مرحوم مولوی خدابخش سرابمسری که برای حضرت سیدی مرشدی شاه عبد العلیم صاحب لوہاری رحمة الله تجویز کرده بودند از برای ازاله این مرض بسیار مفید ست صنعت آن نمک لاهوری و غاریقون و نمک سیاه و تخم کشوث و ریوند چینی و اسطو خودوس از هر یک چار ماشه و سیاه دانه و زیرهٔ سفید و هلیله سیاه از هر یک ده ماشه و برگ سنای مکی دو توله و جلاپا و زرنباد و هلیله کابلی و انیسون از هر یک شش ماشه همه را کوفته بیخته نگاه دارند یک مثقال ازین سفوف بآب گرم خورده باشند و اگر همراه آب سرد خورد کسی که اسهال داشته باشد فوراً قبض آن می کند و مولائی استاذی مرحوم

حکیم نجیب آبادی نمک سلیمانی را خوردن درین باب بسیار می ستودند صفت آن نمک لاهوری یا سانبهر دو سیر را خوب بریان نمایند یعنی آنرا در ظرفی کرده سرش بگل حکمت مستحکم بسته در تنور گذارند و بعد از سرد شدن آتش ازان برآرند پس بگیرند نمک سفید و نوشادر و کچلون و تخم کرفس و مرچ سیاه و اذخر مکی که آنرا در هندی مرچیا گند یا گند سبل گویند و مرچ سفید و افتیمون و سنبل الطیب و هینگ و زیره سیاه و دار چینی و تخم گزر که عوض کاشم ست و مغز تخم معصفر و سونٹھ و ملیٹھی مقشر و انیسون هر یک را جدا جدا کوفته بیخته وزن نموده با نمک های مذکوره موزونه مخلوط کرده در ظرف چینی یا شیشه یا سفال سبز لعاب دار کرده در انبار جو دفن کنند هر چند کهنه شود بهتر باشد در سرما یک ماشه و در گرما چار سرخ باید خورد و سیدی استاذی مرحوم حبوب سندری مندری را نیز مجرب می فرمودند که براے درد معده و درستی هاضمه و شکستن باد بسیار مفید ست صنعت آن گل آگ و فلفل سیاه از هر یک دو تولہ مساوی سائیده حبوب بقدر مرچ سیاه تیار سازند یک گولی ازان با عرق بادیان پنج تولہ خورده باشند و حکیم امر سنگھ سکندر آبادی ترکیب آن چنین گفته اند که مرچ سیاه و شگوفه عشر و نمک سیاه و زنجبیل مساوی اجزا را کوفته حب یک یک ماشه ازان بندند و یک حب همراه شیرهٔ بادیان شش ماشه که در نیم پاؤ آب کشیده باشند داده باشند و حکیم طالب حسین صاحب خورجوی مدظله صنعت آن چنین مے فرمایند که مرچ سیاه یک تولہ و گل ناشگفته عشر سه تولہ سانبهر یک تولہ را باهم سوده حبوب بقدر کنار دشتی بندند و براے صفراوی مزاج با گلاب دو تولہ و با عرق بادیان در بلغمی یک حب بدهند و مجی حکیم نبی بخش صاحب بجنوری که از ارشد تلامذهٔ حضرت استاذی مغفور اند اجرای این حب از حضرت ایشان چنین نقل می کنند گل ناشگفته عشر و پیپل و مرچ سیاه از هر یک یک تولہ و نمک سیاه شش ماشه در سه تولہ عرق لیمو سائیده حبوب بقدر کنار دشتی بندند و این براے هیضه وبائی سمی نیز مفید و مجرب ست و ترکیب احمد خان مرحوم خورجوی اینست گل ناشگفته عشر و مرچ سیاه و نمک سیاه از هر یک یک تولہ

وزنجبیل یک ونیم توله وهینگ دو ونیم سرخ ولونگ دو نیم عدد همه هارا سائیده در عرق لیموی کاغذی حبوب بندند و اگر درد معده بسبب قبض بود و سبب آن بلغم باشد این حب ملین بدهند که طبع را نرم نماید و قبض کشاید بے تصدیع صنعت آن صبر سقوطری زرد چار مثقال و پوست هلیلهٔ زرد و پوست هلیله کابلی و هلیلهٔ سیاه از هر یک پنج مثقال و سنبل الطیب و مصطگی از هر یک سه مثقال وزنجبیل و نمک هندی از هر یک دو مثقال کوفته بیخته بآب سرشته حب سازند تا دو درم پیش از طعام و بعد از ان توان خورد و نسخهٔ اطریفل نیز مفید ست صنعت آن پوست هلیلهٔ زرد و پوست هلیله کابلی و پوست بلیله آمله منقی و بادیان و زیرهٔ سفید و دانه الائچی خرد و کلان و نانخواه و زنجبیل و دار فلفل و مرچ سیاه و نرکچور از هر یک شش ماشه و نمک شور و نمک سیاه و نمک سانبهر و نمک لاهوری از هر یک دو توله و پودینهٔ خشک شش ماشه و سهاگهٔ بریان نه ماشه کوفته بیخته در عرق اطریفل سرشته در همان اطریفل پر سازند و نگاه دارند و بعد چهل روز باستعمال آرند دیگر نسخهٔ اطریفل که از سید طالب علی بجنوری اللکهنوی یافته ام بسیار مجرب ست از برای عوارض شکم مانند قبض و نفخ و درد و سوء هضم و برای پیدا کردن گرسنگی صنعت آن پوست هلیلهٔ زرد و پوست هلیلهٔ کابلی و هلیلهٔ سیاه و پوست بلیله و آمله منقی و زنجبیل و فلفل سیاه و فلفل دراز از هر یک شش ماشه و سهاگهٔ بریان نه ماشه و قرفه و پودینهٔ خشک و قاقله کبار و صغار و پوست شیطرج هندی از هر یک شش ماشه. و انجیر ولائتی شش دانه و انجیر هندی ده دانه و عاقرقرحا و چوک و اجوائن خراسانی و اجوائن دیسی و گل سرخ و بادیان و ادرک و بسباسه و قرنفل و انگوزه هیر و زیره کرمانی و چاب و نوشادر و انار دانه و کپور کچری و پیپله مور و انجار و کاکڑا سنگی و بهارنگی و سیاه دانه و زیرهٔ سفید و نرکچور از هر یک شش ماشه و نمک لاهوری و نمک سانبهر و نمک سیاه و نمک پانگا و نمک جواکهار و نمک کوکنی و نمک کاچلون و نمک اندرانی از هر یک یک و نیم توله کوفته بیخته در عرق اطریفل سرشته در همان اطریفل پر سازند و تا چهل روز نگاه دارند بعده باستعمال آرند و عرق گهیکوار نیز بسیار مفید ست

صنعت آن ادرک و مغز گھیکوار و قند سیاه کہنہ و عسل خالص از ہریک یک سیر
و بادیان و کچور و کچرے و اجمود از ہریک یک تولہ و مویز منقی و انجیر از ہریک شش تولہ
و گل سرخ و جوز سا و تتلی و مکوی از ہریک دو تولہ و ترپھلا شش تولہ و کشنیز و کلونجی و با
برنگ و مرچ سیاہ از ہریک یک تولہ و کلفی و پوست اندرون سہجنہ و تخم کریرنج از
ہریک شش تولہ و نمک سیاہ سہ تولہ و جواکھار دو تولہ و کف دریا دو تولہ و سہاگہ یک
تولہ کوفتنی را کوفتہ ہمہ را در ظرفے کردہ نصفی ازان خالی داشتہ بزمین دفن کنند بعد سہ ہفتہ
برآوردہ عرق کشند و ازان استعمال آرند باید دانست کہ برای ہیضہ و سوء ہضم طعام و
درد شکم عرق پیارانگا بسیار مجرب ست صنعت آن دانہ انار ترش پاؤ سیر گل نیم یک
سیر اجوائن ہندی سہ پاؤ بادیان پودینہ و کچور یک و نیم پاؤ و زیرہ سفید و کشنیز
و سنبل الطیب و زنجبیل و الائچی کلان و پیارانگا از ہریک چھٹانک و نمک
سیاہ و انیسون از ہریک نیم پاؤ کوفتنی را کوفتہ شب در سہ سبوی آب تر کردہ
صباح بطور گلاب ہشت سیر عرق کشیدہ در شیشہ نگاہ دارند بقدر دو فلوس ازان
در گلاب شش تولہ خواہ در آب آمیختہ بنوشند و برادرم حکیم نجیب اللہ خان صاحب
رح نسخہ در جوار اعظم گڈھ اختراع فرمودہ اند کہ برائے ہیضہ و بائی نفع و اثر کمال
دارد صنعت آن الائچی سفید و بادیان از ہریک شش ماشہ پودینہ دو مثقال کچور
یک مثقال مرچ سیاہ یک ماشہ زہر مہرہ خطائی سہ ماشہ ہمہ را در یک پاؤ آب
سائیدہ دو تولہ گلاب دران داخل کردہ بنوشانند فوراً رفع تشنگی و دفع قے و اسہال
میکند بفضل الشافی وجی در مرادآباد تجربۂ فقیر در سال یک ہزار و دو صد و ہفتاد و دو
بماہ ذی قعدہ در آمد درانگاہ شیوع مرض ہیضہ وبائی بسیار بودہ ست کہ ہزار ہا
مردم می مردند بعنایت علیم شافی از بقیہ داران حیات وئم ہر کہ خورد صحت یافت للہ الشفا
صنعت آن ہلیلہ زرد و کابلی و سیاہ و بلیلہ و آملہ منقی و گل سرخ و زیرہ سیاہ و کشنیز خشک
مقشر و دار فلفل و نانخواہ و بادیان و زنجبیل و شیطرج ہندی و دار چینی و ہیل بوا و ہیل
کلان و نعناع باغی و نعناع کوہی و نمک لاہوری و نمک سانبھر و جواکھار مساوی اجزا

همه را سائیده در سرکه خواه بعرق نعناع حبوب بقدر کنار دشتی بندند یک حب بمریض دهند
بعده در همان سال میان هیضه و تپ مرکب صفرا و بلغم کم فرق می شد و حب مذکور را
فائده و اثر کمتر یافته شد فلهذا حب دیگر بتجربه در آمده که همه را موافق طبع افتاد و صنعت
آن قرنفل و قاقله و نانخواه و زرشک و سعد کوفی و صندل سفید و فلفل و سماق
هفت هفت ماشه مثلاً از هر یک مساوی اجزا گرفته کوفته بیخته بآب سرشته حبوب
بقدر کنار دشتی سازند یک حب ازان بجوان بآب گرم بخورانند نافع باد و این حب
برای تپ و لرزه هم بسیار نافع آمده است خصوصاً تپی را که بالرزه و درد شکم و قی
و اسهال باشد و حضرت مرحوم استاذی حکیم نجیب آبادی حب کبریت در هیضهٔ بلغمی
بسیار مجرب میفرمودند صنعت آن نمک سنگ سه درم و پوست هلیله چار درم و کبریت
مغسول دو درم و بابرنگ و اجمود و جواکهارا از هر یک دو درم و نمک سیاه و فلفل دراز و
کفدریا از هر یک یک درم را کوفته بیخته در شیرهٔ ادرک خمیر کرده هشت پاس بآب لیمو صلایه
کرده اگر دران آمیزش صفرا باشد حبوب بقدر نخود بندند نهایت هاضم ست و دام بوزن نسبت
و یک ماشه باشد خمیرهٔ اسطوخودوس مقوی دماغ و معده و مفرح صنعت آن اسطوخودوس
و بادرنجبویه کشنیز خشک سعد کوفی سنبل الطیب فرنجمشک صندل سفید عود عنبر اشهب زعفران
توله توله توله ۶ماشه ۶ماشه ۶ماشه ۶ماشه ۶ماشه ۳ماشه ۳ماشه
عرق گاوزبان مکرر کشیده نبات سفید حسب معمول خمیره سازند

از مسهل آن بمقصد صحت رس اخراج کن و مداومت کن بر رس	رباعی ۱۲۳	گر موجب درد معده صفرا شد و بس در باعث آن ورای بلغم نبود
	شرح و تحقیق	

علاج	علامت	سبب	تعریف	نام مرض
در صفرا مسهل آن باید گرفت و در بلغم	تشنگی و تلخی دهان و زردی زبان	صفرا	درد معده	وجع المعده
استعمال این کنند که نسخه هندی ست	آب از دهان رفتن و عدم تشنگی	بلغم		

صفت آن پیش کہ سینگیا یا بچھناگ باشد وزنجبیل ودار فلفل وعاقرقرحا وموبزج از ہر یک یک مثقال ونبات ہفت مثقال وبعضے گویند کہ نیلیا مد بریک مثقال وزنجبیل وفلفل دو مثقال ونبات شش مثقال ہمہ را کوفتہ بیختہ ہر صباح یک سر انگشت تمیل کنند وواضح باد کہ حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی اگر اختلاج معدہ می بود بعد استفراغ خلط این معجون را بالفوع چوب چینی مے دادند صنعت آن مروارید ناسفتہ وپوست ہلیلۂ کابلی وتخم کشنیز از یک یک مثقال وطباشیر وتخم حماض وگل گاؤزبان وپوست ترنج از ہر یک سہ ماشہ نبات شش تولہ نبات را در گلاب قوام ساختہ سودنی را سودہ وکوفتنی را کوفتہ وبیختہ ادویۂ مذکورہ دران آمیزند ونگاہ دارند وسہ ماشہ ازین معجون بالفوع چوب چینی چار ماشہ وقت صبح خوردہ باشند غذا موافق مزاج باشد واز لبنیات وبقولات وحموضات پرہیز دارند از رائے کرشن اوجھا سفوف سونٹھ کلپ برای رفع ریاح وقطع بلغم زنجبیل سفید بوزن بست ویک ٹنگہ نمک سونچر بوزن ہفت ٹنگہ جغرات گاؤ یک سیر زنجبیل را مسلم در جغرات انداز دو نمک را سائیدہ دران آمیزدو تا ہفت روز در سایہ نگاہ دارد وبروز نہم زنجبیل را از جغرات برآوردہ کوفتہ در سایہ خشک کردہ باز سائیدہ بیختہ شش ماشہ ازان بصبح وہمین قدر بعد طعام شب خوردہ باشد نافع باد سفوف ہندی پپیل ہلیلہ سیاہ نمک لاہوی بوزن مساوی گرفتہ در عرق گھیکوار سہ بار پروردہ خشک نمودہ سفوف وحبوب سازند قدر شربت دو ماشہ عرق ہاضم دافع ریاح ومفرح ومشہی ومبہی از فرزند خرد استاذی مغفور حکیم نجیب آبادی اعنی حکیم سید علی اصغر صاحب سلمہ اللہ الاکبر قرنفل دارچینی گل سرخ پوست ترنج دانۂ الائچی سرخ زنجبیل از ہر یک سہ تولہ طباشیر وچھڑیلہ از ہر یک شش درم سادج ہندی سہ تولہ دانۂ الائچی سفید شش ماشہ زعفران یک ونیم ماشہ بادیان نہ تولہ برگ تنبول پنجاہ عدد ہمہ را در آب شانزدہ آثار شب تر کردہ صباح چار سیر عرق کشند

	رباعی ۱۲۴	
کاین رنج زانصباب سودا شدوبس از لحم قدید وشبہ آن مثل عدس	رباعی ۱۲۴	درعلت درد معدہ چون باشد کس باید کہ خورد مسہل وپرہیز کند

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
وجع المعده	درد معده	سودا	ترشی دہان وسوزش فم معده	تنقیه بمنضج ومسہل سودا

کنند و تعدیل مزاج بدواء المسک حلو کنند صفت آن مروارید ناسفته کہربای شمعی ومرجان سفید وابریشم مقرض وزرنباد درونج عقربی از ہر یک یک مثقال وبہمن سرخ وبہمن سفید از ہر یک نیم مثقال وسنبل الطیب وقاقلهٔ صغار وقرنفل وساذج ہندی داشته وجند بیدستر ودار فلفل وزنجبیل از ہر یک نیم مثقال مشک ہمه را کوفته بیخته بسه چند عسل گداخته باشد خوراک از یک مثقال تا دو مثقال یا مزاج را نبو شدار و تعدیل نمایند صفت شیره آمله مراد ازان آمله است که یک شبانه روز آنرا در شیر گاؤ تر کرده باشند بعده در سایه خشک نموده در نه صد مثقال آب بجوشانند تا سه صد مثقال ماند یعنی یک ثلث باشد صاف نمایند و بدو بست مثقال قند سفید صاف کرده وہشتاد مثقال عسل گداخته بیک قوام آرند وبرگ گل سرخ شش مثقال وسعد کوفی پنج مثقال وقرنفل سه مثقال ومصطگی واسارون سه مثقال وقاقلهٔ صغار وقاقلهٔ کبار وبہار وقرفه وجوزبوا وسنبل وزرنب از ہر یک دو مثقال کوفته بیخته بہم آمیزند وزعفران پنج مثقال ومشک نیم مثقال باندک قندی صلایه کرده در قدرے گلاب سرشته افزایند از یک مثقال تا دو مثقال غلوله بسته فرو برند واین حب کبریت نیز برای جمیع امراض سوداوی وبلغمی نافع ست صنعت آن گوگرد مغسول وفلفل سیاه از ہر یک پنج درم وبرنگ کابلی ودار فلفل ونمک سیاه وسانبهر از ہر یک دو ونیم درم ہمه اجزا را کوفته وبیخته بآب لیموے کاغذی خمیر کرده خشک نمایند وتا ہفت مرتبه تجدید کنند پس بقدر نخود حب بندند وخشک نمایند ویک حب ازان خورده باشند

	رباعی ۱۲۵	
چون معده کند از سبب خون اماس در معده ورم کند ز خلط دیگر	رباعی ۱۲۵	خون کم کن ورہ مده بخود بیم وہراس جز تنقیهٔ بدن مدا وا مشناس

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج

ورم معدہ	آماس معدہ	خون	تپ و درد سر و شیرینی دہان و سرخی آماس	حسب خلط بمنضج و مسہل باید پرداخت
		صفرا	دبیلکی تپ تیز و تشنگی و بے رغبتی از طعام	و در دموی و صفراوی فصد باسلیق باید کرد
		بلغم	نرمی آماس و سپیدی زبان و قارورہ	فائدہ اگر در معدہ و بیلہ بسبب ورم حار پیدا شود باید کہ املتاس ۴ تولہ را در عرق مکو مالیدہ صاف
		سودا	محکمی نبض و آماس و سیاہی ورم	

نمودہ بشربت بنفشہ ۲ تولہ شیرین کردہ بروغن گاؤ چرب نمودہ بنوشانند نافع باد از استاذ مرحوم ست

در علت قی کنی چو صفرا احساس در خلط دگر بہ قی بر آید بنود	رباعی ۱۲۶	چیزی چو شراب بہ لیمو بشناس بہتر ز شراب بیہ و حب الآس

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قی	حرکت معدی بود مع دفع چیزے سوے خارج از راہ دہان	صفرا	زردی انچہ بقے بر آید و تلخے و تیزے آن	صفت شراب بہ آب بہ صد مثقال صاف را در قند سفید نیم من قوام نمایند چون نیک غلیظ شود
		بلغم	سپیدی رنگ آن	
		سودا	سیاہی آن	

نگاہ دارند صفت شربت لیمو در شرح رباعی سی ام نوشتہ شد صفت شراب بیہ آب بہ یک من را در شراب یا بدل آن نیم من بجوشانند چون بہ نیمہ رسد قند سفید یک من دران انداختہ زنجبیل و قاقلہ و قرنفل و عود از ہریک یک درم کوفتہ در لتہ بستہ دران انداختہ بجوشانند تا بقوام آید پس مصطگی و مشک و زعفران از ہریک دانگے در گلاب یا آب

حل کردہ اضافہ نمایند و دو سہ جوش دیگر دہند صفت شراب حب الآس کہ در ہندی تخم مہندی خوشبودار میگویند و در فارسی مورد دانہ نامند پنج سیر و در یک من آب بجوشانند تا بہ نیمہ رسد صاف کنند و در نیم من قند سفید حل کردہ بجوشانند تا بقوام آید فائدہ برای دفع کثرت قے آب نقوع کشنیز سہ ماشہ و آملہ شش ماشہ و شربت لیمو یک تولہ و انار ترش و طباشیر در شربت انار و آب برگ و چوب انگور سائیدہ در زہر مہرہ خطائی نافع و مجرب ست الغرض سبب قے دریافتہ حسب آن تدارک نمایند بادویہ و اغذیہ منقول از استاذ مرحوم فائدہ پوست درخت پیپل راکہ از تنہ خود جدا می شود در آتش سرخ کردہ در آب اندازند چون سرد شود آب زلالش خورانند قے بند خواہد شد دیگر ریش نارجیل ۳ ماشہ سوختہ در یک تولہ شہد آمیختہ چند بار ازان بلیسانند دیگر پودینہ خشک را ۳ ماشہ سائیدہ در یک تولہ شہد آمیختہ بدہند دیگر برگ تنبول را بر تابہ گرم نمودہ در جوز انداختہ بخورانند قے بلغمی بند خواہد شد برای قے و بخار و تہوع اطفال مفید انیس فلفل دراز ہر دو را در عرق بادیان سائیدہ بنوشند

اے قے و مت فگندہ در بیم و ہراس صمغ عربی و کہربا سودہ	رباعی ۱۲۷	گویم سخنے گر سخنم داری پاس رغبت میکن بہ شربت حب الآس

شرح و تحقیق

بیان صفت شربت حب الآس بر رباعی بالا گفتہ و نوشتہ شد و سفوف دم الاخوین مفید ست صنعت آن تخم خرفہ بریان و گلنار و تخم حماض و طباشیر و گل ارمنی از ہر یک چار ماشہ گل سرخ و شادنج و حب الآس و نشاستہ و دم الاخوین از ہر یک دو ماشہ و کندر و افیون از ہر یک یک ماشہ ہمہ ہا را باریک سائیدہ سفوف سازند قدر شربت جوان را یک ماشہ ہمراہ آب و طفل را نیم ماشہ برای حبس خون مجرب ست از حکیم قاضی الٰہی بخش صاحب مظفر نگری القاہم اللہ تعالے

از امتلا آنکہ ہیچ گردیار شش وانرا کہ بود ہیچہ استفراغے	رباعی ۱۲۸	باید کہ کنے مقیئے در کار شش بگذر ز علاج او مجو آزار شش

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
فواق	ہکچہ کہ ہچکی باشد در ہندی	امتلا استفراغ	تقدم خوردن طعامہاے غلیظ وگرانی معدہ تقدم قے واسہال وامثال آن	باقی فرمایند یا پودینہ باغی را در آب انار ترش بخورانند شیر و

روغن بادام نوشانند وحریرہای لینہ خورانند خداشافی ست جلشانہ وطبیبی ہندی رادھاکشن اوجھا ساکن سعد اللہ پور علاقۂ کوڑدال ضلع سلطان پور از ملک اودھ ے گفت کہ نسلا ومونگا وسنکھ ناہی وپیپل از ہریک یک سرخ کوفتہ بیختہ در شش سرخ شہد آمیختہ بنوشانند دیگر یک دانۂ پیپل را سودہ در نیم پاؤ عرق منڈی آمیختہ نیم گرم بنوشند

رباعی ۱۳۹

چون معدہ شود ضعیف اگر داری ہوش — تحقیق مواد کردہ در تنقیہ کوشش
چون تنقیہ تمام حاصل گردد — تعدیل مزاج کن معدل می نوش

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ضعف	کمزور شدن قوت ہاضمہ وغیرہ	سوء مزاج معدہ یا اجتماع اخلاط فاسدہ است در آن	دیر گذشتن طعام از فم معدہ سوزش دل وثقل در معدہ باقی دیگر نشان	بعد از تحقیق مواد تنقیۂ آن وتعدیل مزاج باید کرد ومعدل

باید خورانید واین حب را باید خورد صنعت حب ہاضم زنجبیل یک پاؤ ونمک سیاہ دو تولہ ومرچ سیاہ شش ماشہ وقرنفل یازدہ دانہ وپیپل دوازدہ دانہ ہمہ را کوفتہ بیختہ بقدر کنار حبوب بندند ویک ہر روز ازان خوردہ باشند وبرادرم مرحوم حکیم فیض اللہ خان صاحب باین اوزان نوشتہ اند حب ہاضم زنجبیل وپیپل دراز ولونگ از ہریک یک تولہ ومرچ سیاہ ونمک سیاہ از ہریک شش ماشہ ہمہ ہا را کوفتہ بیختہ حبوب بقدر کنار دشتی تیار سازند گویم اگر بشبنم حبوب سازند خوش طعم ونافع بصفراے مرکب ہم باشد فافہم وحب پیاز انگا نیز مجرب ست صنعت آن پیاز انگا یک ماشہ اجواین وسونف وبابرنگ ونمک سیاہ از ہریک یک تولہ را در عرق دہ عدد لیموی کاغذی سائیدہ حبوب مثل نخود سازند وباستعمال آرند

از هر یک ماشه تا دو ماشه بعد از فراغ طعام روز و شب تا هفته خورده باشند دیگر جوارش
جالینوس و نمک سلیمانی که ذکرش گذشت و معجون فلاسفه که نیز گفته شد بسیار مفید ست فندکر
وسفوف مقوی نیز هاضم خصوصاً اصحاب بواسیر و هیضه را صنعت آن انار دانه دو توله و
سماق و پوست هلیلهٔ زرد و پوست بلیله و آملهٔ منقی و کچری و زنجبیل از هر یک یک توله
و دارچینی و قرنفل و پودینهٔ خشک و عود غرقی و زرنباد از هر یک سه ماشه و شیطرج هندی
و قاقلهٔ صغار و نانخواه و گل سرخ و زرشک و بادیان از هر یک شش ماشه و نمک سیاه
و نمک سفید و نمک سوچر از هر یک دو مثقال و جواکهار دو درم کوفته بیخته سفوف سازند گویم
اگر در عرق پنج عدد لیموی کاغذی حبوب سازند بسیار خوب بود چنانکه مستعمل فقیر ست و حضرت
استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی جوارش مصطگی ساده را بسیار مقوی معده می فرمودند
صنعت آن مصطگی و گل سرخ از هر یک سه مثقال هر دو را سائیده شکر سفید سه پاؤ را
در گلاب نه توله قوام کرده از دیگدان فرود آورده دران آمیخته نگاه دارند یک توله ازان خورده
باشند نافع باد و حب حیات جهت تقویت معده و درستی هاضمه و کسر ریاح و دفع قراقر
و نفع شکم و تقویت دماغ و تصفیهٔ حواس و تفتیح سده و ماندگی اعضا و سستی آن نافع صنعت
آن نمک سیاه و نمک سینده و نمک لاهوری و نمک سوچر و هلیلهٔ سیاه و آملهٔ منقی و زنجبیل و
فلفل و دار فلفل از هر یک یک توله و نانخواه و شیطرج هندی از هر یک نه ماشه و
قرنفل و دارچینی و دانهٔ هیل از هر یک چار ماشه و عود هندی و مصطگی و لسبا سه از هر یک
سه ماشه همه را کوفته بیخته بآب لیمو و یا بشبنم بقدر نخود حبوب سازند و از یک ماشه تا دو ماشه
خورده باشند لعوق خوش ذائقه هاضم طعام و دافع ریاح و مفرح صفت آن انجور تازه عرق نعناع
خواه سرکه و قند سیاه هر دو را در سرکه تند لشب تر نمایند صباح لسایند و بجوشانند و دران
مرچ سیاه زیرهٔ سیاه برگ پودینهٔ خشک یا تر لونگ دانهٔ الائچی خرد دانهٔ الائچی کلان کشنیز
املی بادیان ادرک دارچینی نمک سانبهر ادرک و املی را سائیده باقی را کوفته بیخته همه را در
قوام سرکه خواه نعناع مذکور بیامیزند و کلونجی سالم و کشمش سالم دران سرشته بعد هفته رغبت نمایند
که هم چٹنی و هم معجون ست حبوب که هاضم جید کنند پودینهٔ خشک پودینهٔ تر نمک لاهوری مرچ سیاه

زنجبیل ہمہ را در عرق لیموے کاغذی قدری قدری انداختہ کھرل نمایند ہرگاہ تمام شود حبوب سازند و بسایہ خشک نمایند یک عدد بعد طعام خوردہ باشند سفوف مقوی معدہ دارچینی مصطگی سعد کوفی طباشیر دانہ الائچی سفید نبات مصری سفوف کردہ در مربائے آملہ خستہ برآوردہ آمیختہ دو ورق نقرہ بران پیچیدہ بخورند و بالائے آن عرق بادیان بنوشند معجون رافع قبض دائمی و ملین برگ سنای مکی مدبر پوست ہلیلہ زرد ہلیلہ سیاہ پوست ہلیلہ کابلی زبد مجوف زنجبیل بے ریشہ ہمہ را کوفتہ بیختہ بروغن بادام چرب نمودہ در شیرہ مربای ہلیلہ و شیرہ گلقند آفتابی و خمیرۂ بنفشہ یا گل بنفشہ و شیرہ منقے و شہد خالص قوام ساختہ بگذارند وقت حاجت یک تولہ با عرق بادیان بخورند دستور تدبیر سنای مکی آنکہ سفوف نمودہ در گلاب تر کردہ خشک نمایند پس در ماء الجبن تر نمودہ خشک کردہ بروغن بادام چرب نمایند

	رباعی ۱۴۰	
ہر کس کہ بود علت جوع البقرش خوش حالی او فزون شود روز بروز	شرح و تحقیق	ہر لحظہ شود ضعیفت بدن بیشترش مے سوسن اگر دہند شام و سحرش

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جوع البقر	گرسنگی جمیع اعضاست باشنو معدہ از طعام	بلغم زجاجی کہ بلغم معدہ ریزد	شوری دل و عدم تشنگی و رطوبت دہان	صفت میسوسن گل سوسن چہل عدد

و قسط و قرنفل و قصب الذریرہ و اسارون و سنبل و مصطگی از ہر یک درم و نمک نیشاپوری و سلیخہ از ہر یک سہ درم عود بلسان سہ مثقال جدا جدا نیم کوفتہ زعفران نیم درم و مشک یک و نیم ماشہ روغن بلسان یک درم یا روغن زیت یک و نیم درم و مثلث چار من ہمہ را در شیشہ کنند و شش ماہ گذارند صفت شراب مثلث شیرۂ انگور را کہ نہ من باشد بجوشانند تا بسہ من آید آب صافی را بران اضافہ نمودہ باز یک دو جوش دیگر دہند و در خم کردہ سرش بپوشند تا بجوشش آید و از جوش باز ایستد و بگذارند تا برسد

	رباعی ۱۴۱	
در شہوت کلبیہ ترا گویم فاشش ہر چیز کہ شور باترش یا تیز ست		آب نخود و شیرچہ اگر اخور و ماش از صحبت آن چیز گریزان میباش

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
الشهوة الکلبیه	بسیاری میل بغذا و عدم سیری بآن	انصباب سودا اکثر برفم معده	تیرگی رنگ و خشکی دہان و ترشی آروغ	تنقیه سودا باید کرد بمطبوخ افتیمون و بفصد باسلیق

دست چپ یا اسلیم و از ترش و تیز پرهیز باید کرد

	رباعی ۱۴۲	
آنرا که بود میل گل و امثالش		ببنی بره مرض دگرگون حالش
هر خلط بدی که باعث آن شده است		از معده برون کن به قی و اسهالش

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
فساد شهوت	میل بگل و مانند آن کردن	اجتماع خلط ردی در معده	از قول شارح ظاهر	تنقیه معده

به قی و مسهل از مادهٔ فاسده نمایند اگر بیمار از حوامل نباشد ورنه بر طبعش گذارند و خائیدن استخوان کبوتر بچه و دراج و تدرو و بچه مرغ خانگی بریان کرده و آبش فرو بردن فائده دارد و زیره و نانخواه را خائیدن و آبش فرو بردن نفع دارد

	رباعی ۱۴۳	
از هیضه کسی که شد قی اسهالش		شد از قی و اسهال دگرگون حالش
در ماش و برنج بال مرغش ده و سازه		از زحمت این عارضه فارغ بالش

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
هیضه	حرکت مواد غیر منهضمه فاسده که بقی و اسهال دفع شود	تغیر و فساد طعام بترشی یا شدت حرارت معده	قی یا اسهال یا هر دو مع کرب معدی یا قلبی غشی و تشنگی بسیار و قی تلخ و باریک شدن بینی و سردی اطراف	علاج این در شرح رباعی یکصد و سی و دو مفصل گفته شد مگر در عرق آهن برای

هیضه و جمیع امراض معده و کبد و استسقا و امراض بلغمی و سودا وی مفید است صنعت آن اجواین پوست هلیله زرد از هر یک بست دام خبث الحدید سی دام هر سه را

نیم کوفته در ظرف گلی کهنه که آب ازان مترشح نشود نمایند و آب شیرین ده چند بران انداخته
دهن ظرف مستحکم بسته در سرگین نهند تا سه هفته پس برآورده صاف نموده در شیشه نگاه دارند
از یک دانگ تا یک و نیم دانگ ازان خورند و والد ماجد مرحوم فقیر درین قند سیاه برابر جمله دوا
و شیرهٔ گهیکوار داخل کرده جمله را در راه دفن می کردند بعد از چند هفته برآورده عرق آن می کشیدند
و در قرابها نگاه میداشتند و هنگام ضرورت باستعمال می آوردند و والد مغفور برای اصحاب هیضه
این نسخهٔ مرکبه را تجویز مے فرمودند عرق بادیان و گلاب از هر یک پنج توله هر دو را نیم گرم
کرده به سکنجبین ساده دو توله شیرین کرده گلقند دو توله خورانده بالایش مینوشانیدند
و چند بارے دادند که مریض بفضل الشافی صحت می یافت و حب پیارانگا نیز مجرب
است صنعت آن پیارانگا سه ماشه و نانخواه و زنجبیل و بادیان و بیخ شیطرج هندی
و فلفل سیاه و نمک ترب و نمک سیاه از هر یک یک توله و بکهمهٔ سفید و وج ترکی
و زراج بریان از هر یک یک ماشه کوفته بیخته بآب لیمو تا ۹ ساعت کامل سحق نموده
حب بندند و بقدر نخود وقت ضرورت یک حب بآب نیم گرم فرو برند و حب حیات
که در رباعی یک صد و سی و دو نوشته شده است نیز مفید ست و محبی مولانا عبد الرزاق لکهنوی
که از ارشد تلامذهٔ استاد بنده مولانا احمد علی چریاکوٹی مغفور اند این نسخه را مجرب می فرمودند صنعت
آن سعد کوفی یک توله را نیم کوفته در نیم سیر آب بجوشانند چون بنصف رسد
دران نیم پاؤ گلاب آمیخته بنوشانند برای هیضهٔ امتلائی مجرب ست و نسخهٔ پیارانگا مجرب
برادر توامی مغفور ست برای هیضهٔ رطوبی صنعت آن پیارانگا دو سرخ قرنفل سه دانه فلفل
سیاه بست و یک دانه نرم سوده پیپنا دو سرخ سائیده دران داخل کرده نیم گرم جرعه جرعه
میدادند فورا رفع مرض مے نمود و برای دفع هیضهٔ صفراوی کشنیز بوداده را شیره
برآورده نوشیدن مفید گویم اگر سکنجبین دو توله افزایند عمل قوی مے کرده برخوردار
حکمت الله خان را هیضهٔ دبائی شد هفتم رجب سنه ۱۲۸۹ هجری سعد کوفی ۲ ماشه و کشنیز
بوداده جنبکار سرخ را در گلاب سائیده نیم گرم چند بار نوشانیدم بعده سعد کوفی را ۲ توله
در نیم سیر آب جوشانیده چون بنصف رسیده نیم پاؤ گلاب داخل کرده هرگاه تشنگی میشد

میدادم چون تشنج شد بخور موم خالص خام در پارچہ ردبرآوردہ موضع پای را کہ محل تشنج بود دادم وتکمید کردم خواب رسید وصحت یافت الحمد للہ ثم الحمد للہ برای رفع تشنگی ہیضہ و دفع سمیت مجرب ست و چوب زرد را در آب بسائید و نبات مصری شیرین کردہ نیم گرم بدہند فوراً تشنگی را دفع میکند دیگر حب زرشک ۲ تولہ سماق ۲ تولہ انار دانہ ۲ تولہ ترش دارچینی ۱ تولہ نمک لاہوری پیپل مرچ سیاہ ۹ ماشہ در عرق لیمو حبوب سازند بقدر مرچ سیاہ خوراک ۲ ماشہ ۲ ماشہ چار حب ہا آب تازہ اگر تشنگی بود

بحث علاج امراض الکبد

آنرا کہ جگر ورم از خوشش در مادہ اش خلط و گر آمدہ است	رباعی ۱۴۴	رگ زن کہ رسد نفع زحد افزونش مسہل طلب و کن زبدن بیرونش
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم الکبد	آماس جگر	دم	تپ دائمی دوردو گرانی وسرفۂ خشک وہچکی	فصد باسلیق باید کرد وبعد نضج مسہل حسب خلط باید داد وواضح باد کہ حضرت اُستاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند کہ در ورم کبد و درد جگر فصد باسلیق و اسیلم از دست راست نماید ومسہل اخیار سبز در
		صفرا	تپ تیز و زردی زبان و برآمدن صفرا بقئے	
		بلغم	نرمی آماس وسپیدی زبان وقارورہ	
		سودا	محکمی نبض وکمودت بول و ترشی ذائقہ	

عرق کاسنی و عرق عنب الثعلب و شربت انار بشمول روغن بادام بدہد و در ہشتم از بیماری باشد اعنی مسہل را و قرص کبیر زرشک را بعد آن بخورانند با عرق مذکور و شربت بزوری

از گرمی اگر نمود تشویش عطش	رباعی	از راہ علاج آن قدم باز مکش

	۱۴۵	
از اغذیه اش بغوره رغبت میکن	شرح و تحقیق	وز اشربه شربت انار مینوش

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
العطش المفرط	تشنگی بسیار که از حد اعتدال گذشته باشد	گرمی معده یا گرمی جگر بلغم شور در معده	بآب سرد زیاده شود و از هوای سرد راحت یابد ملوحت ذائقه و بآب گرم خوردن دور شود	علاج مصنف مرحوم کافی است صفت آن شربت انار مینوش آنکه قند سفید نیم من را در نیم من آب انار

مینوش بقوام آرند اما کرم آف ٹاٹر بقدر ۳ رتی در آب پنج توله آمیخته و بیک توله نبات مصری شیرین کرده نوشیدن ازاله تشنگی میکند اما در بلغم شور اگر سوڈا یک رتی و السیڈ یکرتی را در سه توله آب آمیخته فوراً بنوشند رفع تشنگی بلغم میکند و این هر سه دوا در شفاخانه انگریزی و دکین سوداگران انگریزی بسیار یافته میشود

	رباعی ۱۴۶	
ضعف جگر آنکه برد صبر از جانش		از شربت زرک زود کن درمانش
ترتیب غذا کن چو خورد شربت را	شرح و تحقیق	از مرغ و موبز و زحب رمانش

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ضعف الکبد	کمزوری جگر	سوء مزاج یا سده یا ورم یا شق شدن یا بمشارکت عضو دیگر	زردی روی و تیرگی رنگ بی رغبتی از طعام و خالی بودن بول و براز	ادویه و اغذیه ذی عطریت بکار برند و هر قوت که ضعیف شده باشد

موافق آن علاج نمایند و ازاله سبب و اصلاح مزاج کنند و جوارش دارچینی برای ضعف کبد مجرب فقیر ست صنعت آن دارچینی و عود هندی در اسن از هر یک یک درم و قرنفل و فلفل سیاه و دار فلفل و سنبل الطیب و اسارون شامی از هر یک پنج درم و زنجبیل دو درم و نعناع خشک هشت درم و هیل بوا و قرفة الطیب یا کبابه از هر یک دو درم و انیسون و مصطگی و بزر رازیانج و سلیخه سیاه از هر یک سه درم همه را کوفته بیخته بعسل

مصطفی سفید سه چند مجموع ادویه قوام نموده بسرشند و در ظرف چینی نگاه دارند یک مثقال ازان خورده باشند و شربت زرک را که زرشک باشد همچو شربت انار منجوش سازند که گفته شد جوارش دارچینی از حکیم نبی بخش صاحب دارچینی آمله منقی بسباسه مصطگی قرنفل جوزبوا فلفل سفید زنجبیل تربد سفید سقمونیای مشوی نبات سفید برابر ادویه و عسل دو چند جوارش تیار سازند قبل طعام یا بعد ازان سه ماشه خورده باشند اگر تشنگی معلوم شود در آب شیرهٔ بادیان یا لعاب گاؤزبان چار ماشه برآورده بنوشند نوشدارو مقوی معده و جگر و مفرح آملهٔ تازه را تخم برآورده در شیرهٔ گاؤ به شب ترکنند صباح باآب شیرین چند بار شسته در آب بجوشانند چون ثلث رسد مالیده در غربال آهنی صاف کنند و در شهد و شکر سفید قوام کنند هرگاه که قوام درست شود سفوف طباشیر کشنیز قرنفل دانه الائچی سفید بسباسه جوزبوا تج کلیجن نرکچور گل سرخ زعفران را سائیده دران آمیزد و اگر سعد کوفی و دارچینی و مصطگی افزایند بهتر باشد قدر شربت ازان

هرکس که شود پدید ضعف جگرش	رباعی	از ضعف جگر بچهره بینے اثرش
فرمای خورد انار ولیکن نخورد	۱۴۷	تا سرنج که بے شبه رساند ضررش

شرح و تحقیق

حضرت سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی درین مرض شربت هندبا را بسیار می ستودند صنعت آن پوست بیخ کاسنی و پوست بیخ بادیان از هریک نه تولہ و تخم کاسنی و ثمره طرفا یعنی مائیں و گاؤزبان و اصل السوس مقشر و تخم کشوث و تخم خیار و تخم خطمی از هر یک سه تولہ شکاعی و بادآورد از هریک یک و نیم تولہ دارک چار درم و زرشک دو تولہ و صندل سفید و غافث و افسنتین دو و نیم مثقال و اسارون یک مثقال ادویه کوفتنی را نیم کوفته در آب بسیار گرم یک شبانروز تر دارند بعده صاف نموده سرکهٔ خالص و گلقند از هریک یک پاؤ و آب لیمو چارده مثقال دران انداخته در نبات دو و نیم سیر قوام سازند و از آتش فرود آورده ریوند چینی دو مثقال سائیده دران انداخته نگاه دارند دو تولہ ازان باآب برگ کاسنی مروق و آب برگ عنب الثعلب مروق از هریک پنج تولہ و عرق کیوڑا دو تولہ یک وقت دادہ

باشند و صحیح باد که اگر غلبهٔ صفرا نباشد آب لیمو را باز دارند و در باسور سرکه را هم و قرص مبارک را هم بسیار مؤثر مے فرمودند صنعت آن گل سرخ و ترنجبین و مغز تخم خیارین از هر یک پنج درم و طباشیر دو مثقال و تخم کاهو یک توله و مغز تخم خربزه دو و نیم مثقال و تخم کاسنی چار درم و مغز تخم کدو دو درم و رب السوس یک مثقال و کافور هفت سرخ ترنجبین را در عرق کیوڑه مالیده صاف نموده ادویه را کوفته بیخته دران آمیخته قرص بقدر یک مثقال بندند یک قرص را همراه آب کاسنی و آب عنب الثعلب و عرق کیوڑه لشربت انار دو توله شیرین کرده یک وقت خورده باشند صبح یا شام و پس از هر یک پاس فادزهر معدنی یک ماشه و بسد محرق پنج سرخ با عرق کیوڑه خورده باشند نافع باد

	رباعی ۱۴۸	
هرکس که ز سوء قنیه بینی اثرش چون منشأ این مرض بود ضعف جگر		فرمای ریاضت بطریق سفرش باید که دهی مقویات جگرش

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سوء القنیه	فساد مزاج جگرست که بآن بر جگر ضعف مستولی میشود و انیمقدمهٔ استسقاست	برودت	رنگ روی و بدن زرد و سپیدی میگردد و بدن منتفخ مے شود	بهترین علاج سفر جهاز و حجازست و پیاده رفتن و مقویات

جگر خوردن و این سفوف خبث الحدید نیز مجرب ست صفت آن پوست هلیلهٔ زرد و پوست بلیله و آمله مقشر و زنجبیل و فلفل سیاه و فلفل دراز و قند سیاه از هر یک یک توله خبث الحدید دو توله کوفته بیخته سفوف سازند از شش ماشه تا یک توله با جغرات اگر سرفه نباشد ورنه با عسل داده باشند برائے سوء القنیه و ورم باطن از برگ کیی دالی و نمک سانبهر سائیده چتنی سازند و با نان منڈوه که در دکهنی زبان آنرا راگی یا دچهنا گویند خورده باشند و اگر برگ کیی را کوفته عرق گرفته دران دارچینی و زنجبیل و پودینه و بادیان و نمک سانبهر سائیده حبوب بندند بقدر ماش بچه را یک و کلان را چار بدهند و اگر پیشاب بند باشد پنج ماشه عرق برگ آن با روغن بیدانجیر بنوشانند و بالای آن بعد یک ساعت آب گرم بنوشانند ادرار د

اسهال کند از نواب حکیم حسین الدین خان صاحب مرحوم حیدر آبادی ثم المدراسی

رباعی ۱۴۹

مستسقی اگر طلب کند درمانش
دراج و کبوتر بچه اش ساز غذا

ریوند و سکنجبین مناسب دانش
وز میوه بافراط بده زمانش

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
استسقا	درآمدن مادهٔ بارد و غریب در خلل اعضا و برآمدن آنها بآن	ضعف قوای جگر و برودت مزاج آن	چونکه این مرض منقسم بسه قسم ست فلهذا علامت هریک جداگانه است اعنی اگر ماده رقیق بقدمین و ساقین و سرین و شکم و زیر چشم درآمده ابتدای ورم کند بعد ازان به پشت دستها و رخسارها پس بسائر اعضا رسد این را نامند لحمی و اگر ماده رقیق ورم در معده و کبد و امعا درآمده شکم را تنفخ دارد این را طبلی گویند که هنگام زدن آواز همچو طبل میدهد و اگر مادهٔ غلیظ ورم مابین پوستهٔ شکم که صفاق بالکسر نامندش و میان ثرب بفتح ثای مثلثه و سکون رای مهمله	دوای استسقای طبلی و زقی آنکه درخت بادنجان بری را مع بیخ و برگ و ثمر بیارد و ریزه ریزه کرده پنج سیر در دو سبو کرده قند سیاه دو نیم سیر دران انداخته دهن هر دو سبو را محکم بسته هشت روز در مزبل سرگین اسپ دفن کند بعده برآورده عرقی که برآمده باشد صاف نموده نگاه دارند هفت توله ازان نوشیده و حب راوند انواع استسقا را مفید ست صنعت آن راوند و شوره قلمی و نوشادر از هریک شش ماشه بآب سائیده حبوب بقدر نخود بندند یک بصبح و یک

			که چادر لسیت شحمی بر معده	لشب همراه هشت توله عرق
			وامعا محیط شده فقطبیا دریان	بادیان خورده باشند وغذا
			ثرب وامعا در آمده شکم را	نخود آب خواه نان گندم با
			بزرگ کند این را زقی نامند	دال مونگ مقشر خورده باشند
			که مشابه بخیب پر آب می	وبجای آب عرق عنب الثعلب
			شود	وعرق بادیان نوشیده

باشند شیخ ابوعلی رحمة الله میگوید که زنی را دیدم که استسقای زقی داشت وضعف بران
مستولی بود انار شیرین بسیار خورد خلاص یافت وساحر گفته که بسیار کسان بخوردن آب
ورق ترب بقدر نیم ربع سیر ازین مرض نجات یافته اند وهم بعضے درین شکر دو توله می افزایند
وصاحب دستور مے گوید که من آب انار وآب ترب را با سکنجبین آمیخته دادم
کسانی که مداومت آن درین مرض کردند نفع کلی دیدند ضمادے که انواع استسقا را
نافع بود انیست صفت آن نوشادر واکلیل الملک داشته وحماما وورق درخت غار
وورق مرزنجوش وکرفس وانیسون ورازیانه وایرسا وسعد وسلیخه وکندر ومیعه سائله ومرکی
از هریک ده درم وجاؤشیر پنج درم انچه باید گداخت بروغن سداب بگدازند ومجموع درهم
آمیخته در هاون بسایند چندانکه همچو مرهم شود برشکم ضماد نمایند وجوارش کمونی علوی خانے
نافع ست برائے سردی معده وجشای حامض وتپ هائے بلغمی وسودادی وسردی ثنین
وقیله ریحی وفواق امتلائی ونفخ معده وشهوت کلبی وقولنج ریحی واستسقای طبلی صنعت آن
زیره کرمانی مدبر بریان یک رطل فلفل سیاه یک اوقیه ونیم زنجبیل دو اوقیه برگ سداب
در سایه خشک کرده وسلیخه سیاه ودارچینی وقرفة الطیب وحب بلسان ومصطگی رومی و
سنبل الطیب از هریک ده درم وبورهٔ ارمنی پنج درم کوفته بیخته سه وزن ادویه عسل مصفی
بقوام آورده جوارش سازند باین طور که اول بورهٔ ارمنی را داخل کرده برهم زنند بعده دیگر
ادویهٔ مسحوقه را قدری قدری انداخته آمیخته باشند پس نگاه دارند قدر شربت آن از ۳ ماشه
تا ۹ ماشه وواضح باد که هر جوارش ومعجون که دران بوره بود آنرا نخایند بلکه بلع نمایند

که بدندان ضرر دارد و برای تفریح و تولید خون عرق نبات بسیار مفید صنعت آن نبات مصری در آب شیرین انداخته گداخته عرق یک سیر کشند که بسیار تند خواهد بود خوراک از دو توله تا شش توله از حکیم جعفر حسین بنارسی سکنجبین فودنجی کمال هاضم و مقوی معده و قاطع بلغم ست صنعت آن سرکهٔ خالص عرق ادرک عرق پودینه سبز همه را در شکر سرخ آمیخته قوام سازند از حکیم مرزا جعفر حسین بنارسی شربت انار برای تقویت جگر مفید عرق انار بشکر سرخ آمیخته بپزند و بقوام آرند

هر کس که بود علت استسقا لیش از روے دوا اگر بسر گردد	رباعی ۱۵۰	آبش مده و شیر شتر فرمایش دایم بمیان شتران کن جایش
	شرح و تحقیق	

مستسقی طبلی و زقی را شیر مادهٔ شتر بجاے آب نوشیدن اگر تپ نباشد و میان شتران ماندن دوائی عجیب نفع ست و بس

بحث علاج امراض المراره

هر کس یرقان بود صبر از جانش هر روز پس از آب انار بن مده	رباعی ۱۵۱	اسهال فی و عرق موافق دانش مرغ و نخود و فستق و حب دانش
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
یرقان اصفر	زردی چشم	کثرت صفرا یا امتناع استفراغ صفرا	تقدم حمیات صفراویه والم در احشا و غشیان و تلخی دهان و خشکی در طبیعت و ظهور این در ایام باحوری باشد اگر قبل از هفته در تپ خلاف عادت بود دری باشد	تدابیر فرمودهٔ مصنف بعمل آرند و آب هندوانه که نرلوز بود با سکنجبین ممزوج کرده خورده باشند و آب برگ ترب مروق پنج توله و شکر خام

یک توله و تمر هندی چار توله خوردن نیز نفع دارد و آب کاسنی مروق با سکنجبین

یا شکر سرخ نوشیدن یا گل چاندنی را با شکر سرخ دو توله در آب سائیده نوشیدن
نیز مجرب یافته ام و مویز منقی پانزده دانه در سرکه تر کرده خورانیدن نیز ازالهٔ
مرض مے کند اگر در چشم زردی ماند هفت دانه از شونیز در شیر زنان یک ساعت
بخیسانند و بسایند و در بینی قطور نمایند ازالهٔ آن نماید در مدارس و حیدر آباد یرقان
سفید میشود که چشم و بدن و ناخن سفید مے گردند و ناتوانے و بخار یعنے تپ خفیف و
بد ذائقهٔ زبان و درازی شکم و یبوست بر چهره مے باشد و سستی اعضا و عدم گرسنگی
نشان آنست سبب آن افراط بلاغم ست این حب که نوشته میشود بسیار مفید
مے شود صنعت آن برگ بید انجیر نورسته دو و نیم عدد و پوتھی لہسن یازده عدد
و مرچ سیاه یازده عدد همه را بسایند و نه حب سازند یک ازان پس سر بقفا
اندازند و از هشت یک یک گرده باین طریق بخورد که آرد جوار سفید را با آب سائیده
سه عدد نان بهشتی سازند و در آب جوش داده برآورده مسکهٔ ۲ توله گاؤ بسرش گرفته حب خورده
بران قدری قدری ازان نان خورده باشد چون تمام شود دو سیر شیر آورده جوش داده
شیر را گرفته شیر انگاه دارد هرگاه گرسنگی آید ازان شیر نوشیده باشد و نان با خشکه
را همراه آن شیر خورده باشد و اگر تشنگی معلوم شود ازان شیر نوشیده باشد یک روز و
یک شب که بلغم باسهال خارج خواهد کرد و این بروز یک شنبه کند بدو مرتبه دفع
خواهد شد الفضله بعد قے و اسهال اگر قدرے ورم ماند این سفوف باستعمال آرند صنعت
آن فرافیون بدل آن کرفس کالی زیری اجواین دیسی زردچوب افتیمون کوفته بیخته
سفوف سازند شش ماشه ازان صبح و شام همراه آب گرم نوشیده باشد از

حکیم مرزا جعفر حسین بنارسی

رباعی ۱۵۲

در علت زردی چه عوام و چه خاص — جوینده بآب کاسنی راه خلاص
هرگه که خلاصی نبود حاصل ازان — نوشند سکنجبین دیناری خاص

شرح و تحقیق

آب کاسنی سبز مروق و آب عنب الثعلب سبز مروق از یک چار چار توله و قرص گل چار

ماشہ و شربت بزوری بارد یک ونیم تولہ و سکنجبین دیناری یک ونیم تولہ را باہم آمیختہ خوردہ باشند صنعت آن قرص گل گل سرخ یک دام وعصارۂ غافث چار درم سنبل الطیب یک درم وطباشیر دو درم ورب السوس دو درم ہمہ را کوفتہ بیختہ بآب یازدہ دانہ مویز منقے کہ در آن جوش دادہ باشند آمیختہ وسرشتہ قرص سازند خوراک دو درم این مستعمل حکیم طالب حسین صاحب مرحوم خورجوی ست اما نسخۂ دیگر کہ مستعمل مجیبے حکیم نبی بخش صاحب کیرت پوری ست سلمہ اللہ تعالےٰ اینست صنعت آن مصطگی وطباشیر از ہر یک یک درم سنبل الطیب سہ درم اصل السوس مقشر یک دام گل سرخ دہ درم ہمہ را کوفتہ بیختہ بگلاب سرشتہ قرص سازند خوراک از یک درم تا دو درم صنعت شربت بزوری بارد تخم کاسنی وتخم خیارین وتخم خربوزہ از ہر یک پنج درم بیخ کاسنی دہ درم ہمہ را نیم کوب نمودہ در چار صد مثقال آب جوش دہند تا بہ نیمہ رسد صاف کردہ با سہ صد مثقال شکر سفید بقوام آرند وبتجربہ محمود حسین شربت بزوری معتدل مفید ست صنعت آن پوست بیخ کاسنی وگل غافث وتخم خطمی واصل السوس مقشر وسنبل الطیب وبنفشہ وگاؤزبان از ہر یک سہ مثقال وتخم کاسنی وتخم رازیانہ وتخم خربوزہ وتخم کدو وحب قرطم از ہر یک پنج مثقال نیم کوفتہ ہمہ را در پنج رطل آب یک شبانروز تر نمایند ومویز منقے بست درم دران داخل کردہ بجوشانند ہرگاہ کہ دو رطل یعنی یک سیر دران داخل نمودہ قند سفید یک دران داخل نمودہ بقوام آرند وریوند خطائی دو مثقال خوب باریک سائیدہ بالاے شربت بعد قوام پاشیدہ بعمل آرند بسیار مفید ست اگر سدہ از بلغم در مجرائی کہ از مرارۂ صفرا با امعای ریزد افتادہ باشد ہمراہ چاے خطائی نوشیدن این شربت بسیار نفع بخشیدہ ست اما درین ریوند نبودہ است صنعت آن سکنجبین دیناری زرشک وبزرالورد از ہر یک ہشت درم وتخم کاسنی پنج درم وپوست بیخ کاسنی وپوست بیخ کبر وپوست بیخ کرفس وپوست بیخ بادیان وبادیان از ہر یک سہ درم نیم کوفتہ ہمہ را یک روز وشب در یک سیر آب وسی مثقال سرکہ تر داشتہ صباح بجوشانند چون بہ نیمہ آید صاف ویک سیر قند سفید قوام نمایند

بحث علاج امراض الطحال

رباعی ۱۵۳

آماس سپرز گر تراشد عارض
باقرص کبر سکنجبین خور کہ شود
پرہیز نما ز ہرچہ باشد قابض
بر جان تو فیض تندرستی فائض

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم الطحال	آماس سپرز	اخلاط اربعہ	چون دست بر موضع سپرز نہند و فشار ند درد زیادہ شود باقی علامت ہر یک خلط را موافق آن یاد آرند	در بلغمی قرص کبر یا شربت بنفشہ دو درم باعرق بادیان ہفت تولہ یا شیرۂ آن و در سوداوی باسکنجبین

بزوری دو تولہ و در صفراوی باسکنجبین سادہ و در خونی بعرق کاسنی و مکو بخورند صنعت آن پوست بیخ کبر پنج درم و زراوند مدحرج یا طویل دو درم و فنجنکشت و فلفل سیاہ از ہر یک دو درم ہمہ را کوفتہ بیختہ در سرکۂ کہنہ ۵ تولہ کہ دران اشق چار درم حل کردہ باشند خمیر کنند و اقراص سازند و ہر صباح یک قرص ازان بدستورے کہ نوشتہ آمدہ ام خوردہ باشند و ورم طحال و ورم جگر را این نقوع نیز مجرب ست صنعت آن شاہترہ و بیخ اذخر و غافث و انیسون داشتہ و تخم رازیانہ از ہر یک دو درم ہمہ را در نیم پاؤ آب نیم گرم تر نمودہ پس از یک ساعت صاف نمودہ بشربت زوفا دو تولہ شیرین کردہ بنوشند بست روز ضماد اشق کہ مجرب فقیر و برادر تواحی مرحوم ست اگر سہ بار آنرا العمل آرند انشاء اللہ الشافی اثرے از مرض طحال باقی نماند صنعت آن اشق یک و نیم تولہ و کتیرا و صمغ عربی از ہر یک دو و نیم ماشہ و زراوند مدحرج یا طویل پنج ماشہ ہمہ را در شش تولہ سرکۂ انگوری و رنہ در سرکۂ رسمی کہ بسیار تیز باشد سائیدہ بر پارچۂ کہ برابر ورم بود نہادہ نیم گرم نمودہ بر ورم طحال چسپانند پس ہر قدر کہ ورم تحلیل خواہد یافت پارچۂ از بدن جدا خواہد شد و طرفہ این کہ پارچۂ دوا آلودہ اگر بر موضع صحیح از طحال چسپانیدہ خواہد شد نخواہد چسپیدہ ہمان قدر را

بمقراض تراشیده باشد هر روز قدر که ورم تحلیل خواهد شد پارچه از بدن جدا خواهد شد همان
قدر تراشیده باشد تا آنکه در هفته تمام شود و بران پارچه آب غسل وغیره نرسانیده باشند
و بعد تمام شدن پیها لحاظ کند که در عمق بدن قدرے ورم باقی ست یا نه اگر نمانده باشد
شکر گوید و رنه باز بر موقع ورم باقی که بغور یافته ست عمل بالتکرار کند و مرتبه مرتبه زوال
مرض خواهد شد انشاء الله الشافی و این قدر دوا که نوشته شد برای هر سه بار کافی ست
و این تمام جدا شدن پارچه در هفته خواهد شد و اگر دوای سائیده خشک شده باشد باز
دران سرکه انداخته نرم و گرم کرده باستعمال آورده باشد و ضماد افسنتین نیز مجرب است برای
طحال صفراوی و سوداوی صنعت آن افسنتین رومے دمائیں خرد و بابونه و اکلیل الملک
و گوگل همه را مساوی وزن در سرکه ساده بسایند و بر ورم طحال نیم گرم گذارند در چند
روز بفضله صحت روے خواهد نمود و عرق جهاؤ نیز مفید ست صنعت آن عنب الثعلب
و سنبل تیتی و انجیر زرد و اسطوخودوس و پوست هلیله زرد و هلیله سیاه و شاهتره از
هر یک نیم پاؤ و ملٹھی یک چھٹانک و برگ جهاؤ یک پاؤ و جو مقشر ۳ سه پاؤ کوفتنی را کوفته
شب در آب تر دارند صباح عرق هفت سیر بکشند پنج توله ازان نوشیده باشند
نافع باد و مجرب سیدی مرشدی حضرت شاه عبد العلیم صاحب لوهارے رضی الله
عنه است که نه برگ خشک موز که کیله باشد و هفت بال تاڑ خشک هر دو را بسوزانند
و در یک سیر آب مقطر صاف کنند هر بار که صاف کنند نیز تر باشد بعد چند بار صاف
کردن در بوتل نگاه دارند نهار سه توله ازان خورده باشند نافع باد ضماد دیگر آنکه یک عدد انجیر
را بسرکه سائیده ضماد بر طحال کردن نفع دارد دیگر حب سهاگه نیز نافع صنعت آن سهاگه
زرگری یک توله و صبر دو توله را باهم سائیده حبوب بقدر کنار دشتی بازند یک حب
روز با آب جهاؤ خورده باشند دیگر خردل چار ماشه را همراه آب خوردن نافع گفته اند
کما قال الطبیب النجیب آبادی رحمه الله و آب در پیاله چوب جهاؤ نوشیدن نیز
ازاله مرض مے کند مجرب ست و چٹنی شیرین که هاضم طعام و دافع ریاح از حکیم
نبی بخش صاحب کیرت پوری سلمه ربه صنعت آن پودینه سبز زنجبیل ادرک بادیان
۵ توله ۱۰ توله ۵ توله ۱۰ توله ۴۰ توله

نمک سانبهر کشمش قند سیاه انجور سرکه مرچ سرخ کشنیز خشک دارچینی کوفتنی را کوفته
(۱ توله، ۲ توله، ۲۰ توله، اثار، اثار، ۴ توله، ۲ توله، ۴ توله، ۴ توله)
بیخته و ادرک و سیر را سائیده انجور را در سرکه شب تر کرده صباح مالیده قند سیاه در آب
قوام کرده بجوشانند و در عین جوش شیرهٔ قند بیامیزند و بپزند پس از دیگدان
فرود آورده ادویهٔ بالا بیامیزند و نگاه دارند که هم بدرقهٔ طعام دهم گوارنده آنست
چٹنی شیرین که هم بدرقهٔ طعام ست و هم هاضم و دافع ریاح صنعت آن انجور عرق نعناع
قند سیاه جوش دهند و مالند و صاف کنند پس دران سیر را باریک سائیده
دران آمیزند بعده مرچ سرخ نمک سانبهر پودینه خشک کلونجی همه را سائیده باریک نموده
در انجور آمیزند و بظرف چینی یا لعاب دانه نگاه دارند گویم اگر ادرک و بادیان و دارچینی
و دانهٔ الائچی کلان از هر یک پنج پنج توله کوفته و بیخته دران آمیزند نعم الطعم گردد

چون باد سپرز شد دلت را ضاغط	رباعی	از باد تو القرقره آید غابط
باید که خوری شربت دیناری را	۱۵۴	زان پیش که فوت تو گردد ساقط
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نفخة الطحال	باد سپرز	برودت مزاج بسیاری سودا در آن	چون بدست موضع طحال را بفشرند درد کم شود و ریح گردد	صفت شربت دیناری بشرح رباعی

یک صد و سی و دو گفته شد از انجا باید دریافت و عرق جهاؤ مجرب برادر توامے مغفور حکیم
نجیب الله خان ست صنعت آن برگ جهاؤ و کچور و کاسنی و تیسکهر و انجیر زرد گهیکوار
و ادرک از هر یک نیم سیر و بادرنگ سه پاؤ و پودینه و شهد و سرکهٔ ساده از هر یک
یک سیر پاؤ بالا و زرین قند سیاه و زرین قند سفید و سُنڈی و هلیلهٔ زرد و اجواین اجمود لهسن
یک پوتیه که سیر یک دانه بود و جرانکس از هر یک یک پاؤ و کچری چهال نیم
و چهال فالسه و چهال سپستان و بهنگره و هلیلهٔ سیاه و لهین خاک چرچٹه از هر یک نیم پاؤ
کللی زیری چار توله و بنال کونده یک سیر و سرکهٔ تاڑی دو و نیم سیر کوفتنی را کوفته
شب در آب بست سیر تر داشته صباح شهد آمیخته ده سیر عرق کشند نیم پاؤ از ان

نوشیده باشند نافع باد تخم کتان را در آب جوشانیده باشهد خالص شیرین کرده تولہ لعاب وتخم را بنوشند دفع نفخة الطحال کند

بحث علاج امراض الامعا

رباعی ١٥٥

داری چو در اسهال مدادا ملحوظ
از غسل باب سرد هم دوری جوی
میدار ز باد سرد خود را محفوظ
باشد که تنت شود ز صحت محظوظ

شرح و تحقیق

باید دانست که امعا جمع معی ست وآن روده است عدد آن شش باشد اول را نام اثنا عشری ست که بطول دوازده انگشت صاحب خود باشد متصل بقعر معده واو راه‌ای ست نزدیک بمعده که آنرا ابواب نامند مندفع می شود غائط از معده بسویش دوم را صائم نامند متصل ست بادل واکثر اوقات خالی ست سوم مسمی ست بدقاق یا دقیق و متصل است بدوم چهارم را اعور نام دارند که کجی های بسیار و یک راه دارد واین روده واسع پنجم را قولون گویند که با اعور متصل است ووقوع قولنج درهمین روده میشود که براز درینجا محتبس میشود ششم را مستقیم اطلاق کنند واین اوسع رودها ست و یک طرف فوق ازین متصل بقولون ست وتحت متصل بدبر و منفعت اینها دفع فضلات طعام ست بتدریج فقط پس کسی که اسهال داشته باشد مصنف مرحوم میفرماید که خود را از باد و آب سرد محفوظ دارد و ناتن ناتوان از اثر آب و هوا محفوظ و بصحت محظوظ باشد اما جائی تجربه خلاف آن مشاهده شده است فافهم علته

رباعی ١٥٦

اسهال ترا که شد ز صفرا واقع
از غذیه گر برنج تف داده خوری
بهتر ز شراب زرک نبود واقع
ممزوج برب زرک باشد نافع

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
الاسهال	بسیاری اجابت طبیعت	صفرا	زردی انچه باسهال آید و تشنگی وسوزش اندرون	شربت زرشک خوردن نافع ست

صفت آن آب ابز بار لیں تر واگر زرشک تر نباشد نیم سیر خشک را در نیم سیر آب
وچہار اوقیہ گلاب بخیسانند یک شب وصبح آنرا بجوشانند تا بنصف رسد صافی نمودہ
نیم سیر نبات دران داخل کردہ بقوام آورند شربت دو اوقیہ است کہ شش تولہ باشد
اما علی رای الطبیب دارند حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی حب مروارید
می دادند صنعت آن مروارید ناسفتہ شش ماشہ اگر نباشد صدف آن گیرند و
بسد چار تولہ در گلاب خواہ عرق گاوی نیم سیر سودہ داخل کردہ حبوب بقدر ماش
بندند یک حب ہمراہ آب واگر طفل بود ہمراہ شیر مادر بدہند نافع باد و تعدآدوا الکمون
جہت رفع اسہال خصوص اطفال راکہ نیز دندان برآوردن عارض می گردد و در
اوائل حبس نباید کرد و در اواخر خصوص کہ شدت نماید بسیار مفید ومجرب ست صنعت
آن زیرۂ سفید ہندی مقدار دو سہ رتی تا چہار رتی غنچۂ ناشگفتہ انار یک عدد برگ
درخت مغیلان تازہ رستہ مقدار دو سہ رتی بہ آب نرم سودہ صاف کردہ تا ہفت
روز بحسب احتیاج وکبیر السن وبحسب عمر آن در اوزان ادویہ بیفزایند وحب بیخ
جوز ماثل جہت امراض بعض زنان کہ بعد از وضع حمل عارض میگردد از لینت طبع
وحمی حقیقی وضعف مزاج کہ بہندی برسوت گویند نافع ست ومجرب صنعت
آن بیخ جوز ماثل سیاہ دو تولہ را با چند دانۂ فلفل سیاہ کہ شش ماشہ باشد نرم
سودہ حبوب مانند ماش سازند واز یک حب تا سہ حب بدہند باید دانست
کہ اگر در اجابت خون برآید آنرا اسہال دموی وذوسنطاریا نامند آن دو نوع
ست یکی کبدی کہ اکثر بہ شب آید وانچہ برآید مقدارش زیادہ بود دوم معدی کہ بیشتر
بروز واقع شود وقلیل المقدار بود خون باشد یا ریم یا خراطہ واین خون از رودہ آید بسبب
کشادہ شدن دہان رگ از امعای غلیظہ یا وقاق بدون علامت بواسیر ماتن رحمہ اللہ
علاج مشترک چنین نوشتہ است کہ صباح تخم خرفہ بیخ مثقال راتف دادہ شیرہ
کشند وبشربت صندل دہ مثقال شیرین کنند وآبے کہ دران انجبار یک مثقال
نیم کوفتہ وحب الآس بیخ مثقال جوش دادہ باشند آن صاف نمودہ دران آمیختہ

خوردہ باشند غذا برنج بوداده با چکیدۂ جغرات خورند و برادر توامی حکیم نجیب اللہ خان صاحب مغفور از فقیری ہند وجہے مجرب برای سنگ رہنی یافتہ بودند انیست صنعت آن الائچی سفید و نونگ و بلیلہ سیاه و مرچ سیاه از ہر یک ده عدد و برگ کرونده جنگلی و برگ بیل و برگ سہوری کہ دیا ہم گویندش از ہر یک بست و پنج عدد ہمہ را قدرے آب دران انداختہ بسایند و غلولہا مقدار کنار جنگلی سازند و یک صبح و یک شام ازان خورده باشند و غذا از برنج تبنی کہ آنرا لپسائی ہم گویند با جغرات گاؤ سازند و اگر طفل را اسہال بود این ضماد را بعمل آرند مجرب ست جا بپھل و برنج ساٹھی وگره بانس یا نرسل و برگ ام غیلان و افیون و استہ جامن و استہ انبہ از ہر یک ماشہ گرفتہ جملہ را سائیده بر ہمہ ناخن ہاے دست و پا ضماد سازند و بر پارچہ نہاده از یک تہیگا بر ناف تا تہی گاه دیگر چسپانند کہ فوراً قبض خواہد کرد و بادیان یک ماشہ و الائچی سفید یک عدد و گلقند سہ ماشہ را در قدرے آب سائیده بنوشند و واضح باد اگر اطلاق طبع و رفع قبض منظور بود کریلا و زہرۂ بز و پشک موش را سائیده در پنجال کبوتر و شہد آمیختہ بدستور سابق ضماد کنند کہ فوراً طبع مجیب خواہد شد و برای اسہال خونی و صفراوی این سفوف کہ از قاضی حکیم الہی بخش صاحب مظفر نگری سلمہٗ ربہ یافتہ ام بسیار مجرب ست صنعت آن تخم حماض و حب الآس و گل سرخ و صمغ عربی و مصطگی و نشاستہ و طباشیر و انار دانہ بریان از ہر یک سہ سہ ماشہ ہمہ ہا را کوفتہ بیختہ سفوف سازند خوراک طفل ہمراه شربت انار دو ماشہ و برای کلان شش ماشہ با شربت انار یک تولہ بدہند دیگر از لبنان ست برای حبس شکم و حبس خون اگر چہ خون صرف آید صنعت آن تخم خرفہ بریان و گلنار و تخم حماض و طباشیر و گل ارمنی از ہر یک چار ماشہ و گل سرخ و شادنج و حب الآس و نشاستہ و دم الاخوین از ہر یک دو ماشہ کندر و افیون از ہر یک یک ماشہ ہمہ را باریک سائیده سفوف سازند مرد کلان را ازان یک ماشہ ہمراه آب و طفل را نیم ماشہ ازان بدہند دیگر حب ہم از لبنان ست صنعت آن مازو و مائین از ہر یک دو ماشہ افیون یک ماشہ و گوند ناگوری دو سرخ ہمہ را کوفتہ بقدر فلفل

سیاه سازند و یک باب بدهند نافع باد از ملا نواب صاحب مهاجر سلمه ربه کشنیز
هلیلهٔ سیاه سونف زنجبیل کوفته بیخته بروغن گاؤ بریان نموده سفوف سازند و
بالاے طعام دو ماشه ازان خورده باشند نافع باد از شاه محمد فارغ خورجوی قدس سره
اگر هلیلهٔ کابلی کلان را در گلاب مع نمک سیاه برتابه سائید بلیسانند اسهال معدی
را فائده می کند سفوف از برادر توامی برای طعام و رفع اسهال صفراوی نمک سیاه
را ریزه ریزه کرده در ظرفے نموده بر آتش نهند و بران سرکهٔ خالص قدرے اندازند
و بچیزی حرکت دهند تا آنکه همه سرکه دران جذب شود پس دران انار دانهٔ ترش
سماق زرشک تخم کشنیز کوفته بیخته دران بیامیزند خوراک ازان دو رتی تا چار ماشه
از نجیب الله خان برادر توامی سلمه ربه معجون مقوی معده و دافع ضعف و نافع
هیضهٔ صفراوی و دافع اسهال که زنان را بعد ولادت فرزند میشود غذا دال مونگ
باشوربای چوجه بانان گندم صفت آن دانه الایچی کلان دانهٔ الایچی خرد زنجبیل دار فلفل
دارچینی زعفران از هر یک سه و نیم ماشه اگر قرنفل کوفته بیخته وزن نموده سفوف نمایند
نبات سفید را قوام نموده سفوف دران آمیزند بعده دران سکنجبین ساده و شربت
انارین و شربت مربای بهی از هر یک چار توله درین قوام آمیزند قدر شربت چهار
ماشه از حکیم غلام دستگیر خان دهلوی مرحوم دافع اسهال ذوسنطاریا از حکیم مولانا
عبد السلام صاحب نسخه نمبر اول اسپغول مسلم تخم بارتنگ تخم خرفهٔ سیاه مقشر تخم
خبازی مقشر نشاسته بریان صمغ عربی بریان گل ارمنی سوای اسپغول و بارتنگ همه را نرم بکوبند
و جمله آمیخته سفوف سازند و شش ماشه ازین گرفته در آب گرم لت کرده روغن
گل خالص سه ماشه آمیخته بنوشند یک مرتبه صبح و یک مرتبه شام جوارش مجبی
حکیم غلام دستگیر خان صاحب دهلوی مدظله برای تقویت معده و رفع ضعف و
اسهال صفراوی مجرب و اسهالی که بعد ولادت فرزند زنان را افتد و اسهال هیضهٔ
صفراوی را هم نافع ست غذا دال مونگ و نان چپاتی باشوربائی چوزهٔ مرغ صنعت
آن دانهٔ الایچی کلان و دانهٔ الایچی خرد و زنجبیل و زعفران و دار فلفل و دارچینی از

هریک یک درم واگر نیم درم قرنفل یک ماشه باذ بالا کوفته بیخته تیار نمایند نبات پنج توله را قوام نموده ادویهٔ سائیده دران بیامیزد پس ازان شربت لیمو وشربت انار شیرین وشربت انار ترش وسکنجبین ساده ومربای بهی از هریک چار توله درین جوارش بیامیزد نافع بود قدر شربت یک مثقال نسخه حکیم عبدالسلام صاحب. نمبر۲. تخم مویز بریان صمغ عربی بریان پوست بیرون پسته حب الآس گرد سماق مصطگی رومی گلنار فارسی کوفته بیخته سفوف سازند چار ماشه ازین سفوف همراه عرق گاوزبان بخورند

ای فرحهٔ روده از دلت برده فراغ تا تیرگی شب مرض دور شود	رباعی ۱۵۷ شرح و تحقیق	روزت شده از شب مرض چون پر زاغ از شربت انجبار افروز چراغ

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سحج	ریش روده	مواد صفراویه حاده	ظاهر شدن خون با اجابت طبیعت ودرد بحوالی ناف بدون نشان بواسیر	اول بروز بار ده لعاب تخم بزرقطونا وتخم ریحان وتخم بارتنگ وتخم خماخمی وتخم خرفه

بدهند بعده این نسخه استعمال آرند طبیخ خس دو ماشه وکشنیز خشک وثنیه بالا وصندل سفید از هریک چار ماشه در نیم سیر آب بجوشانند چون بوزن چار دام پخته ماند بنوشانند هنگام شام ثقل او را مزد دهند طبیخ دیگر در آس جو هنگام پختن مغز بیل وخس وگلوی نیم کوفته ومو تهه که سعد کوفی باشد وکشنیز خشک نیم کوفته از هریک شش ماشه داخل کرده پزند پس صاف نموده طباشیر کبود سوده پاشیده لشربت نیلوفر سه توله شیرین کرده عرق کیوړه چار توله اضافه کرده بنوشند نفع است

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		بلغم مالح بورقی	بر آمدن این بلغم وسپیدی براز یا تیرگی غائط وکثرت ریاح وقراقر	بعد بر آوردن بلغم تخم ریحان وبارتنگ بخورانند ودر تشریح شربت انجبار

در بیان رباعی یک صد وهیجده گذشته از انجا باید گرفته دلائح باد که اگر طفل

را براز سبز و زرد بر آید این حب بدہد صنعت آن تخم خرفہ دو درم و انار دانہ و سماق و زرشک و مغز تخم باوبرنگ کابلی و پوست بیرون پستہ از ہر یکدرم ۷ ماشہ و صمغ عربی و طباشیر و صندل سرخ و سفید و تخم کاہو از ہر یک سہ ماشہ ہمہ ہا را بریان کنند و کتیرا و نشاستہ و گلنار فارسی و تخم مورد و زہر مہرۂ خطائی از ہر یک یک و نیم ماشہ و مغز بادام شیرین یک عدد کوفتہ بیختہ بلعاب بہدانہ حب خرد بندد یک ازان صبح و یک شام دادہ باشند و اگر بچہ را براز سبز آید۔ این حب را بدہد صنعت آن غنچۂ گلنار شش ماشہ بادیان و باوبرنگ کابلی از ہر یک دو ماشہ ہمہ را باریک سائیدہ بقدر مونگ حب بندد یکے ازان بصبح و دیگرے بشام مے دادہ باشد دیگر سفوف مجرب برای حبس اسہال اطفال صنعت آن گوندبول سفید بریان و کپور کچری و مازوی سبز از ہر یک سہ ماشہ ہمہ را کوفتہ بیختہ نبات سفید ۹ ماشہ دران آمیختہ یک یک ماشہ ازان صبح و شام خورانیدہ باشند دیگر نسخہ برائے حبس اسہال اطفال صنعت آن زہر مہرۂ خطائی و کہربای شمعی و لسد سوختہ از ہر یک یک ماشہ ہمہ را کوفتہ بیختہ سرمہ سا کردہ بشربت خشخاش یک تولہ سرشتہ بخورد بالالیش از حب الآس بریان و مغز بیل بریان و انجبار و برگ کیکر کہ ہر یک سہ سہ ماشہ باشد در آب شیرہ بر آوردہ بشربت بہی یک تولہ شیرین کردہ بنوشند حب دیگر برای اسہال سبز اطفال صنعت آن زہر مہرہ خطائی دو ماشہ و برگ نیب و کتھ سفید و خذف آب نادیدہ از ہر یک و نیم ماشہ افیون دو سرخ و شنگرف چار سرخ ہمہ را در آب سائیدہ حبوب بقدر موٹھ بندند اگر طفل بسیار کودک باشد حب بقدر جاورس بندند یک ازان بصبح و یک بشام دادہ باشند و شیر نوشانیدہ از حکیم غلام دستگیر خان مرحوم دہلوی اگر سفیدے پنچال کبوتر را در سہ چند مویز منقے سائیدہ حبوب بقدر مونگ سازند و یک شام بچہ را دادہ باشند براز سبز دور میشود و شفا میابد

درقرحۂ روده ای زدانش زده لاف	رباعی	خشخاش بجوشان و نکوسازش صاف

وانگه بشراب آس با شربت سیب	۱۵۸ شرح و تحقیق	کن میل که در منفعتش نیست خلاف

صفت شراب حب الآس را در شرح رباعی یک صد وسی و ششم جو بند و صفت شربت سیب آنکه آب سیب شیرین مثلاً یک پاؤ ست نصف آن که نیم پاؤ باشد قند سفید انداخته بجوشانند و بقوام آرند و سرد کرده نگاه دارند اگر ریش جدید و نو پیداست و اندر رودهای باریک ست لعاب اسپغول و لعاب بهدانه و تخم خبری دهند و اگر خیار سبز اندر آب کشنیز و آب عنب الثعلب با اندک زعفران دهند بسیار نافع ست و اگر سحج کهنه باشد بماء العسل و جلاب و ایارج فیقرا پاک باید کرد و چند بار ایارج فیقرا باید داد و شیر تازه آهن تاب کرده بنوشانند

باشد چو تراز باد پیچیدن ناف در ماده بلغمی ست یا خلط دگر	رباعی ۱۵۹ شرح و تحقیق	بهر تو بود شربت دینار کفاف از دارو کارت نتوان داشت معاف

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
مغص	درد روده و گرد ناف	ریح	قراقر شکم و انتقاع بخروج ریح	حبوب کبریت را که در شرح رباعی چهل و هفتم و رباعی یکصد وسی و دوم نوشته ام بخورند
		صفرا	تشنگی و شدت درد مع دیگر علامات صفرا	تخم بارتنگ و اسپغول خورند همراه آب سرد و گلاب
		بلغم	خروج ریح و سپیدی زبان و قاروره مع دیگر علامات بلغم و لزوم درد بیک جا بود	الفی و حقنه کنند و جوارش کمونی خورانند و جوارش دارچینی هم مفید ست و نسخه آن در شرح رباعی یک صد و بست و چهارم بینند

صنعت کمونی کمون کرمانی بنده ره درم زنجبیل و دارچینی و خولنجان از هریک چار ۲ ماشه ۴ ماشه

درم و قرنفل و عود ہندی و بسباسہ از ہر یک دو و نیم درم مشک تبتی یک درم کوفتہ بیختہ با عسل سہ چند مصفی بقوام آوردہ بدستور مقرر جوارشش سازند قدر شربت دو درم

تخم کشوث مسلم یک مثقال را با روغن بادام چرب کردہ	ظہور سودا با جابت طبیعت باشد مع دیگر نشان آن	سودا		

عرق گاؤزبان پنج تولہ بخورند و شربت دینار برای اخلاط ثلثہ مذکور نافع

رباعی ۱۶۰

قولنج ترا نخست از بہر سیاق — باشد کہ بود بورہ و فانیز کفاف
ظاہر نشود چو از شیافت عملے — خود را ز عمل نمیتوان داشت معاف

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قولنج	مرضی ست آلی کہ در معای غلیظ ہم میرسد با وجع و درد بسیار کہ بر آمدن فضول دشوار می شود	بلغم یا ریاح غلیظ محتقنہ	بی رغبتی و ورزش دل و تشنگی و قے و درد اندرون و قبض طبیعت	صفت عملے کہ جمیع انواع را ماتن رحمہ اللہ بیان فرمودہ صفت آن سنای مکی پنج مثقال و انیسون و بادیان

و تخم کرفس و شبت و حلبہ از ہر یک سہ مثقال و بنفشہ و گل خطمی و مغز گاجر نیم کوفتہ از ہر یک دو مثقال آب چقندر پنج تولہ پاو بالا ہمہ را در آب دہ و نیم تولہ جوشانند تا بہ نیمہ آید صاف کنند و شکر سرخ و مغز فلوس از ہر یک دو مثقال بورہ ارمنی یا نمک ہفت درم دران آب حل کردہ صاف نمودہ در روغن بادام دو مثقال آمیختہ نیم گرم حقنہ نمایند دیگر شوربای خروس کہنہ خوردن ہم نافع و چون قولنج بکشایند بمعجون خیارسنبر استیصال آن کنند صفت معجون خیارسنبر تربد سفید مجوف پانزدہ تولہ بروغن بادام چرب کردہ و نمک ہندی و رب السوس از ہر یک ہفت مثقال

وبادیان رومے ومصطگی وبادیان رسمی از ہر یک پنج مثقال ہمہ را بکوبند وبیزند و بست مثقال بنفشہ کہ با پنج مثقال محمودۂ مشوی صلایہ کردہ باشند آمیزند وچہل مثقال روغن بادام چرب کنند وبصد مثقال مغز خیار شنبر سرشتہ بصد مثقال شکر سرخ قوام کنند وصد مثقال عسل خالص گداختہ دران ضم سازند ولت کنند کہ بہم سرشتہ شود قدر شربت آن از پنج مثقال تا ہفت مثقال یا ہرچہ برائے طبیب باشد وحبوب ملوک ہم قولنج را بکشاید وبادہائے غلیظہ را دفع کند صنعت آن صبر سقوطری پنج درم وتربد سفید مدبردہ درم وپوست ہلیلۂ زرد وپوست ہلیلۂ کابلی از ہر یک سہ درم ونمک ہندی دو درم ومصطگی وزعفران وساذج ہندی وقسط وسلیخہ سیاہ وریوند چینی وسنبل الطیب وزنجبیل وانیسون وتخم کرفس وقرنفل وخیربوا و دارچینی وکتیرا وقاقلہ از ہر یک نیم درم وسقمونیا دو مثقال ومشک دانگی کوفتہ بیختہ بگلاب سرشتہ حبوب سازند ازان سہ درم خورند مجرب فقیر ست برائی قولنج بلغمی ومیسی شوربای ہدہد برائے ریحی دران توابل گرم افزایند ودران روغن گاؤ اندازند وبان داغ نمایند ونیز حکیم نبی بخش صاحب کبیرتوری سلمہ اللہ تعالے از مجربات می فرمایند کہ روغن خروع در شیر مادہ گاؤ تازہ یک ونیم پاؤ آمیختہ نیم گرم دادن قولنج بلغمی وریحی را مفید ست وجوارش کمونی نیز مفید ست صفت آن زیرہ کرمانی مدبر پانزدہ تولہ فلفل سیاہ چار ونیم تولہ وسداب وزنجبیل از ہر یک شش تولہ وبورۂ ارمنی یک ونیم تولہ ہمہ را کوفتہ وبیختہ در عسل مصفیٰ سہ چند آمیزند وحضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند کہ مغز تخم کرنجوہ یک عدد ونمک سانبھر خواہ نمک سادہ دران آمیختہ بآب گرم خواہ عرق بادیان بنوشانند فوراً قولنج را بکشاید وبرائے کشتن کرم شکم نیز مؤثر

	رباعی ۱۶۱	
از بہر علاج کرم معدہ چو سلف باتربد وقسط وسرخس وترمس وشیح		قنبیل وبرنگ حب نیل آر بکف مے کوب بہ شیر گاو میخور بہ شغف
	شرح وتحقیق	

علاج	علامت	سبب	تعریف	نام مرض
سفوف ادویهٔ مذکوره قنبیل و برنگ و سرخس و ترمس از هریک یکدرم و حب النیل و تربد و قسط و شیح یعنی درمنهٔ ترکی از هریک نیم درم همه را کوفته بیخته بیک پیالهٔ شیر گاو آمیخته نیم گرم بیاشامند و حضرت استاذی مرحوم	از طعام چرب نفرت بود و دلشوره و پیچیدن ناف و خشکی لب ها در بیداری و آب رفتن از دهان در خواب و دیدن مار بر دیبا	از رطوبات بلغمیه که در معا متعفن میشوند و بسبب حرارت غریبه دران این کرمها پیدا می گردند	کرمهای دراز که بچو مار در امعا پیدا میشوند و آنکه ماتن رحمه الله در معده گفته پس یا غلطی ناقلان باشد یا که بسبب نزول کرم که در معده براه خوردن میشود نسبت معده کرده	الحیات

حکیم نجیب آبادی این سفوف مجرب می فرمودند برای دیدان هر قسم که باشند برنگ کابلی مقشر و خرمای دانه برآورده و مغز گردگان از هریک ده درم کوفته و باهم آمیخته یک توله ازان وقت خواب خورده باشند نفع است سفوف دیگر نمک هندی چار و نیم سرخ و قنبیل و سرخس و حب النیل یعنی مرچیٹی و ترمس از هریک دو درم و تربد سفید مجوف و برنگ کابلی مقشر از هریک یکدرم و درمنهٔ ترکی دو درم کوفته سفوف سازند ازان هفت ماشه با شیر ۳ پاؤ و شکر ۳ توله آمیزند و بنوشند یا سفوف را بخورند و شیر را بران نوشند دیگر برگ نیب و بابرنگ و کمیله از هریک دو درم کوفته در عسل پنج توله آمیزند و سه روز همراه آب برگ شفتالو بخورند دیگر مویزج یک مثقال و نمک سیاه و افسنتین از هریک دو درم و ترمس و کندش از هریک مثقالی همه را کوفته بیخته در آب کریله بسیار سائیده نگاه دارند مثقالی ازان خورده باشند وقت خواب بآب نقوع افسنتین یک مثقال سکنجبین ساده دو توله دیگر نوشیدن سرکهٔ بی نمک در هر شب بقدر برداشت مزاج مثلاً از پنج یا شش ماشه شروع کنند و بتدریج موافق تحمل مزاج وزن سرکه افزایند که این واقع و

قاطع ماده دیدان ست وچون مادهٔ دیدان بلغم ست پس از غذاے بلغم افزا اجتناب باید کرد مثلاً برنج و دوغ ست و در حال اسهال سفوف کشنیز خشک خوردن مفید ست و مجرب

از بهر کدودانه بدستور سلف معجون کن وقتِ خواب بیلش خرما	رباعی ۱۶۲ شرح و تحقیق	خرما و برنگ و مغز جوز آر بکف کاین ادویه را درین مرض نیست خلف

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حب القرع	کدودانه	همانست که در حیات گفته شد	خروج وی باجابت طبیعت	نسخهٔ که علامهٔ مغفور گفته بالا نوشته شد

بشرح استاذی مرحوم اما ماتن رحمه الله چنین نوشته است صفت سفوف کدودانه برنگ دو مثقال مغز جوز دو درم خرماے خسته برآورده پنج مثقال و ماتن قدس سره تربد یک مثقال بدستوری که از استاذ خود دیده بود اضافه نموده میفرماید که جدا جدا کوفته بهم آمیزند و وقت خواب میل کنند وحضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که قنبیل را با قند سیاه و برنگ را در منقے نهاده خورانیدن و برگ شفتالو را آب سائیده شیرین کرده دادن و پوست انار را جوشانیده شیرین کرده نوشانیدن یا تخم ڈھاک را مع غلاف جوشانیده شیرین کرده نوشانیدن نفع کمال دارد و بحکم ایزد ذی الجلال صحت آرد دیگر بابرنگ و قنبیل و مغز بادام و خرمای مقشر مساوی الوزن کوفته و بیخته ازان یک توله همراه شیر گاؤ بخورند دیگر برنگ کابلی دو جزرا سوده در عسل یک جز مخلوط کرده بقدر یک توله ازان نهار خوردن در چند روز حب القرع را مے اندازد دیگر حکیم الٰہی بخش صاحب مظفر نگری سلمہ اللہ تعالیٰ میفرمودند که سُم اسپ سوخته در قدرے عسل آمیخته بمریض دهند جمله حب القرع فرو افتند مجرب ست

در روده اگر پدید شد کرم ضعیف چون شافی کنی ز صبر و شونیز نحیف	رباعی ۱۶۳	شار و همه دم موضع مخصوص ولیف از کرم ضعیف جسم بیمار نحیف

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
الدود الذی یشبہ بدود الخل	کرمی کہ شبیہ بود بکرم سرکہ	برودۂ مستقیم ہمان رطوبت بلغمیہ ست کہ در حیات گفتہ شد	خارید ن سر سفرہ وظہور آن باجابت طبیعت	علاج مصنف موم کنند و نیز بروغن نیب پنبہ تر کردہ

بطریق شافہ در مقعد گذاشتن فائدہ دارد و میفرمود مرحوم حضرت استاذی حکیم نجیب آبادی کہ باب برگ شفتالو پارچہ ترکردہ آزا در مقعد بطریق شافہ نہادن مفید ست دیگر شیافات موافق کتب طبیہ تیار کردہ استعمال آوردن از مرض نجات یافتن ست و اگر حبوب بقدر دانۂ نخود از مغز تخم بکاین مغز تخم نیب و ہلیلۂ سیاہ و ربسوت و مقل ہمہ مساوی وزن کوفتہ و بیختہ تیار نمودہ چہار حب ازان ہرروز خوردن و مداومت بران نمودن مزیل مرض ست و اگر تاربین کہ روغن بارزد بود چار درم و کاسٹر ایل کہ روغن خروع بود سہ تولہ خواہ چار و نیم تولہ آمیختہ در آب سہ تولہ خواہ شیر ہم سرشتہ خواہ تنہا بنوشانند مجرب ست برای برآوردن دیدان دگویند کہ اگر شونیز دو درم باشد در آب حنظل سرشتہ بر ناف ضماد نمایند کرم را خارج کند دیگر حب اسود کہ مشہور بحب مسکین نواز و معروف بہ گھوڑا چڑھی مترجم از حضرت سید محمد گیسو دراز رضی اللہ عنہ است برای جمیع اقسام دیدان و بسیاری دیگر امراض مفید ست بچنین تفصیل

نام مرض	مقدار حب طبیب	تعداد امراض	کیفیت استعمال
سنگرہنی کہ مراد از اسہال کہنہ	یک حب	۱	یا دوغ گاو بخورد و اگر دوغ را آہن تاب کنند بسیار مفید باشد
درد شکم	،،	۲	با عرق کثائی کہ آنرا کٹیلی و برتائی گویند یا با برگ تنبول بخورد
اگر بول بستہ باشد و طعام ہضم نشدہ باشد	،،	۳	با سہ درم زنجبیل یا فقط یا برگ تنبول بخورد ہضم جید شود
حیات کہ کرم دراز در شکم باشد	،،	۴	با شیرۂ ادرک بخورد

گزیدہ کژدم	یک حب	۵	باآب زنجبیل کہ ہندی سندھی نامند حل کردہ بر موضع گزیدہ بمالند
تپ دیرینہ	〃	۶	بروغن کتان یک درم (۳ ماشہ) نہار تا سہ روز بدہد
تپ سہ روزہ	〃	۷	بازیرۂ سفید دو ماشہ پاؤ بالا و شکر دو درم سودہ تا سہ روز بدہد و اگر با برگ تنبول شش (۶ ماشہ) یا ہفت عدد پیپل گرد بخورد نیز دفع شود
وجع مفاصل و گرمی و طپش دل	〃	۸	با شیرۂ بھنگرہ چار ماشہ تا سہ روز بخورد یا بادہ مرچ سیاہ و یکدرم (۳ ماشہ) دارچینی و پنج پیپل دراز سہ روز نہار بخورد اگر عسل آمیزد بہتر باشد
پرمیو کہ از قسم سوزاک و جریان منی ست	〃	۹	بادہ درم (۳۰ ماشہ) شیر گوسفند چند روز بخورد صحت یابد و نیز اگر با شیرۂ برگ سنبھالو (۱۰ ماشہ) تا ہفت روز بخورد صحت یابد
سنپات، ۶۲۹ ص قرابادین کبیر ج ۲		۱۰	اگر کسی را سنپات زدہ باشد کہ ہیچ خبر از اندام خود نداشتہ باشد با پلپل دراز بآب سودہ در چشم کنند فوراً ہوشیار شود
بخر یعنی بدبوئی دہان	〃	۱۱	با سہ درم (۱۰ ماشہ) قند سیاہ ہفت روز بخورد و بالای آن ادرک خوردہ باشد یا برگ تنبول
اجیرن یعنی تخمہ و درد اندام و سستی آن	〃	۱۲	با شیرۂ برگ نیواز خورد ازالۂ مرض کند و گرسنگی آرد
درد تمام سر یا نیم سر	دو حب	۱۳	یک حب را با سہ درم (۱۰ ماشہ) ترپھل خورد و دیگر را با روغن تلخ بر سر مالد
جلندھر	یک حب	۱۴	با سہ درم موندی ہفت روز بخورد و بعضے بابرم ڈنڈی گفتہ

نام مرض	مقدار حب برائے طبیب	تعداد امراض	کیفیت استعمال
باہ و امساک	یک حب	۱۵	با یک درم (۳ ماشہ) شہد خالص وقت شام بخورد تا سہ روز شہوت شود و انزال نشود یا با برگ تنبول بخورد و اگر با سفیدۂ بیضۂ مرغ حل کردہ بر قضیب طلا کند لذت دہد
دوار یعنی گردیدن سر	یک حب یا دو	۱۶	یک حب را دو درم تخ بخورد و دیگر را بآب سائیدہ بر سر مالد
صرع	یک حب	۱۷	با نیم درم (۱½ ماشہ) فلفل گرد سائیدہ در بینی مصروع دہند
داغ سفید	؍؍	۱۸	تخم کونج و تخم دھتورہ مساوی کوفتہ بیختہ نگاہدارند حب مذکورہ را بایک درم سفوف مذکورہ تا بست و یک روز بخورد بہ شود گویم وزن سفوف علی رای الطبیب است ورنہ آکل آن بسیار گرمی خواہد کشید و بعضی با سفوف کونج و کشنیز مساوی و موافق وزن مذکورہ نہار می خورانند و از ترشی و نمک و بادی پرہیز می کنانند تا چہل و نہ روز
بادسول	یک حب	۱۹	با سہ درم (۹ ماشہ) روغن خشخاش یا بشیرۂ ادرک بخورد
ناصور	؍؍	۲۰	با ستخوان گربہ سودہ بر ناصور بمالد نیکو شود
روئیدن موی ریختہ	؍؍	۲۱	اگر کسی را موی از بدن ریختہ باشند بایک درم (۳ ماشہ) گھونگچی و بآب آلہ ہفت روز بمالد موی بر آنند
ناخنہ	؍؍	۲۲	با زیرۂ سفید حل کردہ در چشم کشند اما اول تا دو ہفتہ بمیل شورہ او را نجارند
اسہال	؍؍	۲۳	اگر کسی را شکم نرم بود یا سہ درم (۱۰ ماشہ) اجواین بخورد

نام مرض	مقدار حب یک طبیب	تعداد مرض	کیفیت استعمال
اسهال خون	یک حب	۲۴	با دو درم (۲ ماشه) قند و نیم درم (۱ ماشه) موچرس تا هفت روز بخورد
درد گوش	〃	۲۵	با نیم درم (۱ ماشه) زنجبیل با شیر زن سحق نموده در گوش چکانند درد دفع شود
درد دندان	〃	۲۶	با نیم درم (۱ ماشه) کتائی بخاید و همچنین بر دندان مالیده بخسپد نیکو شود یا پنج عدد گل کنبلی زیر دندان شب نگاه دارد
شبکوری	〃	۲۷	نهار با آب دهن بر کف خود حل کرده تا سه روز بچشم کشیده باشد صحت یابد
حب القرع	〃	۲۸	با تخم چرچره یک درم (۳ ماشه) و یک روز نهار خورده باشد و بالای آن برگ تنبول خورده شود
بستن حیض زن	〃	۲۹	اگر زنی را حیض بسته باشد باید که با یک بیضهٔ مرغ تا چهل روز نهار بخورد و بآب گرم غسل کرده باشد کشاده گردد و نیکو شود
درد چشم	〃	۳۰	با زیرهٔ سفید و آمله بآب سائیده بالای چشم در شب طلا کنند و تمام شب نگاه دارد دفع شود
باد فرنگ	یک حب	۳۱	با ده درم برگ نیب چهل روز بخورد و از ترشی و بادی و مقاربت احتراز نماید صحت یابد اما جوش دهان خواهد کرد
قی	یک حب	۳۲	با سه حصهٔ انگوزه گرم کرده نهار بخورد بند شود
سنگ مثانه	یک حب	۳۳	با نیم سیر شاهی کرتهی تا چهل روز نهار خورده شود
سرخ باده	یک حب	۳۴	با نیم درم زیره که بآب سائیده باشد بخورد صحت یابد
چهاجن	ده حب	۳۵	در نیم سیر روغن میش با ده درم سیندور بیامیزد

نام مرض	مقدار حب ترکیب	تعداد مرض	کیفیت استعمال
			و بر مرض بقدر یکدرم (سه ماشه) یا زیاده حسب حاجت گرم کرده بمالد به شود
زکام	یک حب	۳۶	با یک درم زنجبیل تا هفت روز بخورد
درد کمر	یک حب	۳۷	با پنج قرنفل دو درم ادرک بخورد
درد ناف	یک حب	۳۸	با پنج قرنفل بخورد نیکو شود
پینس	یک حب	۳۹	با چهار پلپل گرد سائیده در بینی انداز د نیکو شود
زحیر	یک حب	۴۰	اگر در شکم پیچش بسبب بلغم و آنون بود با یک درم زنجبیل و سیر شاهی شیر ماده گاو گرم کرده تا هفت روز بخورد
شتاب شدن بول و درد کردن مقعد	یک حب	۴۱	با یکدرم کشنیز هفت روز بخورد و برای درد مقعد با یکدرم بنگ هفت روز بخورد
عقیمه	یک حب	۴۲	با چهارم حصه حب کافور بخورد بعون الله تعالی فرزند نرینه زاید
بواسیر	یک حب	۴۳	اکاس بیل را یکدرم در آب سائیده حب را با شیره آن تا بست و یک روز بخورد یا با کشنیز دو درم تناول کند
بستگی بول	یک حب	۴۴	اگر با شیره سه درم زیره سفید بخورد بول البته بکشاید
دفع زهره	دو حب	۴۵	اگر کسی هر روز یک حب صبح و یک شام خوردن برامداومت کند زهر کار نکند
سرخی چشم	یک حب	۴۶	با آب کنجد در چشم کشند گویم اگر در عرق گل کنجد کشند مو نیز سفید بود
پنڈروگ	یک حب	۴۷	با میتھی دو درم تا هفت روز خورد

نام مرض	مقدار حب طبیب	تعداد مرض	کیفیت استعمال
مارگزیده	یک حب	۴۸	چند بچھنہ بر موضع مارگزیدہ بزنند تا خون ازانجا برکید بعدہ حب را در آب سائیدہ در آنجا طلا کنند تا جذب شود و زہر کارگر نشود
سوختگی آتش	یک حب	۴۹	باآب آملہ سائیدہ بر جسم سوختہ بمالد سوزش دور شود درد نکند
کایاکلپ	یک حب	۵۰	بایک پول شہد و فلفل دراز نیم دانہ نہار خورد و یک درم دارچینی تا ہفت روز روزانہ خوردہ باشد
برای رفع تشنگی	یک حب	۵۱	با نیم درم زیرۂ سیاہ بخورد رفع عطش شود
برای دفع سستی و ہول رجولیت	یک حب	۵۲	با سفیدی بیضۂ مرغ سودہ بر قضیب طلا کند مردانگی افزاید
تپ لرزہ	یک حب	۵۳	با شیرۂ بھنگرہ بخورد
ہضم	یک حب	۵۴	با اجواین سہ درم بخورد
مجنون	یک حب	۵۵	باسہ درم شیرۂ گھیکوار تا چہل روز بخورد دفع جنون بلغمی کند
برای رفع قبض	یک یا دو حب اگر طفل یکسالہ تا دہ سالہ باشد و چار تا پنج اگر جوان بود	۵۶	اول سہ روز کھچڑی بخوراند بعد ازان سہ روز حب بخوراند و بالائے آن آب گرم بسیار نوشیدہ باشد و برگ تنبول خوردہ باشد
برای ذبۂ طفلان	نیم یا یک یا دو حب	۵۷	ہمراہ شیر مادر سائیدہ بنوشانند باقی ترکیب استاد پیش می آید

صنعت آن سیماب یک تولہ و کبریت اصفر مصفی یک تولہ ہر دو را کجلی سازند و پوست ہلیلہ

زرد و بلیلہ و آملا و زنجبیل و پیپل و مرچ سیاہ و چیتہ و زر رینج طبقی و بیٹھا کہ در دو سیر شیر گاؤ مدبر کردہ باشند و بہمن سرخ و بہمن سفید در آوند چینی از ہر یک تولہ و جمال گوٹہ مدبر ہشت تولہ ہمہ را در عرق بھنگرہ تا شانزدہ پاس صلایہ نمایند بعدہ حبوب بقدر موٹھ بندند و در اصل نسخہ بجاے بہمنین مید و مہامید ست بوزن بہمنین اگر از گولی اسہال مطلوب بود باید کہ حب را بقدر شیرہ تخم معصفر یک تولہ و شیرۂ بادیان شش ماشہ با دو تولہ شکر سرخ سازند کہ درد معدہ و قولنج را رفع میکند و برای وجع مفاصل و احتباس بول و حصاۃ تخم خیارین یک تولہ و تخم خربوزہ شش ماشہ و بادیان چار ماشہ و کاسنی پنج ماشہ را در آب شیرہ بر آوردہ بہ دو تولہ شربت بنفشہ شیرین کردہ بدرقہ سازند و طریق تدبیر حب الملوک آنست کہ در پس افگندۂ مادہ بچہ گاؤ میش یعنی در گوبر گیدہ آب آمیختہ بجوشانند و بشویند و پاک کنند و بعضے در شیر می جوشانند پس تز بر آوردہ باب می شویند بعدہ مقشر کردہ شق سازند و دو پارہ نمایند و ورق سبز کہ لاصق ہر دو پارہ باشد آنرا از میان بیرون کشند و قوت این حب تا بست و پنج سال میباشد و بعضے چیتہ در ادند و زر رینج و بہمنین نمی اندازند بلکہ سہاگہ لاہوری می اندازند وحب در عرق دو صد و چہل پان کہ با مصالح باشد سائیدہ بر آوردہ ے بندند

ازگرمی اگر بود زحیر صادق	رباعی ۱۶۴	رب بہی و برنج باشد لائق
باشد چو ز سردی نتوان مانع شد		گر بر شعشاد ہد طبیب حاذق

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
زحیر صادق	پیچش راست	خلط تیز بود صفراوی یا بلغم صفراوی باشد	بعد از لین طبع عارض شود و تشنگی وغیرہ صفرا و بلغم شور بود	علاج مانند مرحوم باید کرد و اسبغول بریان کردہ بروغن گل چرب نمودہ

با شربت بہی دہند و نان اندر شیر سنگتاب کردہ ثرید نمودہ بدہند و پست جو سود دارد و در بلغمی مغز اخروٹ بریان کردہ سہ درم و اجوائن یکدرم و کندر نیم درم کوبند و باآب گرم بدہند

		سبب رسیدن سرما و باد سرد یا نشستن بر زمین سرد یا بسیار خوردن چیزهای سرد	حال ماتقدم دال باشد	حب الرشاد بریان کرده [۱ تولہ] نا کوفته [بالون ۱۲ ماشه] با آب گرم باید خورد و برنمک

گرم کرده باید نشانید و روغن شبت و روغن بابونه گرم کرده طلا کنند و حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی از مجربات خود می نگارند سفوف صنعت آن بالون بریان سالم و اسپغول بریان سالم و بیر بریان و زیرۂ سیاه و تخم گندنا و تخم خشخاش و بیون از هر یک [۱۲ ماشه] درم سوائے بالون و اسپغول همه را بسایند و این هر دو را مسلم در ان آمیزند و بیک مثقال [۴½ ماشه] ازان بالعاب ریشه خطمی شش ماشه با نبات یک توله شیرین کرده داده باشند دیگر سفوف مقلیا تا هم مجرب ست صنعت آن بالون سالم بیست درم [۲۸ ماشه] و زیرۂ سیاه که در سرکه پرورده بریان کرده باشند پنج مثقال [۲۲ ماشه] و تخم گندنا و هلیلۂ سیاه بروغن بریان از هر یک دو مثقال کندر یک و نیم ماشه و السی بریان دو مثقال [۹ ماشه] سوای بالون همه را بسایند و باهم آمیخته نگاهدارند و دو درم [۷ ماشه] ازان بآب خورده باشند سفوف دیگر اسپغول بریان و صمغ عربی بریان و گل ارمنی از هر یک یک توله گوند کیکر و گل ارمنی را بسایند و با اسپغول سالم بیامیزند و پنج ماشه ازان بالعاب ریشه خطمی بخورند و تقلیل غذا درین مرض مفید ست و استنجا بآب ریشه خطمی مطبوخ بعد زوال نجاست و بآب گرم هم مفید اما باستعمال این حوابس و آب سرد خوردن باستعمال آوردن دبروغن و برنج خوردن فوراً ورم مے آید بهر حال رعایت این حال و شرط احتیاط طبیب ملحوظ دارد فتد برو واضح باد که مکرمی حکیم طالب حسین صاحب خورجوی مغفور از اسرار الاطبای فرمودند که خورانیدن شیر گاؤ یک پاؤ یا گلاب نیم پاؤ انفع ست و صفت برشعثا بقول مصنف مرحوم اینست فلفل سفید و بزرالبنج از هر یک بست مثقال افیون ده مثقال زعفران پنج مثقال و عاقرقرحا و افیون از هر یک یک مثقال همه را بکوبند و به بیزند و بانیم من عسل سرشته نگاه دارند هر صباح دانگی ازان فرو برند غذا برنج تف داده زیرۂ بو داده سفوف زنجبیل بادیان بیل گری نبات مصری سفوف نموده هر دو وقت همراه آب بخورد این خوراک یک وقت ست بادیان [۶ ماشه] زنجبیل [۱۲ ماشه] [۱۲ ماشه] [توله] [توله] [توله] هر دو نصف خام و نصف

بریان ہلیلہ سیاہ بریان بروغن ہمہ را کوفتہ بیختہ برابر ہمہ ادویہ شکر سرخ دران آمیختہ پنج ماشہ (مقدار) ازان ہمراہ آب نیمگرم صبح و شام خوردہ باشند در ہفتہ زحیر دفع شود غذا کھچڑی یا دال مونگ مقشر و برنج با جزات باشد اگر تشنگی بود اسپغول مسلم دران آمیزند نافع باد بادیان گاؤزبان (۹ ماشہ) (۴ ماشہ) عناب (۵ تولہ) بنات (تولہ) در آب شیرہ برآوردہ تخم ریحان پاشیدہ (۱۲ ماشہ) ہم گرم بنوشند دیگر اسپغول (۲ تولہ) در آب (۲ تولہ) بشب تر داشتہ صباح روغن مسکہ (۶ ماشہ) در یک الائچی خرد (۵ ماشہ) گرم کردہ اسپغول مذکور را دران داغ کردہ شکر سفید (۲ تولہ) دران شامل کردہ سرد نمودہ جرعہ جرعہ بنوشند ہر دو (تولہ) وقت غذا کھچڑی مونگ ملائم نافع باد

	رباعی ۱۶۵	
عارض چو شود زحیر بود صادق		میدان کہ نیز دیک طبیب حاذق
از خوردن معجون تفسیح گردد		بر مادۂ مرض طبیعت فائق
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
زحیر کاذب	پیچش دروغ	بلغم یا صفرا یا سودا	پس از قبض طبیعت پیدا شود و ہرچہ از مانند تخمہا بنوشانند بیرون نیاید و علامت ہر یک سبب ظاہر باشد فندبر	قابض و حابس دادن قبل از زوال سبب ممنوع و چون طبیب ازالۂ آن کرد مجاز

ست صفت معجون تفسیح بنفشہ پاؤ کم دوازدہ تولہ و تربد پاؤ کم ششش رب السوس دو درم محمودۂ مدبر چار درم بادیان سہ درم (۱۰ ماشہ) و انیسون ہمان قدر ہمہ را بکوبند و بیزند و بعسل پاؤ کم چار تولہ و قند چاردہ تولہ (۴ ماشہ) کہ قوام کردہ باشند در آمیزند و بکار برند ہر صباح پنج درم خوردہ باشند و عقب آن قدرے آب گرم نوشیدہ باشند غذا دال مونگ مقشر و سبزۂ پالک و بعد تلیین طبع چون تخم ریحان و کنوچہ و بارتنگ و اسپغول و امثال آن را بشربت قند و گلاب خوردن نفع دہد و حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی برای این مرض جوارش جالینوس را بسیار می ستودند کہ صفت آن در شرح رباعی ہیجدہم گذشتہ از انجا دریابند و این جوارش برای زحیر و خلفہ و دمامیل مجرب ست و دافع ست ثقل معدہ

راہاضم طعام ست ودافع نفخ ومقوی معده وامعاء جگر بود وسیاہی مونگہدارد وگرده را گرم کند وسرفۂ بلغمی وصداع رطوبی قدیم وحدیث رامفید وروشنی چشم رابیفزاید وخلط خام راازمفاصل دورکند وعقل وباه رازیاده کند وآواز راقوی گرداند وزن ومرد رافربہ کند وبوی دہن راخوش گرداند درریاح بواسیر رانافع ورنگ راصاف کند وقروح بدن رانیک گرداند وجہت قوباد نقرس وبہق ونسیان ودرد گلو وکثرت بول شب رانفع وسنگ گرده ومثانہ رابریزاند وہرکہ بست وبکروز برخوردن آن مداومت کند ازامراض ایمن بود گویا چنانست کہ عدیل خود ندارد

بحث علاج امراض المقعد

دررنج بواسیر طبیب حاذق	ہم خربزه ہم انار داند لائق
فصد صافن کند نماید تجویز	مرغ واگراو آب زرشک فائق

رباعی ۱۶۶

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بواسیر	دانہ چند بود بر سر سفرہ جمع باسور ست چون نواصیر کہ جمع ناصور ست	فساد خون ست بغلظت یا باختلاط صفرا باخون	سوزش ودرد ولذع نشان خون صفراویست وحکہ و کثرت ثقل ووجع ثقیل و دلیل خون ست	رگ صافن یاباسلیق یامابض زنند وحسب حاجت خون گیرند واز خربزه مراد خربزه

ہندی باشد کہ تربز ست ورنہ پیش مجربان مستحیل بصفرا وخون گردیده مریض راکمال تکلیف می دہد ندانم مصنف رحمتہ اللہ فقط خربوزه راچگونہ خلاف تجربہ لائق دررنج بواسیر فرموده آری مصلح آن البتہ انار ترش باشد چنانکہ سکنجبین ساده مصلح آنست فقیر جامع این اوراق در علاج این مرض زیاده از زیاده نسخ یاد کرده بتجربہ یافتہ کہ لےلے الآن از حکمای یونان وعقلای انگلستانیان کسی رانسخہ کہ مزیل این ام الامراض باشد بہم نرسیده است ہرچہ در کتب طب ایشان نوشتہ اند افاقہ دہنده است نہ ازالہ کننده واین ژولیده بیان درین مرض خونی زیاده از بست سال آلوده ماند وانواع انواع تکالیف برداشتہ بالآخر فضل الہی عم نفاؤه دستگیری فرمود کہ نسخۂ اکسیر در علاج بواسیر بہم رسید کہ بآن بسیاری مردم از ہندو ومسلمان وعیسائی

شفا یافتند لبا از شائقان آنرا طلبیدند و ترکیب آن و دستور استعمالش پرسیدند اما نیازمند درگاه الهی جل شانه گاہے به بیان آن لب را آشنا نکرده چه دانایان فرنگ در باب علاج ما مردم را نادان و بدسلیقه مطلقاً می خوانند و نمیدانند که دانا و نادان در هر قوم و هر ملک باشد کجا که در کابل خر نباشد و در یونان خفیف العقل نبود دانش مخصوص بقومی نه و عقل خاصه بمردم ملکے ندارد وآرے بداقبالی همه می گویاند ورنه در مصر و روم از اسلامیان مصری و رومی تجربه ملاحظه کنند و در کشمیر از مصرانیان در نیولاسخنان دانش و از مالش بشنوند و انصاف را از دست ندهند فقیر که همیشه پیشهٔ چاکری نظم مالی لقمان خورد اما باوجود قلت فرصت در حالت ملازمت انگریزی برائے رفع الزام معترض تکمیل فن طبابت کرده تجربه بهم رسانیده درین مرض خاص محض برای فائده عامهٔ برایا و نفع رعایا بلا اتباع شخصے به تجربه خود در رسالهٔ وجیزه نوشته است که حرف بحرف در ینجا می نگارد و مطبوخ اگر صاحب بواسیر را شدت فازه بامتلائے ماده بود این مطبوخ نوشانیده شود صنعت آن [illegible] نیم سیر جوشانند هرگاه بنصف رسد صاف کرده بعد سرد شدن در تمام بعد چار چار ساعت پنج پنج توله نوشیده باشد باستعمال چند روز دفع خواهد شد

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الحکیم الاحد والصلوة علی رسوله الشافی الاوحد الذی اسمه المبارک محمد و علی آله واصحابه من الازل الی لابد بدانکه بواسیر جمع باسور ست وآن افزونی گوشت بود بر سر مقعد که بر رگهای سفره بسبب غلظت دم سوداوی بهم رسد آنرا در هندے مسه نامند و آن گاهی همچو دانهٔ انگور نیلگون یا سرخ رنگ و گاهی بقدر دانهٔ نخود و عدس و گاهی مثل انجیر و گاهی باندازهٔ توت وقتی مانند املی و خرما و جائی چون گل نیلوفر یک دانه یا دو سه دانه یا چهار دانه یا پنج دانه یافته و دیده شده است و هر یک بسبب مشابهت بهمان نام مشهور ست وانچه بادها فرا فرکند و اندر ناف و زهار و قضیب و خایه تا نشستگاه میگردد این را بواسیر نامیده اند و از اعراض این مرض است که گاہے در ابتدا این مرض و گاہے بعد دور کردن

بواسیر وبند نمودن خون اگر باسهال و فصد تنقیۂ بدن نکنند اینچنین بادها پیدا می شوند گاہے بر خیر نوبت میرساند و گاہے این بادہاے گرم تا بہ گردہ و کتف و سینہ و گردن و گاہی از گردہ تا انگشت پا میرسد و اسهال خون کم کم میکند بسبب آنکہ روال مسہ میشود اگر مسۂ خرد کہ از علاج باقی ماندہ باشد یا خود حادث شدہ باشد ادرار خون میکند ورنہ فقط اسهال طبع میکند و گاہے شکم را میگرد و بدرد بیقرار مے سازد و گاہی درد زانو و عرق النساء و نقرس و وجع مفاصل و طپش قلب وغیرہ می آرد تا وقتیکہ تنقیۂ بدن کردہ نشود پس طبیب تیز ہوش را باید کہ در صورت مناسب فوراً فصد باسلیق یا ہفت اندام گیرد یا چارہ بمسہل و حبوب و معاجین کاسر ریاح و قبض کشا جوید و حسب غرض علاج کند فقط و مسہای بواسیر کہ گفتہ آمدہ ام کسے را مدام از مقعد بیرون میباشد و کسے را ہمیشہ اندرون سفرہ و کسے را بعض دانہ بیرون و بعض دانہ اندرون و کسے را کہ اندرون مے باشند گاہے بیرون می آیند یا بیرون گاہے نمی آیند بلکہ ہمیشہ اندرون می باشند اگر بیرون می آیند خود بخود بعد استنجا اندرون میروند یا بتکلف باعانت دست بمقعد در می آیند و بالا میروند و اگر اندرون نبرند بدستور بیرون افتادہ باشند و آنکہ بیرون می آیند یا بسبب برداشتن چیزے گران یا بادنی اخم گردیدن مریض یا بسبب آبگرم یا چیزے گرم خوردن یا بسبب گرفتن آب دست بآبگرم بیرون می آیند درین صورت مریض را مے باید کہ اگر تواند دوا را بدست خود بران مسہا رساند یا بجو نشست جای ضرور بر ہردو پا فراخ نشستہ دم خود را بند کردہ بر مقعد زور دہد تا مسہا بیرون آیند آنگاہ دوا قلیل المقدار از نسخۂ اولی بر آنہا بدست رساند و اگر نتواند بدست دیگری برساند و اگر احتمال باشد کہ بیرون نخواہد ماند برشتہ و سوزن دوختہ دہد بطریقے کہ می آید و اگر داند کہ بسبب جریان خون دوا بر مسہ قرار نمیگردد پس باید کہ قدرے پنبہ بر سر چوبی تنگ بندد و آغشتہ آن دوای نسخۂ اولے آلودہ بدست دیگرے بر سر مسہ برساند و تا دیر پنبہ را با مسہ ملصق دارد کہ مسہ اثر دوا را قبول کند و در مسہ ورم رسید و خون آن بند شود پس بردارد فقط و دانستنی ست کہ اصحاب بواسیر را گاہی خون جاری میشود

وگاہے رطوبت سفید لزج یا گلابی برنگ غسالۂ گوشت می برآید و وقتی بند مے شود درین وقت طبع را کمال قبض وشکم را نفخ و قراقر میگیرد و بدست و پا بلکہ در تمام بدن سوزش پیدا میشود و باسور خون دہندہ را دامی گویند و آنکہ خون ندہد آنرا عمیا نامند و طریق شناخت بواسیر خونی آنکہ چون خون می برآید مانند تار شیرے برآید یا قطرہ قطرہ مے چکد وگاہے ہمراہ براز خون مے آید بہر دو صورت اولین بالیقین خون باسور بود و در صورت اخیرہ احتمال ست پس مسہا کہ ہمیشہ اندرون جانب بالا باشند بطورے کہ از خارج دوا بآن رسیدن نمی تواند علاج آن دشوار ست وعسیر لابرئہ و این چنین بواسیر را نیز عمیا نامند آرے اگر مریض چند روز باب گرم آب دست کردہ واشیای ثقیل را برداشتہ و چیزہای گرم خوردہ باشد عجب نبود کہ مسہلہ برآیند و باین حیلہ دوا بآنہا رسد البتہ علاج صورت گیرد وشفا رو نماید و صحت پذیرد واضح باد کہ بواسیر ام الامراض بآن پیدا میشوند زیراکہ بعضے شور آن از غلیان خون حادث میشوند واکثرے باحتراق آن وبسیارے بعد اخراج الدم کہ مدبر بدن ضعیف میگردد لہذا امراض بر بدن مستولی میشوند و اعراض غالب می گردند پس بعض اشخاص را اجرای خون بطریق دورہ مے شود و بعضے را ہمیشہ جریان الدم می باشد کہ بآن ضعف معدہ ونقاہت بدن ونابینائی وورم جگر وتپ وورم طحال واستسقا وضعف قوے وکمزوری اعضاے رئیسہ عارض میگردد طبیب تیز ہوش را می باید کہ در عین علاج اصل مرض نظر و لحاظ بر عوارض دیگر ہم دارد و طبع را تفریح وتقویت دادہ باشد تا بر عوارض غالب آید دانشمندان فرنگ و عاقلان ہند وحکمای یونان الی الآن در پی تلاش چنین علاج بودہ اند کہ بآن زوال این مرض بتمامہ شود و از بیخ و بن منقطع گردد باینہمہ تجسس ہنوز آنرا نیافتند حق جل شانہ بکرم عمیم خویش از شفاخانۂ غیب این عاجز را این نسخہ حسب مراد بخشید کہ از حکیم امر سنگھ متوطن سکندر آباد کہ قریب دہلی این قصبہ واقع ست بدست رسیدہ حاصل گردید و این دانشمند یکتاے روزگار محض محبت خود بلا درخواست این فقیر را تعلیم فرمود وتجارب بسیار حل عقود این علاج کہ بس نازک ست نمود الحال باستعمال آن اصل این مرض ہر چند کہ کہنہ باشد در سہ ہفتہ

بعون الله الشافی بتدبیر فقیر منقلع مے شود و بقمع میرسد و باز عود نمیکند الا ما شاء الله
زیرا که پیدا شدن مسهای جدید بسبب بهم رسیدن ماده بعید نباشد چنانکه جامع این
اوراق را پس از سه سال علاج یک مسّہ درونی خرد باز پیدا شد باز بهمین علاج دور شد
اگرچه کاتب در تجربهٔ این نسخهٔ و علاج مرضے زر کثیر بصرف آورده است مگر الحمد لله که جزاے
این عمل را بهمین دار ناپایدار یافته اعنی بسیاری از بندگان خداے کریم صحت یافتند
و انشاء الله الحکیم تا انقراض عالم هزار ها مردم شفا خواهند یافت و فقیر نیز بعنایت کریم در
زندگی خود از مزد خود بهره بردار مے شود و محروم نخواهد ماند ع بر کریمان کارها دشوار نیست
و خوبی درین نسخهٔ آنست که مرض هر قدر کهنه باشد و دوا عتیق بود باستعمال این زود
زائل مے گردد بے شبهه بکمی تکلیف و باید دانست که درین علاج پنج نسخه اند معالج
آنها را اختیار دارد و بروقت او باستعمال آورده باشد تفصیل آن نسخهٔ نخستین
خالق المخلوق یک توله اگر مدبر بود به باشد و بیخ شمالی سه ماشه و الاصل الماکول یک ماشه
همه را در ورق سازند هرچند که کهنه گردد به باشد دوم مادر بریان را قشر یک پاو چیت پٹ یک (زعفران ۱۲)
توله ورق نوشیدنی یک توله همه را در آب بجوشانند اگر بجایش دو سیر شیر گاؤ بود اقوی و الین (چای ختائی ۱۲)
باشد چون بیک جوش رسد باستعمال آرند چنانکه گفته خواهد شد و اگر درین نسخه هفت عدد
پوست خشخاش یا شش ماشه افیون و نیم پاو بیخ کنار[1] دشتی افزوده شود نسخه قوی
گردد در تحذیر و ازالهٔ درد سوم چیت پٹ دو توله و بیخ خورده دو توله و پیاز تراشیده شش ماشه
هر دو اول را کوفته بیخته باریک کرده در نیم پاو مائده آمیخته یک یک توله از ان در دو پارچه (ماهی ان ۱۲)
بسته پوٹلی ساخته در چار توله روغن گاؤ نیم گرم نموده ده بار بآن آهسته آهسته مسها را کماد
نمایند پس پوٹلی کشاده همان حلوا را بر مسها بسته باشند چهارم ابیض و الجماد اللاجی از هر یک
سه ماشه و دانه از چار عدد الاچی سفید هر سه را باریک سائیده در روغن گاؤ چار توله بریان (مشک ۱۲ جند ۱۲)
کنند تا آنکه شعله دهد پس از آتش فرود آورده شمع و کافور از هر یک شش ماشه در ان اندازند و
بیزند و بردارند و این را در هندی مرهم بهجکه نامند و مرهم کافوری که از قرابادین جلالی ست
هم مجرب فقیر ست صنعت آن مردار سنگ سفید و اسفیداج رصاصی از هر یک سه ماشه

[1] اگر اکاس بیل هم افزایند قوی تر گردد ۱۲ منه

کوفتہ بیختہ اول روغن گل ہشت استار را گرم کنند پس دران موم دو استار بگدازند بعدہ ادویہ مسحوقہ را دران آمیزند و بسرشند پس از سرد شدن سفیدۂ یک بیضۂ مرغ را دران داخل کردہ بسرشند بعدہ کافور شش ماشہ سودہ دران آمیزند و بدستہ ہاون خوب بمالند کہ ہموار شود این برائے شگافتگی لب و مقعد و سور را کہ با سوزش بود نافع و برای سوختگی آتش ہم مفید و مجرب پنجم مہرۂ باجمال را بمہر تمام بماءالحیات رسانیدہ محبوب ساز دترکیب استعمال نسخۂ اولے بر بسہای خردیدہ آنکہ اگر مسہ خرد خرد باشند معالج را بے باید کہ وقت بر آمدن آنہا از دوای نسخۂ اولے بقدر یک برنج گرفتہ در موے بال یا دم اسپ مالیدہ مسہ را با آن موی دوا آلودہ بستہ دہد یا آنکہ رشتۂ ریشمی را بدوا آلاید و بآن مسہ ہا راندید یا آن رشتہ را بذریعۂ سوزن اندرون مسہ درآرد بطورے کہ ہر دو طرف مسہ سر رشتہ آویران باشد و ہر روز بیک طرف سر رشتہ دوا آلودہ اندر مسہ کشیدہ باشند تا دوای جدید ہر روز اندرون مسہ رسیدہ باشد و زود کار مسہ را تمام کند و طریق دوختن مسہ آنکہ سوزن را در مسہ از پشت بہ پیش یا از پیش طرف پس بگذارند و چار انگشت رشتہ را گرہ دادہ آویزان بگذارد تا بواسطۂ آن روزانہ دوا را اندرون مسہ رسانیدہ باشد و اگر احتمال بالا رفتن مسہ باشد قطعہ خرقہ را بیارد و پیچ دہد و آن رشتہ را کہ بآن مسہ را دوختہ است دران خرقہ تافتہ بستہ دہد تا باین تدبیر مسہ جانب بالا نرود ترکیب استعمال نسخۂ اولی بر مسۂ ہاے برونی باید دانست کہ دستور استعمال دوای نسخۂ اولی بر مسۂ درونی خرد سابق گفتہ شد بموجب آن بعمل باید آورد اما بر مسہ ہای کلان برونی کہ ہمیشہ بیرون باشند یا گاہے وقت ضرورت بے ارادہ بے تکلف برمی آیند باید کہ از دوای نسخۂ اولے بقدر یک برنج بانگشت نر گرفتہ بر مسہ ہا تنک و باریک ہر طرف طلا کنند اما دوا را زیر مسہ چنان نرساند کہ بشرح رسد ورنہ بشرح زخم خواہد انداخت صرف دوا بمالیدن مسہ در تمام مسہ نفوذ میکند پس از پنبہ قدرے باریک کردہ گستردہ تر نمودہ بران مسہ ہا چسپانیدہ دہد و بالای آن رفادہ نہادہ قیزہ بندی کند و لنگوٹ کند و اگر مسہ ہا چنان باشند کہ ہمیشہ بیرون مے باشند و اندرون نمیروند بر آنہا باید کہ از دوای نسخۂ پنجم قدرے بآب سودہ بر مسہ ہا باریک طلا کنند و پنبہ د

رفادہ رابد ستور بران نہادہ قیزہ بندو این دوا بسیار تیز و حادست لائق و سزاوار البتان
نبود و در استعمال این دوا کمال احتیاط ضرورست کہ این دوا سوای مسہ بدیگر عضو
نرسد اگر ناگہان بر مقعد یا قریب آن بر سرج یا سرین وغیرہ برسد خواہ رطوبت کہ
از مسہ مے برآید بر عضوے رسد و سوزش یا خارش معلوم شود فوراً آن عضو
راکہ غیر مسہ باشد بروغن زرد چرب کند ہمین سوزش و خارش علامت رسیدن
دوا یا رطوبت آنست بیان درد کہ بعد استعمال این دوا محسوس میشود و حال بدل کردن رفادہ
البتہ باستعمال نسخہ اولی خصوصاً بہم سوزش و حرارت معلوم میشود امانہ آن قدر کہ آدمی بیقرار
و بیہوش گردد یا از کار دنیا بیکار گردد بلکہ کیفیت آن مشابہ بزلو چسپیدن باشد یا برسیدن
مرچ بر زخم مانندی شود اگر مریض سوزش را ناگوار داند باید کہ قدری روغن زرد بر رفادہ
مالیدہ بہ بندد یا دو تولہ برنج ساٹھی را باریک سائیدہ گردہ آن ساختہ بر پنبۂ
معلوم مالیدہ بہ بندد یا از گل ملتانی خواہ از گل ہندی سفید گردہ ہمچو گردۂ نان خرد درست
ساختہ بر مسہ بنہد کہ فوراً تسکین سوزش خواہد کرد و آب از مسہ باستعمال این ہر دو نسخہ جاری
میشود کہ رفادہ دم بر دم تر میگردد پس باید کہ مریض بعد یک ساعت رفادہ را بدل
گردہ نو نہادہ باشد ہر قدر کہ آب زیادہ بر آید در صحت شود و ہر صبح و شام بعد استنجا
کہ آبدست باشد استعمال دوا بر مسہا کردہ باشد بیان آبدست مناست کہ مریض آبدست
باآب گرم کردہ باشد و بآب سرد استنجا نکند کہ استعمال آب سرد در آبدست درد را
سور پیدا میکند و تبرک میزند و ہنگام آبدست گرفتن پنبہ را از مسہ دور کردہ باشد
بیان فضلۂ گوشت کہ مانند مسہ بسبب آتشک بر سر مقعد می برآید اگرچہ مادۂ این گوشت
زائد مادۂ باسور ست و دوای باسور دوای آنست مگر فقیر حقیر برای این مرض خبیث
دوائی دیگر دارد کہ مخصوص جہت مرض آتشک ست در دفع گاہے تخلف نکردہ است و
نمیکند یکے نسخۂ جوب کہ از عم امجد خویش حافظ محمود خان صاحب رحمۃ اللہ علیہ یافتہ ام
مجرب ست صفت آن سم الفار صیل یک تولہ در یک سیر پاؤ بالا عرق کینکی کہ دو بار آنرا
صاف کردہ باشند بسایند و قدرے قدرے عرق را بران ریختہ حلکردہ باشند تا آنکہ ہمہ

عرق دران یک تولہ خشک شود پس حبوب آن بقدر ماش تیار سازند و یک حب را در
بالای جغرات گاؤ نہادہ خوردہ باشند بطوری کہ دوا بدندان نرسد ورنہ بدندان ضرر میرساند
و بالای آن نیم سیر جغرات خالص و بہتر کہ از شیر خالص گاؤ ساختہ باشند بنوشند غذا دال ماش
مقشر روغن بسیار و نان گندم و پرہیز از برنج و شیر و دال مونگ و سیر و شبربنی کنند و از
مقاربت زن نیز محترز باشند و اگر موسم و مقام سرد بود جغرات را نیم گرم کردہ خورند در یک
چلہ انشاء اللہ تعالیٰ صحت یابند و قوت این حب زیادہ از شانزدہ سال نمی ماند دستور ساختن
اصلیت سم الفار آنست کہ سم الفار سفید را در پارۂ جگر بزند و ساعت نگاہ دارد اگر جگر آب شدہ
بریزد اصل باشد ورنہ مغشوش فقط نسخۂ دیگر حب ترکمان ست کہ از حضرت استاذی مرحوم حکیم
نجیب آبادی مجرب یافتہ ام آنہم در ازالۂ این مرض خبیث آتشک عدیم المثل ست صنعت
آن سم الفار سفید الاچی خرد و کافور و کات سفید و گل سفید کہ آنرا کھریا مٹی گویند ہمہ مساوی
الاجزا کوفتہ بیختہ بیک پاؤ گلاب سحق بلیغ نمایند و حبوب بقدر جو تیار سازند یک حب
ہمراہ چار تولہ گلاب وقت صبح میدادہ باشند امابعد یک روزنہ ہر روز پس یازدہ حب باشد
در بست و دو روز ہمین قدر در ازالۂ مرض بس باشد الفصل الثانی اگر خفقان با این مرض باشد
سب با عرق گاوزبان و عرق کیوڑہ باید داد و فقیر در غلیان خون ہمراہ عرق شاہترہ دادہ ست
اما در موسم و مقام سرد و بالفعل را دفع باید کرد و یک وقت خفقانی را بعد دو ساعت از
خوردن حب یک انار شیرین باید خورانید و وقت دیگر یک دو سیب باید داد تا تقویت
باعضاے رئیسہ خصوصاً بقلب دہد و ازالۂ خفقان کند و اگر جریان بود از ست گلو دو ماشہ
و طباشیر و ست سلاجیت از ہریک یک ماشہ سودہ شربت انار شیرین استعمال نماید و اگر
استرخای اعضا باشد روغن یاسمین را بشمول مصطگی و سنبل الطیب تدہین کند و صاحب
فارسی را ضرور ست کہ از ترشی و از غذاے غلیظ مولد خون و بلغم و باد انگیز ہنگام استعمال
دوا پرہیز نماید و نان گندم با روغن اوفق ست و تقلیل غذا بہتر و فقیر با نان گندم دال
مونگ با روغن دادہ است و در ہفتہ یک روز گوشت بز خورانیدہ اما بدون سیر و مرچ
و جغرات و لاآخ بادکہ در استعمال این ہر دو نسخ مریض بدون آمدن دہان و بغیر قے و

اسهال بلاتکلف صحت از آتشک میباید واو را باسانی حصول شفامی شود بفضل الشافی
وعونه بیان آن از استعمال دوا اگر مسۂ خرد وبزرگ باشند معالج هوشیار را لازم وضرورست که
اگر بعض مسه خرد وبعض کلان باشند باید که اول دوا به مسهای خرد مالد زیراکه اول اگر بر مسه های
کلان دوا خواهد رسانید مسه ها را بورم خواهد آورد آنگاه مسه های خرد دران ورم غائب
خواهند شد واین مسه های خرد بسبب ورم تحت مسۂ کبار خواهند درآمد وبالفعل کالعدم خواهند
نمود اما هرگاه که مسۂ کبار دفع خواهند شد وورم دور خواهد شد بعد چندی این مسۂ کبار باز بروز
کرده بر خواهند نمود وصورت مرض باز پیدا خواهند کرد پس علاج ولاعلاج هر دو برابر خواهند
نمود این سخن معالج را لائق یاد داشتن ست بیان میعاد استعمال دوا نسخۂ اولی وپنجم تا پنج روز یعنی
دو وقت مستعمل میشود چنانکه بالا گفته شد که بعد آبدست صبح وشام دوا را بر مسه ها رسانیده
باشند بیان دریافت وامتحان مسها که آیا زنده اند یا مرده بعد پنج روز در مسه سوزن
خلانند وبه بینند که خون می برآید یا نه اگر مے برآید بدانند که هنوز زنده اند واگر سوزن از مسه
گذشت ودرد معلوم نشد ونه خون ازان برآمد بدانند که مردار شدند ودیگر فائده خلانیدن
اینکه تقریب نفوذ دوا هم باحسن تدبیر دران میشود هرگاه که بعد خلانیدن بران مسه
دوا مالند پس انکباب نماید چنانکه ذکرش می آید ذکر موسم این علاج پسندیده موسم
برائے این علاج مقام سرد وموسم سرماست یا شروع گرما میان مالک دوآب گنگ
وجمن یا آخر برشکال ورنه بنظر ضرورت هر وقت علاج ست اگر مریض قوت یابند
ورنه اول باغذیه وادویه قوت دهند وخون بند کنند پس ازان علاج نمایند حب
سندرس جهت بند کردن خون صنعت حب سندرس که بواسیر را خشک کند وخون
را بند نماید وهضم طعام کند سندرس وقشر بیضه وشیطرج وتخم گندنا از هر یک سه ماشه
وخبث الحدید مدبر یک ونیم ماشه در آبے که پنج ماشه مقل گداخته باشند سرشته
حبوب سازند از شش حب تا هفت حب نهار خورند نسخۂ دیگر کہ حابس خون ست صنعت
آن کشته مرجان سه سرخ وطباشیر یک ماشه در یک عدد مربی آمله آمیخته همراه شیرۂ اخبار
پنج ماشه ولعاب هفت ماشه بارتنگ دو توله شربت انار شیرین بخورند که خون بند خواهد شد

دیگری حب لولوی ہم حابس و ہم مقوی صنعت آن زہر مہرۂ خطائی و صندل سفید و مروارید ناسفتہ از ہر یک یک تولہ گرفتہ در نیم پاؤ عرق کیوڑا و نیم پاؤ گلاب خالص حل کنند تا آنکہ خشک شود پس حبوب بقدر یک یک ماشہ بندند و در سایہ خشک نمایند و دو حب ازان بورق نقرہ یا طلا پیچیدہ خوردہ باشند یا در شربت انار یک تولہ سائیدہ و لیسیدہ باشند مجرب ست دیگر اگر مناسب وقت و حسب حال بیمار دانند این حب جواہر بدہند کہ در حبس و تقویت اعضاے رئیسہ مجرب ست صنعت آن مروارید ناسفتہ شش ماشہ و بسد پنج ماشہ و یشب سبز و عقیق سرخ و لاجورد از ہر یک سہ ماشہ و نارجیل دریائے و زعفران از ہر یک یک و نیم ماشہ و ورق نقرہ دو مثقال ۹ ماشہ و زہر مہرہ خطائی دو درم ۷ ماشہ و یاقوت سرخ و یاقوت رمانی و یاقوت کبود و فیروزہ از ہر یک یک مثقال ۴ ماشہ و ورق طلا دو ماشہ و مشک شش سرخ و عنبر اشہب شش ماشہ در عرق گلاب یا عرق کیوڑہ یا عرق بید مشک ہر چہ میسر شود پاؤ باشد حل کردہ سائیدہ خشک کردہ حبوب بقدر نخود سازند و بدستور بالا خورند دیگر جواہر مہرہ ہم مستعمل صنعت آن لعل و یاقوت سرج و یاقوت زرد و یاقوت کبود و ورق طلا از ہر یک یک ماشہ و چہار سرخ و عقیق یمنی و یشب و بسد و فیروزہ و جدوار از ہر یک یک ماشہ و پنج سرخ و کہربا دو ماشہ و مروارید یک ماشہ و چہار سرخ و نارجیل دریائی و لاجورد از ہر یک سہ ماشہ و فادزہر و مشک و عنبر و ورق نقرہ از ہر یک شش سرخ و کافور چار جو و مومیائی دو سرخ و افیون یک سرخ و قرص افعی شش ماشہ و زمرد چہار ماشہ ہمہ اجزا را بر سنگ سماق با گلاب نیم سیر سحق بلیغ نمایند و بآب صمغ عربی مہرہ نبندند و بورق طلا پیچیدہ بسایہ خشک نمایند شربت از دو سرخ تا چہار سرخ دیگر اگر صعود ابخرۂ صفراویہ و ضعف معدہ بود این جوارش طباشیر را باستعمال آرند صنعت آن طباشیر و گل سرخ و صندل سفید و آملۂ منقی و کشنیز خشک از ہر یک پنج درم و حب الآس و پوست زرد اترج و سماق منقے و مصطگی از ہر یک دو و نیم درم قاقلہ کبار و گلنار فارسی از ہر یک یک درم ہمہ را کوفتہ بیختہ در قوام رب بہ سہ چند ادویہ کہ در یک پاؤ گلاب تر کردہ باشند ۲ درم

آمیزند قدر شربت از سہ ماشہ تا دو مثقال دیگر حب جواہر مستعمل برادر والای مرحوم حکیم
نجیب اللہ خان خورجوی خوشگی نیز حابس خون ومقوی اعضای رئیسہ ومجرب ست صنعت
آن مروارید ناسفتہ سہ ماشہ وبسد دو ونیم ماشہ ویشب سبز وعقیق سرخ از ہر یک یک ونیم
ماشہ ونارجیل دریائی وزعفران از ہر یک یک ماشہ وورق نقرہ سہ ماشہ وزہر مہرۂ خطائی
یکدرم ویاقوت سرخ ویاقوت زرد وفیروزہ از ہر یک دو ماشہ وپاو بالا ہمہ را در یک
پاؤ گلاب سحق بلیغ نمایند چون خشک شود حبوب بقدر نخود سازند قدر شربت از یک تا دو
عدد تنہا یا بہ بدرقۂ مناسب دیگر اگر بخروج خون بسیار ضعف عارض شدہ باشد این
معجون حکیم شفاء الدولہ بہادر فیض آبادی را بدہند صنعت آن عنبر اشہب دو ماشہ
کہربای شمعی وبسد احمر ویشب سبز ومروارید ناسفتہ وطباشیر سفید از یک سہ ماشہ
وابریشم مقرض شش ماشہ ورق نقرہ سہ تولہ ادویہ کوفتہ بیختہ وجواہرات بعرق کیوڑہ سہ
روز کھرل نمودہ رب سیب شیرین پنج تولہ نبات سفید دہ تولہ را در عرق کیوڑہ وگلاب
کہ نیم نیم پاؤ باشد حل کردہ بقوام آوردہ ابریشم را بقسمی بریان کنند کہ سیاہ وسوختہ نشود و
بگلاب بسایند واول عنبر حل کردہ وورق نقرہ را حل ساختہ ابریشم وادویۂ دیگر
آمیختہ معجون سازند قدر شربت از دو ماشہ تا سہ ماشہ دیگر معجون مفرح اعظم معتدل کہ
بہ نسخۂ استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی ست نیز مصفی خون وحابس آن وزیادہ کنندۂ
فہم ومقوی اعضای رئیسہ است واعیا وکسالت وبلادت وتوحش را دور کند ونفع شکم
را ببرد واشتہا زیادہ نماید واقسام خفقان را دافع وضعف دل را نافع وجمیع اخلاط
فاسدہ را دفع کند صنعت آن شاہترہ وبادرنجبویۂ گل گاوزبان وتنبول وبہمن سرخ
وبہمن سفید از ہر یک پنج مثقال ولاجورد وطباشیر وگل مختوم وزعفران ودرونج
عقربی وکبابہ وزرنب از ہر یک دو درم وپوست ہلیلہ کابلی وابریشم مقرض وپوست
بیرون پستہ ودانۂ الائچی از ہر یک مثقال وبسد وکہربا ومروارید ناسفتہ از ہر یک
نیم مثقال وعود یک ماشہ ویاقوت سرخ وورق نقرہ یک مثقال وشربت انار چہل
وہشت تولہ ادویہ را سائیدہ در قوام شربت انار بدستور آمیختہ معجون سازند و

نگاه دارند یک مثقال ازین وقت صبح میخورده باشند و بتدریج تا دو مثقال رسانند
و بقیه این بحث در آخر رساله تمام کرده خواهد شد انشاء الله العلیم از مرحوم حکیم
نواب مبارک علی خان صاحب خیر اندیش خانی میرٹھی پوست هلیلهٔ زرد پوست هلیلهٔ
کابلی هلیله سیاه پوست هلیله آمله از هر یک تولہ همه را کوفته بیخته نگاه دارند و مقل ازرق
دو تولہ را در عرق برگ کراث یک پاؤ حل کرده صاف نمایند و سفوف مذکوره را
دران سرشته شصت حبوب سازند یک حب ازان صبح و یک شام ریزه کرده همراه
آب تازه خورده باشند که دافع قبض و حابس خون ست دیگر مقل ازرق یک تولہ روغن
گل پنج تولہ زردی بیضهٔ مرغ یک افیون یک ماشه این همه را بروغن گل آمیخته مرهم
سازند هر صبح و شام بر بواسیر طلا کرده باشند ازالهٔ درد میکند بیان استعمال بترید و تدوان
دوا و غذاے قابض اگر بسبب حدت دوا و شدت حر در گرما حرارت در مزاج یافته
شود باید که نارجیل دریائی را بالقدر یک سرخ در پنج تولہ آب سائیده بشربت انار شیرین دو تولہ شیرین
کرده کیوڑه یا عرق بید مشک یا عرق گاوزبان یا عرق ابریشم یا گلاب افزوده بدهند
یا دوغ گاؤ اگر منافی مزاج نباشد بدهند و نارنجی و سنگتره و انار میخوش اگر صفرا شوران
و مانعے نبود بدهند و دادن شیرهٔ تخم خیارین شش ماشه و کاسنی دو درم و خرفه شش ماشه
نیز مجوز است و اگر قبض بود لیسیدن شربت بنفشه و خوردن مویز منقے و کشمش نیز
مفید ست که رافع قبض ست و نیز سه ماشه تخم شاه پسند را کوفته باریک کرده دران
سه ماشه شکر سرخ آمیخته دادن قبض کشا ست و جوارش عود ملین برای طرح ریاح و
تجوید هضم داشتها مجرب ست و جهت رفع قبض آزموده صنعت آن بادیان و مصطگی
انیسون و دانهٔ هیل و پودینهٔ خشک از هر یک درم ۳ ماشه و دارچینی یک و نیم درم ۵ ماشه و طباشیر
و عود غرقی دو درم و سنای مکی و گل سرخ و زبد سفید تراشیده دو و نیم درم و عسل خالص
نیم پاؤ و نبات مصری یک پاؤ نبات و عسل اندر گلاب یک پاؤ بقوام آورده ادویهٔ مسحوقه
را دران بسرشند قدر شربت آن یک تولہ و اگر به پیچش و مغص باشد مربا ے هلیله دو تولہ
بخوردن دهند و بالا ے آن دو تولہ شیرهٔ مربا ے هلیله با شربت بنوشانند و از غذا ے

قابض احتراز دارند و بخوردن ندهند بلکه غذاے ملین داده باشند همچو مزورهٔ برگ خرفه و برگ اسفاناج و برگ شاه پسند و بقل سرمق و گزرو شلجم هم خورانند بیان انکباب اگر مسه مرده معلوم شوند و بامتحان سوزن بحس و بیجان دریابند باید که بروز ششم دوای نسخهٔ اولے بدستور بر مسه ها مالیده ادویهٔ نسخهٔ دوم را در آب یک سیر بجوشانند اگر در نتیه گاؤ بود اولے باشد چون بیک دوجوش رسد از دیگدان برآورده برجای فراز نشسته بخار آن که نه بسیار گرم بود نه بسیار سرد بلکه اوفق باشد بناسور رسانند آن قدر که برگرد سرین وگرد وگرد مسه ها فی الجمله عرق آید آنگاه موقوف نمایند و این عمل را بروز دو سه بار تکرار کرده باشند تا دو یا سه روز یا بعد انکباب دوای نسخهٔ اولی مالیده باشند و بران بدستور پنبه گسترانده رفاده نهاده فتیره کشیده باشند بیان تکمید اگر دو یا سه روز دیگر بر استعمال نسخهٔ اولے در انکباب نسخهٔ دوم گذرند استعمال نسخهٔ ثالثه شروع کنند و عمل نسخهٔ نخستین و پنجمین و دومین موقوف دارند و گذارند و دستور تکمید آن که جمله ادویهٔ مذکورهٔ نسخهٔ سوم را دو حصه کرده در پارچه بسته دو سه توله روغن زرد را در دریاتله انداخته گرم کنند و هر دو گرهچه را که پوٹلی باشد در روغن انداخته گرم کنند و بآن نیم گرم باد کنند و بر مسه ها نهاده باشند و بهرطرف بواسیر گردانند و ده بار آهسته آهسته تکمید کنند و نگاه دارند که گرهچه بر بدن صحیح نرسد و هر جا که در مقعد سختی و ورم معلوم شود آن جا را تکمید کرده باشند و تا بودن ورم از تکمید باز نمانند و بعدازان دست بردارند پس گرهچه را کشاده مسه ها را دران دوا که حلوا مانند باشد نهاده بالاے آن رفاده مانده لنگ کشیده باشند و هرگاه که مسه ها را دران دوای حلوا آسا نهاده باشند باید که آن نیم گرم باشد و اگر سرد شود باز گرم نمایند بیان دور شدن مسه ها از بدن بدانکه تکمید ده وقت کنند یعنی پنج روز این براے افتادن مسه ها مدت قلیله است و زیادت آن موقوف بر قوت مرض است و در سه روز از تکمید مسه اصول خود را از بدن می گذارند و ریشه ریشه از طرف جدا شدن را آغاز میکند پس ازان فرد میریزند و همچو خرمای خشک شده می افتند و تا وقتیکه مسه بند ببرمد بر بدن خود بخود از بدن و محل

خود جدا نشوند بچیزے ہمچو مقراض نتراشند کہ این تراشیدن احتمال دارد کہ ناصور پیدا کند و علاج ناصور بسیار مشکل مے کند پس معالج و مریض را باید کہ قبل از افتادن مسہا ہر کجا کہ ورم و سختی دیده باشند ہمان گرہہا کماد کرده باشند تا آنکہ ہمہ آسانی ریزند لحاظ معالج را پیش از شروع علاج دریافتن ضرورست کہ آیا مریض ناصور دارد یا نہ اگر داشتہ باشد باید کہ چند روز ناصور را بآب گرم خواه آب جوشانده برگ نیم شستہ و صاف کرده ہمسان روغن حیات کہ در شرح رباعی چہل و نہم گفتہ آمده ام قدرے بالیده و طلا کرده باشند یقین کہ ناصور بفضل الشافی در دو ہفتہ دفع شود بعده علاج بواسیر نماید و اگر صاحب بواسیر بہ سبب خروج خون بسیار صاحب فراش شده باشد باید کہ اول او را تقویت بہ بیضہ نیم برشت و ساگو دانہ و ہاتی چک و معاجین مقویہ و حب جواہر و غیره دہد و پس از حصول قوت کہ در دو ہفتہ دست خواہد داد علاج باشورش کند درخت بھون آملہ کہ آنرا پتال آملہ ہم گویند آورده خشک نموده سفوف سازد شش ماشہ ازان مع دو عدد مرچ سیاه در آب سائیده بست و یک روز بنوشند خون بند خواہد شد از بابو حاجی نوازش علی خان مغفور علاج ناصور از حکیم عبد السلام صاحب ملیح آبادی روغن کتان نیم پاؤ برگ نیب دو تولہ باریک سائیده قرص بستہ در روغن مذکور اندا آختہ بآتش ملائم چندان بپزند کہ اندرون قرص قدرے خام باقی ماند بالکلیہ سوختہ نگردد قرص را برآورده سہاگہ چوکیا زنده دران روغن بانداز ندو بآتش نرم خوب بسوزند کہ شگفتہ شده سیاه گردد از دستہ چوب نیب چنان حل کنند کہ در روغن بیامیزد و در ناصور چکانند خواه از و فتیلہ برسانند بیان اسباب پیدا شدن ناصور گاہے صاحب باسور کہ مضطرب میشود و قطع مسہ ہا می کند و بسبب عدم حفاظت زخم ناصور پیدا میشود و گاہے بسبب استعمال دوای حاد آبلہ بر سر زخمی افتد و درانجا ہر روز آب یا عرق میرسد پس زخم متعفن شده ناصور پیدا می کند مریض را باید کہ گاہے دوای تیز حاد را مثل شنگرف و زرنیخ و آہک و توتیای سبز و سم الفار غیر مدبر و زاج را در باسور باستعمال نیارد تا از آبلہ افتادن و برآمدن زرد آب و ریم و خون ازان محفوظ ماند فرق میان باسور و خروج

مقعد آنکه این افزونی گوشت بر سر رگهای مقعد و آن خود بر آمدن جسم مقعد ست پس معالج میان هر دو تفرقه کند نشود که بدون تشخیص استعمال دوا بر خروج مقعد کند اگرچه این دوا که اقل قلیل باشد برای خروج هم نفع میکند اما ضرر زیاده از نفع دارد پس باید که در خروج مقعد سفیدی بیضهٔ مرغ را بدست مالیده بازبر مقعد مالند و آنرا درست کرده و شرج را چیده باشارهٔ دست آهسته آهسته از زیر بزیر بجای خود رسانند همچنین کرده باشد که در دو سه بار محکم خواهد شد و اگر باین طریق محکم نشود باید که بنگ نیم پاو و پوست ام غیلان یک پاو را در نیم سیر شیر گاؤ و یک پاؤ آب بظرفی که گلوی دراز دارد انداخته جوشاند هرگاه که دو سه جوش آیند آنرا از دیگدان فرود آورده بر جای فراز نشسته مقعد را در گلوی ظرف کرده یا مقابل آن نموده بخار آن بمقعد آن قدر رساند که گرد آن عرق آید و چون عرق بمقعد آید آنرا برومال چینید و بفشار دو پاک کرده آهسته آهسته مقعد را باشاره دست بجایش رساند انشاء الله الشافی بتکرار این عمل در چند روز صحت حاصل خواهد شد دیگر هلدی و بابرنگ و اجوائن و سبوس گندم مساوی وزن یک یک توله را بروغن کنجد یا تلخ یک توله آمیخته نگاه دارد شش ماشه ازان بر پارچک بر آتش انداخته و خود را بپارچه ملوف کرده بخور آن بمقعد رساند چون عرق دران بسیار آید باید که برومال نشف آن کند و بمنشفه ازان برچیند و صاف و خشک نموده باشارهٔ دست آهسته آهسته بجایش رساند علامت جدا شدن بواسیر از جای خود آنکه هرگاه که مسه ها از جای خود بعد مضمحل شدن جدا می شوند دغدغه معلوم میشود که آنرا در فارسی خلخلیچ گویند خصوصاً روزے که می افتند و این علامت شفاست که طبیعت مدبرهٔ بدن شئے زائد را میگزارد زیرا که بمقابلهٔ دوا مرض هزیمت خورده است پس هرگاه که بواسیر بیفتند باید که بر زخم استعمال مرهم نماید که شافی حقیقی کمال رحم فرماید بیان استعمال مرهم کافورے بعد افتادن مسه ها بر زخم آنها هرگاه که مسه ها بیفتند بر آنها استعمال نسخهٔ چهارم نماید و هر روز بر زخم مالیده باشد تا آنکه زخم باندمال رسد و یقین که اگر موسم علاج سرما یا محل سرد خواهد بود زخم در هفته باندمال خواهد رسید و خشک خواهد شد **فائده** اگر بعد استعمال مرهم هنگام وزیدن

ہوائے مشرق دردی در زخم پیدا شود باید کہ اول زخم را تکمید بخشت گرم نمودہ زخم جہال دو سرخ را در مسکۂ خام یک ماشہ آلودہ بر رفادہ پنبہ نہادہ بر زخم نہد کہ تسکین خواہد بخشید واگر زخم برسیدن دوا باطراف سہ عریض شود یا زخم بکدامی سبب عمیق گردد باید کہ دوائے مرہم بلطف تمام اندر زخم رسانیدہ باشد و پنبہ را بمرہم آلودہ اندر زخم نہادہ باشد تا زود زخم را باندمال آرد و صحت رو نماید و اگر در زخم جہال زرد در زال آمیز دو کات سفید افزاید زخم زود باندمال میرسد اگر سہ ماشہ قوفل و کافور و روغن گل را در سفیدی بیضۂ مرغ سائیدہ بر بواسیر نیم گرم طلا نمایند ازالۂ درد میکند **تنبیہ** بعد دور شدن اصل مرض بواسیر طبیب معالج را می باید کہ علاج دیگر عوارض مرض را بقوانین طبیہ و مجربات فقیر کہ در شرح رباعیات طب یوسفی اکثر نوشتہ ام نماید و شفائے مرضے جوید کہ جمیع عوارض شدیدہ را نسخ از مجربات مفصل نگاشتہ ام **فائدہ** اگر فقط کسے را خون بند کردن منظور باشد و ازالۂ آن مدعا نبود استعمال نسخۂ اولی اگر یک روز کند تا سہ سال خون نیاید و اگر استعمال حبوب مغز جفت بلوط کردہ باشد ہم خون را بند کند صنعت آن مغز جفت بلوط و گیروی گوالیاری و بارتنگ از ہر یک دو مثقال و سماق و حب الآس ۹ ماشہ وکہربای شمعی و لسید و دم الاخوین و کشنیز و زیرہ سیاہ از ہر یک شش ماشہ و کتیرا وطباشیر از ہر یک چار ماشہ صمغ عربی سہ ماشہ و کندر و گل مختوم از ہر یک پنج ماشہ و آملۂ منقی و ہلیلہ و بلیلہ کابلی و گل انار و پوست بیخ انجبار و شلخ گوزن سوختہ از ہر یک دو درم ہمہ ہا را باریک سائیدہ حبوب بقدر کنار دشتی باب بند دیک حب ۲ ماشہ ازان خوردہ بالائے آن تخم بارتنگ و تخم ممری از یک شش ماشہ خوردہ بران شیرہ لحیۃ التیس یا برگ جھاؤ یا برگ گوبی جنگلی یک تولہ را در آب ۹ تولہ بر آوردہ صاف نمودہ نوشیدہ باشند نافع باد حابس خون از مرزا عبدالغفار بیگ مرحوم چاکسو و رسوت وکھاو زکچور از ہر یک سہ ماشہ گرفتہ در آب تر کردہ بشبنم نگاہ داشتہ صباح زلال آن بنوشند دیگر سفوف کہ خون را بند میکند کہربا و گل مختوم و بتیس کہ آنرا بتیس نیز گویند از ہر یک دو ماشہ کوفتہ بیختہ سفوف ساختہ بینی بند نمودہ بخوردو بالائے شیر

آب نوشند کہ خون را بند خواہد کرد دیگر برگ شاہ پسند پنج ماشہ را با چار عدد مرچ سیاہ د
شش ماشہ شکر سرخ بہ پنج تولہ آب سائیدہ بنوشند ہم رافع قبض ست وہم حابس
خون ہمچنین اگر سہ ماشہ تخم شاہ پسند را سفوف نمایند و برابر آن شکر سرخ دران آمیختہ
ہمراہ آب خورند خون بند کند و رفع قبض نماید اکنون کہ این رسالہ حسب امر مشیر پر تدبیر
قدر دان اہل ہنر جناب نواب سید تراب علی خان سالار جنگ بہادر مختار الملک
بندگان وزیر با توقیر آصف جاہے نواب نظام الملک جناب حاتم زمان قدر دان حکماء
و صلحاء و مربے امراء و غربا افضل الدولہ بہادر فرمانرواے ملک دکھن ادام اللہ ظلہ و
مابرح احسانہ در سال یک ہزار و دو صد و ہشتاد و دو ہجری نبوی صلی اللہ علیہ وسلم
نقل برداشتہ شد بجاسعیت رسید نفع رسان خلائق باد آمین

خاتمة الرسالہ

الحمد للہ کہ این رسالہ نسخۂ اکسیر در علاج بواسیر پس از تجربۂ دہ سالہ بعد ترمیم رسالہ زبان
اردو کہ در ۱۲۶۵ سنہ ہجری سال یک ہزار و دو صد و شصت و پنج ہجری در مطبع خام جمشید
بمقام میرٹھ طبع شدہ بود بعدہ در عبارت فارسیہ در سال یک ہزار و دو صد و
ہفتاد و چار سال در خورجہ حلی تحریر پوشید حقتعالی عالمی را بفیض صحت رسانہ و عاصی
عبد العلیم نصر اللہ خان احمد خویشگی خورجوی را ثواب مفاتش گرداند آمین ثم آمین

	رباعی ۱۶۷	
چون گوش کنہ قول طبیب حاذق		در ریح بواسیر علیل صادق
گر دیدن خال دلبر خود عاشق		محظوظ بحب مقل چندان گردد
	شرح و تحقیق	

ہر گاہ کہ بواسیر خون ندہد و قبض باشد و غلبۂ ریاح بود و گاہے درد ہم گردد مع دیگر
لوازم کہ آنرا در عرف عام بواسیر ریحی نامند آنرا حب مقل ہم مفید بود صفت آن بقول
مائن رحمۃ اللہ پوست ہلیلۂ کابلی و ہلیلۂ سیاہ از ہر یک دہ درم سکبینج سہ درم خردل سفید
دو درم ہمہ را نکو بند و بآب گندنا اگر تولہ یا و کم را در مقل ازرق پانزدہ درم حل کنند
و ادویہ مسحوقہ دران سرشتہ حبوب بندند و ہر صباح ازان ہفت ماشہ خوردہ باشند

غذا مرغ جوان و ماش مقشر و اسفاناخ دارند و ماتن مرحوم میگوید شرح خود که درین باب اطریفل مقل نیز نافع ست صفت آن مقل را که سی درم باشد در آب گرم حل نموده صاف کرده بهشتاد مثقال عسل گداخته بقوام آرند و پوست هلیلهٔ کابلی و پوست هلیلهٔ زرد و آمله منقی از هریک ده مثقال کوفته بیخته بآن سرشند از یک مثقال تا دو مثقال خورده باشند و بزعم بعضے از نا مجربان خوردن افتیمون را بماء الجبن مطلقاً نفع است از بهر دو نه بهر سابق گویم افتیمون محرور و صفراوی مزاج را مضر ست کیفیت خوردن افتیمون بقول مصنف مرحوم انیست که افتیمون پنج مثقال را در خریطه کرده در هفتاد مثقال ماء الجبن گرم تر ساخته چندان مالند که مزهٔ خود را تمام بازدهد پس بست مثقال شیرخشت را در وی حل کرده صاف سازند و سه قاشق آب آلو بخارا اضافه نموده نیمگرم بیاشامند و اگر قوت دادن منظور باشد سنای مکی پنج مثقال را جوشانند و صاف نموده بران افزایند طریق گرفتن ماء الجبن انیست که یک کاسهٔ شیر زرد از رق چشم را گرم کرده سه قاشق سرکهٔ تند آمیزند و لت کنند تا زردیش از پنیر جدا شود و صاف کنند انیست تقریر ماتن مرحوم در شرح او اما طریق استاد الفقیر که در اخذ ماء الجبن ست انشاء الله الشافی در بحث هزال مفرط خواهد آمد رسالهٔ جداگانه نوشته ام در انجا یابند و بدعاے خیر یاد نمایند و جناب ممدوح مرحوم مے فرمودند که خبث الحدید مدبر صاحب بواسیر خونے را در بیضهٔ نیمبرشت بدهند و طباشیر دو ماشه و سودهٔ مروارید چار سرخ و ست گلو دو ماشه را در آملهٔ مربے با ورق طلا و نقره یا شیرهٔ بارتنگ و شربت انار خورانند و شربت انجبار نیز براے حبس خون نافع ست صنعت آن پوست بیخ انجبار هفت مثقال و قرظ شامی پنج مثقال و صندل سرخ و صندل سفید بگلاب سوده از هریک چار مثقال باقی ادویه را نیم کوفته یک شب در آب بخیسانند و صبح بجوشانند و بپالایند و دو رطل نبات سفید دران داخل کرده بقوام آورند فقط و برنا کیل از فوفل در آب بسایند و بوزن آن کافور و سفیدهٔ بیضهٔ مرغ در روغن گل بهمان قدر افزوده نیم گرم ضماد سازند اگر موسم و

مقام سرد باشد که دفع وجع خواهد کرد دیگر ورق خیال را در شیر گاو جوش داده بر باسور بندند دیگر برگ گندنا یا پیاز در روغن زرد پختہ اگر بر مسہ بندند ژدلیده گرداند مگر تحلیل که ناسور افگند فافہم دیگر تبخیر بسلخ والحیہ ۃ خو بکلان دکنند نا نیز نافع دیگر رسوت و مغز تخم بکائن و تخم ترب و ہلیلہ سیاہ و تخم گندنا مساوی وزن گرفتہ کوفتہ بیختہ بگلاب سرشتہ ہمچو نخود حبوب سازند پنج عدد ازان ہمراہ عرق کیوڑہ تولہ و شربت انجبار دو تولہ خوردہ باشند اگر بجاے مغز تخم بکائن مغز تخم نیب بود نہایت موثر تر باشد دیگر حب مقل نیز مفید صنعت آن ہلیلہ زرد و بلیلہ و آملہ منقے از ہر یک یک تولہ ہمہ را سائیدہ و سہ تولہ مقل ازرق را در دو تولہ عرق بادیان ترکردہ صاف نمودہ بدو تولہ روغن گاو اندک اندک حل کردہ کوفتہ باشد چون خوب حل شود بردارد و نگاہ دارد پنج ماشہ ازان خوردہ باشد نافع باد ترکیب تدبیر خبث الحدید آنکہ لیحن دو تولہ را در دو سیر شیر گاو بپزند تا آنکہ سوختہ شود برداشتہ سحق بلیغ نمودہ نگاہ دارند ہر چند کہ کہنہ گردد انفع تر باشد دیگر لیحن کہ برادۂ آہن باشد آنرا در عرق پوست جامن خواہ خود در عرق جامون غرق کردہ در آفتاب نگاہ دارد کہ کشتہ خواہد شد دیگر ترکیب مدبر کردنش آنکہ برادہ آہن را کہ لیحن بود دو تولہ یا برادۂ خبث الحدید را در جغرات گاؤ یکسر انداختہ در ظرفی کردہ بآفتاب نگاہ دارند تا آنکہ خشک شود پس سحق بسیار نمودہ بردارند اگر بوی آن تنفر طبع بود آنرا در آب ترپھلہ سائیدہ ٹکیہ بستہ و قرص ساختہ در ظرفی نہادہ بران گل حکمت نمودہ آتش دہند باز برآوردہ سائیدہ باستعمال آرند قدر شربت یک سرخ

(۲ تولہ)

در مقعد اگر پدید شد رنج شقاق	رباعی	بیمار نرا کہ شد بصحت مشتاق
باید کہ ز قابضات پرہیز کند	۱۶۸	چون سیب و بہی و زرک و لیمو و سماق

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تشقق المقعد	شق شدن و باز گردیدن سر سفرہ	یبوست یا حرارت وغیرہ باشد	درد و بر آمدن خون بود	ملینات باید خورد و از قوابض پرہیز باید کرد

ولعاب بهدانه را با شربت بنفشه شیرین کرده بنوشند

هر گه سر سفرهٔ کس گردد شق هر روز بموم زرد مرهم کردن	رباعی ۱۶۹ شرح و تحقیق	کوهان شتر بابد و مقل ازرق صحت پس ازان طلب نمودن از حق

صفت مرهم مقل موم زرد نیم سیر در سه پاو سیر روغن کوهان شتر حل کنند و سه سیر عرق برگ گندنا که دران پنج درم مقل ازرق حل کرده باشند دران شامل کرده چندان صلابه کنند که مرهم گردد

مقعد چو ورم کند سبب کن تحقیق در خوردن مسهل چو صفرا باشد	رباعی ۱۷۰ شرح و تحقیق	رگ زن چو ز خون بود که اینست طریق تقصیر مکن بقول یاران شفیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم المقعد	آماس سفره که غیر باسور بود	خون	سرخ بود با درد والتهاب	فصد باسلیق یا مابض یا صافن کنند و سپیدهٔ

خایهٔ مرغ را با روغن گل در هاون سرب بمالند تا سیاه بود و طلا کنند و مرهم کافوری

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		صفرا	زردی رنگ و ضربان و خارش	هم سود دارد بعد نضج مسهل باید داد

بقول ماتن مرحوم صفت آن سنای مکی سه و نیم مثقال تمر هندی چار توله سپستان سی عدد و بنفشه و گل سرخ و تخم کاسنی نیم کوفته از هر یک دو مثقال همه را در یک کاسه آب جوشانند تا به نیمه آید صاف کنند و بست مثقال شیرخشت دران حل کرده صاف کرده نیم گرم بیاشامند

بحث علاج امراض الکلیة والمثانه

چون سنگ درون گرده گردد مدرک باید که بناشتا خورد صاحب آن	رباعی ۱۷۱	از درد و زند گرده چو ناوک تیرک خاکستر چوب تاک در آب چسک

سله سرگین کی نشانی را مرشق گرست و کمی است باشر انجمله ۱۲۸۸ [illegible]

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حصاة الکلیة	سنگ گرده	خلط لزج غلیظ از بلغم یا ریم یا خون غلیظ	بر آمدن ریگ زرد یا سرخ یا سبز در بول است	بگیرند چوب درخت انگور را

در ظرف سفالی کرده برافروزند بر آتش تا سوخته شود و لبه جدر مادیت رسد پس برداشته نگاه دارند وقت ضرورت از خار خسک شش ماشه در پنج توله آب شیره برآورده هفت ماشه از خاکستر مذکور خورده بالایش این شیره را نوشیده باشند یا تنها خاکستر خورده باشند یا سنگ سرماهی را یک درم بآب سوده همراه آن طبیخ حب القلب بیاشامند دستور طبیخ آنکه حب القلب هفت و نیم توله را بشب در نیم سیر آب بخیسانند صباح بجوشانند تا بربع رسد مرحوم استاذی حضرت حکیم نجیب آبادی می فرمودند که استعمال این نطول نمایند صنعت آن بابونه و اکلیل الملک شبت و حلبه و نمک شور از هریک دو مثقال را در دو سبوی آب بجوشانند چون به نیمه رسد نیمگرم نطول نمایند و آبزن کنند و اگر مریض طفل بود نمک ترب یک رتی را بنقوع سبوس نخود یک توله که در چار توله آب کرده باشند بدهند دیگر سفوف صنعت آن مغز تخم خربزه و نانخواه و تخم کرفس و تخم ترب و زیرهٔ سفید و مغز بادام تلخ و مغز تخم معصفر و حب القلب و زعفران از هریک چار ماشه سیسالیوس شش ماشه همه را سائیده نگاهدارند و یک مثقال از ین [۴ ماشه] گرفته باب پرسیاوشان دو رتی حجر الیهود محرق و بشربت بنفشه شیرین کرده دو توله کیوڑه دران انداخته خورده باشند نافع باد دیگر خوردن کچرے که وستنبویه باشد خام بود یا پخته مدر بول و هفتت حصاة ست خصوصاً خام آن بشرط مداومت چند روز ازاله مرض حصاة کند دیگر شربت بزوری صنعت آن تخم کاسنی و بادیان و تخم خربزه و تخم کدو و تخم معصفر از هریک پنج مثقال و بیخ کاسنی و گل غافث و تخم خطمی و اصل السوس مقشر و بالچھڑ و بنفشه و گاؤزبان از هریک چار درم [۲۲ ماشه] مویز منقی شش توله سوای مویز [۱۴ ماشه] همه ادویه را در دو سیر پخته آب بشب تر دارند صباح جوشانند چون بربع رسد مالیده

صاف نموده در نبات نیم سیر انداخته بقوام آرند و مویز منقے را دفنت جوش ادویه
انداخته دہند و نگاه دارند طبیخ دیگر پرسیاوشان دو درم انجیر چار عدد و مویز منقے
یازده دانه و بادیان چار ماشه و تخم معصفر یکتوله را در یک نیم پاؤ آب جوش دہند چون بسوم
حصه رسد مالیده صاف نموده بسه توله شربت بزوری مذکور شیرین کرده و سفوف
که بالا نوشته ام یک مثقال خورده نوشیده باشند دیگر شاخ گوزن سوخته را در
عرق ترب سائیده حبوب بقدر نخود بندند حب هر روز خورده باشند دیگر معجون
زجاج صنعت آن تخم ترب و مغز تخم خربزه و خارخسک و تخم شبت و تخم کرفس و
برگ سنا و برگ ماذریون مدر حب القلب و انیسون و اجواین و حرف از هر یک
دو درم و دارچینی یک درم و تخم خشخاس یک درم یک درم و زجاج محرق مثل
غبار سائیده یک دام عسل خالص دوازده توله و نبات سفید هیجده توله بدستور
معجون سازند هفت ماشه ازین معجون گرفته باب نخود سیاه یک توله و خارخسک دو مثقال
و پرسیاوشان دو مثقال و شربت بزوری مذکور دو توله وقت صبح می خورده باشند
صفت تدبیر برگ ماذریون آنکه برگ قسم کنیر سفید ماذریون را بگیرند دو شبانروز در
سرکه بخیسانند و دو سه با و سرکه را تغییر دہند بش شسته خشک کنند ترکیب احراق
زجاج آنکه آبگینهٔ صاف را نرم سائیده در سکورهٔ مطین کرده سر آنرا محکم بسته در
تنور بسیار گرم گزارند تا آنکه سرخ گردد پس برآورده مثل غبار سازند ترکیب احراق
حجر الیهود آنکه حجر الیهود را در آب ترب سائیده تا دو پاس بعده ٹکیه بسته و قرص
آن ساخته خشک نموده در ظرف گلی که بر آن گل حکمت کرده باشند نهاده بآتش
از پاچک دشتی دہند سوخته مانند چونه خواهد شد بقدر یک رتی همراه عرق
عنب الثعلب و شربت بزوری مذکور خوردن نافع ست دیگر اگر بسنگ حبس
بول بود حجر الیهود و سنگ سرماهی در عرق بادیان و کاسنی و شیرهٔ تخم خربزه و خیارین
خوردن دران حال بسیار مفید ست دیگر نمک ترب و مازو از هر یک یک ماشه
در یک برگ سالم پان کرده بخوردن دادن مدر قوی ست و در صورت قبض

طبع استعمال شربت دینار یا راوند چینی بوزن دو ماشه یا سه ماشه سائیده در گلقند دهند دیگر اگر حبس بول بود شوره را در آب ترب حل کرده گرد ناف خمیر نهاده در آن انباشتن فوراً اورا بول میکند دیگر توله نخود خالص سیاه را در نیم پاؤ آب تر کرده نقوع آن یا طبیخ آن نموده بمریض دادن اورا رقوسے می نماید

	رباعی ۱۷۲	
درگرده لسس چو باد گردد مدرک هر روز بناشتا خورد ما د اصول		نافع باشد کماد اسبوس و نمک بیمار درین مرض چو افتد زیرک

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ریح الکلیه	بادگرد	اخلاط غلیظه که در ان حرارت ناریه ضعیفه عمل کرده باشد	انتقال از موضعی بموضعی وعدم گرانی و درد تمدد	مدرات همچو ماءالاصول باید نوشید نسخهٔ آن در شرح رباعی چهلم نوشته

شد و لسبوس گندم و نمک تکمید نماید و حب کبریت خورند دیگر حرمل یعنی سپند یک مثقال را علی رائے الطبیب همراه شیرهٔ بادیان یا آب نیم گرم در شب تا لبست روز خوردن مریض را نفع میدهد و مزیل مرض ست و مرحوم استاذی حکیم نجیب آبادی مفرح ابریشم معتدل را برای دفع ریاح و تقویت اعضای رئیسه و دیگر فوائد مجرب میفرمودند صنعت آن مروارید ناسفته و لسد و کهربا از هر یک مثقال (۴۰ ماشه) و عود و سه ماشه و گل گاؤزبان شش ماشه و تخم کاسنی و صندل سرخ و صندل بوزن عود و همچنین گل سرخ و زرنباد و تخم فرنجمشک و سادج و گل بنفشه و گل ارمنی و گل مختوم و درونج عقربی و زعفران و عنبر اشهب ست بوزن آن و تخم کشنیز و طباشیر و افتیمون و تخم خشخاش و ترنجبین و ابریشم مقرض ست بوزن گل گاوزبان و مغز تخم کدو پانزده ماشه آب سیب و لاچی پنج توله و نبات نیم سیر و گلاب یک پاؤ بدستور قوام نموده مفرح سازند یک مثقال (۴ ماشه) با عرق گاؤزبان پنج توله صبح خورده باشند

	رباعی	
چون گرده شود ضعیف بی کشش و درنگ		از بهر دوا فلونیا آره بچنگ

کرسستی اگر قضیب چون موم بود	۱۷۳ شرح وتحقیق	ازقوت گرده سخت گردد چون سنگ

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ضعف الکلیه	کمزوری گرده	اکثرت جماع یاکثرت استعمال مدرات یارسیدن ضد وتعب ازسفروسواری	بول غلیظ بود ورنگ وی متشابه آن بود که دُردگوشت تازه شسته باشند	فلونیاے فارسی راکه دوائیست منسوب بافلین حکیم باید خورد صفت

آن فلفل وبزرالبنج ازهریک ده درم وافیون دودرم وجند بیدستر یک درم وزرنباد ودرونج عقربی نیم درم ومشک ومروارید ناسفته ازهریک نیم مثقال همه راکوبند وبسایند وبپروبه نیم من عسل سرشته هرصباح وانگے ازان خورده باشند وغذا بیضه نیم رشت بصمغ عربی سوده خورند وبرای لاغری گرده حلوای بادام شیرین نافع صنعت آن مغز بادام شیرین مقشر مغز نارجیل مقشر مغز فندق مقشر مغز پسته ازهریک یکپاؤسیرونیم آن وقند سفید یک ونیم سیر بدستور حلوا سازند ونان مائدهٔ روغنی کلهٔ بزوکلهٔ گوسپند یک ساله نافع دیگر ترنجبین خراسانی یک پاؤ رادریک سیر شیر گاؤ بجوشانند تابقوام معجون رسد پس بردارند ونگاه دارند ازیک توله خوردن شروع کنند تااحتمال طبع وامروسیا که معجونیست نافع ازبراے ضعف معده وگرده وکبد وطحال واورام صلبهٔ این اعضا برای درد معده که ازسردی وریاح بود ومقوی هاضمه است وکاسرریاح وضیق النفس دربوراکه سببش ریاح غلیظه بود سود دارد وبراے تقویت باه شهوت طعام مفید ست ومفتح سدد ومدربول ومفتت حصات ست وبجهت استسقا عظیم النفع و دافع جمیع امراض بارده است وبدن راقوی گرداند گرم ست دردوم خشک ست درسوم صنعت آن دوقوکه تخم جزربرے است وزیرهٔ کرمانی وقردمانا عودبلسان وسلیخهٔ سیاه وفقاح اذخروتخم کرفس ازهریک درم وفلفل سفید ودارفلفل سفید وقسط تلخ ازهریک نیم درم ومرکی صافی سه درم وحب الغار ده عدد دج نرکی

وزعفران و اسارون شامی از هریک دو درم مجموع را کوفته بپخته العسل سفید مصفی یک پاؤ یعنی سه وزن ادویه معجون سازند خوراک (۳ ماشه) بقدر یک فندق که نه ماشه باشد بآب گرم بعد دو ماه حریره از محمد فارغ شاه صاحب خورجوی قدس سره که کمال مقوی دماغ وگرده است صنعت آن نشاسته را در روغن گاؤ بریان کنند پس نبات (۳ توله) مصری مغز بادام شیرین (۷ عدد) تخم کشنیز (۶ ماشه) کشمش (۶ ماشه) مغز تخم کدو (۹ ماشه) و خشخاش (۶ ماشه) سفید را در آب شیره برآورده در نشاسته اندازند که حریره شود بنوشند برای تقویت گرده و خشونت سینه و یبس دماغ و تشنج مفاصل که بسبب یبوست بود مؤثر از مولانا سراج احمد صاحب خورجوی مغز پیچه (۴ ماشه) مغز تخم کدو (۴ ماشه) و مغز بادام شیرین (۵ عدد) نبات سفید (۴ ماشه) همه را سفوف نموده بقدر آب سائیده بلیسند

رباعی ۱۷۴

چون گرده ورم کند نباشی غمناک
گر ماده خون بود و گر خلط دگر
کارت چه بود برسم اهل ادراک
از وی تن خویش بایدت کردن پاک

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم الکلیه	آماس گرده	خون صفرا بلغم سودا	تپ تیز و درد و پری رگها و نرمی نبض تپ تیز و فراشا و بیخوابی و زردی قاروره گرانی و قلت درد و سپیدی قاروره ولینت نبض وغیره رقت و قلت بول به سیاهی رنگ	فصد کنند وبعد نضج مسهل هریک دهند و اخراج خلط نمایند

رباعی ۱۷۵

ای آنکه زریش گرده باشی دلتنگ
تا خنگ تنت کند بصحت آهنگ
در بول تو قشرها بود دطمے رنگ
یک چند مده رشته و اگر از جنگ

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قرحة الکلیه	ریش گرده	خلط حاد مرارای	خروج ریم و خون و ظهور	تعدیل خلط کنند

		یا بورقی	قشور لحمی در بول بود	وفصد از جانب عضو

مؤف نمایند وقی درین نافع و مسهل صاررست الاملین سبک مجوز و پس از تعدیل و فصد حسب حاجت اول بسبیل عمده مدد دهند پس مدمل و قرص کاکنج نافع و ناوق البزور مفید و در جمیع اقسام درد گرده آبزن نافع است

ای از ورم مثانه در یمین و بال گر نیست بغیر خون و صفرا سببش	رباعی ۱۷۶ شرح و تحقیق	بر عارضهٔ تو عسر بول آمده دال اخراج مواد کن بفصد و اسهال

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم المثانه	آماس مثانه	خون صفرا	تپ دائمی درد عانه و دشواری آمدن بول تپ تیز و هذیان و درد زهار بروجهی که گوئی سوزن میزنند	فصد باسلیق کنند پس منضج پس مسهل حسب خلط

از سنگ مثانات چو بد گردد حال از بهر علاج این مرض نزد حکیم	رباعی ۱۷۷ شرح و تحقیق	هر دم الم است کند بجان استقبال نبود حجر الیهود را شبه و مثال

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حصاة المثانه	سنگ مثانه	رطوبت خام بود لزج	ظهور ریگ سفید یا خاکستری رنگ در بول ست	طریق خنبار کردن حجر الیهود در قول

مائن رحمه الله انیست طبیخ باید که تخم خطمی و تخم کرفس و سنبل الطیب از هر یک دو مثقال در پانزده سیر آب بجوشانند چون به پنج سیر رسد صاف کنند و ده مثقال نبات یا سفید و یک مثقال صمغ آلو یا صمغ عربی دران حل کرده یک درم حجر الیهود کوفته بران اضافه نموده نیم گرم بیاشامند غذا نخود آب خورند و حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که اگر در جفت پاپوش زیر پاشنه نعل آهن دارند از ریگ گرده و مثانه و ریگ بول بفضل الشافی المطلق در امن باشند و بالخاصیته مجرب ست و [illegible]

از هر یک دانگ تا یک درم بحسب امزجه و قوت و سن با ادویهٔ مناسبه خورانیدن
مجرب است و دستور احراق اینست که عقرب زنده را در ظرف آهن یا مس خواه
گل که سفال باشد انداخته سرش را بخمیر محکم گرفته در تنوری که از همه گرم گرده باشند
و آتش را از تنور برآورده شب بگذارند و صبح برآورند و تنور بسیار گرم نباشد که عقرب تمام
خاکستر شود و باید که عقرب نر باشد و علامت نر بودنش آنکه ضعیف و لاغر باشد و این سفوف نیز مؤثر است صنعت
آن مغز تخم هندوانه و خربوزه و خیار و تخم هلیون و خارخسک از هر یک سه مثقال ۱۳ ماشه و کاکنج
درازیانه و تخم کرافس از هر یک یک مثقال ۴ ماشه و حجر الیهود سائیده دو مثقال ۹ ماشه همه را کوفته
بیخته با سکنجبین و آب پرسیاوشان بنوشند نافع باد دیگر اگر پتھر پھوڑی شش
ماشه و خیارین دو مثقال ۹ ماشه را در یک و نیم پاؤ آب سائیده صاف نموده بشکر خام
دو توله یا بتاشه شیرین کرده هر دو وقت چند روز بنوشند ازالهٔ مرض میشود مجرب
ست دیگر کشتهٔ طلق که ابرک سفید یا سیاه باشد بقدر یک رتی یا دو رتی در بتاشه
نهاده با شیرهٔ تخم خیارین یک توله و تخم خربوزه و کاسنی از هر یک شش ماشه و گوکهرو
دو درم به نبات یا شربت بزوری شیرین ساخته بدهند دیگر اگر کثرت ریگ یا سنگ
باشد آب ترب از بیخ و شاخ سفید و مفتت حصاة است دیگر پنج ماشه شوره یا زائد
قوی مزاج را در آب حل ساخته بدهند اگر حبس بول بود نافع باشد طریق کشته کردن
ابرک سفید آنکه بگیرند طلق را نیم پاؤ و در دیگ مطین انداخته و بشورهٔ یک پاؤ بته و
بالا گرفته سر دیگ را بگل بند نموده بلکه گل حکمت نموده حسب دستور آتش دهند که سفید
در یک و سیاه در چند آتش کشته خواهد شد و سیاه را در عرق گگرونده دو روز تر میدارند و
طریق خوردن کشتهٔ ابرک سفید آنکه از یک رتی تا نه رتی برای صرع با طبیخ ورق گاؤزبان
و بادرنجبویه و ابریشم خام بدهند و برای علت بادی با عرق بادیان و اجواین برای فربه
کردن و افزونی منی با ماء اللحم یا بیضهٔ نیم برشت و برای هضم طعام با نمک سلیمانی و زنجبیل
و برای ریختن ریگ و سنگ گرده و مثانه با آب ترب و شیرهٔ تخم خربوزه و خارخسک
و سودهٔ حجر الیهود و برای هر نوع اسهال با شیرهٔ بارتنگ و شربت حب الآس

ورب بهی ورب سیب وبراے افزودن حرارت غریزی باشهد وبرآی استسقاد سوء القنیه بآب ترب انبست که از حضرت حکیم نجیب آبادی رحمه الله یافته ام براے اخراج سنگ از حکیم نبی بخش صاحب برآی کرامت علی عطار خورجه تخم خیارین رائی گھوکھرو حجر الیهود تخم خربزه شربت بزوری
۹ ماشه ۹ ماشه ۹ ماشه ۹ ماشه تولہ

از ریش مثانات جو گردد حاصل چون پاک شود مثانه از مده بده	رباعی ۱۷۸ شرح وتحقیق	دردی که علاج آن نماید مشکل در شربت ریواج سفوف مدمل

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قرحة المثانه	ریش مثانه	سببے از اسباب تفرق انصال باشد آماس پخته شود وریم کند یا ری الطر قدیا رسیدن خلط مراری اکال بود	خروج ریم وخون وظهور چیزهائیکه مانند سبوس بود در بول وسوزاک و بدبوے پیشاب	اول مثانه را از مده پاک کنند پس کتھ ونیله کھوکھه و شاخ گوزن سوخته از هریک دو ماشه

وکندر وافیون از هریک یک ماشه وشادنج وگل مختوم وگل کهربا وسفیده کاشغری از هریک چار ماشه همه را سائیده دو ماشه ازان گرفته در ۳ تولہ لعابیکه از هفت هلیله اسپغول برآورده باشند و ۳ تولہ شیر خردان آمیخته بمزرقه کرده عمل زرق نمایند هکذا قال استاذی الطبیب النجیب آبادی رحمه الله واستعمال بناد قالبزر درنیز در سوزاک مفید است ودر حبس بول نسخ که بول کشاوند رانده ودر بحث حصاة مثانه وکلیا نوشته ام آنها را نیز باستعمال آرند صفت شربت ریواج آب ریواج یک من وقند سفید نیم من هر دوارا بجوشانند تا بقوام آید یا نیم من قند سفید را در نیم من آب جوشانند تا غلیظ شود پس سه سیر آب ریواج بران اضافه نمایند ورب ریواج را بدستور رب انار وبهی میگیرند وصف آن در رباعی یک صد وچهل وپنج [۱۴۵] گذشت صفت سفوف مدمل مغز تخم خیار مغز تخم بادرنگ مغز تخم خربوزه از هریک پنج

مثقال وگل ارمنی وگل مختوم ونشاسته وصمغ آلو وتخم خرفه وطباشیر از هر یک یک درم (۳۰ ماشه) وربوند چینی یک ونیم درم (۲۲ ماشه) همه را بکوبند و بیبزند و هر صباح دو مثقال (۹ ماشه) ازان در ده مثقال (۴۵ ماشه) شربت ریواج بیامیزند و بخورند

چون درد مثانه شد ز نفخت حاصل با ماء الاصول روغن بیدانجیر	رباعی ۱۷۹ شرح و تحقیق	یک درم مشو از طریق حکمت غافل درکش که خدا دهد شفای عاجل

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ریح المثانه	باد مثانه	اغذیهٔ نافخه خوردن یا بسیار بودن رطوبت در مثانه وضعف دران	درد وعسر بول و تمدد بعدم گرانی و حرکت در مثانه	علاج مانند مرحوم کنند وطریق گرفتن روغن بیدانجیر اولی همان

ست که بشکنجهٔ عصاری کشند ورنه تخم بیدانجیر را کوفته در آب جوشانند تا روغن خود را باز دهد و بقاشق اندک اندک از روی آب بردارند باز آب باقی بسوزانند والسلام نزد فقیر یا حب کبریت خوردیا حب مشک که در برآوردن ریح از عمق بدن عجیب النفع ست

ای از جرب مثانه گردیده ملول مینوش لبن الاتان و مادم که شود	رباعی ۱۸۰ شرح و تحقیق	باید سخن مرا بجان کرد قبول ماءمول تو از علاج مقرون بحصول

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جرب المثانه	حکه مثانه که خارش آن بود	فضلات حاده مالحه که شوره در مثانه پیدا میکند	خاریدن مثانه وبدبوئی بول ست	شیرهٔ خر نوشیدن دفع مرض میکند یا نارجیل دریائی در آب نوشیده باشد

یا بد چو مثانه تو از خلع خلل خاکستر حلقوم خروست چو دهند	رباعی ۱۸۱	نزدیک مجرب که کند دفع علل واقع شود از راه مداوا بجهل

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خلع المثانه	از جای خود رفتن مثانه	ضربه و سقطه بر پشت	عسر بول ست بعد از وقوع ضربه و سقطه بر پشت	از خاکستر خمیره خروس که نای مرغ باشند هر صباح یک

درم صلایه کرده همراه سی درم آب نیم گرم خورده باشند نافع باد

	رباعی ۱۸۲	
ای گشته گرفتار بتقطیر البول		زاندیشهٔ این مرض دلت اندر هول
میخور ز پئے علاج اطریفل را		در شام و صباح یاد میدار این قول

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تقطیر البول	چکیدن شاشه	سردی مثانه	سپیدی بول و متضرر شدن بچیزهای سرد	اطریفل کبیر باید خورد صفت آن پوست

هلیلهٔ کابلی و هلیله سیاه و پوست هلیله و آملهٔ منقے و فلفل گرد و دراز فلفل از هر یک سی درم و زنجبیل و بوزیدان و بزبار و شیطرج هندی و شقاقل مصری و تودری زرد ۵ توله و تودری سرخ و بهمن سفید و بهمن سرخ و لسان العصافیر و تخم خشخاش از هر یک ده درم ۲ توله همه را کوفته بیخته بروغن بادام یا گاؤ چرب نموده در سه چند عسل که کف گرفته باشند بسرشند از یک مثقال تا دو مثقال خورده باشند و غذا از کباب سازند

	رباعی ۱۸۳	
ای گشته گرفتار بتقطیر البول		زاندیشهٔ این مرض دلت اندر هول
هر روز بناشتا ز مثرو دیطوس		میخور درمی و یاد میدار این قول

شرح و تحقیق

صفت مثرو دیطوس که دوای نجات دهنده است از ضرر آنکه بگیرند زعفران و مرصافی و غاریقون و زنجبیل و دارچینی و کتیرا از هر یک ده درم و سنبل الطیب و کندر و حسرف و اذخر عود بلسان و اسطوخودوس و سیساليوس ۲۵ ماشه و قسط تلخ و کمافیطوس

دفنه وعلک البطم ودار فلفل وعصارهٔ لحیة التیس وحب بلسان وساذج هندی ومیعهٔ سائله وجاؤشیر از هریک هشت درم (۲۸ ماشه) وسلیخهٔ سیاه وفلفل سیاه وسورنجان وجعدهٔ واسفوردیون وودوقو واکلیل الملک وجنطیانا وحب بلسان واقراص فرفیون ومقل ازرق از هریک هفت درم (۲۴ ماشه) وسداب دودرم (۷ ماشه) واشق وسنبل رومی ومصطگی وصمغ عربی وفطراسالیون وقرومانا وبادیان از هریک پنج درم (۱۷ ماشه) وانیسون دوج ومورودو سکبینج واساروان سه درم ونیم (۱۲ ماشه) وافیون وغنچهٔ گل سرخ ومشک طرامشیع از هریک پنجدرم (۱۷ ماشه) و فوه واقاقیا وسر سقنقور وماهی روبیان وبیو فاریقون از هریک سه ونیم (۱۵ ماشه) مثقال شراب ریحانی قدری که دران صمغهای را حل کنند وعسل مصفی دوچند وزن ادویه باید که صموغ را نیم کوفته بپخته یک شب درشراب یادرطلای مطبوخ بخیسانند وزعفران را علحیده بسایند وباقی ادویه راکوفته بیخته باعسل مذکور مقوم درپاتیلهٔ قلعی کرده بسرشند وخوب ممزوج ومخلوط نمایند پس سرد کرده درظرف چینی نگاهدارند لطریقے که ثلث ظرف خالی ماند بعد ازان از شش ماه باستعمال آرند یک درم یا هرقدر که مناسب باشد

هرکس که زعسر بول گردید ذلیل بولش بکشاد آید از راه علاج	رباعی ۱۸۴	برسوامزاج سرد یابد چو دلیل گربورهٔ ارمنی کنے در احلیل
	شرح وتحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
عسرالبول	دشوار آمدن	سردی مزاج	عدم تشنگی وبرجستن نبض وسپیدی بول	اگر بورهٔ ارمنی میسر نشود نمک نیشاپوری را

بصورت خسته سنجد تراشیده درسوراخ ذکر گذارند یا دودانگ انگوزه رادرنیم پیالهٔ شیر مادهٔ خرحل کرده نیم گرم رغبت نمایند ونمک تربب خوردن نیز مجرب ست وتا بناف درآب نیم گرم نشستن هم نافع وبآب نیم گرم زمان زمان برزهار وقضیب وخصیتین ریختن نیز مفید وغذا آب مرغ جوان یا آب نخود نیم کوفته وشیرهٔ تخم معصفر خورانیدن نیز انفع وچون حاجت بول شود برپاے خیزند تا بآسانی کشاده

(حاشیه: کشمیر بدل آن ۲ نه ۱۲ا)

گردد و آنضج باد که حضرت مرحوم استاذی حکیم نجیب آبادی میفرمودند که در حبس بول
بارد المزاج جدوار نهایت مفید ست و بادیان وانیسون وکرفس موافق مزاج سفوف
یا شیره کرده دادن اورار میسازد صنعت آن که دافع حبس بول و سنگ ست مجرب
انیسون وتخم کرفس وقلت وتخم شبت وتخم گزر داجواین از هر یک یک توله همه را
سائیده نگاه دارند وشش ماشه ازان با عرق بادیان دهند نافع باد

آنرا که رسد ز رنج سوزاک الم	رباعی ۱۸۵	ببیند المے از سبب آن هردم
باید که خورد بشربت خرفه و قند		هر روز ز قرص کا کنج یک دو درم
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حرقة البول	سوزاک شاشه	بسیاری صفرا بود یا غیر آن	حرارت مزاج و رنگینی قاروره	هفت ماشه قرص کاکنج را با دو درم خرفه که شیره

برآورده سه توله قند شیرین کرده باشند بدهند صنعت آن مغز تخم خیار و مغز تخم خیارزنگ
و مغز بادام شیرین ورب السوس ونشاشته وصمغ عربی وکتیرا ودم الاخوین و
کندر وحب کاکنج که عروسک در پرده گویندش از هر یک ده درم وافیون یک
درم همه را کوبند و بیزند و بآب بادیان سرشته اقراص سازند قدر شربت دو درم
غذا نان گندم با ماش مقشر خورند ومرحوم استاذی حکیم نجیب آبادی خوردن حبوب
مقل را بسیار می ستودند صنعت آن مرچ سیاه وپیپل وانجبار هلیله زرد وبلیله و
آمله از هر یک یک توله همه هارا کوفته بیخته در مقل سه توله که در عرق درخت وثمر خسک
صاف کرده باشند آمیخته حبوب سازند پنج ماشه ازان خورده باشند دیگر میفرمودند
که اگر حرقة البول بدون تپ بود استعمال شیر مطلق مفید ست اما استعمال اسپغول
در حرقة البول که با تپ بود و بے تپ نافع دیگر برای سوزاک لعاب برگ ابرون
که حی العالم ست و در هندی اوراسداسهاگن گویند ازانکه گل وی در تمام سال
همیشه می ماند از هر یک توله برگ آن لعاب برآورده به نبات شیرین ساخته

نوشانند بفضل الشافی جریان منی قدیم بود یا جدید باستعمال چند روز زائل میشود و واضح باد که برای اورار این سفوف مفید ست صنعت آن مغز تخم خربوزه و مغز تخم خیارین و مغز تخم کدوی شیرین و خرفه و تخم خشخاش و صمغ عربی و کتیرا و نشاشته و گل ارمنی از هر یک یک مثقال و ریوند خطائی نیم درم همه را سائیده سفوف سازند دو درم ازان در یک توله [۴ ماشه] شربت بنفشه آمیخته [۱۱ ماشه] هر روز صبح و شام خورده باشند دیگر برای قرحهٔ مزمنه این سفوف مفید ست صنعت آن صمغ عربی و تخم حماض بریان و تخم گزر و گل ارمنی و کشنیز خشک دو درم و مغز شاه بلوط بریان چار توله همه را کوفته بیخته سفوف سازند ۹ ماشه ازان همراه آب [۷ ماشه] خورده باشند نافع از مجربات حکیم نبی بخش صاحب کیرتپوری سلمه ربه اگر زچه را قبض یا حرقة البول یا کسی را درد گرده بود این نسخه را بالعمل آرند صفت آن زیرهٔ سفید را در پارچهٔ سفید بسته روغن زرد در ظرفی انداخته در آن پوٹلی [۶ ماشه] انداخته ظرف را بر آتش نهد و بریان کند تا آنکه پوٹلی خود آتش گیرد دران آب [۵ توله] انداخته بپزد هر گاه که رنگ آب سرخ گردد بر داشته قدری قدری ازان نیم گرم بنوشند قبض زچه را دور میکند و اگر در بول زچه سوزش بود کشنیز را همراه زیرهٔ سفید کند و اگر درد گرده کسی را بود الائچی سفید نیم کوفته دران شامل کند این نسخه برای درد گرده همه را مفید ست

رباعی ۱۸۶

چون در سلس البول ز کندر دو درم
سائی و بقند سوده اش میل کنی
از سعد برابرش نه افزود و نه کم
آسوده شوی رهی بصحت از غم

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سلس البول	بی اختیار آمدن شاشه	سردی مثانه بود	عدم تشنگی و بر آمدن شاشه بی سوزش	تدبیر ماتن رحمه الله باید کرد و معجون سلس البول

که از برای سلس البول و امساک بول و منی نهایت نیکو و نافع ست صنعت آن سعد کوفی و سنبل الطیب و اسطوخودوس کندر و بلوط و کمون کرمانی از هر یک

دو مثقال (۹ ماشه) همه را کوفته بیخته باسه وزن مجموعهٔ ادویه عسل مصفی بسرشند هر صبح و شام یک یک مثقال (۴ ماشه) ازان خورده باشند

در خواب کنی چو بول آن به که مدام وز بهر مداوا خورے از برشعشا	رباعی ۱۸۷ شرح و تحقیق	پرهیز کنی ز کثرت میل طعام دانگی دم صبح و دانگ دیگر در شام

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
البول فی الفراش	بے اختیار آمدن بول در خواب بر بستر	از سستی عضلهٔ مثانه بواسطه رطوبت بود	سردی زہار و بیرنگے قارورہ	برشعشا که بمعنی برالساعة است یعنی به شدن در ساعت بقول

ماتن مرحوم باید خورد صفت آن در شرح رباعی یک صد و شصت و پنجم (۱۶۵) نوشته شد اما مرحوم استاذی حکیم نجیب آبادی این چنین مستعمل خود تجویز میفرمودند صنعت آن دار فلفل و دارچینی و جنطیانا و سلیخه و جند بیدستر از هر یک چار درم و فقاح اذخر (شگوفه) و زراوند طویل از هر یک هفت مثقال (۲ تولہ ۷ ماشه) و افیون یک مثقال و یک دانگ و نیم و زعفران یک درم و انیسون و تخم کرفس و بزرالبنج سفید از هر یک پانزده مثقال فلفل سیاه بست و دو مثقال و نیم و قسط تلخ و فوه و اسارون از هر یک ده مثقال و نیم و زنجبیل و فودنج خشک از هر یک هفت درم و روغن بلسان ده مثقال با روغن زیت برابر آن و عسل مصفی چار صد و پنجاه مثقال بدستور مقرر مرتب سازند و بعد (۲ رباره) شش ماه باستعمال آرند

ای بوده پئے علاج مرض دائم فرمای که صاحب ذیابیطس را	رباعی ۱۸۸ شرح و تحقیق	گر آمدهٔ بعلم حکمت عالم باقلیه کدو دهند ربحصرم

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ذیابیطس	عطش مفرط و	سوء مزاج حار	تشنگی بسیار بدون تپ و	تدبیر مصنف مرحوم کنند

	آب خوردن دائم و خروجش در اندک زمان بی آنکه متغیر گردد	مر گرده را بود و ضعف ماسکه	آب از یک طرف میرسد بدیگر طرف دفع میشود و رنگ قاروره سفید و قوام رقیق میباشد مانند آب	صفت رب حصرم آنکه غورهٔ ترش و شیرین را فشرده صاف کنند و جوشانند تا غلیظ شود

رباعی ۱۸۹

باشد چو ز ضعف جگرت بول الدم
گر شربت زرک و آب خرغوله خوری
ضعف تو از آن زیاده گردد هر دم
قوت شودت فزون مرض گردد کم

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بول الدم	آمدن خون بطریق بول	ضعف جگر	بودن بول رقیق عناب رنگ بیدرد	باید که شربت زرشک را با آب اسپغول یا بارتنگ بخورند

بحث علاج امراض مختص بالرجال

رباعی ۱۹۰

باشی چو ز ضعف باه دلخسته مدام
هرگاه که خاطرت کشد سوی طعام
کارت نه رسد بوقت صحبت تمام
مغز سر عصفور خور و بیض حمام

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ضعف الباه	نقصان قدرت بر صحبت	رطوبت بآلهٔ منی	دشواری خروج منی است مع دیگر نشان	تدبیر ما تن مرحوم باید کرد اما مرحوم استاذی

حکیم نجیب آبادی چنین تجویز میفرمودند که زردی و سفیدی بیضهٔ مرغ یک عدد و هر قدر که دران بیضه گنجد بگیرد از روغن زرد و آب پیاز و شهد و آب زردک که هر یک ازین جدا جدا بقدر گنجایش بیضه باشد و هر پنج جز مساوی باشند آنرا باهم آمیخته بر آتش ملایم پخته حلوا ساخته وقت صبح تا یک ماه یا اربعین خورده باشند و از دوغ و جغرات و جمله ترشی ها خصوصاً از سرکه پرهیز دارند و بر عضو مخصوص و حوالی آن تکمید کنند کماد صنعت آن بیارد دندان فیل دو توله و پیه گردهٔ بز و پیه شیر و تخم

بیدانجیر ومال کنگنی والسی وکنجد از هریک دو توله همه را کوفته بیخته سه پوٹلی نبدند وبر تابه گرم کرده تکمید عضو مخصوص وحوالی آن کنند تا ئه روز دو پوٹلی از انها تا چار روز بعده آنرا بگذارند و دیگر پوٹلی باقیه را باستعمال آرند بعد تکمید ضماد فرفیون وموئج وجند بیدستر از هریک یک ماشه هرسه را سائیده بروغن بابونه آمیخته بر عضو معلوم سوای تارک و دوخت آن ضماد نمایند وبرگ بیدانجیر برآن بند ند وبرشته خام پیچیده دهند نافع باد وحضرت استاذی مولانا احمد علی چریاکوٹی رضی اللہ عنہ این طلا تجویز میفرمودند صنعت آن مرچ سیاه وعاقرقرحا وکباب چینی ولونگ و سونٹھ از هریک شش ماشه وکافور دو ماشه همه را کوفته وبیخته گولی بقدر کنار دشتی در شهد خالص بندند وازان طلا ساخته باشند در چند روز ازالۂ مرض خواهد کرد بفضل الشافی ونیز میفرمودند که سفوف کندش بطرزی که در بحث نسیان نوشته بسیار مفید دیگر اگر خسک دانه در شیر تازه دوشیده سه بار تر کرده خشک کنند وسفوف نمایند و تا پنج درم خورده باشند در تقویت نظیر ندارد دیگر مرحوم استاذی حکیم نجیب آبادی کشتۂ نقره را بسیار مجرب میفرمودند صنعت آن یک پاچک کلان خشک را ز کارد دران کاواکی نموده فلفلموية دو توله وگوکهرو یک توله سائیده پر نموده بران روپیۂ نقرۂ خالص نهند وبالای آن سه توله دوای مذکور انداخته یک پاچک مانند آن نهند و دو پاچک از چپ وراست نهاده آتش دهند چار ده بار ودر مرتبۂ اول روپیه را یک ماشه خوب سیماب مالیده بهر که بطریق نوشته دهند باز در دیگر آتش دادن سیماب را موقوف دارند واز پاچک مراد پاچک مصنوعی ست نه دشتی و واضح باد اگر انزال زود شده باشد پس برای امساک منی حب افیون باید خورد که بس مفید ست صنعت آن از حکیم امرسنگه استاد سکندرآبادی افیون چار ماشه وزعفران وجاوتری از هریک نیم توله وجابهپل یک عدد ومشک یک ماشه ونخود مقشر بریان یک توله وخرما دو عدد افیون را در خرما پخته همه ها را در گلاب سائیده حبوب بقدر نخود بندند یک حب پیش از مقاربت همراه شیر شیرین کرده بخورند واگر در

قضیب استرخا حادث شود نزد جماع روغن لبان بران مالند کمال تقویت
بخشد صنعت آن تخم انجره و جندبیدستر و حلتیت از هریک دو درم ولبان ذکر سه
درم لبان را در روغن خیری روغن یاسمین و روغن نرگس از هر یکے ده درم بگدازند
وباقی ادویه راکوفته دران خلط نمایند و در قاروره کنند و سرش رابندند و بوقت حاجت
استعمال نمایند دیگر طلا صفت آن فلفل سیاه و جندبیدستر وانگوزه هریک نیم درم
مغز بهدانه دو درم و مشک یک ماشه همه را بروغن زنبق و یاسمین سائیده بر قضیب
طلا بند دیگر نخود بریان مقشر پنج درم و شکر سرخ برابر آن یک جا کرده وقت خفتن بخورد
کمال الغوظ می آرد دیگر معجون رشیدی که مانع تقطیر البول ودافع سرعت ست صنعت
آن کبابچینی و فوفل و قرنفل و سنبل و خصیة الثعلب ونانخواه از هریک سه درم
عسل سه چند ادویه جمله دواهارا کوفته بیخته بشهدی که قوام کرده باشند آمیزند قدر شربت
آن از یک مثقال تا دو درم غذا کباب یا آب گوشت یا تخم نیمبرشت منقول از بیاض
مرحوم قاضی نجم الدین علی خان صاحب کاکوردی است غفرالله له دیگر جوارش عطائی
صنعت آن شقاقل مصری و قاقلهٔ صغار و دار فلفل و خولنجان و دارچینی و زنجبیل و
قرفة الطیب از هریک پنج مثقال و بهمن سرخ و بهمن سفید و تودری گلگون
و تودری زرد و تودری سفید و تخم بونچه و تخم شبت و مغز تخم خربزه و تخم جرجیر و
تخم پیاز سفید پاک کرده سه وزن ادویه اول ترنجبین رایک شب در پنج سیر شیر
گاؤ بجیسانند صبح بدست مالیده بگذارند که اگر خاکی دران مانده باشد ته نشین شود
پس صافی رابجوشانند تا غلیظ شود پس از آتش فرود آورده بگذارند که حدت و
حرا تش شکسته شود و نیم گرم ادویه را ببرشند و بظرف چینی نگاه دارند قدر شربت
آن سه مثقال باشیر گاؤ تازه دوشیده دیگر حب که نعوظ تمام آورده و در بطوی انزال
اثری تمام دارد صفت آن عود قماری و قرنفل و فلفل از هریک سه درم و زعفران
نیم درم بالنگو دو درم و دار فلفل و تخم بابونه و مروارید ناسفته از هریک یک درم
شونیز راسوده وکوفتنی راکوفته بیخته باقند مقوم نیم پاؤ ببرشند و حب بقدر نخود

سازند دیگر حب کہ قوت مجامعت بخشد و بالتذاذ رساند و سرعت انزال راہم مفید اگر یک حب قبل از جماع بخورد و یک در دہان نگاہ دارد نہایت قوت و لذت بخشد و اگر یک بعد فراغ بخورد ہمانوقت کسل را نابود کند مجرب ست صنعت آن قاقلہ و جوز بوا و دارچینی از ہر یک سہ ماشہ درم و فوفل و گل سرخ از ہر یک دو درم و صندل سفید و مشک از ہر یک یک ماشہ و بنگ و نیم ہمہ را کوفتہ بیختہ در گلاب یا عرق بید مشک سرشتہ حبوب بقدر نخود سازند و در سایہ خشک نمایند و باستعمال آرند اگر درین یک رتی کشتۂ طلا داخل سازند کمال مقوی گردد صنعت آن بموجب ارشاد مولانا حکیم عبد القادر صاحب مغفور لدھیانوی آنکہ اشرفی سکۂ کہنۂ زر خالص برادۂ بسوہان نماید اندر مکان محفوظ و در نیم پاؤ گلاب سہ آتشہ در کھرل سماق بسایند و قدرے از گلاب انداختہ باشد چون تمام گلاب جذب شود و زر بالغفا در سد ٹکیہ آن بستہ در دو سکورہ نہادہ گل حکمت خفیف نمودہ یا لب ہر دو بآرد گندم گرفتہ در ہفت آثار پاچک دشتی در مکان محفوظ آتش دہد ہرگاہ کہ سرد شود از ان برآوردہ باز در گلاب بہمان ترکیب در ہمان قدر گلاب سائیدہ آتش بہمان طور بدہد و ہمچنین در یک سیر پا و بالا و نیم گلاب بسایند و یازدہ تا پانزدہ مرتبہ آتش دہد باز مسایند و باز آتش دہد ہمچنین ذہمچنین آتش بعد سودن در نیم پا و گلاب دادہ باشد کہ بمراد خواہد رسید برای تقویت باہ و اشتہا و تقویت اعضاے رئیسہ و ناقہین نہایت مجرب است واگر براے تقویت معدہ با طباشیر و ست گلو و دانۂ الائچی و مصطگی دہند نہایت نفع خواہد بخشید یا با شربت بہ بدہند قدر شربت آن از ہفت برنج تا یک سرخ ست دیگر اگر رقت منی بود باید کہ بیخ موسل را کوفتہ بیختہ سفوف نمودہ یک یک تولہ بایک پاؤ شیر گاؤ بخورد تا ہفتہ و از ترشی و بادی و قربت و تلخی تا ہفتہ پرہیز کند و از خوردن روغن سیاہ ہم احتراز دارد در سہ روز فائدہ بین ظاہر شود و این تقویت باہ ہم میکند و اگر مار گزیدہ ہمراہ آب سرد یک وقت تا سہ روز خورد دفع سم آن میکند بر شترکہ مار گزیدہ بود آزمودم و سہ تولہ دادم آرام یافت دیگر ضماد

اگر سستی اصلی بود تا هفته باستعمال آرد بفضل الشافی شفا یابد صنعت تخم پیاز نرگس نر را سه روز در شیر گاو تر دارد پس او را سائیده تا هفته بر قضیب ضماد کنند دیگر حب که اگر بعد از جماع خورند باز تقویت می دهد و قوت اصلی می آرد گویا که حرکت نفسانیه نکرده است صنعت آن مصطگی سه درم و بادیان یکدرم هر دو را باریک سائیده با چوده مصطگی سرشته حبوب بندند بقدر فلفل قدر شربت از دو حب تا چار حب دیگر سفوف که برای جریان و تقطیر نافع ست صنعت آن ثعلب مصری و سپاری چکنی از هر یک سه توله و الائچی خرد و طباشیر و موچرس و کمرکس یک و نیم توله و مصطگی ست گلو از هر یک یک توله نبات سفید دوازده توله در شیر درخت لحیة التیس یعنی بڑ تر کرده خشک نموده جمله ادویه را کوفته و بیخته سفوف سازند قدر شربت آن شش ماشه در شهد آمیخته خورده باشند سفوف دیگر برای تغلیظ منی و ضعف مثانه مجرب ست صنعت آن ثعلب مصری و دانه هیل خرد و تج و تالمکهانا و بیج بند گجراتی و تخم تمر هندی بریان مقشر و طباشیر و مغز کولگٹه و موچرس و پوست خام مولسری و سبوس اسپغول و نخود بریان مقشر و بهمن سرخ از هر یک یک توله همه ادویه را کوفته بیخته در مغز نارجیل پر کرده بالای آن شیر بڑ دو توله اندازند و بالائش از آرد گندم ضماد کنند بعده در خاکستر گرم نهند تا که پخته شود باز در آوند آهن بدسته بکوبند باز کشته قلعی که به بیک کرده باشند دست بهروزه از هر یک یک توله و کشته صدف و کشته بیضه مرغ یا بیخ مرجان محرق از هر یک شش ماشه و نبات سفید بست توله که پاو سیر باشد در آن شامل کرده همه را کوفته سفوف تیار سازند خوراک از سه ماشه یا شش ماشه همراه نیم سیر شیر گاو تازه خورده باشند دیگر حب برای باه صنعت آن سم الفار سفید یک را در عرق سه صد لیموی کاغذی کهرل نمایند تا تمام عرق در ان جذب شود بعده کته سفید و آرد سنگهارا از هر یک دو توله را با زیک سائیده در سم الفار مسحوق مذکور انداخته باز حل سازند تا عرق نصف لیموے دیگر خشک شود پس حبوب بقدر دانه ماش تیار سازند و یک یک حب تا هفت روز بخورند و هر قدر

روغن گاؤ خوردن توانند بخورند اشتها و باه لا انتها پیدا کند که مدت العمر باقی ماند دیگر
حبوب برای سوزاک که در یک روز نفع بخوردن دهد صفت آن طباشیر سفید چار توله
مشک خالص یک و نیم ماشه عطر صندل دو توله باهم سائیده یازده حب سازند
و بگیرند یک سبوچهٔ گلی که در آن آب پر کرده صافی پارچه بر دهن آن ببندند و بران حبوب
نهاده وقت شب زیر آسمان نهند صباح یک حب را پس پشت اندازند و ده حب
را در تمام روز یک یک کرده بایک کٹوره آب بعد یک یک ساعت بخورند و غذا
هیچ نخورند وقت شب کھچڑی بخورند یک دو روز از مرچ سرخ و ترشی پرهیز ند اگر دردا
بول شود صحت گردد و اگر اسهال شود نافع نباشد دیگر نسخه که باه بسیار آرد صنعت
آن شقاقل یک دام خولنجان چار ماشه را نیم کوب کرده مع چار عدد خرما در نیم سیر شیر جوش
دهند چون نصف ماند شقاقل و خولنجان را دور افگنند و خرما بخورند و شیر بنوشند دیگر
سفوف که مغلظ منی و دافع رقت آن و دور کننده جریان ست صنعت آن دال
ماش پنج توله را در عرق پیاز شب تر داشته صبح مالیده مقشر ساخته خشک کند و آرد سازد
پس موصلی سفید پنج توله و تخم تمر هندی مقشر دو نیم توله و خستهٔ خرما یک توله پاؤ بالا را
در آسیا یا در هاون بادسته خوب باریک کوفته و بیخته بآرد دال مذکور و شکر سفید ده
توله بیامیزد و نگاه دارد وقت خفتن یک پاس بعد از طعام خوردن یک توله ازین سفوف
با شیر مادہ گاؤ پاؤ سیر نوشیده باشند دیگر سفوف که در تقویت باه مجرب ست
ممسک و مفرح و نشاط آور و مقوی اعضای رئیسه و دافع سرعت انزال
صنعت آن بسباسه و زعفران و دانهٔ هیل بوا و قرنفل و دارچینی و بهمن سفید و بهمن
سرخ و شقاقل مصری و خولنجان از هر یک یک مثقال و مشک خالص و عنبر اشهب
و ورق طلا از هر یک یک دانگ و چرس خالص سه مثقال و نبات پنج مثقال کوفته
و بیخته سفوف سازند و نگاه دارند قدر شربت آن یک دانگ و نیم حلوای گزر جزر
را شیر گاؤ بجوشانند پس مالیده صاف نمایند و دران عسل و قند سفید آمیخته بپزند
پس در آن نخود بریان بر روغن گاؤ بریان نمایند هر گاه که خوشبو دهد مایهٔ شتر و گاجر دران

اندازند کہ حلوا شود پس دران مغز پستہ مغز بادام شیرین مغز گردگان مغز نارجیل مغز
چلغوزہ مغز فندق مغز پنبہ دانہ مغز حب الزلم حب الفلفل کنجد مقشر خشخاش سفید ہمہ
راکوفتہ باریک نمودہ آمیزند پس زنجبیل دار فلفل دارچینی ثعلب مصری جوز بوا بسباسہ
زر نباد کوفتہ بیختہ دران آمیزند اگر دران زردی بیضۂ مرغ جوشاندہ آمیزند مقوی و
لذیذتر شود نسخہ ۲ اللحم مقوی از مولانا محمد سمیع اللہ خان صاحب دہلوی یافتم گوشت
حلوان از رگ و ریشہ پاک کردہ گوشت چوجہ مرغ گوشت کبوتر دل بز گوشت گنجشک
بازیرۂ سیاہ و دانۂ الائچی کلان در آب یخنی کنند بعد ازان گل سرخ بادرنجبویہ و
گاؤزبان گیلانی گل گاؤزبان ابریشم خام بہمن سفید بہمن سرخ برگ پان صندل سفید
کشنیز خشک مقشر تخم خرفۂ سیاہ تودری سفید تودری سرخ این ادویہ راکوفتہ شب
در آب یخنی ترکنند صباح ہفت آثار عرق کشند و بوقت عرق کشیدن عنبر اشہب
زعفران طباشیر خیربوا بسباسہ مشک در پوٹلی بستہ بر دہن بیختہ بندند قدر شربت پنج تولہ

	رباعی ۱۹۱	
در کثرت احتلام خواہی چو طعام از یابس و حار میل میکن ہر دم	شرح و تحقیق	بازیرہ و زنجبیل خور فرح حمام وز بارد و رطب محترز باش مدام

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
کثرۃ الاحتلام	بسیاری انزال درخواب	افزودگی منی ست وقلت جماع و مولدات منی بسیار خوردن یا بسیاری رطوبت یا ضعف قوت ماسکہ	عیان راچہ بیان	مصرف شرعی آن پیدا باید کرد یا صائم باید بود یا از ہمہ خرفہ و کدو و

کہ بارد و رطب ست احتراز کند و حار یابس کہ مانند زنجبیل ست خوردہ باشد و واضح باد اگر در ورم منی و روانگی آن سبب باشد باید کہ سفوف استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی رابخورد صنعت آن سپستان وگلوی از ہر یک سہ تولہ دست بار زرد دو تولہ و نبات ہشت تولہ کہ برابر ہر سہ باشد ہمہ راسائیدہ سفوف سازد اول باید کہ یک و نیم

پاو شیر گاو را با نیم پاو آب آمیخته و دران پنج عدد خرما انداخته آن قدر جوشانند که ربع
ازان بر دو صاف نموده بشیرینی مناسب شیرین کرده بعده سفوف یک توله خورده
بالای آن شیر مذکور نوشند و اگر جریان بود استعمال این سفوف نماید صنعت آن
صمغ عربی و صمغ ڈهاک و موچرس و ست سلاجیت و ست گلو و طباشیر و مصطگی
و آرد خستهٔ خرمای هندی که اهلی باشد بریان مقشر و کشتهٔ قلعی مساوی وزن کوفته بیخته
و برابر همه شکر سفید گرفته یک توله ازان همراه پاؤ شیر گاو تازه هر روز خورده باشند
و ترکیب کشتهٔ قلعی که در ورق القنب یا در سداب میکنند مشهور ست یا از قرابادین
گیرند و اگر کثرت سیلان منی و ودی و مذی بود یا سیلان رطوبت بکثرت از ارحام
و فروج زنان بود این سفوف مجرب ست صنعت آن گل انبه گل فوفل گل پسته
یافته نشود بجای آن پوست بیرون پسته گیرند و صمغ ڈهاک از هر یک سه ماشه
و شکر سفید یک توله همه را کوفته و بیخته با شیر گاؤ بخورند باقی نسخ بالا هم نوشته ام
خصیة الثعلب هشت درم دارچینی سه درم قاقله صغار چار درم جوز الطیب چار درم
قرنفل عاقرقرحا گوکهرو بهمن سفید ریگ ماهی جاوتری کبابه شقاقل از هر یک دو درم
زعفران یک درم نبات سفید دو درم ادویه را جدا جدا کوفته بیخته وزن نموده باهم
سفوف سازند با شیر گاؤ یک پاو دو دو ماشه صبح و شام بخورند

ای علت ابنه از خصالت معلوم	رباعی ۱۹۲	محمود بود علاج امر مذموم
گر یک دو سه بار حب صبر بدهند		موجود بود صحت و علت معدوم
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ابنه	علت مشائخ	مصاحبت نوخیزان و زنان و نامردان یا حصول خلط حاد در معای مستقیم	حکه در راحت یافتن بسبب از جماع دادن	تدبیر ماتن مرحوم نمایند و بضرب وصبس و استهانت چاره جویند

تنقیه مادهٔ موجبه کوشند صنعت حب صبر صبر سقوطری یک درم و تربد و حب النیل

(marginal handwritten note, partly illegible)

وانیسون از ہر یک نیم درم وشحم حنظل ونمک ہندی ومقل ازرق وکتیرا از ہر یک نیم دانگ ہمہ را بکوبند وبہ بیزند وغاریقون نیم درم بمویئنہ بیز گذرانیدہ اضافہ نمودہ بآب تخم کرفس خمیر سازند وحبوب بعسل وغیرہ سازند غذا آب نخود نیم کوفتہ ومرغ جوان وماش مقشر واسقاناخ

	رباعی ۱۹۳	
ہرکس کہ ازو غذابطہ گردد مغموم		برلوح بیان کنم علاجش مرقوم
کمسور کنی چو مازو یش بہر شیاف		مرفوع شود علت وصحت مضموم
	شرح وتحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
غذابطہ	مرضی ست کہ چون شخص جامعت کند غایطش بوقت انزال دفع شود	حدوث این علت از سستی عضلات مقعد بواسطۂ کثرت لذات ست	از تعریفش ظاہر	مازوے سبز کہ سوراخ نداشتہ باشد بقدر حاجت

بگیرند وبکوبند بیزند وبشربت حب الآس خمیر کردہ شافہ سازند وصبح وشام بردارند غذائیش سماق باشد

	رباعی ۱۹۴	
برصاحب فتق نزد عقل ست حرام		اقبال مرخیات حتے الحمام
تا علت مذکور زیادہ نشود		باید برفادہ بستنش وقت قیام
	شرح وتحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
الفتق المشہور بباد الفتق	شگافتن صفاق بسلامت مراق تا کشادہ شدن مجرائیکہ بالای انثیین است وفرود آمدن درکیس چیزے از شکم	حرکت مفرطہ بجہیدن یا بارگران برداشتن یا جزآن وطعام باد انگیز خوردن وپیادہ پارفتن	اندک اندک پیدا شود بآسانی بجائی نرود اگرچہ بیمار برپشت خوابد خسپد واگر بمشقت بدست آنرا بالا برد باز گردد وقرار کند	ہمیشہ برفادہ وگرہ بستہ دارد وچیزی کہ عضو را وشکم را بحرارت وترطوبت نرم کند ازان پرہیز د وطلائ

حاشیہ: [illegible]

سیاه واوران نیز مفیدست صنعت آن سنبل سعد از هریک سه درم (۱۰ ماشه) وصندل سفید والائچی کلان از هریک دودرم (۷ ماشه) وسیاه دادران یک مثقال همه را سوده بخته بآب مورد برزهار وقضیب نیم گرم طلا کنند واگر سیاه دادران هم نرسد مورد دو مثقال (۹ ماشه) دران اندازند

درخصیه صفرا چو عیان گشته ورم	رباعی ۱۹۵	باید که خوری منضج آن مسهل هم
بسیاری خون بود اگر موجب آن	شرح وتحقیق	فصاد طلب کن که کنند خونت کم

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم الخصیه	آماس کیسه	صفرا	زردی آن مع دیگر علاماتش	منضج ومسهل آن باید داد
		سودا	سختی وسیاهی رنگ مع دیگر نشانش	قی باید کنانید وضماد ملینه باید نهاد
		خون	سرخی آن مع دیگر آثار آن	فصد باسلیق باید گرفت
		بلغم	سپیدی آن ونرمی ملمس وکمی درد مع دیگر نشان آن	بعد قی ضماد محلله باید نهاد وطلا جهت ورم خصیتین صنعت آن

صندل سرخ وگل ارمنی وشیاف مامیثا ورسوت وبوش دربندی که قرصی ست که از ارمن می آرند ورنه رسوت افزایند از هریک چار ماشه وکهربائی مٹی وملتانی وبھنه سنگ گشت وآله دباقله از هریک چار ماشه جمله ادویه را بآب کاسنی تازه وآب عنب الثعلب وآب کاهو وسرکه سائیده طلا سازند از ملا شیر محمد مکی مهاجر برگ سمندر سوکھ را آورده برجانب اندرون آن که سبز باشد جوزبوا (۲ ماشه) یا آب سائیده ضماد کرده نیم گرم نموده برخصیه بندند در سه روز درد وورم آن میرود

ازقرحه کیسه که ذکر دید الم	رباعی	گر زانکه بود پاک زاصناف ورم

فرماکه کنند زمرتک وسرکه وموام	۱۹۶ شرح وتحقیق	در روغن گل حب رمان مرهم

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قرحة القضیب	ریش ذکر	پوشیده بودن آن ازهوا واین گرم شدن آن وتر شدن بعرق وباین زود متعفن شدن	سرخ شدن ودرد نمودن وشق گردیدن جلد	صفت مرهم مرتک یعنی مردار سنگ موم کافورے راده درم روغن گل سی درم

وپنج درسرکه حل کنند وحب الرمان مقلو یعنی انار دانه بریان کرده ومردار سنگ را ازهریک هفت درم کوفته وبیخته برآن اضافه نمایند وصلایه کنند تا مرهم شود دیگر بهروزه بالو هردو را باهم آمیخته خوب مالد که یک جسم شود بعده درظرفی کرده ظرفی دیگر همچو دو دیگ ته وبالا نموده آنرا درظرف زیرین انداخته بند نماید ونی خمدار در دیگ بالائی نصب کرده بردیگدان نهاده روغن کشند یک قطره ازان در بتاسه نهاده تا پانزده روز بخورد سوزاک دفع شود اگر بجای بالو خاکستر چوب یا برگ انبه آمیزند بهتر باشد

چون زفت نهی بر ذکر از بهر عظم ور زفت میسر نشود وبهر طلا	رباعی ۱۹۷ شرح وتحقیق	گردد عظمش پدید بے رنج والم میجوے علق را وخراطین بهسم

طریق طلای زفت آنکه بقدر حاجت بگیرند وبکار د گرم کرده برروی کرباس اب نادیده بچسپانند ومفروش کنند ونیم گرم طلا کنند وبگزارند که سرد شود وبچسپد پس بسختی وتندے بردارند وباز نیم گرم طلا کنند همچنین هرروز ده نوبت طلا نمایند وبردارند تا عظم پیدا شود اما طریق طلای زلو وخراطین آنکه زلو وخراطین را بآب پاک بشویند وبسایه خشک کنند وبکوبند وبه بیزند وبروغن کنجد سرشته هرصباح وشام طلا کنند که عظم پیدا شود

بحث علاج امراض مختص بالنساء

در کثرت طمث چون بود حمرت عین	رباعی	چیزے بنود چو فصد وشد شدتین

بارقت دم مغلظش گرند ہے	۱۹۸ شرح و تحقیق	بسیار بود سیل دم و گردد پر شین

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
کثرت الطمث	بسیار بر آمدن خون حیض	امتلای بدن از خون و دفع طبیعت آنرا	امتلای وجہ و جسم و برآمدگی رگہا	فصد باسلیق باید کرد و شیاف یمن باید

نمود الشد بفتح شین معجمہ و تشدید دال مہلمہ بستن باشد و استوار کردن و الشدی پستان و مغلظ دوائی یا غذائی کہ مادہ را غلیظ گرداند چون ہریسہ و گوشت گاو ہنگام رقت خون باید داد ضمادے کہ افراط حیض را باز دارد و صنعت آن عدس مقشر پوست انار ترش برگ مورد خشک از ہر یک جزوی کوفتہ و بیختہ لبکہ سرشتہ بر شکم و پشت و بر عانہ ضماد کنند ضماد دیگر ہر زنے را کہ خون حیض زیادہ از عادت آید و بند نشود جنطیانائے رومی را نرم بکوبند و با جمالبسرشند و بر کف دست ضماد نمایند آمدن خون حیض را بند کند و باز دارد اگر زن حاملہ را درار حیض شود این قرص را ہمراہ آش برنج ساٹھی بدہد صنعت آن سندروس مصطگی گلنار صمغ عربی بریان تخم خشخاش زعفران ہمہ را سائیدہ بیختہ بلعاب اسپغول سرشتہ اقراص سازند و ہفت ہفت ماشہ ازان بہر دو وقت باشربت بہی یک حب جواہر شامل کردہ دادہ باشند نافع باد از حکیم غلام دستگیر خان صاحب مرحوم دہلوی دیگر کہربا سے شمعی گلنار فارسی گل ارمنی دم الاخوین ہمہ را کوفتہ بیختہ باشیرہ مربا سے بہی آمیختہ بلیسند نافع باد برائے بند کردن خون و جہت حفظ اسقاط گیرو کشتہ ابرک سفوف نمودہ در بیضہ نیمبرشت بدہد از سیدی استاذی حکیم نجیب آبادی دیگر از حضرت مرحوم سندروس لک مغسول کتیرا دم الاخوین ہمہ را باریک سودہ و بارتنگ مسلم دران آمیختہ پنجماشہ ازان ہمراہ شیرہ آملہ بخورند دیگر مرکی پودینہ کوہی اہل برگ سداب خشک مویزدانہ برون کردہ ہمہ را کوفتہ بزہرہ گاو آمیختہ بر پارچہ یا پنبہ سرشتہ حمول نمایند ادرار طمث کند

چون حیض شود بستہ ز افراط سمن از سدہ بود اگرئی تفتیحش	رباعی ۱۹۹	باید کہ کنے بجوع تہزیل بدن سے دہ ز مفتحات و رسرد علن

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
احتباس الطمث	بسته شدن حیض	افراط سمن یا سده بود از بلغم	وجود سبب دال باشد سستی اعضا در جستن نبض و بیرنگی قاروره	تدبیر ماتن مرحوم باید کرد و سمن بفتح اول روغن گاؤ

و بکسر اول و فتح میم بمعنی فربهی و هو المراد ههنا و تهزیل لاغر گردانیدن و مفتح دوائی بود که مادّه را که سبب سده شده است دفع کند مانند کرفس و کاسنی پس برای دفع فربهی از فاقه بهتر تدبیرے نیست و برای کشادن سده مدر و ملطف که مراد از سرست باید داد و حمول که مراد از علن ست باید کشاد

	رباعی ۲۰۰	
هرگاه ز رتق ناتوان گردد زن		مردش نتواند که شود ضربت زن
مے دان که علاج آن بنزدیک حکیم		ممکن نبود هیچ بغیر از آهن

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
رتق	پرده که بر دهن فرج حادث گردد و مانع جماع شود	التحام یا انبات رستن ۱۲ گوشت بود	منع کردن ایلاج	بآلهٔ آهنی که برای قطع کردن گوشت موضوع است

دستکاری فرمایند یا علاج باسور نمایند بروضعی و احتیاطی که در رساله باسور نوشته ام

	رباعی ۲۰۱	
هر زن که نتوئی رحمش گشت عیان		باشد چو رطوبت رحم باعث آن
از بهر ازاله اش بروزی دو سه بار		میکن قبلش ز غالیه غالیه دان

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نتو الرحم	پیش آمدن زهدان	افتادن زن از جای بلند بر سرین خود یا فزع شدید یا رطوبت	درد عظیم در عانه و مقعد و درد پشت و تهی گاه عارض شود کوکھ هندی ۱۲	صفت غالیه زیر شرح رباعی یک صد و بست و هفت نوشته

بلغمیۂ رحم	واعضا لرزیدن گیرد	شده است ازان جا باید

گرفت غالیه که حمول آن نافع ست برای اورام صلبه واورام بلغمیه رحم وادرار حیض کند ونافع است ازبرای اختناق رحم ومیل رحم وتنقیۂ رحم میکند ومستعد میگرداند رحم را ازبرای حمل صنعت آن سک اصلی ومشک وعنبر در روغن بان یا روغن نیلوفر حل کرده سک ومشک را سوده داخل کرده قدری کافور قیصوری مسحوق بآن مخلوط کرده نگاه دارند وبروقت بکار آرند نافع باد

از باد غلیظ اگر رجا گشت عیان	رباعی ۲۰۲	نومید مباش بشنو این سر نهان
گردست دهد که در کشی ماء الاصول		بینی زد داره مرض را پایان

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
رجا	احوالیست لبعض زنان را بهم میرسد شبیه به آبستن از تغیر لون واحتباس طمث وانضمام فم رحم وگاه سختی وحرکتی مانند حرکت جنین راست وچپ وحجم مانند آن نیز درمییابد	گاه باد غلیظ بود	بفشردن ومالیدن آرام معلوم میشود	تدبیر مصنف مرحوم باید کرد صفت ماء الاصول در شرح رباعی چهلم گفته شد در آنجا باید دید

زن را چو شد از حبس منی در زبدان	رباعی ۲۰۳	رنجی که خود رود بهر چند ازان
اورا ز پئے جماع در بسگه وگاه		مردے باید قوی وپرزور وجوان

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
اختناق الرحم	مرضی ست که چون عارض شود زن را فوراً بیخودی دست دهد وحالت مجنونانه	حبس منی	راحت یافتن زن از سیلان رطوبت رحم در وقت ظهور علت فرق میان صرع واین مرض آنکه درین علت عقل بکلی ضائع	رای ماتن مرحوم واجب العمل ست اول باید فرمود ودر صورت

	طاری میگردد		نشود و کف بدهان نیاید	عدم امکان شربت

زهر القطن نیز مجرب ست دوآ المسک نیز برای اختناق و صرع بے نظیر ست صنعت آن مروارید ناسفته و مرجان قرمزی و کهربای شمعی و درونج عقربی و ابریشم مقرض و زرنباد و بهمن سرخ و بهمن سفید از هر یک دو درم ۷ ماشه و زعفران و مصطگی و صندل سرخ و صندل سفید و طباشیر سفید و کشنیز خشک مقشر از هر یک دو درم ۷ ماشه و قرنفل و اشنه و سنبل الطیب و دانه هیل بواساج هندی و دارچینی و جندبیدستر از هر یک یک درم ۳ ماشه و عنبر اشهب یک درم ۳ ماشه و مشک تبتی خالص نیم درم ۱ ماشه و نبات سفید و عسل مصفی بالمناصفه سه وزن مجموع ادویه بدستور معجون سازند و در ظرف چینی نگاه دارند خوراک از یکدرم تا یک مثقال بعد دو ماه استعمال نمایند

از باد رحم چو مضطرب گردد زن باید که بشکل غنچه ترتیب کند	رباعی ۲۰۴ شرح و تحقیق	زان سان که ز گرد باد نسرین و سمن بر ریزی که بود چو بادیان بادشکن

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نفخة الرحم	باد زهدان	چیزهای باد انگیز خوردن	درد زیر ناف و متضرر شدن از چیزهای باد انگیز خوردن مثل لوبیا و باقلا و عدس و یافتن نفع از چیزهای بادشکن چون بادیان و انیسون	صفت فرزجه که باد رحم را نافع ست انیسون و تخم کرفس و شبت و سداب و صعتر بالسویه کوفته و

بیخته بعسل سرشته فرزجه کنند و یک یک را بردارند حمول دیگر صنعت آن راز بانه و برگ سداب و انیسون و تخم کرفس و صعتر از هر یک یک درم راهمه کوفته و بیخته بشهد خالص یک توله پاؤ بالا سرشته بپنبهٔ کهنه آلوده حمول سازند

هرگه که ز لسبیاری صفرا در تن آنگاه بقدر قوتش مسهل ده	رباعی ۲۰۵ شرح و تحقیق	خار در رحم زن بنگر قوت زن تا باز رهد الشش بصحت ز حزن

اند ۱۲۵۶

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حکة الرحم	خاریدن زهدان	صفرا	گرمی رحم باسائر علامت صفرا	بعد دادن منضج صفرا مسهل آن دهند

رباعی ۲۰۶

گردد چو بواسیر رحم عارض زن
در دم پی فصد او طلب کن رگ زن
وانگه زپیئے دهن دهان رحمش
میکش زلبوب خوخ و مشمش روغن

شرح و تحقیق

دهن بفتح دال مهمله و سکون های هوز مالیدن روغن باشد لبوب بضمتین جمع لب که مغز تخم باشد خوخ بفتح و هر دو خای معجمه شفتالو بود مشمش بکسر هر دو میم و سکون هر دو شین معجمه در فارسی زردآلو که آنرا خوبانی هم نامند و آن میوه است شیرین

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بواسیر رحم	بودن دانه چند بر کنارهٔ زهدان	خلط سوداوی	هرگاه که دهان فرج کشاده شود بچشم دیده و بجاسه دریافته شود	از خلط سوداوی بدن را پاک باید

کرد و فصد باید گرفت و تدبیر مانن مرحوم باید کرد ورنه قطع بجدید حدید یا علاج آن به نسخهٔ اکسیر بواسیر فافهم

رباعی ۲۰۷

زن را برحم شقاق گردد چو عیان
بیند المی که در نیاید به بیان
سودش دارد ملین از راه دوا
لیکن نرسد ز فالصش عبر زبان

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تشقق الرحم	شق شدن زهدان	بسبب ولادت بود یا ازالهٔ بکارت	درد دائم و بخون آلوده شدن ذکر در وقت مباشرت	ملین مفید است صفت آن بنفشه و خطمی و خبازی از

هریک سه درم و سپستان سی دانه همه را در یک پیالهٔ آب جوشانیده چون به نیم رسد صاف کنند و به ده مثقال ترنجبین سفید شیرین کرده نیم گرم بیاشامند و غذا سگ یا الک باشد

رباعی

از ریش رحم زنی که آید بفغان
زان پیش که از تنش رود تاب و توان

چون پاک شد از مدہ تنش فرزجہ ساز	۲۰۸	از کندر و گلنار و قشور رمان

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قرحة الرحم	ریش زہدان	ضربہ باشد یا عسر ولادت یا کشیدن بچۂ مردہ یا مادۂ صفراوی	درد و خروج ریم و زرد آب است	صفت فرزجہ کہ ماتن مرقوم گفتہ است

کندر دو مثقال گلنار و قشر رمان از ہر یک نیم مثقال ہمہ را کوفتہ و بیختہ بآب سرشتہ فرزجہا سازند و در میان پشم پیچیدہ در فرج نہند و قرص کہربا بآب بارتنگ باید داد و اگر حمل ساقط شدہ باشد یا بچہ مردہ افتادہ باشد مناسب کہ تنقیہ رحم نمایند و این نقوع را باستعمال آرند نقوع بادیان و خطمی و اسطوخودوس از ہر یک و نیم درم (۵ ماشہ) و مشک طرامشیع و گاؤزبان از ہر یک دو درم (۷ ماشہ) در آب نیم گرم تر نمودہ مالیدہ صاف نمودہ و در سرما و مقام سرد جوشانیدہ صاف کردہ شربت بنفشہ یا شکر سرخ یا قند سیاہ شیرین کردہ بنوشانند

علی رای الطبیب

آماس رحم اگر ز خون گشت عیان وان لحظہ کہ خلط دگر آمد سببش	رباعی ۲۰۹	فصد صافن ہمان زمان نافع دان نافع باشد اگر دہے دافع آن

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم الرحم	آماس زہدان	خون	تپ و سرخی بول مع دیگر علامات آن	در ابتدا فصد باسلیق باید کرد و ضماد بر عانہ باید نہاد و ہم بر سرہ و رعایت ہر خلط باید کرد و آبزن نیز باید نمود و در بلغمی و خونی
		صفرا	تپ تیز و شدت درد و زردی قارورہ مع دیگر نشان آن	
		بلغم	نرمی آماس و سپیدی قارورہ و عدم تشنگی و نرمی نبض مع دیگر ادلہ	
		سودا	تیرگی قارورہ و محکمی نبض مع سائر علامات آن	

این معجون بسیار مجرب ست صنعت آن بالچھڑ و مرو سلیخه و قسط از هر یک دو درم و نقاح
اذخر و دار چینی از هر یک یک درم علی الرسم در شهد نیم پاؤ معجون سازند خوراک یک درم
و این ضماد هم مجرب ست صنعت آن آرد جو و سعد و گل ارمنی و زیره حب الآس از هر یک
یک توله و پشک بز چار توله همه را کوفته و بیخته در سرکه آمیخته نیم گرم ضماد نمایند و این نطول
هم مجرب ست صنعت آن شبت و کرنب و اکلیل الملک و خطمی و بنفشه و بابونه از هر یک
دو مثقال و مرزنجوش یک توله در آب جوشانیده نیمگرم بر ورم نطول سازند دیگر ضماد که
مجرب ست مقل و میعه یابسه از هر یک دو مثقال واشق یک و نیم توله و حلبه و بابونه از هر
یک دو مثقال و ورق کرنب یکتوله کوفته و بیخته اول روغن بابونه چار توله را گرم کنند
و دران یک توله موم خالص را گدازند چون گداخته شود ادویه مسحوقه را دران
آمیزند و لعاب کتان شش ماشه را گرفته دران آمیزند و خوب بسایند تا مانند مرهم شود
پس بر ورم ضماد ساخته باشند حمول ورم رحم از حکیم طالب حسین صاحب خورجوے
رحمه الله مغز فلوس گل سرخ عنب الثعلب خشک تخم خطمی همه را باریک سائیده بیخته در
آب برگ مکوے سبز آغشته حمول سازند دفع ورم کنند حمول منقی رحم از حکیم صاحب مرحوم
کتان اسپغول را باریک سائیده در شهد و روغن گل آغشته حمول سازند

	رباعی ۲۱۰	
گر انفحه بعد طهر بردارد زن چون در تن زن زمردره یابد آب	شرح و تحقیق	وانگاه رسد بمرد و برد جه حسن بنود عجبی که زن شود آبستن

ذکر داروئی که چون زن بعد طهر آنرا بردارد اورا فرزند آید

انفحه بکسر همزه و سکون نون و فتحه فا و حای مهمله مخففه یا مثقله و لغتیه اول و کسرهٔ فا نیز آمده شیری
باشد که منجمد و بسته شود در شکنبهٔ بچه شتر یا مثل یا بز وغیره بشرطیکه آن بچه تا حال گیاه نخورده
باشد پس شکمش شگافته شیر مذکور را که بزردی مائل میشود بیرون مے آورند و خشک کرده
بدواها بکار می برند خصوصاً حمول آن بعد طهر معین بر حمل ست طریق برداشتن آن اینست
که در سایه بگذارد تا خشک شود پس بکوبند و بیزند و بعسل سرشته فرزجه کنند و بعد ازان

که از حیض پاک شده باشند بردارند و حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند که اگر بعد طهر زن حمول با برادهٔ دندان فیل نماید اگر عقیمه بود فرزند یابد دیگر میفرمودند که شکر سرخ یک توله را سوخته با برادهٔ (۳ ماشه) دندان فیل که همچو آرد شده باشد با آب بخورانند مراد برسد گویم چون زن برادهٔ دندان فیل یک مثقال خواه نیم آنرا با شکر (۶ ماشه) بعد طهر بنوشد حامله شود بعون الله تعالی الکریم اگر حامله در شب چاردهم ماه چهش ورق نقره در آب یا در شیر یا در شربت در گلاس شیشه یک یک انداخته حل کرده بنوشد بچه قوی و خوبصورت پیدا شود و بصحت و سلامت و صاحب علم گردد اگر این سه بار در سه ماه کند بسیار خوب باشد اگر زن بعد ایام حمل یعنی در ایام نفاس دال لوبیا در گوشت بدار چینی بخورد بچه و مادرش سلامت میباشد از نواب حسین خان صاحب مرحوم

در منع قبول حمل یک نکته زمن
هرزن که بروث فیل شهدش بدهند

رباعی ۲۱۱ شرح و تحقیق

بشنو که نکوتر ست اندر عدن
هرگز نشود زهیچ کس آبستن

داروئی که چون زن بخورد او را هرگز آبستن نشود

و آن روث فیل ست بفتحه رای مهمله که سرگین پیل باشد اگر با شهد بخورد یا حمول آن سرگین نماید هرگز حمل نگیرد و بیخ بخور مریم را در منع حمل مجرب دانسته اند

داروهائی که فرج زن تنگ و معطر کند

گر سودهٔ بزر ورد بردارد زن
در سنبل سوده را در و دخل دهند

رباعی ۲۱۲ شرح و تحقیق

چون غنچه شود در برگاش تنگ دهن
خوشبوی شود چو نافهٔ مشک ختن

طریق استعمال آن بزر الورد سه درم (۱۰ ماشه) و سنبل دو درم (۷ ماشه) بکوبند و بیزند و انگشت میانه را بگلاب تر کرده بدان آلوده در فرج نهند و تا بب داده بیرون آورند

علامت شناخت آنکه پسر ست یا دختر در شکم حامله

بشنو سخن ای طبیب صاحب فن

رباعی

در مادهٔ که زن بود آبستن

فرزند گرش نرینه باشد اول	۲۱۳	ظاهر گردد عظم ثندے ایمن
	شرح و تحقیق	

شیخ مرحوم میگوید که در پستان راست بزرگی اول ظاهر شود باید دانست که فرزند نرینه خواهد بود حال آنکه این علم مخصوص بحضرت باری تعالی است جلشانه که یَعْلَمُ مَا فِی الْاَرْحَامِ میفرماید علامت حسب تجربه باشد پس میگوید که اگر زن حامله هنگام رفتار اول پاے راست را بردارد فرزند نرینه بود ورنه دختر واللہ اعلم دیگر بسد صدف زهرمهره خطائی نارجیل دریائے مروارید ناسفته ورق نقره همه را در آب سه روز سائیده حبوب بسته یک یک هر روز بحامله بعد ظهور حمل خورانیده باشد بچه نرینه شود و سلامت ماند برای منگو انفال خورجوی تجویز کرده خورانیده شد

گرگوش کنے سخن بوجه احسن	رباعی	گویم تو تندبیر زن آلبتن
باید که بوقت حمل پرہیز کند	۲۱۴	از رگ زدن و دارو مسهل خوردن
	شرح و تحقیق	

هرچند حوامل را در جمیع ایام فصد و مسهل وغیره مضر و ممنوع ست و لیکن قبل از ماه چهارم و بعد از ماه هفتم شدید المنع ست و در جائے که توقف در فصد ضروری آجل متوقع باشد در ایام متوسط که از ماه چهارم تا هفتم ست حکم بفصد نموده اند و نزد قبض شدید استعمال ملینات مناسبه باید کرد و گلقند و سکنجبین خوردن بسیار فائده مے بخشند و اگر سکنجبین سازوار نباشد و خواب های پریشان بیند باید که گلقند را با سفوف یا شیره بادیان بخورد و اگر زنی پیش از وقت بچه را می اندازد و حملش قرار نمی گیرد و اگر احیانا می زاید بچه زائد از دو سال نمی زید و از مرض ام الصبیان وغیره هلاک میشود پس باید که چون حمل سه ماهه شود این معجون حافظ الجنین را بزن بخوراند که جنین محفوظ ماند مکرمی جناب حکیم طالب حسین صاحب خورجوی مغفور بتجربه خود میفرمایند که در حمل پنج ماه بدون شربت غوره نیز خورانیده ام بعنایت الٰہی عم نواله و شفاوۂ جنین محفوظ مانده است فلهذا این معجون را حافظ الجنین نامیده اند صنعت آن مروارید ناسفته کهربای شمعی و بسد محرق و صندل سفید و صندل سرخ و طباشیر و مازوی

سمبز ددرہ و بیخ و گود صلیب و عود خام و ابریشم مقرض و بیخ انجبار و گل ارمنی از ہر یک دو و نیم مثقال و مغز تخم خرفہ از ہریک پنج مثقال و ورق طلا و ورق نقرہ از ہر یک بست عدد و عنبر اشہب دو درم و شربت غورہ ہفتاد و پنج مثقال نبات سفید یک صد و پنج مثقال و عسل خالص پنجاہ مثقال بدستور متعارف معجون سازند یعنی اول شربت و نبات و عسل را مقوم سازند پس از دیگدان برآوردہ سرد نمودہ سوائے مروارید اول ادویۂ مسحوقہ با تخم خرفہ آمیزند قدری قدری انداختہ بعدہ مروارید سودہ داخل کنند پس ازان اوراق نقرہ و طلا یک یک کردہ خوب حل سازند پس عنبر سودہ نموّ بروغن پستہ گداختہ دران آمیزند قدر شربت یک مثقال ہرگاہ کہ بچہ زاید تا ہفتہ موقوف دارند باز بخورد نش دہند گویم کہ بتجربۂ یازدہ بار یافتم کہ بہرزن کہ خورانیدم دختر پیدا شد لہذا مناسب دانستم کہ طبیب اجزای ذیل را باوزان ذیل افزاید لسباسہ و زرنباد و دارچینی و دانۂ الائچی سفید دو نیم مثقال و عود خام پنج مثقال و ابریشم خام ہفت و نیم مثقال تا بعون اللہ القدیر امید کہ فرزند نرینہ پیدا شود دیگر جوارش لؤلؤی کہ مقوی معدہ و اعضای رئیسہ است و مصلح حال جنین و رحم در حفظ جنین از اسقاط مجرب فقیرست **صنعت** آن مروارید ناسفتہ و عاقرقرحا از ہریک یک درم و زنجبیل و مصطگی از ہریک چار درم و زرنباد و درونج عقربی و تخم کرفس و شیطرج ہندی قاقلہ و جوزبوا و لسباسہ و قرفۃ الطیب از ہر یک دو درم و بہمن سرخ و بہمن سفید و فلفل و دارفلفل از ہریک سہ درم و دارچینی پنج درم شکر سلیمانی سہ چند ادویہ علی الرسم جوارش سازند قدر شربت یک مثقال و در حفظ اسقاط جنین مداومت باین جوارش باید نمود مجرب ست گویم درین نسخہ صندل سفید و تخم خرفہ و بیخ انجبار از ہریک سہ درم و صندل سرخ و تخم تربز و طباشیر از ہریک چار درم کوفتہ و بیختہ مع روغن گاؤ خالص تازہ ہشت تولہ افزایند بہتر باشد کہ مزاج نسخہ گرم و تر با مزاج مرد اوفق خواہد شد۔

ترکیب دفع مسان لطو طلسم اگر کسے را بچہ نزید باید کہ اندر زچہ خانہ یک روز این فتیلہ بسوزد بعونہ تعالی بچہ سلامت ماند **صنعت** آن چھال پیپل و چھال سرس و بھٹ کٹائی خرد مع بیخ و گل و بار و با چلسہ دشتی از ہریک دو نیم سیر ہمہ را ریزہ ریزہ نمودہ در مٹکہ پر کردہ

دہن آن تگل حکمت بستہ سوراخے در تحت آن نمودہ پیالہ چینی زیر آن نہادہ بطور پتال جنتر نہادہ در یک من پاچکدشتی آتش دہد پس ازان روغن کہ برآید پنبہ در آن ترکردہ در سایہ خشک نماید بطوری کہ سایۂ زن بران نیفتد پس یک فتیلہ ازان پنبہ در چراغ روشن نماید و پیش زن زچہ نہد تا فتیلہ تمام سوختہ شود و اندر زچہ خانہ یک روز سوختن کافی باشد انشاء اللہ القدیر بران بچہ اثر مسان نخواہد شد از خواجہ علی احمد خان دہلوی سلمہ بہ مرگ جرٹھ یک عدد بیضۂ ٹیٹری یک عدد و برنج ساٹھی و برگ دونا مروا یک تولہ ہمہ را باریک سائیدہ حبوب بقدر دانۂ موٹھ سازند یک حب در ہر ماہ سہ مرتبہ در شیر مرضعہ سائیدہ بنوشانند برای دفع مسان دیگر برای مرض پسلی کہ آنرا ذبہ و بیماری بدلی ہم گویند مغز جمال گوٹہ پوست سبز آن برآوردہ ہموزن مغز مذکور مرچ سیاہ ہر دو را در خون خرگوش حل نمودہ برابر دانۂ موٹھ حبوب بندند برای بچہ خرد یک حب و برای بچۂ کلان دو حب ازان در شیر مرضعہ بدہند نافع باد

بیان آسانی دروزہ و تدبیر رفع دشواری زائیدن زن

گیرد چو بدست چپ زن آستن نزدیک بوضع حمل اگر باشد زود	رباعی ۲۱۵	سنگی کہ بخاصیت رباید آہن فرزند بزاید و رہد زن زحزن
	شرح و تحقیق	

خاصۂ مقناطیس ست کہ اگر زن حاملہ کہ وقت زادنش قریب رسیدہ باشد بدست چپ خود گیرد فوراً فرزند زاید وان دردزہ نجات یابد و نیز حضرت استادی مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند کہ بسد دو تولہ در ران چپ زن حاملہ اگر بندند فوراً زاید و ہمچنین اگر پوست ثمر املتاس را بر ران چپ زن حاملہ بندند فوراً مشکل او آسان میشود و تعلیق پنجۂ مریم در عسر ولادت بغایت عقدہ کشا و دستگیر ست

بحث علاج الامراض التی تحدث فی الظہر والورک والید والرجل

ای از حد قد توخم ہمچو کمان میکن قصب الذریرہ ہر روز طلا	رباعی ۲۱۶	بر پشت تو قبضہ اردوم گشت عیان تاتیر مداوای تو آید بہ نشان

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حدبه بفتحتین	کوزی پشت اعنی برآمدن مهرهای پشت ازجای خود سوی بیرون	رطوبت رقیق یا رطوبت غلیظ یا باد غلیظ	اگر روغن بالند نشف نکند و گرانی اعضا وسردی موضع علت قرار و حرکت	بعلاج فالج کوشند اول منضج بلغم دهند پس مسهل آن واستفراغ

بتدریج و دفعات نمایند بادویۀ که سخت قوی نباشند مانند بیخ بادیان و بیخ کرفس و بیخ اذخر و انیسون و زیره و تخم سداب نانخواه بجوشانند و صاف نموده روغن بیدانجیر اضافه کرده بنوشانند و گلقند که در و مصطگی و انیسون بود سودمندست **فائده** سبب تولد حدبۀ کودک آنست که او را زود طعام دهند پیش ازانکه وقت طعام خوردن رسد بآن سبب اخلاط او غلیظ گردد و بیشتر سرفه و ضیق النفس رنجه دهد و مهرهٔ او ازجای خویش بیرون رود درین وقت علاج ربو و ضیق النفس باید و لعوق بیقبل دهند و ضماد بدارو های محلل سازند مثل جاؤشیر و مقل و اشق و سکبینج و حلبه و اکلیل الملک و دارو های قوی بآن مرکب سازند مانند برگ سرو و جوزالسرو و اقاقیا و گلنار و ابهل و راسن و کیفیت طلا کردن قصب الزریره بقول ماتن رحمه الله آنکه او را بکوبند و به بیزند و بعسل سرشته نیم گرم طلا کنند و هندی قصب الزریره جرائته است

	رباعی ۲۱۷	
ازبلغم اگر شد وجع الظهر عیان		باید که دهی علیل را مسهل آن
باشد چو ز برداشتن بار گران		مالیدن روغن گلش نافع دان

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
وجع الظهر	درد کمر و پشت	بلغم	سردی ملمس و انتفاع بحرکت باشد ما تقدم	بعد منضج و مسهل بلغم روغن گل باید مالید

ضلوای صبر نیز مفیدست **صنعت** آن مغز گهیکوار یک سیر و شیر گاو سه سیر آرد نخود بریان

یک پاؤ شکر سفید دو سیر و دارچینی چار توله و جوز بوا و بسباسه و عاقرقرحا و دانهٔ الائچی کلان و قرنفل و مغز اوٹنگن از هر یک دو توله و زنجبیل چار توله و مغز بادام و مغز پسته و مویز منقی از هر یک پنج توله و نارجیل دریائی و مغز اخروٹ و اسگند ناگوری از هر یک سه توله و فلفل توله بدستور حلوا سازند

	رباعی ۲۱۸	
چون درد مفاصل تو باشد از خون در خلط دگر باعث این عارضه شد	شرح و تحقیق	خون کن بطریق فصد از تن بیرون میجوی ز بهر تنقیه غاریقون

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
وجع المفاصل	درد بندها	در دموی و صفراوی و در بلغمی و سوداوی	سرخی و زردی موضع درد است سفیدی و سیاهی آن	در دموی فصد هفت اندام باید

گرفت و در دیگر اخلاط غاریقون باید خورد طریق اختیار کردن او را ماتن مرحوم بر دو طریق نوشته است یکی سنای مکی پنج مثقال ؎ و سورنجان نیم کوفته یک مثقال و نیم و سپستان سی عدد و آلو بخارا پنج عدد همه ها را در یک کاسهٔ آب جوشانند چون به نیمه آید صاف کنند و شانزده مثقال شیرخشت دران حل کرده صاف نموده یک مثقال غاریقون سفید بموئینه بیزگذارده اضافه نموده نیم گرم بیاشامند و غذا آب نخود نیم کوفته و مرغ جوان و ماش مقشر و کشنیز سبز دوم آنکه غاریقون سفید بموئینه بیزگذرانیده یک مثقال بشربت بنفشه سرشته غلولها سازند و سحر فرو برند هر گاه که دو ساعت بگذرد در صفراوی سنای مکی و پوست هلیلهٔ زرد پنج درم و تخم کاسنی نیم کوفته و بنفشه و گل نیلوفر و زرشک و گل خطمی و سورنجان نیم کوفته از هر یک یک مثقال و تمر هندی و آلو بخارا از هر یک ده مثقال همه را در سی سیر آب جوشانند تا نزدیک بهفت سیر رسد صاف نموده دو و نیم سیر شیرخشت دران حل کرده صاف نموده نیمگرم بیاشامند و در بلغمی سنای مکی هفت درم و انجیر پنج عدد و تربد نیم کوفته چار درم و عنب الثعلب و سورنجان نیمکوفته از هر یک دو درم همه را بجوشانند و صاف کرده گلقند عسلی دران حل کرده نیم گرم رغبت کنند و در سوداوی سنا مکی و هلیلهٔ سیاه نیم کوفته و پوست هلیلهٔ کابلی و افتیمون

؎ گل نیلوفر و گل سرخ و پرسیاوشان و بادیان و تخم کاسنی نیمکوفته از هر یک دو مثقال

درلتہ بستہ از ہر یک پنج درم و مویز منقے دہ درم و اسطوخودوس و پرسیاوشان و بادرنجبویہ و شاہترج و سورنجان نیم کوفتہ از ہر یک دہ درم آلوی بخارا و عناب و سپستان پانزدہ پانزدہ عدد ہمہ را بجوشانند و صاف کنند و مغز فلوس چار تولہ دران حلکردہ صاف نمودہ دو درم روغن بادام بران اضافہ نمودہ نیم گرم بنوشند این بود حاصل تقریر مصنف رحمہ اللہ اما برای وجع المفاصل البلغمی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی نسخہ حبوب اذراقی از آبا و اجداد خود مجرب نقل میفرمودند بلکہ برای فساد خون و احتراق آن و ضرر و جمیع اوجاع بلغمیہ و جملہ مادہ باردہ را نافع است **صنعت** آن ہلیلۂ سیاہ و ہلیلۂ زرد و آملہ منقے و بلیلہ از ہر یک سہ تولہ کشنیز خشک یک تولہ و برگ سرہپوکہ و افتیمون و برگ شاہترہ از ہر یک یک و نیم تولہ و اذاراقی مدبر ہفدہ و نیم تولہ برابر ہمہ ادویہ جملہ را کوفتہ و بیختہ در مقل دو تولہ محلول بآب بادر عسل خالص خمیر کردہ حب بقدر نخود بندند از یک حب بآب خالص شروع نمایند بتدریج بیفزایند تا دو ماشہ و زیادہ ازین غیر مجوز یا بآب شاہترہ یا نقوع دیگر ادویۂ مناسبہ بخورند و غذا نان نخود بروغن بسیار دارند و از مولدات مادہ موجب پرہیز دارند و نیز میفرمودند کہ برای وجع مفاصل کہنہ حلوای صبر نیز مفید و مجرب است **صنعت** آن مغز صبر تر یک سیر را در سہ سیر شیر گاؤ بجوشانند تا آنکہ ہمہ شیر جذب شدہ مادہ گردد پس آرد گندم یا نخود بریان یک پاؤ را بروغن گاؤ یک پاؤ بریان کردہ مادہ صبر و شیر را دران اندازد و بعدہ شکر سفید دو سیر را در قدری آب حل کردہ دران انداختہ بدستور حلوا سازد و بالای آن قرنفل و اجواین و دانہ الائچی کلان سائیدہ بران اضافہ نمایند دو تولہ ازان خوردہ باشند نافع باد **وواضح باد** کہ استاذی مرحوم می نگارند کہ وجع المفاصل باستعمال چوب چینی رفع میشود و زن چوب چینی در نقوع چار ماشہ دارند و استعمال نقوع زائد از یک ماہ دارند چہل روز یا کم و بیش و تقلیل نمک دارند و شربت انار دو تولہ در نقوع انداختہ باشند و ہمراہ معجونی کہ نگاشتہ میشوند باستعمال دارند **صنعت** آن مروارید ناسفتہ و پوست ہلیلۂ کابلی و تخم کشنیز از ہر یک یک مثقال و طباشیر و تخم حماض و گل گاؤزبان و پوست ترنج از ہر یک سہ ماشہ و

نبات ششش توله نبات مصری را بگلاب قوام ساخته ادویه آمیزند قدر شربت ازین سه ماشه
بانقوع چوب چینی چار ماشه وقت صبح خورند و غذا موافق مزاج خورند از دال مونگ یا
ماش با نان گندم که موافق مزاج باشند خورند و از لبنیات و بقولات و حموضات پرهیزند و
روغن بادام برای خشکی دماغ در بینی اندازند و دیگر روغن شبت صنعت آن در یک سیر عرق
شبت و روغن کنجد سیاه یک سیر قسط و گل بابونه و زنجبیل و اسپند از هر یک توله جوکوب
نموده ممزوج کرده جوش دهند که آب بسوزد و روغن ماند مالیدنش برای اوجاع بارده بسیار
مفید است منقول از بیاض جناب قاضی نجم الدین علی خان صاحب مغفور کاکوروی
از بیاض شیخ حسین بخش صاحب قاضی زاده فتح کهیڑا ضلع برار منصب دار سرکار نظام
صفت آن مرچ سیاه که سرخی مائل باشد هشت توله و بچهناگ نیلیا شش ماشه و گندهک
آنوله سار یک توله و سیماب یک توله و مینسل یکتوله اول مرچ سیاه را علیحده باریک سائیده
نگاه دارند بعده بچهناگ بسایند و بعده گندهک در بچهناگ شریک کرده بسایند بعده مینسل
دران شریک نموده بسایند و قدری قدری سفوف مرچ سیاه انداخته بسایند تا چهار گهڑی
مرچ سیاه تمام آمیخته بشود پس سه روز چنان کهرل نمایند که چمک مینسل نماند و سرمه سا گردد
آن وقت در نارجیل خالی نگاهدارد خوراکش دو سرخ با عرق تنبول مصالحدار بخورد ادویه را
برزبان گذاشته بالای آن عرق مذکور فرو برد که زیر حلق رود و بدندان نرسد و غذا با روغن باشد
و از برنج و ترشی وغیره پرهیزد و بنابر لقوه و فالج و زچگی وغیره امراض بارده وریحی مفید است
معجون اذاراقی مسمی بمبدل المزاج جهت تقویت باه و رفع درد کمر و فالج و استرخاء
و اوجاع مفاصل و پیران و سرد مزاجان را بسیار موافق صفت آن اذراقی را هر قدر
که خواهند بگیرند و هفت روز در شیر بخیسانند و هر روز صبح و شام شیر را تبدیل نمایند
و بعد از هفت روز مقشر نموده نیم پاؤ آنرا در پارچه بسته در دیگی که دران تخمیناً دو سیر
شیر تازه دوشیده باشند و هر قدر که اذاراقی مقشر زیاده باشد شیر را نیز بهمان مقدار زیاده
کنند و معلق دران آویزان کرده با آتش نرم جوش دهند تا آنکه شیر غلیظ مانند کهویه شود پس
برآورده بآب گرم پاک شسته خشک کرده سوهان نموده نرم کوفته بیخته فلفل سفید

فلفل سیاه دارچینی جوزبوا بسباسه مصطگی عود بلسان سعد کوفی آمله منقی قاقله سنبل الطیب عود قماری زنجبیل نانخواه رازیانه صندل سفید زعفران دار فلفل اجزای مساوی که مجموع بوزن اذاراقی باشد بعد کوفته بیخته باسه چند کل اجزاء عسل مصفی مقوم سرشته بدین دستور که اول اذاراقی را داخل نمایند و بعده سائر ادویه را و بعد گرفتن مزاج مقدار شربت دو درم لبست نه یوم تا چهل یوم بخورند و چند روز بعد ازان از ترشی و بادی وحرکات نفسانیه و بدنیه اجتناب نمایند از حافظ حکیم حاجی مولانا عبدالسلام صاحب بلیح آبادی روغن اوراق اربعه برای درد ریحی و بلغمی مفید صنعت آن عرق برگ تنباکو عرق بید سینڈه عرق برگ دهتوره عرق برگ آک که همه را با روغن کنجد آمیخته به پزند هرگاه روغن بماند بردارند و نگاهدارند و بجاے درد مالند از مرزا حکیم جعفر حسین بنارسی

	رباعی ۲۱۹	
از درد بروں کسی که گردید زبون از راه مداوای تو صحت یابد	شرح و تحقیق	گر در بدنش خون بود از حد افزون گردی چو بفصد صافنش راه نمون

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
وجع الورک	درد سرین	خون	گرمی موضع در سرخی چشم و روی و سائر علامات غلبهٔ خون ست	فصد باسلیق باید کرد درستی که مقابل سرین ضعف باشد

	رباعی ۲۲۰	
ای گشته عیان زبلغمت درد سرون نافع بود از بهر تو اطریفل خرد	شرح و تحقیق	حالت شده از درد سرون دیگرگون بهرگه دهی تقویت از غار یقون

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
وجع الورک	درد سرین	بلغم	سردی ملمس وگرانی سرین و زیاده شدن درد در شب و کم شدن در روز با سائر علامات غلبهٔ بلغم	اطریفل خوردن که صغیر باشد و در شرح رباعی

سی ام صفت آن گذشته ده مثقال ازان گرفته همراه یک مثقال غاریقون که بوٹینه بیز گذارده باشند غلوله کرده خورده باشند و غذا نخود آب کنند

از عرق نسا کسی که گردید زبون خلطی که سبب شدست این عارضه را	رباعی ۲۲۱ شرح و تحقیق	تا دید مش الم بگردد افزون باید که کنی از بدن او بیرون

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
عرق النسا	درد ورگ کلوک که عرق وریدی باشد وابتدا از مفصل ورک کرده پائین می آید از طرف وحشی و بر ران کشیده تا زانو و کعب و انگشت خنصر میرسد	خون غلیظ باشد سیاه رطوبت مائی یا رطوبت بلغمی خام	هر قدر مدت درد زیاده میشود نزول آن زیاده می گردد و گاهی بطول مدت در رگ تا اصابع میرسد پائی در آن لاغر میشود و قامت بدشواری راست میشود	اگر علامت خونی ظاهر شود نخست رگ باسلیق باید زد لیس رگ پای زدن اگر در وحشی ست

عرق النسا زنند و اگر انسی ست رگ صافن یا رگی که در پشت پای میان خنصر و بنصر ست کشادن و جالینوس مابض را کشادن تجویز میکند باقی حسب هر خلط مخرج باید داد و باآبزن معتدل باید نشانید و اگر هیچ علاج اثر نکند نفط سیاه سه روز هر بامداد درم سنگی تا مثقال با شراب بدهند و این سفوف سورنجان نیز مفیدست صنعت آن سورنجان یک درم ۳ ماشه و دار چینی و طباشیر سپید و کشنیز خشک و دانه هیل بوا و عود صلیب از هر یک نیم درم ۱۱ ماشه همه اجزا را کوفته و بیخته سفوف سازند جمله یک شربت ست و از عقب آن شیره تخم خربزه و رازیانه و شربت فواکه و گلاب بنوشانند

سازم لعلاج نقرست راه نمون قی میکن و رگ میزن و مسهل میخور	رباعی ۲۲۲ شرح و تحقیق	باشد که ازین ورطه بری راه برون گر مادهٔ صفرا بود و بلغم و خون

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج

نقرس	دردی بود	هرچهار خلط در بندهای انگشت یا ابهام یا غیر آن	علامت هریک خلط دال بران بود خداوند نقرس را خرلطیه خایه دراز شود وخصی و زن را نقرس نبود ولیکن زنی که حیض آورنده باشند و بازا یستد ممکن بود که اورا نقرس پدید آید	در خون نخست فصد از جانب مخالف کنند واگر ماده در هردو پا بود از هر دو دست

بیک بار رگ زنند بعد دو سه روز قی نمایند اگر حاجت بود از پس قی مسهل دهند بعد ملاحظه اثر نضج در قاروره واگر ماده صفرا بود نخست قی باید فرمود پس چون اثر پختگی بینند مسهل دهند واگر ماده بلغم باشد اول آنرا بگلقند و آب بادیان یا آبی که در وزیره و تخم بادیان جوشانیده باشند یا بدیگر منضج آن بنضج آن رسانند بعده بمسهل موافق استفراغ ماده بلغم نمایند واگر ماده سودا بود که نادر باشد پس استفراغ آن بفصد نمایند بعده بمسهل پس از منضج سودا نوشانیدن و ضمادات ملینه و محلله بران موضع نهند و بقیروطی تمریخ نمایند واگر کسی مداومت باین معجون کند قبل از جماع یا بعد آن از عرق النسا و نقرس و نقصان منی و امراض عصبانی محفوظ ماند قدر شربت آن از دو مثقال (۹ ماشه) تا سه مثقال ست صنعت شقاقل مصری و خولنجان و خصیة الثعلب و بهمن سرخ و بهمن سفید و درج ترکی و تودری سرخ و تودری سفید و لسان العصافیر و ماهی روبیان (۱۰ ماشه ۱۲) از هریک سه درم و حب بلسان و عود بلسان و فلفل سفید و مغز تخم خربزه و مغز تخم خیارین و تخم شلغم و تخم پیاز و تخم بوتیجه صحرائی که رطبه باشد یعنی اسپست و خشخاش سفید و دوقو که تخم جزر بری ست و مغز حب القرطم و تخم تره تیزک و تخم زردک و تخم شبت و تخم گندنا و تخم ملیون و خسک یعنی گوکهرو از هریک ده درم (۳۵ ماشه) و مغز پسته و مغز نارجیل و مغز بادام شیرین مقشر و مغز چلغوزه و مغز حبة الخضراء و مغز حب القطن و کنجد مقشر از هریک هفت درم (۲ تولہ ۱۲ ماشه) و دارچینی و قرنفل و اسارون و سنبل الطیب و بسباسه و کبابه چینی و سعد کوفی و قرفه لطیف و دار فلفل و جوز بوا و دار شکک و عود قماری و عنبر اشهب و زعفران از هریک مثقال و مشک تبتی یک و نیم (... ماشه) و زنجبیل و زرنباد که بمعنی آن بهمن سفید است و قسط

شیرین و حب الزلم و درونج عقربی از ہر یک دو درم عسل مصفی سہ چند ادویہ بدستور مقرر معجون سازند

	رباعی ۲۲۳	
ای گشتہ ز داء الفیل جانت محزون		ہر دم غلظ پای تو گردید فزون
خون از تن خود بفصد میکن بیرون		وز خلط غلیظ پاک میساز درون

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
داء الفیل	بیماری کہ ساق پای را چون پای پیل گرداند	بلغم	زخم نباشد مع دیگر علامات بلغم	مداوت کنند برقی در ہفتہ یکبار و ہر روز اطریفل صغیر دو درم ہمراہ نصف درم کندر و نصف درم زنجبیل خوردہ باشند
		سودا	جراحت بود مع نشان آن	فصد باسلیق کنند و بعد نضج مرہ بعد اخری استفراغ سودا بطبیخ افتیمون و بماء الجبن نمایند
		خون	سرخی بود مع دیگر دلائل دم	فصد باید کرد باسلیق را پس قے فرمایند و پاشی بر بالش دارند و آسائش دہند و استفراغ بماء الجبن نمایند

	رباعی ۲۲۴	
گر دیو دل تو از دوالی محزون		زان پس کہ رہی بفصد از کثرت خون
گاہے بقے و گہ بطریق اسہال		میکن ز بدن بلغم و سودا بیرون

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
دوالی	علتی ست کہ رگہای ساق یا قوی گرد و بروی گرہ گرہ شود و پیادہ روان را بسیار بود	خون سوداوی	سرخی رنگ مائل بسیاہی	فصد باسلیق نمایند و تنقیہ بدن از خلط سودا نمایند

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
		بلغم	مائل بسرخی وسپیدی	فصد باسلیق کنند پس اخراج بلغم بعد نضج بمسهل نمایند

بحث علاج الحمیات

رباعی ۲۲۵

از غم تب یومیت چو گردید قرین
وان دم که پدید گرددت سونوخس
شادی طلب و مباش زنهار حزین
رگ زن که علاجی نبود بهتر ازین

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سونوخس	تب خونی غلیانی بدون تعفن	غم مفرط	تب دائم و سرخی چشم و روی و عدم بدبوئی بول و گرمی قاروره	باآبزن باید نشست و باآب نیم گرم حمام باید کرد و بصندل و گلاب و کافور گرد قلب را طلا و تبرید باید نمود و فصد باید گرفت
حمی یوم	تب یک روزه	بلغم و خشم خائف شود	بشرح صدر	بکلام رنگارنگ و حیل و ملاهی نفس را مشغول باید کرد و غم از دل باید برد

رباعی ۲۲۶

ای از تب مطبقه دلت گشته غمین
باید زدن رگ و ملین خوردن
آثار دم از رخ و جبین تو مبین
تا روز سوم که رسم و عادت شده این

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حمی مطبقه	تب که از عفونت خون بود در عروق	عفونت خون	تب دائم و سرخی رنگ رو و گرانی اعضا و بدبوئی بول	با فصد گیرند و بقدر حاجت و قوت خون گیرند یا ملین دهند یا هر دو عمل نمایند علی رای الطبیب و صفت ملین خونی در شرح رباعی هشتاد و هفتم مذکور شده و عادت چنین است که علاج بعد از سه روز میکنند

رباعی ۲۲۷

از غب دل خسته ات چو گردید غمین
در اول اگر طبیعت قبض بود
می نوش سکنجبین د نفعش مے بین
از حقنه مناسبت نماید تلئین

		شرح و تحقیق		
حمی غب	تپ صفراوی لازم باشد یا دائر	صفرا	تشنگی بسیار و درد سر و بیخوابی و زردی قاروره و غیر آن	عفونت سکنجبین در شرح رباعی

نود و در دانستی اما صفت حقنه که در ابتدای غب مناسب است بنفشه و گل خطمی و خبازی و ساق نیلوفر عنب الثعلب از هر یک دو مثقال و عناب و سپستان از هر یک بست عدد مغز تخم معصفر ده درم نیم کوفته آلوی بخارا پنج دانه همه را در یک پیالهٔ آب جوشانند تا به نیمه آید صاف کنند و بست مثقال ترنجبین مع قراقروت پنج مثقال در آب حل کرده صاف نموده ده درم روغن گاؤ اضافه نموده نیم گرم حقنه نمایند غذا دال مونگ مقشر و کدو و کشنیز تر به آب تمر هندی خورند روز هشتم یا دهم یا دوازدهم یا شانزدهم تپ مسهل خورند صفت مسهل که در غب نزدیک بسیاری از مجربان نافع ترین مسهلات است تمر هندی سی مثقال بنفشه دو مثقال عناب بست عدد شب در آب گذاشته سحر صاف نموده بست مثقال شیر خشت و ده مثقال مغز فلوس خیار شنبر در آن آب حلکرده صاف نموده یک مثقال روغن بادام یا گاؤ آمیخته میل کنند گویم این اوزان ادویه برای هندیان نباشد فوض علی رای الطبیب فائده بدانکه غب یا خالص ست یا غیر خالص اول آنکه ماده صفراوی خالص بدون مخالطت خلط دیگر در خارج رگها یعنی در افضیه حوالی قلب و فرج و خلل اعضا متعفن شود و دوم آنکه صفرا با بلغم مرکب باشد شدید و در خارج عروق متعفن گردد و نیز غب یا لازم ست یا دائر غب لازم آنکه ماده صفرا اندرون رگها متعفن شود و همیشه می باشد لیکن یک روز در میان شدت میکند و غب دائر آنکه در بیرون عروق تعفن صفرا بهم میرسد نوبت آن دوازده ساعت ست که دور می نماید یعنی بعد انقضای یک نوبت باری دیگر بلا فاصله میرسد پس اگر غب غیر خالص باشد علامتش آنست که نوبتش از دوازده ساعت تجاوز میکند فقط پنج مثقال سنای مکی بجوشانند و صاف کرده بر مسهل مذکور بیفزایند و غذا آب نخود نیم کوفته و مرغ جوان و مونگ مقشر و کشنیز تر بلی ترشی خورند و حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی بیفرمودند که از برگ عشقه

عرق هشت توله برآورد با شکر سرخ دو توله شیرین کرده نیم گرم بنوشند مسهل ست دافع برای تپ مرکب و غب غیر خالص را در یوم افاقه میدهد دیگر اگر از گومان یک تمر را در نیم پاو آب سائیده صاف نموده بد دو توله شکر سرخ شیرین کرده بنوشانند ازاله لرزه میکند دیگر اگر از برگ اکنکت که آنرا در هندی کوبحوه و حیدر آبادی کجگاه نامند شش ماشه گرفته با هفت دانه مرچ سیاه سائیده حب آن بسته یک ساعت پیش از دوره بخورانند صحت بخشند بدانکه اگر مریض مبتلا الغب لازم باشد باید که این حبوب را که مذکور می شوند بخورانند صنعت آن طباشیر ده درم و کهربای شمعی و شاهتره از هریک دو مثقال و تخم خرفه دو درم و اصل السوس مقشر و گل نیلوفر و مغز تخم کدوی شیرین و ست گلوی از هریک یکتوله و الایچی خرد و مغز تخم خیارین دکبیرا از هریک دو درم و صمغ عربی دو مثقال همه ادویه را کوفته و بیخته بآب برگ سبز عنب الثعلب سرشته حب بقدر کنار دشتی بندند هنگام صبح یک حب یک توله عرق گاؤزبان و سه توله عرق بادیان و دو دو توله عرق عنب الثعلب و عرق شاهتره و عرق گلوی و اگر طحال باشد عرق جهاؤ که طرفا باشد دو توله انداز ند دیار کنند و نیم گرم بنوشند در سال یکهزار و دو صد و پنجاه و هشت حکیم عطا اشرف مانک پوری برای فقیر جامع اوراق تجویز فرموده بودند که بآن صحت یافته بودم حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی این چنین می نوشتند بنفشه و تخم کاسنی و عنب الثعلب از هریک پنج ماشه در آب نیم گرم تر داشته مالیده صاف نموده بسکنجبین ساده یک توله یا و بالا شیرین کرده گلقند یک توله یا و بالا خورده بنوشند دیگر بادیان و کاسنی از هریک چهار ماشه و عرق گلو پنج توله و سکنجبین و گلقند از هریک یک توله یا و بالا و نیز از سید حکیم عطا اشرف صاحب ست که اگر سرفه باشد این نقوع دهد صنعت آن انجیر زرد و لانی پنج دانه و ملیٹھی مقشر شش ماشه و گاؤزبان دو درم و مویز منقی ده دانه و سپستان پانزده دانه جمله ادویه را شب در عرق گاؤزبان و بادیان و عنب الثعلب و شاهتره و گلو که بالا نوشته شده تر داشته صباح مالیده صاف نموده بشربت خشخاش شیرین کرده نیم گرم بنوشانند

وغذا دال مونگ مقشر که بروغن بادام شیرین شش ماشه پخته باشند بانان سبوس
گندم دهند و واضح باد که استعمال این حب و نقوع بعد تنقیه اوفق باشد بعده
خمیرهٔ گاؤزبان برای رفع ضعف و نقاہت دہند که از تجویز سید موصوف ست
صنعت آن مروارید و طباشیر و گاؤزبان و گل آن از ہر یک چار ماشه و اصل السوس
مقشر و خرفه از ہر یک سه ماشه و عرق گاؤزبان یک پاؤ و نبات مصری چار توله
مروارید را در نیم پاؤ عرق کیوڑه صلایه نموده باقی ادویه را ہرچه کوفتنی باشد آنرا
کوفته و بیخته سفوف سازند و نبات را در عرق گاؤزبان قوام نمایند بعد سرد شدن
آن سفوف مذکور را دران قوام آمیزند بعده مروارید انداخته خوب لت کرده نگاهدارند
سه ماشه ازان وقت شام قبل طعام خورده باشند و بالای آن عرق گاؤزبان و عرق
عنب الثعلب از ہر یک یک چھٹانک نیم گرم نوشیده باشند اگر بعد ازالهٔ مرض رفع
ضعف کنند صنعت آن زہرمهرهٔ خطائی یک توله بسد یعنی بیخ مونگا سرخ و مروارید
ناسفته و طباشیر کبود و ورق نقره از ہر یک پاؤکم پنج ماشه و مصطگی رومی پنج ماشه
شربت سیب چارده توله و نبات مصری پانزده توله عرق گاؤزبان و عرق نیلوفر از ہر یک
یک و نیم پاؤ پس مروارید و بسد و زہرمهره را در یک پاؤ عرق کیوڑه سائیده نگاهدارند
و مصطگی رومی و طباشیر را جداگانه سفوف کنند اول شربت سیب و نبات را در
عرق ہای مذکوره قوام کرده از آتش گرفته سرد نمایند بعد رفع حرارت سفوف و
مروارید و غیره دران لت کنند و ورق نقره را یک یک کرده خوب آمیزند اما مروارید
در آخر ہمه باشد و نگاهدارند و بعد ہشت روز ازان سه ماشه تا پنج ماشه نهار خورده
باشند نافع باد دیگر از سیدی استاذی حکیم نجیب آبادی رحمه الله تعالی بنفشه نیلوفر
تخم کاسنی نیم کوفته آلوی بخارا در آب تر کرده صاف نموده نبات سفید شیرین کرده بنوشند

	رباعی	
گردیده غمت بجان غم دیده قرین	۲۲۸	ای از تپ بلغمی دلت گشته حزین
گر میل کنی بشربت افسنتین	شرح و تحقیق	نافع بودت سکنجبین بسیاری

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حمی بلغمی	تپی کہ از بلغم باشد لازمہ دلتقہ بود یا نائبہ	بلغم	تپ ہمیشہ باشد مواظبہ یا نائبہ یعنی ہر روزہ بود یا بنوبت باشد و نرمی نبض و بیرنگی قارورہ و گرانی اعضا و قلت عطش و کثرت نوم بود	صفت سکنجبین در بالا گفتہ آمدہ ام یاد باید کرد و صفت شربت افسنتین

از مصنف ست رحمہ اللہ افسنتین چار درم و تخم کرفس سہ درم و سلیخہ نیم کوفتہ دو درم ہمہ را در یک پیالۂ آب جوشانند تا بہ نیمہ آید صاف کنند و ہفتاد ماشہ متقال قند سفید صاف نمودہ آمیزند و بجوشانند تا بقوام آید و ازین شربت ہر صباح پنج متقال و از شربت سکنجبین کہ مذکور شد در شرح رباعی نود و دو پنج متقال در ہفت قاشق آب حل کردہ میل نمایند غذا دال مونگ و زنجبیل و فلفل و اسفاناخ خورند و اگر خوف ضعف باشد مرغ جوان اضافہ نمایند و بعد از نضج مادہ مسہل دہند صفت آن کہ تپ بلغمی را نافع باشد سنای مکی پنج متقال بسفائج نیم کوفتہ و تخم کاسنی نیم کوفتہ و پرسیاوشان و بادیان و تخم کرفس از ہر یک دو متقال زرشک سہ متقال سپستان سی عدد ہمہ را در یک کاسۂ آب جوشانند تا بہ نیمہ آید صاف کنند و ترنجبین و شکر سرخ و مغز فلوس از ہر یک دہ متقال دران آب حل کردہ صاف نمودہ نیم متقال غاریقون مو ئینہ بیز گذرانند و یک متقال روغن بادام ضم ساخت نیم گرم بیاشامند

	رباعی ۲۲۹	
سوداوی اگر بود تپ از گاؤزبان ہر روز یکی قاشق از آن اندر آب		در قند و گل بنفشہ شربت جوشان حل میکن و نوش بہ تخم ریحان

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حمی سوداوی	تپی کہ از سودا باشد	سودا	محلی نبض و تیرگی بول و گرانی اعضا و فکر فاسد	صفت شربت گاؤزبان گاؤزبان و بنفشہ از ہر

یک پنج متقال در پیالۂ و نیم آب جوشانند چون بہ نیمہ رسد صاف کنند و بنصف

مثقال قند سفید صاف کرده آمیزند و بجوشانند بقوام آید هر صباح یک قاشق در هفت
قاشق آب حلکرده دو مثقال تخم ریحان و قدری گلاب آمیخته میل کنند صفت مسهلی که تپ
سوداوی را از هر خلط که پیدا شده باشد مفید ست سنای مکی پنج مثقال بسفایج نیم کوفته و
گاوزبان و پرسیاوشان و بادیان و شاهترج و تخم کاسنی نیم کوفته از هر یک دو مثقال
عناب بست عدد و آلوی بخارا ده عدد همه را در یک کاسه آب جوشانند تا به نیمه آید
صاف کنند و چارده مثقال شیرخشت و ده مثقال مغز فلوس در ان آب حلکرده صاف
نموده نیم مثقال غاریقون بموئینه بیز گذرانیده یک مثقال روغن بادام اضافه نموده نیم
گرم بنوشند غذا دال مونگ مقشر و مرغ جوان کنند و واضح باد اگر تپ را سبب خون بود
فصد باید کرد و اگر صفرا بود مسهل مناسب آن باید داد فائده مادهٔ تپ سوداوی اگر داخل
عروق بود ربع لازم بکسر رای مهمله و سکون بای موحده و عین مهمله گویند نشانش لزوم تپ
ست و دو روز در میان داده شدت کند و اگر خارج عروق بود ربع دائره خوانندش و آن
پس از دو روز نوبت میکند و چونکه روز شروع آن بحساب روز ترک چهارم روز میشود باین
وجه او را ربع خوانند و برهمین قیاس باعتبار شروع و گذاشتن نام اینچنین حمی گزارند و
خمس و سدس و ثمن و تسع و عشر بکسر خامی نامند لیکن ربع کثیر الوجود ست فائده یا سوداوی
طبعی متعفن شود یا غیر طبعی بر اول تقدم تناول چیزهای سودا افزا و صغر نبض گواهی دهد و
بر دوم دلائل و آثار هر خلط که بسوزد سودای غیر طبعی می شود پس این ربع قسم دوم یا صفراوی
بود یا بلغمی یا دموی بود یا سوداوی فائده در تپ ربع روز نوبت از غذا و آب خصوصا از
سرد آن و از میوهٔ تر یا هر چه بادانگیز بود و گرم و خشک باشد یا زود متعفن شود چون شیر
و جزرات و شفتالو و انگور از خوردنش منع کنند نکته چونکه اینچنین تپ دیری کشد بهچو امراض
مزمنه پس پرهیز سخت درین بباید فرمود تجربه از مریچ سیاه و سرخ و حرکت بسیار حرکت
نفسانیه و از شیرین خوردن و خشم کردن و روغن بسیار خوردن و شیر چشیدن و
لقمه گوشت خوردن نه شوربای آن و خیار خام خوردن و انچه بالا گفته ام ازان همه پرهیز
لازم ست و حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی معجون ربع را از مجربات عماد الدین

مجمود می خورند و بسیار می ستودند که اگر روز نوبت قبل از دو ساعت مقدار نخود تا نیم مثقال ازین معجون مذکور حبی ساخته بخورد البته در سه نوبت قطع مادهٔ ربع را می کند بفضل الشافی و این را حب تو تو ہم نامند اگر حبوبش سازند صنعت آن مروارید ناسفته و جند بید ستر و حلیتت و دارچینی و قرنفل و شونیز و مرمکی از ہر یک سه درم و افیون و سداب و فلفل از ہر یک یک درم ہمه را بکوبند و بسایند و بیزند و در عسل برابر جملہ ادویه آمیخته نگاہدارند و درین نسخه میعه سائله ہم سه درم است اگر او بدست نرسد جند بید ستر را در وزن دو چند کنند دیگر میفرمودند که برای ربع و تبہای کہنه و تپ لرزه مطبوخ خس ہم اخص ست صنعت آن خس و صندل سرخ و کشنیز و زرکچور و زنجبیل و گلوی از ہر یک چار ماشه گرفته در نیم سیر آب بجوشانند چون به نیمه رسد مالیده صاف نموده بدو توله نبات شیرین کرده بنوشانند و اگر سرفه باشد چار ماشه اصل السوس داخل نمایند یا چار سرخ رب السوس را سفوف نموده اول را خورانند بالائش جوشاندهٔ مذکور را بنوشانند اگر زرکچور ہم نرسد بجائش ہم وزن آن چرائته یا سعد کوفی که موتھا در ہندی باشد افزایند و نیز برای حمیات کہنه و امراض مزمنه مالنی لسبنت را که ممتزج بود بسیار مجرب میفرمودند صنعت آن ورق طلا یک توله و مروارید ناسفته دو توله و شنجرف سه توله و مرچ سیاه چار توله و سنگ بصری سوده اعنی مدبر و اصلاح نموده در بول مادهٔ گاؤ تا ہفت روز باین نہج که اول سنگ بصری را سائیده در پارچه ہفت عقد یعنی پوٹلی لبسته بر آوند گلی نہاده که در آن بول باشد یکپاس آتش دہند تا بخار بول مذکور بپوٹلی رسیده باشد ہمچنین تا ہفت روز کنند بعده داخل ادویه نمایند و روغن گاؤ پنج توله انداخته ہمه را اصلایه در کھرل کنند بعده در عرق ده عدد کاغذی لیمو در کھرل انداخته آنقدر سحق نمایند که دسومت روغن باقی نماند حد کامل سحق ہمین ست قدر شربت آن یک سرخ است با طباشیر و ست گلو یک یک ماشه اگر سرفه بود رب السوس چار سرخ افزایند فائده برای تپ کہنه تعلیق استخوان بازوی راست طاؤس و مرغ و ہدہد مفید و مطبوخ گلو ہم نفع دارد صنعت آن گلو و پوست نیب از ہر یک یک توله ہر دو را در یک سیر آب بجوشانند ہرگاه که

چهارم حصه بماند صاف نموده بیک توله قند سیاه کهنه شیرین کرده تا الست روز بنوشند که نافع ست و معجون حلتیت بقدر نخود خوردن مجرب و دو ماشه از حلتیت در پارچه بسته در گلو آویختن را مزیل دانسته اند و یک رتی حلتیت را بیک رتی قند کهنه سیاه آمیخته خوردن مجرب یافته اند دیگر مڈه را گرفته در پارچه بسته تعلیق نمودن هم انفع یافته دیگر آب زلال یک تولہ فلعی را بایک لیموی کاغذی نوشیدن نافع یافته اند دیگر حب الشفا که از ترکیب اطبای هندست برای حمی ربع و سائر تب های مزمنه و بجهت درد سر مزمن و درد سر بارده و جمیع امراض حاره و بارده نافع ست فقیر در ضلع مظفر نگر در سال یکهزار و دو صد و شست و یک هجری برای تپ های مزمنه آزموده بودم درست یافتم صنعت آن افیون و تخم جوز ماثل از هریک یک مثقال دار چینی چار ماشه پاؤ کم و ورق گل سرخ زنجبیل و گل ارمنی از هریک دو دو ماشه و زعفران یک و نیم ماشه همه اجزا را کوفته باریک نموده بپخته بآبی که در آن شیر خشت شش ماشه حلکرده باشند سرشته حبوب سازند و هر حبی بقدر نخودی باشد از برائے تپ ربع پیش از وقت نوبت نیم ساعت سه عدد از آن بآب نیم گرم فرو برد و از برای دیگر مرض صبح ناشتا دو عدد فرو برد

هر گاه که ز دل رود بدق تاب و توان	رباعی ۲۳۰	می ده پی علاج آن ناتوان
قرص کافور و شیرهٔ خرفه و قند		آب جو و مغز و عدس و مرغ جوان
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حمی دق	رسیدن گرمی غیر طبعی است باعضای اصلیه خصوصاً بدل و گرم نمودن آنرا اولا و رطوبت بدنیه را بتدریج فانی کردن	از اسباب سابقه بود مثل تپ محرقه و شطر الغب و حمی یومیه و ورمیه و از اسباب بادیه چون غم و هم و غضب و تعب و بیخوابی مفرط و جوع بسیار کشیدن در	تپ نرم دائم و محکمی و باریکی نبض و سیرنگی قاروره و برافروختن رخساره بعد از غذا است	صفت قرص کافور مطابق نوشتن مصنف مرحوم مغز تخم کدو و مغز تخم خربوزه و مغز تخم خیار و مغز تخم

		وقت شباب گرم و خشک مزاجان را		بهی از هر یک

پنج درم و گل سرخ و رب السوس و طباشیر از هر یک سه درم و صمغ عربی و صندل سفید و نشاسته از هر یک دو درم و بادیان و کافور از هر یک درمی همه را در هاون کوفته و بیخته بلعاب اسپغول سرشته قرصها کنند و هر صباح یک مثقال در نیم پیالهٔ آب شیره خرفه که بقند سفید شیرین کرده باشند حل کنند و بیاشامند نکته باید دانست که دق را سه درجه باشد و هر یک را علامت باشد نشان درجه اولی حرارت خفیفه لازم و بعد طعام یعنی چون غذا خورد پس از یک زمان حرارت تپ ظاهر شود و اشتداد پذیرد و صلابت نبض یعنی صلب و دقیق و ضعیف و متواتر باشد درجه ثانیه لاغری کم مع علامات مذکوره باید که بر بازو رشته بندد محکم روز دوم اگر رشته کشاده بینند زیاده لاغری و ذبول عیان باشد و قشعریره نبود و عرق نیاید و سردی هم معلوم نشود زیرا که این لازمه حمی عفنی ست بشرطیکه دق مرکب بعفنی نبود و ذبول را درجه اول و میانه و آخر باشد درجه اخیره ذبول علاج پذیر نیست درجه ثالثه ریختن موی و کج شدن ناخن و بجز پوست و استخوان هیچ نماند نکته دق را بسه چیز باید دانست یکی به نبض که گفته شد دوم ببول که دران روغنی پدید آید خصوصاً بحد ذبول در بول مانند صفائح سبوس ظاهر شود سوم بحرارت آن هم بسه درجه معلوم توان کرد یکی تپ نرم که بیمار هم ازان بخوبی آگاه نباشد دوم چون دست بر بیمار نهند سخت گرم نباشد و هر چند دست بردی بیدارند حرارت بیشتر می نماید و شریانها و رگها گرم تر باشند سوم هر گاه که طعام خورد تپ ظاهر تر شود و نبض قوی و اندک عظیم گردد نکته چون معلوم شود که سببی از اسباب خشکی اندر دل و نواحی آن پیدا کرده است حکم دق کرده شود نکته ذبول آنست که چشمها اندر رود و رمص خشک پدید آید و سرهای استخوان ظاهر گردند و صدغها در ته نشینند و پوست پیشانی کشیده گردد و رونق و تازگی از پوست برود و بدان ماند که مغبور ست و ابروها گران و چشمها بچشم خواب آلوده ماند و سر بینی و گردن باریک شود و گوشها تنگ و خرد گردند و حجره و استخوان سینه بر آید و اندر بول و هیئت و چربی ظاهر گردد و موی دراز تر شود و پیش دردی افتد و شکمها را فراز دفعة اگر سرفه

بود حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی شربت خشخاش می لیسانیدند صنعت آن
پوست خشخاش پنج توله را در سه پاؤ آب جوشانیده چون ثلث برسد صاف نموده
در نبات یک پاؤ قوام سازند و قدرے قدرے بلیسند و نیز شیر گوسپند یا بز را
آہن تاب کنانیده بیک توله شربت مذکوره شیرین فرموده می نوشانیدند و خور ن
لعوق مغز تخم پیٹھہ را که در سعال نوشته شد نیز تجویز میفرمودند انجا باید دید و این
غرغره را نیز تجویز میفرمودند که مائیں پنج ماشه و اصل السوس مقشر و پوست خشخاش از ہر یک
چار ماشه ہمه را در یک سیر آب جوشانیده صاف نموده غرغره بروز شب چند بار بآن کرده باشند
و حبوب شیر الاغ نیز مجرب ست برنج ساٹھی را ہر قدر که خواہد در لبن الاتان سیاه تر کنند که شیر بر برنج
بگذرد و بعد از دو پاس برنج را با شیر مذکور سائیده حبوب بقدر نخود بندد صبح و شام بچه را یک
دو دان را سه داده باشند نافع یاد برای دق برنج ساٹھی را در شیر الاغ که سیاه بود آن قدر تر کنند
که شیر بر آن بر گردد تا سه پاس پس آنرا سوده بآن حبوب بقدر کتاره دشتی سازد یک از ان
صبح دیک شام بخورانند منقول از کریم بخش مرحوم طباخ فقیر و این را مجرب یافتم اگر طفلی را
تپ خشکی عارض شود که روز بروز خشک شده باشد باید که آمله را باریک سائیده بجهت
در جغرات گاؤ که مادر ائب شب در پارچه بسته چکانیده باشند صباح سائیده حبوب از
آن بقدر نخود سازند یک حب طفل را داده باشند صحت بخشد از حکیم غلام دستگیر خان
دہلوی که از مرشد خود مولانا حسین علی صاحب یافته بود رحمهما الله دستور علاج دق
شیخوخت مع اسباب و علامات از مولانا حافظ حاجی حکیم عبد السلام صاحب ملیح آبادی
دام فیضانهم بدانکه علامت آن خشکی ست که بر مزاج مستولی شود و سبب آن برداشت و
ضعف قوت که غذا مشابه جوہر عضو نمیشود و یا غذا نمیرسد و این یا عقب اسهال عارض
شود یا از جهت صلابت معده و جگر و یا از کثرت مبردات در عین حرارت و یا از رسیدن
بخارات ردیه بارده بقلب و اطفای قوت حرارت مزاج و یا از غلبه حرارت در حالت
ضعف و نخافت و ذابت آن رطوبات اصلیه رالعده انجماد آن علامات تقدیم این
اسباب بیاض بول و برد ملمس و لاغری بدن و صلابت نبض و بطوی آن مگر چون ضعف

بنهایت رسد و بیس غالب آید در نبض تواتر حادث شود علاج در ابتدا تدارک کرده آید وهنگام استحکام علاج پذیر نیست اما برای تسکین خاطر ماء اللحم با شیره بادام و قلیلی مشک و عنبر بدهند و دارچینی و عود غرقی و زعفران با شربت انار که بشهد ساخته باشند بخورانند و زرده بیضهٔ نیمبرشت و شهد و شیر گاو بنوشانند و ادهان مناسبه در بدن بمالند و کله و پاچه و نخود و گندم و انجیر خشک و گل بابونه در آب جوشانیده و روغن زیتون و روغن کنجد و روغن بان آمیخته احتقان کرده باشند و معاجین مرطبه و حاره و جدوار و تریاق باستعمال آرند و شوربای چوزه مرغ خورانیدن مفیدتر است و هر سبب که باشد رفع آن کنند و توجه بالعاش حرارت غریزی دارند

بحث علاج الامراض التی تکون علی ظاهر الاعضاء والبدن من الاورام والقروح وغیرها

رباعی ۲۲۱

عضوت چو ورم کند چه پشت و پهلو
گر مادهٔ خون بود رگ خود بکشا
چه دست و چه پای و چه بناگوش و چه رو
در خلط دگر بود پیش مسهل جو

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
الاورام	آماسها	هر خلط که باشد	حسب آن نشان باید جست	در خون رگ سر ارو

یا هفت اندام یا باسلیق را بگشایند و در دیگر اخلاط بعد فصد مسهل را دهند اگر ورم ریحی بود این نسخه را استعمال نمایند و دو ماشه همراه آب نیم گرم خورده باشند تخم هالون تخم حلبه اجواین دیسی کلونجی همه مسلم آمیخته نگاه دارند و تخم کتان که السی باشد مسلم دو ماشه هر روز با آب گرم خورند که محلل و جالی و ملین طبع باشند

رباعی ۲۲۲

آنرا که بود فلغمونی اشتش رو
از اشربه اش دهی شراب نارنج
باید که بخفنه آوری طبع فرد
وز اغذیه اش آب جو و ماش و کدو

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
فلغمونی	آماس در غایت سرخی و ریلنی و روے حوالی چشم و پیشانی و اندر سربنی آغاز کند و ممکن ست که در اندمهای دیگر افتد	خون	تپ تیز و درد و نبض تیز زدن مع دیگر نشان غلبہ خون	تدبیر مصنف رحمۃ اللہ باید کرد و مناسب است که اول رادع مانند

صندل سفید و سرخ و فوفل را بآب عنب الثعلب و اندر میانہ چیزی پزانندہ را با رادع چون حضض و زعفران و مر اندر آب کشنیز بکوبند و با روغن گل بسایند و طلا نمایند و چون بہ پختگی رسد دستکاری صواب تر بود پس بمراہم توجہ نمایند برای ورم و شکستگی و درد اعضا ضماد و تکمید ایلوا عدبرہ در سفیدی بیضہ مرغ سائیدہ بر ورم و غیرہ ضماد کردہ باشند و بپا چکد شتی تکمید نمودہ باشند تا دو ہفتہ و ترکیب تدبیر ایلوا آنکہ ایلوا در ظرف گلی انداختہ عرق لیموے کاغذی انداختہ باشند تا آنکہ جذب شود بعد خشک شدن عرق ہر چہار لیمون سائیدہ در شیشہ نگاہ دارند از نواب حسین الدین خان صاحب مرحوم

حمرہ چو شود عارض کس مسہل جو در شام و صباحش پی تعدیل مزاج	رباعی ۲۲۳ نمبر شرح و تحقیق	تا پاک کنی ز خلط صفرا تن او شربت ز سکنجبین کن آب کدو

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حمرہ بفتح حا حطی	سرخ بادہ	صفرا	سرخی بود چون انگشت بران نہند مائل شود بزردی چون برداشتند باز سرخ شود مع دیگر علامات آن	نخست استفراغ صفرا باید کرد بمطبوخ ہلیلہ زرد و مانند آن پس

فصد کنند و بعد لحاظ عود مادہ بعضو شریف طلائی سرد و قابض بکار برند و آب سرد بریزند کیفیت گرفتن آب کدو آنکہ قرع را در خمیر گرفتہ زیر خاکستر آتش کنند تا بپزد آنگاہ بیرون آرند و آبے کہ داشتہ باشند بگیرند روغن برائے سرخ بادہ از بابو حاجی وارث علی خانصاحب سلمہ ربہ صنعت آن برگ پنبہ برگ بکائن برگ ارہر برگ ہلسل برگ گرونده برگ

سبنها و برگ کنیز همه را جدا جدا کوفته تکیه علیحده بسته بروغن توریه السی سرخ کنند و بیرون آرند و نگاه دارند هر روز دو سه مرتبه مالیده باشند نافع باد دیگر گل ارمنی صندل سفید صندل سرخ کات سفید طباشیر همه را کوفته بیخته بآب سرشته حب بقدر ماش سازند یک حب با عرق شاهتره بدهند و اگر بچه خرد باشد در شیر مادرش دهند و از ترشی شیرینی و بادی پرهیز از بیاض دیوان امید علی خان مرحوم

رباعی ۲۲۴

ریحی چو بود ورم ز نفاخ مده
می ده ز ملطف و ز بهر تحلیل
کز وی نشود بتازگی باد گره
خاکستر گرم کرده بر وی می نه

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم ریحی	آماس که از باد باشد	خوردن اشیای باد انگیز و بلغم افزا	انتفاخ با آروغ و خروج ریح	از لوبیا و دال ماش و مولی که نفخ پیدا کند پرهیز

نماید و آنچه ماده را رقیق نماید مانند زوفا باستعمال آرد و جوارش دارچینی و کبریت مفید و معجون فلاسفه هم مزیل

رباعی ۲۲۵

چون با ورم رخو شوی هیجانه
وانگاه طلا کنی ز خل و نطرون
به زان نبود که قے کنی مستانه
ممزوج بآب مورد یا دو لانه
۱۲ ال

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ورم رخو	آماس نرم	بلغم رقیق	نشان بلغم جویند	صفت ترتیب طلا نطرون

را که بورهٔ ارمنی باشد بکوبند و بیبیزند و بسرکه یا بآب مورد یا آب رال و قدری عسل سرشته نیم گرم طلا کنند

رباعی ۲۲۶

هرکس که گرفتار خنازیر شده
چون کرده ضماد فلفل و خطمی و زفت
درماندهٔ این مرض بتقدیر شده
کارش به علاج و تدبیر شده

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خنازیر	آماسی باشند خرد و محکم که برنگ اعضا بود و بگوشت چسپیده	امتلاء و رطوبات غلیظه خام و قصور هضم و تخمه	برآمدن غدد زیر بغل و گردن و ماده درین ران هم میرسد	کیفیت ترتیب ضماد فلفل دو مثقال ۹ ماشه و گل خطمی بیک مثقال ۱۲ ماشه بکوبند

وبه پزند و زفت ده درم بگدازند و همه را بهم سرشته ضماد کنند کاتب الحروف غفرالله له ولوالدیه بارشاد استاد رحمه الله که از نجیب آباد دست اطریفل غددی را درین مرض اکثر نافع یافته صنعت آن هلیله سیاه پانزده درم ۵۲ ماشه پوست هلیله و آمله منقی و تربد سفید که از جوفش خالی کرده باشند و غدد که در گردن گوسفند می باشند خشک کرده از هر یک پنج درم ۱۷ ماشه وافتیمون افریطی ده درم و بسفایج فستقی و اسطوخودوس و سنای مکی از هر یک هفت درم ۲۴ ماشه و شیطرج هندی نوشادر و غاریقون از هر یک سه درم و انیسون و مصطگی و خیربوا و سنبل الطیب از هر یک دو درم کوفته بیخته بروغن گاو یا بادام شیرین چرب نموده بعسل سفید مصفی سه وزن مجموع ادویه معجون سازند شربتی پنج درم و دهن سام ابرص نیز نافع ست چون بران طلا کنند اگر تا بسینه رسیده باشد دفع گردد صنعت آن بگیرند سام ابرص سه عدد و آنرا در عربی وزغه بفارسی چلپاسه و بهندی چهپکلی و ٹکٹکی و بسبٹا نامند در یک سیر روغن سیب انداخته بجوشانند تا مضمحل شود پس خاکستر شاخ گاو ماده نه مثقال دران داخل کرده برهم زنند و چند جوش داده فرود آورند و بکار برند دیگر خالص منڈی را عرق کشیده ازان نوشیدن نیز نافع ست و مجرب

	رباعی ۲۲۷	
هر خسته دلی که سلعه پیدا کرده چون ادویهٔ معفنه کرده طلا		در دائرهٔ خسته دلا جا کرده آورده بکف آنچه تمنا کرده

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سلعه	آماسی بود بشکل خنازیر اما بگوشت چسپیده نباشد گاه باشد که مقدار خربزه شود	بلغم غلیظ	عیان را چه بیان	تنقیه بلغم باید کرد پس ادویهٔ معفنه را طلا باید کرد طریق

آن آهک آب نارسیده و برادهٔ مس که آنرا توبال مس خوانند از هر یک دو مثقال زرنیخ و بورهٔ ارمنی از هر یک یک مثقال همه را بکوبند و بیزند و بده مثقال روغن گل سرشته نیم گرم طلا کنند دیگر ضماد مجرب برادر لوامی نجیب الله خان صاحب غفر الله له است صفت آن که اندران نفوذ خواهد کرد بعد سه روز بآب برگ نیم شسته باز تازه ازان بران گذارند همچنین تا چار بار کنند که موادش پخته خواهد بر آورد پس بران مرهم نهند

رباعی ۲۳۸

غده که بود بسلعه در شکل و شبیه — چون عارض کس شود چه جاهل چه سفیه
باید که بمالے و به بندی اسرب — در موضع آن بقول اهل تنبیه

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
غده	آماسی بود زیر پوست مقدار فندقی زیاده ازان نشود در شکل مانند سلعه بود	بلغم و سودا	نشان هر خلط بران دال باشد	تدبیر مصنف رحمه الله باید کرد دیگر آرد جو بآب کشنیز

تازه و سرکه سرشته ضماد نمایند و اگر ماده مرکب بود از صفرا و بلغم پس آرد گندم بآب کشنیز تازه ضماد کنند مجرب گویند

رباعی ۲۳۹

رنج سرطان کسے که پیدا کرده — اندوه و غمش بجان و دل جا کرده
دفعش نتوان دلے مساوی نبود — در تنقیه سعے کردهٔ و نا کرده

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سرطان	آماسی بود گرد شکل مائل بسبزی و تیرگی و حوالی آنرا رگهای برخاسته و ممتلی باشد	سودائی محترقه از مادهٔ صفرا یا بلغم	درد و سوزش والتهاب و ضربان حوالی آن رگها برخاسته و ممتلی بود همچو پایهای سرطان و لون این رگها بسبزی زند و اندر اندامهای نرم و متخلخل پدید آید	مرحوم مانن میفرماید که اگرچه تنقیه دفع سرطان نمی توان کرد اما

ترابدرا البتہ بتفتیر منع می کنند نہ سعی کردہ و ناکردہ برابر میگردد و اگر حرارت عظیم بود دوغ گاؤ تازہ خوردن سود دارد حضرت شاہ رحم علی صاحب پیر صحبت فقیر سہانپوری رحمہ اللہ می فرمودند کہ سرگین بچہ مادہ گاؤ را با جغرات گاؤ آمیختہ پارچہ را دران تر کردہ صبح و شام بر آن گذارند فوراً ازالہ مرض میکند و مجرب حکیم قاضی الٰہی بخش مظفرنگری سلمہ اللہ تعالی است این ضماد صنعتہ قطعہ سرب را بلعاب ریشہ خطمی بسایند بر سنگ خشن پس آنرا بر سرطان ضماد نمایند روزانہ دو سہ بار و شبانہ ہم دو بار باز استعمال نمایند ازالہ مرض خواہد کرد ضمادی کہ سرطان را بی نظیر صنعت آن دو صفحہ اسرب با ہم بسایند و بار وغن گل سرخ و آب کشنیز تازہ حل کردہ بر سرطان طلا نمایند مرہم سرطان مجرب ست صنعت آن روغن کنجد نیم سیر را گرم کنند و از دیگدان زیر آوردہ سرد نمودہ دران یک چھٹانک قبنیل را انداختہ خوب حل کنند و بکار برند

رباعی ۲۴۰

آنرا کہ بود رنج جذام ازکہ و مہ
باشد چو علامات فزونی دمش
باشد غرضش گزین مرض گردد بہ
بکشای رگ و طبیخ افتیمون دہ

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جذام	سرطان ہمہ تن	سودا یا صفرا یا خون	سرخی رنگ بسیار مائل بسیاہی و تیرگی و تنگی نفس و گرفتگی آواز و بسیاری عطسہ و بستہ شدن منفذ بینی و ظہور غدد در اعضا و دیدن خوابہا حسب خلط و موی و روی و ابرو بریزد و ناخن ہای منتشر قدو لبہا سطبر شود و سیاہ و ریش اندامہا در صفرا و خرد شدن بینی	فصد در افزونی خون باید گرفت و بعد ہفتہ از فصد طبیخ افتیمون باید داد صفت آن بقول یاتن رحمہ اللہ سنای مکی

ہفت درم و پوست ہلیلہ کابلی پنج درم و بسفایج نیم کوفتہ و بنفشہ و بادیان کوفتہ و پرسیاوشان و تخم کاسنی نیم کوفتہ از ہر یک سہ درم آلوی بخارا پنج عدد و عناب و سپستان از ہر یک بست عدد

دریک کاسہ آب جوشانند تا بہ نیمہ آید صاف کنند و پنج درم افتیمون در خریطہ کردہ در آن
آب تر نمودہ بمالند تا مزۂ خود را باز دہد پس بست مثقال ترنجبین و دہ مثقال مغز فلوس در
آن آب حل کردہ صاف نمودہ مثقالی روغن بادام شیرین اضافہ کردہ نیم گرم رغبت فرمایند
و غذا آب نخود نیم کوفتہ و گوشت ماکیان فربہ و دارچینی و زعفران و اسفاناج کنند و اگر ممکن
باشد ریاضت آن قدر کردہ باشند کہ عرق آید پس روغن مورد و روغن مصطگی با شیر زنان
مالیدن سود دارد و حضرت پیر صحبت من عبد الکریم خان صاحب اسلام نگری سہارنپوری
رضی اللہ عنہ و قدس سرہ از شیخ خود شاہ احسان علی خان پاک پٹنی رضی اللہ عنہ سفوفی نقل
میفرمودند بسیار مجرب است اما جذام تر را صنعت آن ہرتال یک تولہ و مرچ سیاہ دو
چندان ہر دو را سہ روز در کھرل سحق نماید و در بیل نگاہدارد ہر چند کہ کہنہ گردد نافع تر باشد
قدر شربت بقدر یک رتی در برگ تلسی خوردہ باشد و غذا نان نخود بی نمک بروغن بسیار
خوردہ باشد در مواظبت چند روز صحت یابد بفضلہ تعالی و چون درین عرصہ مرض اندر
بدن خود قوت یابد فصد خود از ہفت اندام گیرد و حب عطائی نیز برای تصفیۂ خون و رفع
قبض مفید ست صفت آن سنای مکی نیم پاؤ و ہلیلۂ کلان و ہلیلۂ خرد از ہر یک یک چھٹانک
بنسلوچن شش ماشہ ہمہ ہا را کوفتہ و بیختہ در مغز املتاس و گلقند و مویز منقی از ہر یک یک
چھٹانک آمیختہ در شہد خالص یک پاؤ آمیزند و چہل و دو غلولہ مساوی سازند و در بست
و یک روز بخورند یا نوزدہ ماشہ ہر روز تا بست و یک روز خوردہ باشند و از
ترشی و بادی پرہیزند و اگر اسہال خواہند چار عدد حب الملوک بران اضافہ کنند
و دیگر نقوع مجرب از مولوی عبد القادر راولپنڈی مرحوم صنعت آن برگ حنا دارچینی
سورنجان شقاقل عود غرقی مصطگی زعفران برادۂ صندل سفید بسفایج سنای مکی ہلیلۂ زرد
دانہ الائچی خولنجان اسارون سنبل الطیب کبابہ بہمن سرخ درونج عقربی فلفل سفید ہمہ را
کوفتہ بیختہ بروغن بادام شیرین چرب کردہ بعسل چار چند بسرشند و مشک و ورق طلا
و ورق نقرہ اضافہ نمایند قدر شربت یک مثقال بالای آن بنفشہ عناب گاؤزبان در آب
گرم تر کردہ صاف نمودہ نوشیدہ باشند روغن لبوب سبعہ صنعت آن مغز بادام شیرین

و مغز چلغوزه و مغز فندق و مغز پسته و مغز گردگان و کنجد سفید و مغز نارجیل مساوی در ن
مثلا یک سیر همه را کوفته آمیخته یک شب نگاهدارند و صباح در چرخ عصاری روغن
آن کشند برای نسیان و خارش و جذام یابس و دفع بوست بدن و حصول باه اکلاً و طلاءً
مفید و اگر برابر یک جز مغز فندق هندی هم بیفزایند کمال بهی می شود منقول از حکیم سید محمد حسین
زیدی متوطن کهاتولی حال وارد بهرائچ سلمه ربه در باه مجرب مصنف است

از جمره تن تو چون شود فرسوده	رباعی ۱۴۲	بشنو که ابو علی چنین فرموده
باید که پئے طلا ز بعد مسهل		ممزوج کنی بسرکه عفص سوده
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جمره بفتح جیم	آتشک که آنرا نار فارسی هم نامند و بعضی تفرقه در هر دو کرده اند آتشک پیشتر اما علاج هر دو یکست	تیزی خون	بثره بد باشند پر آب رقیق یا سوزش و خارش صعب که پوست را بخورد و بسوزانند داند کی بگوشت فرو رود چون خشک شود داغهای سیاه نماید	باید که اول فصد کند بعده استفراغ بطبیخ هلیله و مسهل نماید پس ازان

مازو را در سرکه سوده بر تن مالد باقی دو نسخه مجرب در رساله باسور نوشته ام ازان بعمل آرد حضرت
استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی در ازالهٔ جمره حب سیماب را بسیاری ستودند صفتش اصل السوس
و سیماب و عسل هر سه مساوی الوزن شش ماشه گرفته سحق نموده سی و شش حبوب سازند
یک حب ازان همراه پنج توله عرق نو رابنده باشند مجرب ست و معجون عشبه هم مفیدست صنعتش انیسون
بادیان و صندل سفید از هر یک دو درم ۶ ماشه و بسفائج و برگ سنای مکی از هر یک یک دام ۱۸ ماشه عشبه
دو دام شکر سفید یک سیر همه را کوفته و بیخته در قوام شکر علی الرسم معجون سازند صبح و شام چار
چار درم ۱۸ ماشه خورده باشند حبوب آتشک از مغفور حکیم عمرجان خورجوی بخشکی و توزی و الدنا جلد
فقیر مجرب است نانخواه خراسانی اجوائن کرفس الائچی سفید لونگ مرچ سیاه پیپل رسکپور از
هر یک سه ماشه پان کلان پخته سی عدد همه را در کهرل هشت پاس ابیاید حبوب بقدر کنار دشتی
سازد و در سایه خشک کنند ازان یک گولی صبح و یک شام خورده باشند که بدندان نرسد

وچارده روز خورد غذا گوشت بز و نان گندم یا دال سوای مونگ و از ترشی و شیرینی و شیر وجغرات و مریچ و مقاربت پرهیزد و این نسخه در پنج آنه تیار کند و هرچه باقی ماند خیرات کند

ای تن ز تیز و ز نمله ات فرسوده — تشویش تو دیدم ازان افزوده
صفرا چو برون کنی بمسهل خوردن — سود تشود تشوی ازان آسوده

رباعی ۲۴۲

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نمله	جوششهای ریزه که با خارش و سوزش بود در هم پیوسته و بیکدیگر نزدیک و باید که یک تبره بود	صفرای حریف و لطیف با خون آمیخته	زرد رنگ زیر پوست و اندر رگهای باریک که در پوست ست	نخست تسکین حرارت کنند پس بمسهل صفرا

استفراغ نمایند و حوالی نمله را بالصندل و فوفل وگل ارمنی و اسفیداج و افیون و قشور بیبرج و سیاف مامیثا یا گلاب طلا باید کرد و قطرهٔ سرکه بر آن موضع باید نهاد و غذا نان گندم با دال عدس نمایند

گردد ز نفاطه چون تنت فرسوده — رگ زن که همان زمان شوی آسوده
مپساز شگاف یک بکش را و برد — می باش روانی از زروت سوده

رباعی ۲۴۳

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نفاط بالضم نون و بفتح فا	جوشش بود پر آب شبیه بآبله که از سوختن آتش حادث گردد	خون رقیق و غلیان آن بحرارت ناریه	نشان از تعریف آن ظاهر	نخست رگ زنند پس شربت

کیوڑا و عناب نوشند و تدبیر ماتن رحمه الله بنمایند و غذا دال عدس با سرکه کنند و اگر نفاط را بکشایند باید که با سوزن زر کشایند

ای گشته دل تو از دلم آزرده — آزرده گیت از دم طغیان کرده
یابیم بصحت چو ببینیم ترا — بکشای رگ خود و ملین خورده

رباعی ۲۴۴

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
دلم بضم دال مهمله ولام و سکون میم	شری باشد که معنی آن زیر شرح رباعی هشتاد و چهارم گذشت	خون صفراوی با بلغم شور	بیان شد	زیر آخر بحث شری تدبیرش گذشت اما

ملینی که مصنف مرحوم نوشته است جمیع دموی و صفراوی را نافع ست صنعت آن عناب و سپستان از هر یک پنجاه عدد و تمر هندی و آلوی بخارا از هر یک ده مثقال و عنب الثعلب و تخم کاسنی نیم کوفته و گل نیلوفر از هر یک سه درم همه را در یک پیاله و نیم آب جوشانند تا به نیم پیاله آید صاف کنند و چار ده مثقال ترنجبین سفید در آب مذکور حل کرده صاف نموده نیمگرم بیاشامند و غذا عدس مقشر و کشنیز و آب تمر هندی کنند و بعد از فصد و تلیین هر شب آب لیمو یا غوره یا سرکه بست مثقال در روغن گل پنج مثقال یا روغن کنجد بقدری گلاب آمیخته نیمگرم بمالند و صباح بحمام روند.

	رباعی ۲۴۵	
آنرا که حصف بود چه درویش و چه شاه در خارج حمام رسد فائده اش		اید که بحمام رود بیگه و گاه از غسل باب سرد انشاءالله
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حصف	شور خرد سرخ ست که با خارش بسیار و خلش شدید بود بهندی آنرا دهوپ گویند و بفارسی خشک رلیشه نامند	بخارهای تیز و غلیظ با رطوبت رقیقه حاده صفراویه	شور خرد سرخ مانند جوار و جینه که بر ظاهر جلد پدید آید با خارش بسیار اندر تابستان خصوصاً آن وقت که مردم گرم شوند عرق کنند	تدبیر مصنف مرحوم باید کرد و فصد نمایند و بمطبوخ هلیله و شاهتره اسهال صفرا کنند که مفید است

و بعده نمک و حنا با سرکه بر بدن مالیدن نفع می بخشد و بعد تنقیه بطبیخ بابونه و اکلیل الملک و سبوس بدن را شستن و پس ازان روغن گل و سرکه مالیدن و آرد جو در روغن گل طلا ساختن یا باز و ورد و جو به کوفته و بیخته بروغن گل و گلاب و سرکه در حمام بر بدن طلا نمودن و بعد یک ساعت باب سرد و سبوس شستن سودمند ست و آب کشنیز تر و سرکه و گلاب

وروغن گل طلا کردن نافع ست و در آب سرد نشستن مفید و چیزهای سرد و تر بلید خورد و مرہم سبز و نیب نیز مفید صنعتت آن برگ نیم و برگ گلنار از ہر یک تولہ ہر دو را جدا جدا سائیده قرص جداگانہ لبستہ در روغن گل کہ نیم پاؤ باشد بسوزانند پس روغن را از آتش فرود آورده صاف نمودہ موم سفید دو تولہ و کافور چار ماشہ را دران داخل نمایند و برداشتہ نگاہدارند و ہنگام ضرورت مالیدہ باشند نافع باد

رباعی ۲۴۶

چون عارضۂ نبات لیلت ناگاه — آید لظهور دارد مسہل خواه
وانگہ بگلاب و سرکہ و روغن گل — بیمال دقیق باقلہ بیگہ وگاه

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نبات اللیل بالیای	جوششهای خرد کہ با خارش و خشونت باشند و در شبہای سرد بواسطہ لبستہ شدن مسام عارض شود	انقباض مسام ست و احتباس انچہ در زیر جلد ست بسبب برودت ہوا و فرو نشستن حرارت	از تعریف ظاہر است	رگ ہفت اندام زنند و استفراغ مطبوخ ہلیلہ و تقیع صبر و

آب انار کنند ادویہ بموجب فرمودۂ ماتن رحمہ اللہ مالند طریق آن آرد باقلا دو دام و گلاب و روغن گل از ہر یک دو مثقال آب سرکہ دہ درم بہم سرشتہ نیم گرم بمالند و کسے را کہ قے آسان شود قے کردن سود دارد و اطریفل صغیر با عرق شاہترہ خوردن نیز نافع

رباعی ۲۴۷

از علت سعفہ ات چو شد حال تباه — گر میل بصحت بود مسہل خواه
مسہل چو شود خوردہ ز زراک واشنان — با سرکہ ضماد ساز در بیگہ وگاه

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
سعفہ	جوششش کہ اکثر پدید آید واز وریمی ظاہر شود مانند عسل رقیق باین سبب نرا انبیر نیخ	اگر تر بود دران فضلات غلیظہ عفنہ و رطوبات	برآمدن وندارد در سر و رطوبت رقیق لزج ازان	فصد سر ارو گیرند و اسہال بمطبوخ ہلیلہ و شاہترہ

	نیز گویند و گاہی خشک بود بہندی گنج نامند	فاسدہ موجب بود بجلد سر		کنند و علاوی گوشتہای غلیظ و اشیای تیز نخورند

وزرد چوبہ و پوست انار و مردارسنگ و حنا باریک سائیدہ بہ سرکہ و روغن گل آمیختہ طلا سازند ضماد شبور کہ در سر افتد از بیاض مولانا محمد سمیع اللہ خان صاحب دہلوی پھٹکری مردارسنگ سہاگہ نیلہ تھوتھہ کھریا مٹی مساوی الوزن یک یک تولہ در سبوچہ گلی نہادہ بر آتش نہند تا سوختہ گردد بعدہ سائیدہ در روغن گاو کہ بست و یک مرتبہ شستہ باشد پنج تولہ و حجرات دہ تولہ آمیختہ بر شبور ضماد سازند

	یا خلط سوداوی بود کہ با رطوبت حریفہ آمیختہ بجلد دفع میشود	بر آمدن قشر سفید از سر ہمچو نمک و ریختن موی سر	علاج تنقیہ نمایند بمطبوخ افتیمون

و بلیلہ و شاہترہ و بآب گرم بلعاب تخم خطمی و تخم کتان سعفہ را بشویند و بموم روغن و چربی بط و مرغ و روغن کدو آنرا چرب دارند و سعوط روغن کدو و بنفشہ و بادام ہم نافع و والد ماجد فقیر غفر اللہ لہ درین مرض موبر سر می گذاشتند و در ہر ماہ یک بار اجازت تراشیدن میدادند اگر مریض طفل می بود این عمل را تا عمر بست سالگی با ورعایت می فرمودند بفضل اللہ الشافی زوال مرض میشد و استعمال بروغن سرخ کہ آنرا در انگریزی میکاسریل نامند ہم بسیار مجرب است صفت ترتیب ضماد مصنف رحمہ اللہ اینست زاک سیاہ پنج درم و اشنان پنج مثقال بکوبند و بپزند و لسی درم آب و سرکہ سرشتہ ضماد کنند دیگر اگر از برگ پلاس کلاہ سازند و بران روغن تلخ سرشف مالیدہ روزانہ جدید تا اربعین بر سر بستہ باشند و بران کلاہ رسمی را بپوشیدہ باشند یقینا دفع شود مجرب ست از داؤد خان مرحوم ساکن خورجہ سابق کوتوال اعظم گڈھ غفر اللہ لہ

بلخیہ ترا چو عارض آید ناگاہ باید کہ پس از تنقیہ از صبر و اشق	رباعی ۲۸۴	رنج دلمت بجان و دل یابد راہ با سرکہ کنی ضماد در بیگہ و گاہ

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	قول مصنف	علاج
بلخیہ	تسرع مع الشبور	گزیدن پشہ	خفقان بود و باشد	اول فصد کنند بعدہ

	صاحب خشک ریشه که زرد آب ازان برآید	خبیثه و رئیلای بلغمیه باشد	که غشی افتد وگاه باشد که این ریشه باتپ بود	استفراغ صفرا نمایند پس ازان تدبیر ضماد

مصنف مغفور نمایند وگل ارمنی را بسرکه آمیخته طلا نمودن نیز مفید وهر بامداد میوه و سبزیهای ترش باقرص کافور دادن انفع ست صفت ضماد ماتن مرحوم اشق ده درم را در شصت درم سرکه حل کرده پنج درم صبر سقوطری سوده بران اضافه نموده ضماد سازند

	رباعی ۲۴۹	
در آبلهٔ فرنگ ای صاحب جاه قے میکن وافراط مکن در صحبت		بر رغم عدو قوت خود دار نگاه مخور همه چیز جز طعام بیگاه
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
فرنگیه	آبله فرنگ	خون یا صفرا وسودا و بلغم	بوشش بندها و درد اعضا	قی باید کرد واز مقاربت زن وطعام وقت شام

احتراز باید نمود دیگر اگر ثمر درخت گابهار اورق ورق تراشید در سایه خشک نموده سائیده ...وف سازد و یک توله ازان باآب بخورد تا چهل روز ازالهٔ فرنگیه و آتشک و ضیق النفس کند اگرچه کهنه باشد پرهیز از ترشی و تلخی و بادی و مقاربت کند و درخت این در کاکوری بر دروازه کاظم علی خان صاحب و در باغ دوارکا داس که مملوک میر واجد علی داروغه موجود در لکھنؤ واقع بر سڑک بریلی ست

	رباعی ۲۵۰	
اے زآبلهٔ فرنگ حال تو تباه در هر دو سه ماه فصد کن کاین علت		دستنت شده از دامن صحت کوتاه از فصد شود دفع بوجه دلخواه
	شرح و تحقیق	

بعد فصد هفت اندام و نضج مادهٔ مسهلی که مخرج اخلاط ثلثه است بدهند کما بین المصنف رحمه الله صفته غاریقون بسفائینه بیر گندرا نبده یک مثقال ایارج فیقرا دو دانگ بهم آمیخته در شربت بنفشه لبسرشند و غلوله کرده سحر فرو برند هرگاه که عمل در آید و چار نوبت باجابت رسد سنای مکی پنج مثقال و بسفائج نیم کوفته و عنب الثعلب از هریک سه مثقال وگل سرخ و

پرسیاوشان و شاهترج از هر یک دو مثقال و نیلوفر یک مثقال و سپستان سی عدد همه را در یک کاسه آب جوشانند تا به نیمه آید صاف کنند پانزده مثقال شیرخشت در آب آن حل کرده نیم گرم بیاشامند چون عمل دوا آخر شود روز دوم شربت قند با گلاب و تخم ریحان رغبت نمایند و غذا نخود آب کنند

باید بحدیث بندهٔ نیکو خواه یا دو کند جیوه سخن شد کوتاه	رباعی ۲۵۱	در دفع فرنگیه چه درویش و چه شاه یا از حب سیماب خورد یا ز سفوف
	شرح و تحقیق	

صفت حب جیوه بکسر جیم و سکون یای معروف که سیماب بود فلفل چهار مثقال هلیله زنگی سه مثقال کوفته و بیخته و سیماب هفت مثقال قند سیاه پانزده مثقال آرد مانده و روغن گاو از هر یک شش مثقال همه را باهم آمیزند و بکف مال کنند تا جیوه کشته شود پس چهارده حصه کنند هر روز دو حصه را غلوله کرده یک گلش را صباح و دیگر را با آخر روز فرو برند و خود را با عتدال بپوشند تا صحت پدید آید غذا شیر و برنج بی نمک بقند سفید سوده یا نبات سوده و نان مایه دار بی نمک و پاچه بره یا بزغاله بی نمک خورند صفت سفوف سیماب هلیله زنگی و پوست هلیله زرد و پوست هلیله کابلی و پوست بلیله و فلفل از هر یک دو مثقال کوفته و بیخته سیماب هفت مثقال و شکر شانزده مثقال همه را باهم آمیزند و بکف بمالند تا سیماب کشته شود پس چهارده حصه کنند هر روز دو حصه یکی بصبح و دیگری بشام کف کنند و قدری گلاب از عقب آن میل نمایند و خود را با عتدال بپوشند تا وقتیکه صحت شود و غذای مذکوره خورند صفت سیماب دود کردن سیماب شش مثقال را سه بخش کنند و هر روز یک بخش را در ظرف آهن کرده در زیر دامن دود کنند و خود را با عتدال بپوشند پیش از دود کردن پارچه کرباس بر گرد گریبان و گردن خود بپیچند تا دود از گریبان به دماغ نرسد و قوت بینائی را ضرر نرساند تا وقتیکه صحت شود و غذای مذکوره خورند و اگر سه هفته تا روز متعاقب هر روز بمقدار ماش از سیماب سفیده ببرگ تنبول خورند یا صلابه کرده فرو برند و بر این مداومت نمایند همه جراحت آبله را در هم آرد و هم درد اعضا را دفع کند باذن الله تعالی و اگر قوت باصره

بواسطهٔ سیماب که بخود جذب کند طنعت پذیرد اقلیمیای زر کوفته و بیخته وصلایه کرده هر صباح بمیل طلا در چشم کنند تا بخار سیماب را بخود جذب کند و باصره بحال اصلی باز آید واین علاج خاصهٔ مولف ست وگویم که میل طلای خالص در چشم کشیدن تدبیر جامع اوراق است

رباعی
۲۵۲

از رنج فرنگیه است حال تو تباه
نزدیک مجربان موافق افتد
گویم سخنی در دل خود دار نگاه
قیروطی جیوه داست بوجه دلخواه

شرح و تحقیق

صفت قیروطی جیوه موم نیم مثقال در سه مثقال روغن گاو و پنج مثقال روغن پیه گرده بز که لبسه آب شسته باشند حل کرده وشش مثقال و چار مثقال حنای سوده اضافه نمایند وکف مال کنند تا سیماب کشته شود پس سه بخش نمایند و هر روز یک بخش را مالند و بپس گوش و زیر بغل و کش ران نرسانند و خود را باعتدال پوشند وقتی که صحت شود و غذای مذکوره خورند واگر جوشش دهان تشویش دهد اول چند روزه جهت تسکین در آبی که دران خطمی یا خبازی یا بنفشه را جوشانیده باشند صاف کرده زمان زمان بآن مضمضه کنند و در دهان گیرند و آخر که لعاب از دهان رفتن کم کند و کمتر شود جهت دفع جوشش خرفه و طباشیر وسماق را بالسویه کوفته و بیخته بر موضع جوشش پاشند واگر جراحت آبله مزمن شده باشد مرهم نوره را صبح و شام گذارند مرهم نوره موم سفید و بارزد از هر یک سه مثقال را در روغن گل باروغن کنجد ده مثقال حل کرده و آهکی که لبسه آب آن را شسته باشند و در سایه خشک ساخته و بیخته وصلایه کرده دوازده مثقال کثیرا سوده یک مثقال اضافه بر آن نمایند وصلایه کنند تا مرهم شود واگر خشکی هاے سفید رنگ بشکل گربون که باشد بر دست و پا یا عضو دیگر پیدا شود فلفل سیاه را در آب جوشانیده عضو را ابخار آن دارد یا آب آن را البته کهنه بر عضو طلا کند انیست حاصل تقریر ماتن رحمه الله درین مرض اما نزد فقیر آتشک و باد فرنگ و باد فارسی و آبله فرنگیه و حمره بجم همه از یک جنس ست گویا انواع مختلف و اصناف جدا باشند پس علاج هم قریب یکدیگر بلکه متحد باشد برای ازالهٔ جمله اقسام همان دو نسخه که در باسور از

جوب نوشته ام وافی وکافی باشند فارجع الیهما و تدبیر حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی سفوف اسود را در پنجاب می ستودند صنعت آن کبریت اصفر و سیماب از هریک شش ماشه دو را کجل سازد و حب الملوک مدبر یک توله و سنگ بصری شش ماشه هر چهار را سائیده در آب پاؤ سیر در ظرف آب نادیده بجوشانند تا آنکه خشک شود پس ثقل بردارد و سائر را نگاهدارند قدر شربت از دو رتی تا چار رتی در بتاسه نهاده بالائش شیر گاؤ نیم سیر بنوشند هر گاه که خواهش طعام شود شیر و برنج به نبات مصری شیرین کرده بخورد و وقت دیگر کهچڑی خورد و روز دیگر تبرید تخم خیارین و تخم خربزه سائیده در آب شیره برآورده به نبات شیرین کرده بنوشند همچنین سه روز کنند از ترشی و مرچ و قند سیاه و مقاربت پرهیز دو صاحب بواسیر خونی را ندهد که خون می آرد و اگر دهد اصلاح آنرا ملحوظ دارد

رباعی ۲۵۳

اے از قوباره خلاصی جسته — جسته تن خویش را ز علت رسته

از خردل دخل ضماد میکن که شود — در باغ امل نهال صحت رسته

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قوبا	در فارسی برون وگربون وبهندی داد نامند و آن خشونتی بود که بظاهر جلد پیدا شود و رنگ آن گاهی مائل بسیاهی و گاهی مائل بسرخی بود	خون نیز لطیف نیست که بآن مزه سودای غلیظ آمیخته باشد بار طوبت غلیظه و بلغم شود.	در قعر جلد بود و خارش بسیار باشد و از ان قشور مدوره همچو فلوس ماهی ریزد اگر بشدت بود و رنه مثل ریگ و سبوس دور شود	صفت ضماد مصنف رحمة الله خردل پنج مثقال بکوبند و به شیر نیز و بد و چندان سرکه سرشته ضماد کنند و این وقتی

باید کرد که قوبای غائر بگوشت فرو رفته باشد و احتیاج بان بود که جراحت کنند و اگر غائر نبود گوگرد زرد کوفته و سیماب بکرپاس دو ته گزرانده از هریک دو مثقال در روغن گاؤ خالص و روغن پیه گرده بز که بسه آب شسته باشند از هریک پنج مثقال همه را باهم آمیخته کف مال کنند تا سیماب کشته شود و سه بخش سازند هر روز یک حصه را در آفتاب

گرم یا پیش آتش مالیدہ نیم گرم در حمام یا خارج حمام بشویند و این دارو جرب و خارش
اعضا را نیز مجرب نوشتہ است دیگر برای قوبا کہ بسبب استعمال پارچہ تر پیدا شدہ باشد
این نسخۂ حبوب مجرب ست صنعت آن سہاگہ چوکیا و گندہک زرد و مقل و لوبان و کت
سفید مساوی اجزا و ہمہ را بسایند در عرق لیموی کاغذی و حبوب بندند یک حب را در
آب سائیدہ بر قوبا مالیدہ باشند در ہفتہ عشرہ ازالۂ مرض میشود دیگر سیماب چار ماشہ و
زاک سفید بریان و نیلیا سہاگہ بریان و گندہک زرد از ہر یک چار چار ماشہ سوا سے
سیماب ہمہ را در کھرل خشک بسایند چون ٹیک باریک گردد با یک تولہ روغن گاؤ
بسایند یک روز بعدہ سیماب دران انداختہ باز تا یک روز بسایند بعدہ باز دو تولہ
روغن گاؤ دران انداختہ تا یک روز باز بسایند پس برداشتہ نگاہدارند و باستعمال
آرند دیگر قسمی از قوباست کہ ہنرا کو تا نامند این ضماد مجرب برادر توامی مغفور نجیب اللہ خان
صاحب ست برای آن صنعتہ سیندور و مرچ سیاہ از ہر یک شش ماشہ ہر دو را
سائیدہ در نیم پاؤ روغن گاؤ آمیختہ صبح و شام بر آن ضماد کردہ باشند نافع باد دیگر
چار تولہ روغن گل را در کرچھا انداختہ گرم کند بعدہ شش ماشہ موم خالص دران انداختہ
بکفچہ بگرداند پس سفیدی یک بیضۂ مرغ دران آمیزد فوراً پس بر آوردہ دران مردارسنگ
شش ماشہ و سفیدہ کاشغری و کافور قنبیل از ہر یک سہ ماشہ ہر چار اجزا را سائیدہ
بیامیزد و خوب بساید و از ان زخم چھاجن ضماد کردہ باشند از کامیاب خان خورجوی
دیگر مرہم از حافظ یعقوب خان خورجوی نافع برا ے جملہ زخمہا صنعت آن روغن
سرشف نیم سیر در آن کچلہ دو و نیم تولہ را بسوزانند پس بر آوردہ در آن عرق نیب
یک پاؤ و عرق چرچٹہ یک پاؤ انداختہ بپزد چون بر روغن رسد در آن موم سفید و دال
سفید و بنہ گردۂ بز نراز ہر یک نیم نیم پاؤ بفنداز د چون گداختہ شود بکتکہ نیب حل سازد
ہر گاہ کہ یکذات شود بردارد و برای قوبا استعمال آرد و ہر گاہ کہ برا ے چھاجن استعمال
آن منظور بود کہ درین مرہم اگر یک تولہ بود یک ماشہ توتیای سبز دو ماشہ صابون را
سائیدہ دران آمیختہ بر چھاجن مالیدہ باشند اما فقیر حقیر میگویم کہ برا ے جملہ اقسام

قوبا غائر بود با غائر این حبوب که می نویسیم بسیار مجرب است صفت آن کافور سهاگه
چوکیا نوشادر رسکپور گندهک از هریک سه ماشه و نیلا تهوتها یک ماشه همه ها را در دو تولہ
عرق لیموی کاغذی سائیده حبوب بقدر کنار دشتی سازند و خشک نمایند و هنگام ضرورت
بعرق ورق تب خواه شیره تخم بادیان برآورده دران سائیده چند روز با قوبا طلا سازند
بفضل الشافی در هفته ازاله می کند می گویم که اگر برگ مولی میسر نشود سه ماشه تخم ترب دران داخل
کرده بسایند و حبوب سازند و باب سائیده باستعمال آورده باشند دیگر مرهم از حافظ
یعقوب خان خورجوی برای قوبا و خارش بسیار مجرب ست صنعت آن روغن سرشف
نیم پاؤ را گرم کنند پس موم خالص دو تولہ را دران گذارند بعده دران توتیای سبز بریان
دو ماشه را سوده آمیزند پس پنبهٔ کهنه یک تولہ مقرض گرد آسا نموده دران آمیزند و
برداشته نگاهدارند و بروقت ضرورت باستعمال آرند فقط و قسمی ست از قوبا که آن را
اورنگ زیبی نامند اولاً همچو غده بر بدن می برآید و بعده شش ماه ریش و ازالهٔ آن
بسیار مشکل ست لیکن مکرمی قاضی حکیم آلهی بخش صاحب مظفرنگری سلمه الله تعالے
وعم فیضانه شربتی بفقیر نشان داده اند و بارها بعد تشخیص آن بتجربه آوردم که باستعمال
شربت مذکوره اکثر در یک اربعین و گاہے در دو اربعین بفضل الله الشافی و بعونه
زوال مرض شده است و می شود صفتها و صنعتها تخم کشوت یک و نیم درم و زرورد و
زرشک از هریک دو نیم درم و گل بنفشه سه و نیم درم و پرسیاوشان و اصل السوس مقشر
نیم کوفته و بسفائج و سنای مکی و زبان و هلیلهٔ سیاه و هلیلهٔ کابلی از هریک ده درم و
هلیلهٔ زرد و تمر هندی از هریک پانزده درم و آلو منقی از هریک پانزده دانه و نیلوفر دو و
نیم تولہ و عناب و سپستان از هریک بست و پنج عدد کوفتنی را کوفته در دو سیر
عرق شاهتره شب تر نمایند صباح بجوشانند چون ثلث برود مالیده صاف نموده در
نیم سیر نبات قوام سازند و نگاهدارند یک تولہ ازان وقت شام و یک تولہ ازان
هنگام صبح نوشیده باشند در شش تولہ عرق شاهتره اگر سرما بود نیم گرم نموده باشند
والا فلا نافع باد دیگر براے قوبا روغن کنجد سفید مفید ست صفت آن روغن کنجد

نیم پاؤ و برگ کنیر سفید نیم سیر هر دو را در یک سبوی آب که ۹ سیر باشد بجوشانند چون به نصف آب رسد سرد کنند و روغن ازان گیرند و بمالند نافع باد از برادرم مرحوم حکیم نجیب الله خان صاحب خورجوی برای قوبا مجرب ست تخم مولی (۳ ماشه) تخم ڈہاک (۲ ماشه) در عرق کاغذی یک عدد سائیده دادرا غاریده بمالند در یک هفته دور شود از حافظ مولوی منشی نصیر الله صاحب ولایتی چونه قلعی (۳ ماشه) آب رسیده مرچ سیاه (۳ ماشه) آتیه بلدی هر سه را سائیده بروغن گاؤ آمیخته بر چهاجن ضماد نمایند و عضو را در آفتاب زمانی نگاهدارند در چند روز دفع میشود مگر ماهی نخورد

گردی چو ز زحمت جرب دلخسته سر رشته صحت بکف خود لطلب	رباعی ۲۵۴	باید که بحمام روے پیوسته پیوند تو مباشرت بگسسته
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جرب	خارش خشک بود یا تر در هندی کهاج نامند	آمیختن صفرا و سوداوی محترقه یا بلغم شور یا خون بسبب خوردن بسیار مصالح گرم و چیزهای نمکین بسیار و حلاوی و دیگر اغذیهٔ رویهٔ کیموس	بودن خشک رشیه یا خارش بسیار و ثبوس یا میلان خون سیاه وریم و زرد آب پیدا شدن هضبه بیلنش	تدبیر و اختیار بحسب (پرہیز ۱۲) فرموده ماتن رحمه الله باید کرد اگر خشک بود دررال سفید سه ماشه را

سائیده در روغن یاسمین نیم پاؤ در طشت انداخته بمالند چون خوب آمیخته شود توتیای سبز سه ماشه سوده دران اندازند و بمالند بعده سیماب سه ماشه را در آن اندازند و بمالند هرگاه که جمله اجزا خوب آمیخته شوند قدرے قدرے آب دران انداخته بدست مالیده باشند تا آنکه دران جذب شده باشد هرگاه که آب جذب نشود هر قدر آب که ماند بریزند و دوا که همچو روغن زرد شده باشد آنرا در ظرف چینی بردارند و نگاهدارند و بقدر ضرورت بر بدن مالیده باشند در استعمال چند روزه خارش دفع شود اما باید که بدن مریض خالی از غلیان سودا باشد ورنه قلاع می آرد زیرا که این دارو سیماب دار ست و سیر دارد

کہ سیماب وار باشد در غلیان سودا قلاع می آرد اگر در سہ جای مخصوص از بدن بزور مالیدہ شود و اگر خارش تر بود این طلا مفید بود صنعت آن آنبہ ہلدی و بزرالبنج و گندہک زرد از ہر یک شش ماشہ و توتیای سبز بریان دو ماشہ را کوفتہ باریک کردہ در بیضۂ مرغ خالی کردہ پر نمودہ بار دادو را گرفتہ در خاکستر خواہ ریگ گرم گذارند بعد یک ساعت بر آوردہ ادویہ را از اندرون بیضہ بر آوردہ بروغن چنبیلی نیم پاؤ حل کردہ بشب بر بدن مالند و صباح بآب گرم بشویند زوال مرض در سہ روز میشود و حضرت استاذی عالم نکات لاہوتی جناب مولانا احمد علی چڑیاکوٹی رحمہ اللہ میفرمودند کہ برای ہر دو نوع این ضماد مجرب ست و فقیر نیز بارہا آزمودم صنعت آن چوک دیگچی و ناگر موتھا و خراسانی اجوائن و گندہک زرد ہمہ را مساوی کوفتہ و بیختہ بروغن سرشف حل ساختہ در شب بشبنم نگاہداشتہ صباح بر بدن بمالد و بعد یک ساعت بدن را بگل مالیدہ بشوید در سہ روز دفع خواہد شد و حضرت اُستاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند کہ صبر یک مثقال را در شش تولہ آب کاسنی و شش تولہ آب شاہترہ تر کردہ نقوع آن باب تمرہندی چار تولہ اگر حرارت زیادہ بود بنوشانند تا نہ روز متواتر و اگر ضعف شود بعد سہ روز توقف کردہ بنوشانند بفضلہ تعالی ازالہ مرض خواہد کرد دیگر آنبہ ہلدی شش ماشہ توتیای سبز گندہک آنولہ سار سہ سہ ماشہ در آب یک تولہ یک ساعت تر داشتہ بعدہ سائیدہ بآفتاب نشستہ بر تمام جسم بمالد و بعد یک ساعت بآب گرم غسل کند تا سہ روز جرب دور شود برای جرب ہر قسم کہ باشد از برادرم مغفور حکیم نجیب اللہ خان خورجوی مجرب ست رسکپور تخم باپچی توتیای سبز گندھگ آنولہ سار سائیدہ در مسکۂ گاؤ قدری انداختہ بیامیزد و لست و یکبار آنرا آب شستہ بآفتاب نشستہ بر زخم بمالد بعدہ سرگین کیسٹھ یعنے گاؤمیش نازائیدہ بر جسم مالد و بعد ساعت باب سرد غسل کند تا سہ روز شفا یابد و ہم

در علاج جرب مکرر میفرماید

خورد ست ز آب شہترج پوشنہ گوگرد و قروط و دہن کنجد جستہ	رباعی ۲۵۵	داناشدہ چونکہ از جرب دلخستہ اخراج مواد کردہ دہہ طلا
	شرح و تحقیق	

صفت طلائی مصنف مرحوم قبر وطکہ پنیر خشک باشد کوفتہ و بیختہ تا دو ساعت در آب گرم تر دارند بعدہ بدست مالند تا ہمچو مرہم شود با جغرات ترش پاسہ کہ سی مثقال و گوگرد زرد کوفتہ بیختہ دو مثقال و روغن کنجد پنج مثقال ہمہ راہم آمیختہ سہ حصہ کنند و ہر شب یک بخش را بمالند و صباح بحمام یا خارج آن سبوس گندم و سرکہ مالیدہ باب نیمگرم بشویند دیگر این مرہم خام نیز برائے جرب تر و خشک و شبورات خارشناک مجرب برادر توامی حکیم نجیب اللہ خان صاحب مغفور ست صنعت آن مردار سنگ و کافور و دانہ الائچی سفید از ہر یک شش ماشہ ہمہ را سائیدہ بروغن زرد کہ صد و یکبار شستہ باشند آمیختہ نگاہدارند و بر جرب مالیدہ باشند ہر قدر کہ خوب مالند انفع باشد عرق مصفی خون از حکیم غلام دستگیر خان صاحب دہلوی مظلہ شاہترہ و چرائتہ و سرپھوکہ و صندل سرخ و صندل سفید و منڈی و ہلیلہ سیاہ از ہر یک سہ تولہ و پوست کچنال و پوست نیب و برگ نیب و تخم نیب و پوست مولسری و جوانسہ دو دہی کلان و برادہ شیشم سرخ رنگ و افتیمون و بلیلہ و پوست بکائن از ہر یک شش تولہ کوفتہ و بیختہ در آب پانزدہ سیر تر سازند صبح ہفت سیر عرق بکشند قدر شربت شش تولہ نافع باد دیگر ہم در علاج خارش اعضا گوید

بے زحمت گر ابلہ درین منزل گہ از مسہل در پے و حمام مدام	رباعی ۲۵۶	خاریدن اعضاست ترا بیگہ و گہ زین ورطہ بری بجانب صحت رہ
	شرح و تحقیق	

پس از تنقیہ بدن بمسہل ہر شب آب لیمو با غورہ یا سرکہ بروغن گل یا کنجد و قدرے گلاب وطریقی کہ در بحث دلم لبشرح رباعی دو صد و چہل و چار نوشتہ شدہ است آمیختہ نیم گرم بر بدن مالند و صباح بحمام روند و اگر خاریدن اعضا بدون جرب بود باید کہ از مولدات صفرا ہمچو خربوزہ و فلفل و شہد و شراب و غیرہ پرہیز ند چنانچہ مصنف رحمہ اللہ می فرماید . . . .

از خارش اعضا چو شوی دلخستہ پرہیز کن از مولدات صفرا	رباعی ۲۵۷	تشویش رسد ترا ازان پیوستہ چون شہد و شراب حلو و مغز پستہ
	شرح و تحقیق	

این نکته که ماتن مرحوم گفته لائق حفظ و یادداشت پس اگر خارش در اعضا عارض شود این مرهم خام را باستعمال آرند و نفع بردارند صنعت آن رسکپور و کافور و مردارسنگ و نوشادر و توتیای سبز بریان مساوی وزن خوب کوفته و بیخته باریک سائیده در مسکهٔ گاؤ که آنرا یک صد و یک بار شسته باشند آمیخته در آفتاب نشسته بربدن مالند نافع باد

	رباعی ۲۵۸	
در پے فہم آن اگر حوصلهٔ شام مرض تراپود مشغلهٔ	شرح و تحقیق	در علت ثولول شنو مسلهٔ سازی چو فتیله بهر داغش روشن

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ثولول	رخ که مسه بود	خلط غلیظ بلغمی یا سوداوی یا مرکب از هر دو این سودا از خون بود	بر آمدن افزونی گوشت غیر طبعی	اول فصد گیرند اگر خون را غالب دانند

پس مسهل دهند مخرج سودا و بلغم بعده ترطیب مزاج کنند با غذیهٔ مرطبهٔ جیدة الکیموس و بمک و سرکه مسهارا مالند یا فتیله روشن کنند و از طرف آخرش دودش بمسه رسانند که مضمحل شده خواهد افتاد دیگر طلائیکه قلع تالیل میکند صفت آن مازو و شب یمانی و تخم جرجیر کوفته و بیخته بزهرهٔ گاؤ سرشته چند نوبت کنند.

	رباعی ۲۵۹	
کز خوان شفا بود ترا مائدهٔ از سرکه و افیون که بری فائدهٔ	شرح و تحقیق	در کثر دمهات بیان کنم قاعدهٔ بکشا رگ و مسهل خور د میساز طلا

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
واخس بفتح اول مهمله والف کشیده و کسر خای معجمه و سین مهمله	ورمی بود نزدیک بناخن انگشت بهندی کهنٹی نامند و هم لبهرے	ریختن ماده خون غلیظ بود	مائل بسرخی بود و درد بسیار کند اکثر بر ناخن انگشت شهادت بود و در دست	تدبیر مصنف مغفور علاج کلی ست بضابطهٔ قانون و نهادن در برف

و یخ نیز مخدر میگرداند و مالیدن روغن گاؤ نیم گرم نیز مجرب ست و بعضی از مجربان شنیده شد که یخ

سینتا ناسی را سائیده بدون آب وبرگ برگد نهاده نیمگرم کرده بر واخس هر روز دو بار بنهند
انشاء الله الشافی شفا خواهد شد و بعضی را دیده شد که درد از سر انگشت دست مثلاً یا از سبابه
یا بنصر یا خنصر دست بر میخیزد پس بدست میرود پس بتمام بدن منتشر میشود و مردم ہلاک میگردد
وعلاجش بتجربه مجی حکیم نبی بخش صاحب کیرتپوری سلمه الله تعالی چنین در آمده که آب در طشت
کرده دران سیر سائیده و دست را برشته بجای بند دست محکم بسته دران آب گذارند و یک
دو ساعت بجومی نگاهدارند پس بر آورده سیر را نیم کوفته بر موضع درد بندند ازاله درد خواهد کرد
بفضل الشافی و گویند اگر فرید بوٹی را کوفته سائیده سه بار بران بندند فوراً درد را دور کند و
همچنین از مجربان یاد دارم که پنچھے را بران بندند بسبب اش درد واخس میگریزد

ونبل اگرت غنچه صفت نگشاده تضمید کن از خردل وانجیر و مویز	رباعی ۲۶۰	دل تنگی تو روبکلی ننهاده کز قید مرض رهی شوی آزاده

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
دبل که دمل باشد	زخمی عمیق صنوبری شکل بود که در بدن پیدا گردد	خون تیز که با رطوبت غلیظه آمیزد و از رداءت هضم پیدا شود	سرخ رنگ بود و مولم در ابتدا باشد	رگ باید زد و استفراغ باید کرد و غذا کم باید خورد و از حلاوے و گوشت

حلوا نها پرهیز باید نمود و سکنجبین باید نوشید وضمادی شاید کرد طریق ترتیب ضماد
وانجیر تر خشک را بجوشانند تا مهرا شود باده عدد یا هفت مثقال مویز دانه بیرون کرده بکوبند
که بیچو مرهم شود و پنج درم خردل کوفته و بیخته بران اضافه نمایند و نیم گرم ضماد کنند از میانجی
عظمة الله خان صاحب شاه جهان پوری مقیم خورجه برای اڈہٹہ که سرطان باشد و هر قسم دمل
و چھاجن واکوته و داد را مفید ست صنعت آن اول روغن کنجد را خوب گرم کنند پس از دیگدان
فرود آورده کمیله را صاف کرده دران بیامیزد و نگاه دارد و بر مرض مذکور مالیده باشد اما
وقت مالیدن روغن حرکت داده باشد تا کمیلا آمیخته گردد وته نشین نباشد در چند بار طلا
کردن بعون الله دفع خواهد شد

هرکس که پے خراج رگ بکشاده باید که کند ضماد انجیر برو	رباعی ۲۶۱	در راه مرض داد مداوا داده از خوردن تلخ و تیز باز استاده
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
خراج بضم خای معجمه	آماس باشد گرم که درد اخلش موضعی بود که مواد بجانب آن ریخته پخته شود و ریم گیرد	مادۂ غلیظ بود که آنرا طبیعت بعضو دفع کرده باشد و رسیدن آن بجلد ممکن نبود	شدت درد و تمدد بود	باید دانست که تمدد نشان جمع مده است

وسکون درد و نرمی ورم دلیل پختن مده باشد در ابتدا رگ زنند و مسہل دہند و اگر در اطراف بود و مانعی نباشد قی فرمایند که بهتر از مسہل ست و در انتہا این ضماد انجیر بکار باید برد و کیفیت استعمال آن گفته شد و معالج را ضرورست که در جمیع اورام از احوال اربعہ غافل نباشد **قانون** اگر ورم مجاور عضو رئیس نباشد پس در ابتدا ے ورم علاج بروادع کند مثل گل ارمنی و اقاقیا و کشنیز و صندلین و آرد جو و در تزاید جمع میان رادع و مرخی نماید مانند کشنیز و برگ و تخم خطمی و در انتهای ورم مرخی و محلل را باستعمال آرد چون بابونہ و اکلیل و نخود و آرد جو را در آب برگ خطمی آمیختہ نهند و در انحطاط صرف محلل بکار برد و اگر ورم مجاور عضو رئیس بود ہنگام ضرورت علاج بفصد و تنقیہ نمایند فافہم و چون مادۂ ورم بتحلیل نرود ورد بجمع شدن نهد بمنضج بزند مانند تخم کتان و انجیر ضماد نمایند که پختہ شود و بشگافد ورنہ سرگین کبوتر و اشق نهند ورنہ خبرش باہن گیرند والسلام برگ پچھے برگ کہاکاڑی برگ ستیاناسی برگ گیندروی ہریک ۳ تولہ ۳ تولہ راکوفتہ قرص ساختہ بروغن گاؤ سرخ کند پس برآورده دران موم خام یا سفید بگذارد و بردارد و باستعمال آرد

باشی زد بلیہ چون بدبر دافتاده تضمید کن از بوره و صابون و عسل	رباعی ۲۶۲	از درد عنان صبر از کف داده گر سر نکند بخولیش پیش استاده
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج

وبیلہ	آماسی بود اکثر گرد شکل شبیہ بخراج اما گرم نبود بزرگتر از اول	مادۂ بلغمیہ غلیظہ غیر نضجہ بود کہ از سوء ہضم پیدا شود	رنگ او مانند لون جلد باشد و درد نمی باشد و دوکیسہ دارد در یکے زرد آب گندہ و بدیگری مادۂ غریبہ چون زرنیخ و استخوان ریزہ و مانند آن	صفت ترکیب ضماد مذکورہ بورہ و صابون از ہر یک چار مثقال بکوبند

وبدہ مثقال عسل سرشتہ نیم گرم ضماد کنند مرہم کہ جمیع اقسام زخم را نافع ست اما اگر زخم کلان باشد یک روز بران برگ نیب را کوفتہ بہ بندد و روز دوم زخم را بآب جوشاندہ نیب شستہ بران استعمال مرہم نمایند صنعت آن قنبیل وگیروی گوالیاری و برگ حنا از ہر یک شش ماشہ و مردار سنگ و سہاگہ چوکیا تیلیا وسندور از ہر یک سہ ماشہ و مرچ سیاہ یازدہ دانہ ہمہ را سائیدہ بہ نیم پاؤ روغن گاؤ آمیزند و این را مرہم خام سرخ نامند مرہم فخری از شلغم شلغم را ورق کردہ روغن کنجد بریان کنند کہ سرخ شود پس آنرا از روغن دور کردہ سندور را باریک سائیدہ بجتہ قدرے بروغن مذکور انداختہ چمچہ گردانیدہ باشد و از دود آن پرہیز د چون بقوام آید و سیاہ گردد و کافور سائیدہ از دیگدان فرود آوردہ دران خوب آمیختہ باز قدری دم دہد بعدہ نگاہدارد کہ خواہد بود اما اگر قدرے آب در نیم گرم بیامیزد ملائم خواہد ماند ہر قدر کہنہ خواہد بود مفید تر خواہد بود در سہ بار ازین مرہم نہادن دمل و دبیلہ را نیکو میکند

از آکلہ ہر کہ ناتوان گردیدہ بایدکہ گل ارمنی و سرکہ مدام	رباعی ۲۶۳	ہر لحظہ زافزون شدنش نرسیدہ برگرد جراحتش بود مالیدہ
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
آکلہ	جراحتی کہ عضو را بخورند در فارسی خورہ گویند و آن عبارت ست از تاکل و تعفن و فساد کردن	فساد روح حیوانی ست بریختن خلط اکال سمی جوہر	ظہور سیاہی یا سبزی از جراحت و خاصہ ئے ست کہ بگوشت نواحی بسرعت کند مثلاً اگر صبح در عضو پدید آید تا شام	باآتش یا بدوای حاد مثل کاشتک یا زنگار یا زاک یا زراوند مدحرج و قلقطار کہ زاج زرد باشد مع سرکہ داغ نہد و حوالی مرض را گل ارمنی

	اعضا افتد		بقدر فلوس ماهی و سعت گیرد	و سرکه طلا نماید یا گرم مسلوق بروغن بر موضع آکله نهد

رباعی ۲۶۴

طاعون چو شود عارضت ای غمخواره
خواهی که شود بر تو در صحت باز
صبرت ز دل خسته شود آواره
بشگاف که غیر ازین نباشد چاره

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
طاعون	آماسی ست که اکثر در ایام وبا ناگاه میشود سرخ یا زرد یا کمد یا سبز یا سیاه اسلم سرخ ست به ترتیب	مادهٔ سمیه	حرقت شدیده بود و می هم باشند و خفقان و غشی بود و در اعضای ضعیفه بود	باید دانست که اورام مغابن که ورم پس گوشت و ورم لعبل

و ورم بن ران باشد نیز داخل در وبا اند اگر بعلامات مذکوره باشند علاج هریک جداگانه مجرب ست اما مصنف مرحوم غیر از شگاف او را چاره ندیده است گویند که درین فصد خوب نیست بلکه کمال توجه طبیب مصروف بر تبرید قلب و تقویت آن باطلیه و اشربه و طیوب و اغذیهٔ مبردهٔ مغلظ خون باشد اطلیه که بر سینه نهند صندل و نیلوفر و کافور و کشنیز در گلاب و اشربه شربت انار و شربت سیب و شربت به و شربت کادی و شربت حماض و شربت غوره و شربت اترج و شربت نارنج و طیوب بنفشه و نیلوفر و گل و صندل و گل کادی و کافور و سیب و به و گل بدن مست و اغذیهٔ مبردهٔ عدس و مصوص که از چوزه و بٹیر در آب بخته بسرکه نهاده باشند و قرائص و سالن که باین لوم و بقول سرد و کشنیز ساخته باشند دیگر مرهم خام که برای شور اطفال نهایت مفید ست صنعت آن حنا و قنبیل و مردار سنگ و مرچ سیاه و توتیای سبز بریان و کته سفید و زرد چوب جمله را مساوی کوفته و بیخته باریک نموده در مسکه آمیخته بر شور مالیده و چسپانیده و برای اکوته هم مجرب است اگر بتعفن هوای عالم مرض وبائی که عام بود تپ باشد یا هیضه یا چیچک یا تپ و لرزه پیدا آید از ادویه که نوشته میشود بتی خواه نرد ساخته بسوزاند رفع میشود مجرب ست لونگ دار چینی دیودار چهر کپور کچری نرکچور الائچی پانج لوبان سفید برادهٔ صندل نبات مصری تبج پانت میده الکڑی نخ تولہ نخ اظفار الطیب بریان بروغن چنبیلی سیلارس رومی مصطگی کافور مشک
تولہ تولہ ۲ماشہ تولہ تولہ تولہ ۵تولہ ۵تولہ تولہ ۲تولہ ۳ماشہ ۴تولہ تولہ ۲ماشہ تولہ

سعد عنبر پوست اترج چوب چھاؤ شکر سرخ عود عرقی ہمہ کوفتنی را کوفتہ بیختہ شکر سرخ و سلارس آمیختہ بقدرے صمغ عربی کہ بآب حل کردہ باشند سرشتہ بتی خواہ نرد سازند وبعد خشک کردن بسوزانند از سید حیدر علی مرحوم حیدر آبادی ترکیب دیگر برائے ساختن بتی و نرد مرکی عود اگر تگر کافور اظفار الطیب بریان بروغن گل با روغن چنبیلی نمایند آن قدر کہ بود بدسکھ تبر بات دار چینی صندل سفید بیاز انگا زعفران مشک عنبر تفاح اذخر روغن روسہ باگل آن ناگرموتھ میدہ الکڑی پتھر کا پھول بیتھنے وکڑ پھول ابرسا بنج جیبنا ہمہ را جو کوب کوفتہ بیختہ در سلارس چارچند آمیختہ مانند لڈو سازند واگر نرد ساختن منظور بود بگلاب سودہ خشک نمودہ در سلارس چارچند آمیختہ نرد سازند واگر بتی ساختن منظور بود سوائے میدہ الکڑی در گلاب سائیدہ وسلارس آمیختہ بر چوب بتی سازند و میدہ الکڑی را باریک کردہ بتی را بران غلطانند وخشک سازند وبکار برند

آنراکہ شور لبنے شد انبوہ — گر دید ازین مرض دلش پر اندوہ

گر از پس تنقیہ زطلی وشونیز — تضمید کنی زصحت آید بشکوہ

رباعی ۲۶۵

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
شور لبینہ	جوششهای سفید ریزہ بود کہ چون بفشر اندازند مانند دانۂ خشخاش برآید	مادۂ صدیدیہ ست کہ بطریق بخار بجلد دفع میشود و بمسام میرسد وبسبب غلظت تحلیل نمیشود	بثرۂ سفید کہ بر پیشانی وبینی ودر خسارہ وزنخدان از چہرہ برآید وچنان نماید گویا نقطۂ شیر ست	تنقیہ بدن ودماغ از بلغم بحب ایارج کنند پس روی را بجالبات بشویند

ودہ مثقال شونیز را بقدر ضرورت آن سرکہ گرفتہ دران بسایند وبر رو بمالند یعنی بران بشب ضماد کنند وصباح بآب نیم گرم بشویند دیگر خاکستر چوب انگور را طلا ساختن نیز مفید دیگر مرہم حسین خان صاحب خیشگی خورجوی کہ در فن نصب اقلام انشجار نظیر خود ندارند نیز برائے این مرض وزخم ونارد وجدری ودمل ودبیلہ مجرب ست صنعت آن الائچی سفید یازدہ عدد و سفیدہ کاشغری شش ماشہ ومردار سنگ دو ماشہ وتوتیائے سبز دو رتی دران سفید یکتولہ ہم

ہاراسرمہ سا لبسا ئیدو بیخ حنظل قوقی کہ لسکھپرہ باشد یک تولہ و برگ بیخ انگشت کہ سنبھالو باشد یک تولہ را سائیدہ جدا جدا قرص بستہ اول بروغن زیت نیم پاؤ بسوزانند پس روغن را ازان صاف کنند و ادویۂ سحوقہ را دران انداختہ باز دو جوش دہند و فوراً بجستی تمام آن ہمہ را بر روے آب شبینہ کہ در طشت باشد بر آوردہ باشند فرو ریزند و بعد سرد شدن آن بدیگر آب شبینہ مجدداً یک صد و یک مرتبہ بشویند و بر آب شبینہ جدید انداختہ شستہ باشند بعد تمام شدن شمار مذکور آنرا بردارند و بظرف نگاہدارند و باستعمال آرند نافع باد

اے دیدہ ز رشتہ درد بے اندازہ	رباعی ۲۶۶	اجزاے غمت را شدہ چون شیرازہ
گر مرتکب داروی مسہل گردی		گرود بتو عہد تندرستی تازہ
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
عرق مدنی	رشتہ کہ بہندی نارو ونہاروہ گویندش	خون تیز سوداوی یا بلغم محترق	اول بثرہ می برآید و منتفخ می شود پس آبلہ میکند و سوراخ کردہ مانند رگ چیزی سپید ازان ظاہر میشود و می بر آید و دراز میشود بیک وجب یا زیادہ ازان و حرکت می نماید بعد بر آمدن	مصنف رحمہ اللہ میگوید کہ بعد مسہل بطبیخ افتیمون فصد باسلیق یا صافن

از جانب مخالف کنند اگر غلبۂ خون دانند و تقلیل و تلطیف غذا نمایند و آب انہار شیرین سہ روز در ظرفی پر دردہ بخورند و بیہ بز چار مثقال ۸ ماشہ و سیر سبز سہ شاخ یا خشک یک مثقال ۴ ماشہ کوفتہ بہم آمیزند و صلایہ کردہ بر موضع جراحت نہند و جراحت را بہ نشتر ازان کہ رشتہ تمام بیرون آید نگذارند کہ درہم شود یا شکستہ گردد و صبح و شام روغن گاؤ را کہ دران سیر را دو سہ جوش دادہ باشند صاف کردہ بر عضو مؤف مالند تا رشتہ فربہ شدہ فوراً تمام بر آید فقط دوستی مجرب بیان می کرد کہ خاکستر بھوہڑ را کہ زقوم باشد اگر بر موضع رشتہ بندند ہمہ می بر آید و تمام از بدن بیرون می آید دیگر الطریفل عرق مدنی مجرب فقیر ست اگر مریض چہل روز بخورد بفضل

الشافی شفا می یابد صنعت آن پوست ہلیلۂ زرد و ہلیلۂ سیاہ و ہلیلۂ کابلی و پوست بلیلہ و آملہ منقی و تربد سفید مدبر و زنجبیل و قنبیل از ہریک دو نیم مثقال ہمہ را کوفتہ بیختہ و بروغن بادام و شیرین یا بروغن گاؤ چرب نمودہ ۲ تولہ اسپغول مصفی سہ چند کل ادویہ بسرشند قدر شربت آن سہ مثقال ۲ ماشہ اطریفل را ہر روز بآب نیم گرم برگ نیب شستہ باشند و نطول بآب آن کردہ ہمین برگ جوشاندہ را بران بستہ باشند اگر تمر بخ بدہن کردہ طین کنند بہتر باشد و بعضے گویند لیمو را دو پارہ کنند در یک پارہ سہاگہ خام را باریک سائیدہ چار ماشہ بر سازد و بر آتش نہد ہنگامے کہ جوش زند بر نہاردہ بندد تا سہ روز ہمچنین کند صحت یابد انشاء اللہ الشافی دیگر کافور دو تولہ و نرکچور دو تولہ و قند سیاہ کہنہ سہ تولہ کافور و نرکچور را سائیدہ در قند حل کردہ بر پھاہہ کہ مدور تراشیدہ باشند و کاوالی و سوراخی دران گذاشتہ بر نہاردہ چسپانند تا عرق مدنی ازان بسوراخ بر آید و در سہ روز شفا رو نماید انتباہ این علت بیشتر بخوردن طعامہاے غلیظ و جوشیدن آب ہاے کہ دران سرگین و بول حیوانات می افتادہ باشد پدید آید دیگر براے ورمی کہ بعد از گسیختن عرق مدنی حادث شود این ضماد نافع ست صنعت آن سیسہ کوفتہ و بیختہ آرد ماش و زرد چوبہ و فضلۂ مرغ و پیاز پختہ و مغز بادنجان پختہ و روغن چراغ مجموعہ را در ظرفی پختہ تا مثل مرہم شود نیم گرم آن بندند مجرب ست اگر بآغاز بیماری این رشتہ این حب را بخورد زود تحلیل شود و بعد بر آمدن ہم فائدہ میکند بیخ گلورہ ۱۲ ماشہ بیخ قند سیاہ ۱۲ ماشہ آمیختہ گولی بندد و بخورد و ہمچنین ہفت گولی ہمین اوزان تیار سازد و ناہغتہ خوردہ باشند بعون اللہ

بہ شود از یادگار رضائے

	رباعی ۲۶۷	
ای از جدری و زہرہ جان فرسائی از شربت عناب شود بہبودت		باماش و عدس بہ آنکہ مائل آئے باآب گلاب رغبت از فرمائے

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جدرے	آبلۂ بیشتر بچگان	جوش خون	تپ دائمی و درد پشت و آماسیدن	مصنف گوید

	را بود بفارسی چیچک گویند و در ہندی سیتلا و ماتا نامند	و تعفن آن	ردی و سرخی و گرانی و خشکی حلق تا زجا در آمدن در خواب و سوی تنفس و خار بیدن ہیبی ست	رحمہ اللہ کہ اگر آبلہ بروز ششم و ہفتم بروز نکند ہر روز دو مثقال

بادیان و پنج عدد انجیر بجوشانند و صاف کنند و بشربت عناب شیرین کردہ بدہند و بادیان سبز و شبت در ماش و عدس اندازند و غذا سازند و اگر بیمار طفل شیر خوارہ باشد مادرش را بدستوری کہ گفتہ شد تدبیر فرمایند و نزدیک ظہور آبلہ کف مریض را حنا بندند و کافور با سرمہ در آب کشنیز تر حل کردہ در چشمش چکانند تا چشم از آبلہ بر آوردن محفوظ ماند و سیزدہم و چاردہم آبلہ را بسوزن طلا یا نقرہ خالی کنند تا روے بہ پختگی نہد و اگر در پختگی دیر کند چوب صندل و برگ آس در ہواے گرم بموسم صیف و چوب گز و کرم درمان را در ہواے سرد بموسم زمستان در زیر دامن مریض دود کنند گویند کہ دانۂ لاکھ دو ماشہ و عدس مسلم و بھوجنپر برابر آن و نبات سفید دو مثقال (۹ ماشہ) را جوش دادہ نوشیدن نیز چیچک را مفید است **فائدہ** ہرچہ بعد بریم رسیدن سفید شود اسلم باشد فقط **فائدہ** اگر مریض بزرگ بود رگ اکحل یا باسلیق یا قیفال زنند و اگر خرد بود بحجامت فرمایند یا بزلوچہ خون کم کنند **فائدہ** چیزہاے کہ جوش خون را فرو نشانند دہند و از خوردنش منع نمایند انار و ترشی ترنج **فائدہ** از شیر بنی و گوشت و روغن پرہیز نمایند **فائدہ** طفلی کہ دو سالہ بود در فصل ربیع ہرگاہ کہ خوف بروز حصبہ و جدری بود یک یا دو زلو در بیخ گردن کہ ابتداے پشت ست باندازند **فائدہ** در خانۂ کہ ہوایش معتدل باشد مسکن مریض نمایند **فائدہ** تن را جامۂ ملائم از پنبہ پوشیدہ دارند **فائدہ** اندک اندک دہند تا عُرق کند **فائدہ** صندل و کافور و گلاب اگر گرما بود ببویانند و سرکہ در گلاب در بینی مالند تا بند نشود **فائدہ** آب کشنیز خورانند و در چشم کنند و ہم سرمہ سادہ در چشم کشیدہ باشند **فائدہ** در ابتدا یک درم زیرہ سائیدہ دہند تا زود بر آید و تپ کم شود **فائدہ** عدس مقشر و نخود بریان مقشر بدہند تا زود بر آید **فائدہ** غذا پیش از بروز و بعد از ان دال و خشکہ بدہند کہ موافق

۴ **فائدہ** اگر غثیان [illegible]

ست فائدہ بعد پختہ شدن آبلہ بر خاکستر نرم یا برگ دل یا بر جو بغلطانند فائدہ طفلی کہ اورا گاہیے چیچک نہ بر آمدہ باشد شیر اول روز عادہ اسپ را کہ زائیدہ باشد بنوشانند یا پارچہ کہ دران شیر تر کردہ داشتہ باشد بغرض یک درم در آب شستہ بنوشانند گاہیے نہ بر آید مجرب فقیر ست فائدہ گوشت غاق را کباب کردہ خورانیدن ہمین فائدہ و حکم دارد مجرب ست فائدہ چون تمام بر آید و تپ کم نشود کچری نرم بدہند و انار شیرین اندکے یا کشمش فائدہ بعد از انکہ آبلہ از بر آمدن الیستد خشکہ و دوغ شیرین بخورانند فائدہ چون پختہ شود نان جوار با شہد بدہند تا خشک کند نکتہ اگر نفس مریض بر جاے بود و شعور بر حال و میل بہ غذا و آب برقرار باشد محل تردد نبود فائدہ اگر تپ سخت گرم بود و غلبۂ صفرا بینید نخست صفرا را بملین کم کنند اگر طبع نرم نباشد فائدہ کمتر از دوازدہ سالہ را فصد نباید کرد و بعض گفتہ اند کہ سن فصد چاردہ سالگی ست بشرطیکہ جسم ضعیف نباشد و طفلی کہ یک سالہ نباشد حجامت آن نکنند فائدہ فصد و تبرید و تلئین طبع تا ہمان وقت ست کہ آبلہ ظاہر نشدہ باشد بعد از بروز آن ہمہ از ینہا ممنوع ست مگر وقت غلیان و سن شباب و عادت ہم ملحوظ باشد فائدہ بمجرد ظہور آبلہ و حدوث تپ چیچک مریض انار دانہ بخاید و آب فرو برد و رب شاہتوت براے حلق سودمند ست فائدہ شربت شقائق کہ لالۂ ہزارہ باشد براے حمیات وبائی و جدری و حصبہ نافع است صنعت آن گل شقائق بست مثقال را در نیم سیر آب بجوشانند چون بنصف رسید مالیدہ صاف نمودہ چہل مثقال قند سفید داخل کردہ بقوام شربت آورند شربتے از براۓ طفل نیم مثقال و براے مرضعہ دو مثقال در اوائل جہت تلطیف مادہ و تصفیہ آن و تفتیح مسام و بروز آبلہ بظاہر جلد نافع فائدہ ضابطۂ بعلاج چیچک و سرخچہ می نگارم توجہ باید شنید کہ حذاق سلف را معمول بودہ کہ پیش از بروز آن فصد می گرفتند و زلو می انداختند حکما در زمانۂ کہ کمتر از پیرزنان انداز علاج این مرض دست کشیدند و گفتند کہ عجائز و نسوان خود در مینباب کمال دانند رحمت باد بران زنان مردان سیرت و نفرین باد برین مردان زنان ہمت پس میگویم کہ تامل در فصل این مرض

باحوال محموم باید کرد اگر هنوز ظاهر نه شده باشد در سن فصد رگ باید زد و در غیر آن زلو باید انداخت که هندیان زلو چسپانیدن گویند و تبرید هم باید داد تا باین حیل برون نکنند و اگر کنند کم روز اول شیره تخم کدو و لعاب اسپغول شش ماشه و شربت نیلوفر دو توله و خاکسی چار ماشه پاشیده بنوشانند دیگر در اوائل عناب هفت دانه گل بنفشه شش ماشه شب در عرق عنب الثعلب نیم پاؤ و عرق گاؤزبان نیم پاؤ خیسانیده صباح مالیده صاف نموده شیرهٔ تخم کدو دو توله و شیره تخم هندوانه دو توله بالعاب اسپغول شش ماشه شربت نیلوفر دو توله آمیخته خوب کلان چار ماشه بران پاشیده بنوشانند روز دوم در خیسانندهٔ عناب هفت دانه و گل بنفشه چار ماشه و شیرهٔ تخم کاهو چار ماشه و تخم کدو چار ماشه بالعاب بهدانه چار ماشه بالعاب اسپغول چار ماشه و شربت زرشک چار توله با سکنجبین ساده چار توله یا شربت تمر هندی چار توله آمیخته بنوشانند و بروز سوم و چهارم بدستور کنند و این اوزان سن کامل راست و طفلان را چهارم ازین باید داد دیگر مروارید یک ماشه یا دو ماشه حسب سن با عرق گاؤزبان هفت توله یا عرق عنب الثعلب هفت توله و عرق کیوڑه هفت توله و عناب ده دانه دران خیسانیده خاکسی چار ماشه بران پاشیده استعمال نمایند و مروارید خرد درست هم تا هفت دانه برای اطفال و تا چارده دانه برای کامل السن مسلم بلع کنانیدن تجربه رسیده با همین عرق حادکشی استعمال نماید پس از اثبات بروز این طبیخ باستعمال آرد که خوب ست مویز منقی سه دانه انجیر سفید ولایتی یک دانه اصل السوس مقشر یک ماشه در عرق عنب الثعلب پنج توله و عرق گاؤزبان پنج توله بجوشانند چون ثلث رسد مالیده صاف نموده خاکسی چار ماشه بران پاشیده بنوشانند برای جوان زیاده در وزن باید افزود اگر طبع نرم بود حوالس بدبد صفت شربت حب الآس یک توله با مروارید سوده یک و نیم سرخ با عرق بارتنگ پنج توله بنوشانند اگر حدت زیاده باشد صرف عرقیات بدبد و غذا دال خشکه و ناشپاتی پیش از بروز و بعد از بروز بدبد بعد از شروع خشکی و انتها این تدبیر باید کرد که طباشیر کبود یک ماشه زهر مهرهٔ خطائی یک سرخ آمیخته نوشانیده باشد و شخص لائق از یک زلو تا

تازیادہ در فصل ربیع در بیخ گردن کہ ابتداے پشت است انداختن مانع عروض این مرض است چنانکہ در سلف رسم در خورجہ بودہ است باز این رسم را تازہ باید کرد والسلام این ہمہ از معمولات حکیم مرزا علی شریف خان خلف خلیف مرزا محمد زمان خان ست شربت چیچک بیخ کادی بیخ گوکھروی کلان بیخ تاڑ الائچی سفید در آب یک شب و روز تر داشتہ جوشانیدہ صاف نمودہ در نبات سفید شربت سازند جوان را یک تولہ در آب آمیختہ نوشانیدہ باشند کہ باسہال دفع چیچک میکند از حکیم خواجہ حسین الدین خان صاحب مرحوم حیدر آبادی

در سرخچہ بعد روز ثالث ترشی در تنقیہ سعی کن بروز اول	رباعی ۲۶۸ شرح و تحقیق	زر زار مدہ وگرنہ بیمار کشے رگ زن چو درم شود اگر تیز ہشتی

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حصبہ بفتحتین	دانہای سرخ و باریک و سوزندہ کہ بر بدن پدید آیند بفارسی سرخچہ نامند و ہندی کھسر گویند	تیزی و گرمی و جوشش خون	تپ دائمی و بدبوئی نفس و اندوہ اضطراب و بیخودی و تشنگی نہ پزد و نہ ریم کند بلکہ خشک ریشہ گردد و پوست او ہمچو سبوس فرود آید	تدبیر این ہمچو علاج چیچک دانند و رعایت قول ماتن رحمہ اللہ نمایند و دیگر در علاج حصبہ مے فرماید

از علت حصبہ اے کہ خونین جگری مبدان کہ علاج تست نزدیک حکیم	رباعی ۲۶۹ شرح و تحقیق	از بودن این مرض باندوہ دری در شربت و در غذا علاج جدری

باید کہ در بلادی کہ در ہوائیش مائل بگرمی و خشکی بود مانند اکثر بلاد خراسان و غیر آن شربت و غذا کہ مذکور شد دہند و آب ہندوانہ را رخصت فرمایند لیکن در بلادی کہ ہوائیش مائل بسردی و تری بود چون سمرقند و بخارا و کابل و جز آن و بلادی کہ ہوائیش مائل بسردی و خشکی بود چون ہرمز و قندہار و اکثر بلاد ہند و غیر آن باید کہ ہر صباح بست دانہ عناب و

بادیان یا تخم کرفس دو مثقال واگر اندوه بود بادیان سبز و شبت سبز انداخته تخم کاسنی نیم کوفته یک و نیم مثقال همه را در یک پیالهٔ آب جوشانند تا به نیم آید صاف کنند و بده مثقال قند شیرین کرده و قدرے گلاب اضافه کرده بدهند و غذا آب نخود و نیم کوفته و مونگ مقشر نمایند و از بند وانه منع کنند اینست خلاصه تقریر باتن مغفور

گر با مرض کلف وگر با برشے تا عمر تکیب دارو مسهل نسوی	رباعی ۲۷۰	در با خیلاتی دو گر با نمشے از جام دوا شرب صحت نحشی
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
کلف بفتحتین	تغیر یافتن رنگ صورت ست بسیاهی و بهم رسیدن آثار کمودت بالاست بفارسی تاش و بهندی جھائیں نامند شعر جھائیاں رخ پہ ترے او مہ رو وہ کلف ہے۔ کہ قمر میں دیکھا	اجزء غلیظه سوداویه که منجر ند بسوی رو و زیر جلد آن بند میشوند بسبب تنگی مسام آن	صورتش به بین و حالش مپرس که از تعریف آن عیان ست پس آنرا چه بیان	تخم ترب و تخم خربوزه و آرد باقلا در سرکه خیسانیده خشک نموده و مغز بادام تلخ و قسط تلخ و اکلیل الملک و کتیرا همه اجزاء مساوی کوفته و بیخته با شیر میش آمیخته بر کلف طلا نمایند و بحمام بآب گرم بشویند
برش بفتح بای موحده و رای مهمله و شین معجمه	نقاط سیاه ریزه بقدر دانه کنجد که بر صورت بهم میرسد و گاه مائل بسرخی و کمودت نیز می باشد بفارسی کنجدک نامند و بهندی تل	خون سوداوی بود محترق	بیشتر بر رو باشد گرد شکل با ضلع دار خرد خرد	سم الفار سفید یک سرخ و سهاگه چوکیا سه ماشه صندل سفید یک توله بگلاب سوده باریک نموده با شیره تخم ترب

آمیخته حبوب سازند در شب از آن بقدر ضرورت بگلاب سوده بر رو مالیده بخسپند صباح سبوس گندم را در آب جوشانیده صاف نموده بآن رو بشویند اما چشم را محفوظ دارد

نمش بفتح یا بکسر نون ومیم وشین معجمہ	قطعۂ سیاہ رنگ یا مائل بسرخی مدورست کہ در پوست بدن ظاہر شود ہندی لہسن	مادۂ دموی سوداوی	اکثر در صورت بہم میرسد ودر دیگر اعضا ہم شیخ الرئیس مرحوم گوید انچہ مائل بسرخی بود نمش باشد وہرچہ بسیاہی باشد برش بود	برای ہر چہار اقسام باید کہ اول فصد گیرند پس اسہال خلط سودا بمطبوخ افتیمون وہلیلہ وماء الجبن بعدہ ضمادات مجلبہ را استعمال

نمایند اگر تغیر رنگ رو از باد سرما بود بگیرند باقلاے مقشر وآرد ماش مقشر کرسنہ وآرد ترمس وتخم ترب وتخم خرپوزہ وآرد نخود ونشاستہ وآرد جو برابر جمع کنند وبدان بشویند وغذا نخود آب وخایۂ مرغ نیمبرشت وماء اللحم وانجیر ونان میدہ وشیر تازہ وشراب ریحانی وشیر وشراب باہم آمیختہ واطریفل خرد وہلیلہ مربی خرد کہ رنگ رو را برافروزد وزعفران بامی پختہ سود دارد لیکن زیادہ از نیم درم زعفران در تابستان نباید خورد

خیلان جمع خال است شعر مصنف رخ کا ترے خال نگہبان ہوا * وہ زنگی بچہ کیا حافظ قرآن ہوا *	داغہاے خرد سیاہ مائل بزردی یا بسرخی یا کمد	خلط سوداوی عکری	باحجم بر آمد مدور بر بدن	استادی مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند کہ برای خیلان تنقیہ از خلط سودا باستعمال سفوف ہلیلہ سیاہ

آب شاہترۂ مروق چند روز نمودن مفیدست فقط اما مصنف مغفور میفرماید کہ پس از انکہ بدارو ے مسہل بر ہلیلہ پروردہ مداومت نمایند وغذا آب مرغ جوان وماش مقشر وکشنیز تر خورند وہر شب نشاستہ باقلا وپوست تخم مرغ وصدف سوختہ ومردار سنگ وتخم ترب ومغز تخم خیار ومغز تخم خرپوزہ ومغز بادام مقشر بالسویہ بکوبند وبہ پزند وآب کشنیز سرشتہ بشب طلا کنند وصباح بحمام رفتہ بشویند وواضح باد کہ کلف اکثر

بر برفت منی و بعد جریان آن ہم عارض میشود و ہم اصحاب حمی ربع و زنان باردار را نیز پیدا میشود پس برای ازالۂ سبب علاج سبب فرمایند و در بحث ہر یک علاجش جویند فافہم

گرد دچو بہق پدید یابی بر روے علت زعلیل رخ نہد سوی عدم	رباعی ۲۷۱	تیزآب زبعد مسہل پے درپے صحت آید لبساط غم گرد د طے

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
بہق	علتی ست که اکثر بر بدن نوجوانان پدید آید ہمدے سیوہان و چھیپ مانند دو قسم بود سفید و سیاه	ہر دو را موجب خوردن اشیای غلیظه و کثیفه باشد	نشان ابیض آن که سپیدی باریک خرد و گرد ست که بر ظاہر جلد دفعةً می بر آید و بتدریج پہن میگردد علامت اسود آنکه نشانہای سیاه است که بر ظاہر جلد بہم میرسد بسبب دفع طبیعت صفرای محترقه را بجلد و پوست بدن خشن میسازد و ہرگاه اوراحی مانند پوستہا ہمچو سبوس ازان می ریزد بعده سرخ میگردد	در بہق ابیض تنقیه بلغم و در اسود تنقیۂ سودا نمایند چند بار پس تیزاب فاروق نہند کیفیت گرفتنش آنست که زاک سفید یک سیر و شوره نیم سیر را بکوبند و بقرع طبق و قابله

بچکانند بر سم مہوسان و حضرت مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند که جائیکه بہق اسود بود جلد را سیاه میکند دران خال نمیباشد نوشادر را در آب ترکرده آب را بر جلد بمالد و باقلا در آب لیموحل ساخته ضماد کنند زود صفائی جلد خواہد کرد صنعت تیزاب فاروق اینچنیں می فرمودند که کسیس نیم سیر و شورۂ صاف پاؤ سیر را در ظرف گلی و خواه بوتل کرده لطریق معروف بکشند

اے آنکه پے دفع برص نوشی می این عارضه قابل دوا گر بودے	رباعی ۲۷۲	در صیف و خزان و در بہار و در دے بودی بمیت رہ خلاصی از وے

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
برص	داغہای سفید یا سیاه عمیق ست	رطوبت بلغم	چون سوزن در	استاذی مرحوم

	درظاہر جلد روز بروز پہن میشود و سرایت بباطن میکند چون بتمام بدن شامل شود علاجش از معجز بود	یا سودا	موضعش نرو برند خون نمی بر آید خلاف بہق	حکیم نجیب آبادی حبوب مشک تجویز میفرمودند

صنعت آن پوست بیخ عشر شش تولہ وتخم جوزماثل سہ تولہ شنگ یعنی سنکھیا دو ماشہ ہمہ را درآب زنجبیل ترسائیدہ حبوب بقدر باجرہ بندند یک گولی خوردہ باشند و پرہیز از ترشی نمایند وسفوف کیمری راکہ انجیر دشتی باشد نیز مجرب می فرمودند صنعت آن باپچی راکہ نیم پاؤ باشد دربول مادۂ گاؤ نازائیدہ سرخ رنگ بست ویک روز تر داشتہ خشک نمودہ مقشر ساختہ بسایند و برابر آن سفوف چھال کیمری کہ قشر درخت آن باشد وسفوف پوست درخت نیب کہ بسیار کہنہ باشد ہموزن باپچی گرفتہ باہم آمیزند و نگاہدارند یک درم ازان ہمراہ آب جھاؤ شش تولہ ہر روز خوردہ باشند واز شیر و برنج وحغرات وحموضات باد وبلغم افزا پرہیز دارند دیگر تخم املی درآب سہ روز تر نمودہ مقشر کردہ برابر آن باپچی شامل کردہ بآب خوب باریک سائیدہ نگاہدارد وازان بر داغہاے برص ضماد کردہ باشد تا ہفتہ اما اگر خارش بسیار آرد ترک کردہ باز بعد دو سہ روز ضماد کنند ہرگاہ کہ دربدن سرخی ظاہر شود وآب ازان بر آید ترک کند انشاءاللہ الشافی زوال مرض خواہد شد واگر بعد استعمل این دوا نہ خارش شود و نہ سرخی آید باید کہ سہ ماشہ باپچی را در یک چھٹانک آب بشب تر داشتہ صباح آب زلالش بنوشند وہر روز قدرے از باپچی افزودہ باشند تا یک تولہ رسانیدہ تا چہل روز نوشیدہ باشد بعدہ ضماد نماید شفا خواہد یافت واگر املی و باپچی سائیدہ را در ظرفی نگاہدارد و آن متعفن شود کہ دران کرم افتادہ خشک شود استعمالش انفع وسریع التاثیر باشد اگر داغ سفید بجاے سخت بود ہمچو کف دست باید کہ آن خشک شدہ را در عرق لیموی کاغذی سائیدہ ضماد کردہ باشد دیگر اگر چھال درخت فالسہ را جوشانیدہ دران باپچی بقدر ضرورت سائیدہ تا ہفت روز یا پانزدہ روز بر روز و شب ہفتہ بار ضماد کنند بعدہٗ ترک کند گویند کہ رنگ جلد بعد بست روز از ترک رنگ اصلی پیدا خواہد کرد واللہ اعلم حضرت قدوۃ العرفا وسلالۃ الکملا سیدی مرشدی شاہ عبدالعلیم لوہاروی قدس سرہ نسخۂ در علاج این مرض عنایت فرمودہ بودند می نگارم یاد

باید کرد صنعت آن بیارد کالا بچھوا یک سیر و باپچی سہ پاؤ ہر دو را جدا جدا خوب کوفتہ و بیختہ باریک سرمہ سا سحق کردہ باہم بیامیزد شش ماشہ از مجموع وزن کردہ وقت صبح در قدری آب باران بنوعی کہ دوا در آب مخلوط گردیدہ در حلق فرو رود آمیختہ بنوشد اگر آب باران خالص باشد بہتر است والا آب تالابی کہ بآب باران پر شدہ باشد بعمل آرد و از روزی کہ شروع در خوردن نماید آن روز را بنولیسد تا ایام فراموش نشوند ہر روز متواتر تا چہل روز تجور دو درین روزہا کہ دوا میخورد بہ بیند کہ دست می آرد یا نہ اگر دست درین شش ماشہ نیاید سہ ماشہ دیگر بران افزاید اگر ازین قدر نیز دست نیاید بیک تولہ رساند احیاناً اگر مزاج بارد باشد و از یک تولہ ہم دست نیاید دو سہ ماشہ دیگر بروے بیفزایند ہرگاہ دست آید بہمان قدر اکتفا کند ہفتاد روز متواتر بلا ناغہ استعمال نماید چون مدت دوا بچہل روز رسد دو چہار روز بعد یا قبل جاے برص وچہرہ وغیرہ سیاہ و تاریک گردد ازان بیم نکند زیرا کہ تبدیل رنگ موجب صحت است غذا نان گندم و دال مونگ شستہ اگر سیر یا پیاز داغ کند مضائقہ ندارد اما از مرچ سیاہ و سرخ پرہیز د اگر از دال مقشر نفرت آید گوشت حلوان بزر ابختہ گوشت و شوربا ے او را بنان گندم خورد و مصالح نمک و پیاز و زرد چوب مضائقہ ندارد اما مرچ سیاہ و سرخ نباشد و سواے ازین دو غذا از جملہ اغذیہ پرہیزد انچہ از قسم خوردن و میوہا و سبزیہا و شیرینی و تلخی وغیرہ باشد پرہیز نماید حتی کہ بدہان نرسد انشاء اللہ الشافی شفا یابد و از چار یا پنج روز از شروع دوا استعمال بترید نماید گاہے بروز سوم و گاہی بروز چہارم تا مدت اتمام میعاد دوا بوقت عصر نمودہ باشد و بعد از میعاد دوا ہر روز بترید بہ ہر دو وقت یا یک وقت نوشیدہ باشد تا تسکین کلی گردد نسخہ بترید کاہو و کاسنی و خیارین و کشنیز و خرفہ و نبات موافق دستور بعمل آرد نافع باد ضمادی کہ برص اطفال را برطرف سازد صنعت آن مصطگی و زرنیخ سرخ و شب یمانی و گوگرد زرد و زفت از از ہر یک جزوی زفت را در عسل و سرکہ بگدازند باقی اجزا را کوفتہ و بیختہ بآن سرشتہ ضماد سازند براے برص و قوبا و خارش و خنازیر و دمل کش ران و ورم پس گوش این روغن مریل آنست الایچی کلان سجی لوٹہ پھٹکری سرخ یا زرد ہمہ را حسب دستور

روغن کشند از حاجی بابو نوازش علی خان مرحوم و بوکانڈر نام درختی ست که بر کنارهٔ دریا اکثر بافراط میباشد برگ آن مثل کشنیز میباشد پس برگ آنرا سائیده بر برص ضماد کنند وقتی که دران سوزش معلوم شود فوراً بآب شوئیده شود ورنه آبله خواهد افتاد درینباب احتیاط ضرور باشد فقط

	رباعی ۲۷۳	
ای آنکه گرفتار غم از قمقامی صحت طلب وطلا کن از زیبق و زیت		از ساغر مدام درد آشامی تا کی بمرض روی رہ ناکامی

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
قمقام بالفتح	چارپایک ہندی چم جوں	تعفن رطوبت و خوردن چیزهائی که دافع مواد عفنه بود بسوی جلد مانند انجیر خشک و جلد را نه شستن و چرک آلوده اورا نگاهداشتن	چسپان بودن در مسام بجدی که چون نظر کنند خیال میکنند که گویا بیخ موئیست که اندک ورم کرده است بسبب عدم حرکت آن لیکن چون آب نیمگرم بر آن ریزند سر خود را برارد و خارش بسیار میکند	صفت طلای مذکور سیماب سه مثقال حنای سوده و روغن زیت یا روغن گاؤ از هر یک پنج مثقال و روغن پیه گردهٔ بز که بسه آب شسته باشند ده مثقال همه را بهم آمیخته

کف مال کنند تا سیماب کشته شود شب در اعضا مالند و صباح بحمام روند گویم مجرب خود که در سیماب یک توله عرق یک پان متوسط آمیزند که کشته خواهد شد و آنرا در رشته آلایند و رشته را در موباف آویزند یا در کمر خواه در گردن بندند همه دفع خواهند شد و همین علاج برای دفع سپش ست مجرب دیگر مردار سنگ شش ماشه و سیماب یک توله هر دو را سائیده بروغن یاسمین آمیخته بر بدن مالند و بآب نیمگرم غسل کنند ازالهٔ مرض میکند

اے آنکہ زکثرت عرق می نالی بدبو چو نباشد عرقت می شاید	رباعی ۲۷۴	ظاہر شدہ زین عارضہ ات بدحالی کز صندل و آب غورہ در تن مالی

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
کثرۃ العرق	عرق کردن بسیار	شدت اتساع مسام و عاجز شدن قوت از ہضم جید	ضعف بدن	تدبیر ماتن مرحوم باید کرد حضرت سیدی مرشدی

شاہ عبدالعلیم لوہاروی رحمہ اللہ تعالیٰ را ہمین مرض تا زائد از دو سال عارض بودہ کہ عرق بسیار میفرمودند و روز بروز ضعف لاحق حال حضرت ایشان میشد تا آنکہ سفر حجاز پیش آمدہ تا ہشت ماہ بر جہاز بودند بموافقت تقدیر و ناموافقت ہوا جہاز از باب سکندر برگردید و بمصر بمبئی رسانیدہ چونکہ موسم حج گذشتہ بود در انجا قیام فرمودند ہر گاہ کہ قافلۂ حجاج ہند بعد از ادا و اتمام مناسک حج بازگردید مولانا عبدالقیوم دہلوی مدظلہ و دیگر علماء را صلاح بران شد کہ حضرت تشریف بہ بھوپال برند آنجا علاج مرض کردہ خواہد شد چونکہ زمین آنجا را مرقد بتقدیر نوشتہ بودند اینجا داعی اجل را لبیک گفتند و نقل مکانی فرمودند تاریخ سیزدہم محرم سال یکہزار و دو صد و شصت و شش ہجری (صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ و اصحابہ وسلم) بہ زمین جہانگیر آباد آسودند رحمۃ اللہ علیہ

بشنو رمن اے کہ صنان بیتابے با مرتک و توتیا بیامیز دہ بمال	رباعی ۲۷۵	مسہل خور و آب برگ سیب و آبے باشد کہ ازین مرض خلاصی یابے

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
صنان بضم صاد مہملہ و فتح نون والف و نون	گندہ بغلی کہ بدبوئی از بغل باشد یا از غیر آن	تعفن خلطی کہ در حوالے قلب است یا خوردن چیزہائے محرک اینچنین مواد حریف باشد بظاہر بدن مانند انگورہ	یافتن بوی از بغل یا غیر آن	استفراغ فضول ردیہ باید کرد و اخذ اخلاط را تسکین باید فرمود و در ینباب نوشیدن ناریل دریائی را مجرب یافتہ ام

		وسیر و حلبه و خردل یا نکردن غسل بعد از جنابت		و غسل کرده شود و تدبیر طلای مصنف مرحوم کرده آید

از آتش اگر دست تو سوزد و رپای
آمیز لسبر که و یخ و ساز خنک

رباعی
۲۷۶

در عضو دگر بگیر کافور و لبسای
وانگاه زمان زمان طلا میفرمای

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حرق النار	سوختن بآتش	افتادن آتش یا شی گرم بر بدن	درد و برآمدن آبله	تدبیر مصنف مغفور باید کرد یا حب مسکین

نواز سوده چنانکه گفته شد طلا بران باید نمود دیگر برگ پوی را که گیاهی ست هندی سائیده بر عضوی که تازه سوخته باشد مالند دیگر برگ و شاخ گل منهدی که در هند غیر حنا مشهور ست سائیده ضماد کردن مفید و مجرب ست دیگر هلدی و جعرات را باهم ساخته و درهم آمیخته بر عضو سوخته نهند یا عضو سوخته را در آرد خشک نگاه دارند تا آنکه سرد شود یا برگ سیب را سوده بر عضو ماؤف بمالند یا بر عضو سوخته شهد خالص مالند یا سه ماشه کافور را در سفیدی بیضهٔ مرغ آمیخته بر عضو آتش رسیده ضماد سازند فوراً سوزش موقوف میکند و منع بر آمدن آبله رامی نماید مجرب است

باشد چو زداء الحیه ات بدحالی
بهبود بزودیت پدید آید اگر

رباعی
۲۷۷

یا خود ز حدوث داء الثعلب نالی
بر موضع آن پیاز عنصل مالی

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
داء الحیه	ریختن موی و پاشیدن قشرهای رقیق بود	علت هردو علت ماده ردیهٔ مستکنه در جلد و بن موی که حاصل میشود از اخلاط اربعه	نشان هر یک از هر خلط باید گرفت	تدبیر هر خلط از اسهال و فصد و تکمید موضع کنند و تدهین آن و دلک و طلا مناسب وقت نمایند و روغن شونیز

داء الثعلب	ریختن موی باشد	بشرح صدر	صفائی موضع موی	که از تراکیب جالینوس

ست بہترین ادویہ است براے رویانیدن موی بر موضع داء الحیہ و داء الثعلب و زائل کنندۂ کلف و بہق و برص و مانع تاکل اسنان و ذہن را تیز می کند آشامیدن یک صد روز چون بیاشامند از ان یک درم تا دو درم ہر روز و مانع شیب ست و مدر حیض و اعادہ می کند شہوت باہ رفتہ را و عنین را نافع و سخت کنندۂ قضیب ست و محلل صلابت طحال صنعت آن شونیز آس کردہ یک صد و دہ درم و حلتیت دہ درم و شکر پنج درم و نوشادر یک درم مغز بادام تلخ دہ عدد ہمہ را در قرع معکوس انداختہ بطریق چوہ روغن کشند یا روغن بقرع و انبیق کشند. و در شیشہ نگاہ دارند

ہر گہ کہ طبیعی بنود شیب کسے چون غیر مرطبات رغبت بکند	رباعی ۲۷۸	در راہ دواگرش بود دسترسے در مدت اندکے برو نفع بسے

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
شیب غیر طبعی	سفید شدن موی پیش از پیری	بلغم یا خشکی و این کمتر ست	نشان آن خلط دال بر آن باشد و نیز خشکی دہان و لاغری بدن دلالت بر خشکی کند	در بلغمی از حموضات و کثرت فصد و جماع پرہیزند که

اینہمہ زود پیری می آرد و اگر سبب شیب خشکی بود مرطب باید خورد تا رفع خشکی کند مانند انگور و خربوزہ و واضح باد کہ شیب غیر طبعی اکثر بکثرت بلاغم میشود براے آن حضرت مرحوم استاذی حکیم نجیب آبادی دوا السنہ را تجویز میفرمودند نسخہ آن با جزا ئیکہ از مولوی مقصود علی پسر کلان مرحوم مغفور آن یافتہ ام اینست صنعت آن پوست ہلیلۂ کابلی سی و ہشت مثقال و پوست ہلیلہ زرد بست و چار مثقال و ہلیلۂ سیاہ سی و ہشت مثقال و آملہ مقشر بقدر آن و پوست بلیلہ و شونیز و پوست ترنج از ہر یک بست و چار مثقال و فلفل سیاہ و دار فلفل از ہر یک بست و دو مثقال و زنجبیل و فلفل مویہ و نارمشک و الائچی خورد و الائچی کلان و کبابہ و بلادر و اشق از ہر یک دوازدہ مثقال و مویز منقی

هفت مثقال وتخم خیارین چهارده مثقال همه را کوفته وبیخته در نبات سه صد وپنجاه مثقال قوام سخت نموده آمیخته حبوب سه صد وشصت بسته یک هر روز تا سال خورده باشند وحضرت استادی حوالهٔ اوزان قرابادین کبیر مفیر مودند از انجا باید گرفت

رباعی ۲۷۹

آنرا که بود جعودت شعر بسے
گو روغن بادام ولعاب سپبوس
گر در دلش از علاج باشد ہوسے
مے مال زروی دست وہر نفسے

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
جعودة الشعر	بسیاری در ہم رفتن موی بود چون موے زنگیان	گرمی وخشکی	انتفاع بچیزہای سرد وتر مانند خرفۂ بطیخ ہندی وتضرر شدن از چیزہای گرم وخشک چون شہد وزنجبیل	لعاب اسپغول را بروغن بادام آمیخته بکثرت بمالند

رباعی ۲۸۰

چون خسته دل از تشقق شعر سوی
بامسکه لعاب خطمی آمیزد بمال
گویم سخنے گر سخن من شنوی
کز بہر چنین مرض علاج ست قوی

شرح وتحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
تشقق الشعر	شق شدن موے	خشکے مزاج	عدم رطوبت بینی وخشکی دہان	تدبیر مصنف

مرحوم باید کرد واضح باد اگر رویانیدن موی مطلوب بود روغن زردهٔ بیضه بمالند که موی رویاند صنعت آن بستانند زردهٔ تخم مرغ جوشانیده وبدست بمالند وقدرے نوشادر سوده بروے ریزند ودر بوتل که گل حکمت بران کرده باشند وقدرے موی اسپ یا لیف خرما یا سینک بدہان بوتل نہند وبگیرند ظرفی ودر میان او سوراخی کنند وسر بوتل را از ان سوراخ بر آورند معکوس ومحکم گردانند وانگشت دران ظرف کنند وآتش زنند چنانکه آتش بر پشت بوتل باشد وکریله دیگر اندازند وبنفخه دمند تا آتش در پشت بوتل افروخته شود وظرفے در تشیب مقابل سر بوتل نہند تا روغن دران چکد وریزد باستعمال آرند در دو ہفته موی بر آرد

اے گشتہ عیان لاغریت بسیاری / بایدکہ بعینت گذرد عمر و لے
رباعی ۲۸۱
در راہ مداوا کمنت اخباری / باکثرت صحبتت نباشد کاری

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
ہزال مفرط	بسیاری لاغری	کمی خون موجب آن بود یا غیر آن	نشان ہر یک ازان ظاہر شود	ازالۂ سبب کہ موجب آن بود باید نمود پس غذای جید

کیموس مرطب قوی باید خورانید و بادہان مرطبہ دلک باید فرمود و مشغول بسرور باید بود فائم برای رفع این مرض ماء الجبن مخصوص ست رسالۂ جداگانہ بر طریق اُستاذ مرحوم خود کہ حکیم نجیب آبادی ست می نگارم آنرا دستور العمل باید کرد کہ این عمل دافع بسیار امراض ست

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علے محمد افضل الانبیاء و خاتم المرسلین و آخر النبیین و علے آلہ واصحابہ اجمعین میگوید عبد العلیم نصر اللہ خان احمدی خویشگی خورجوی غفر اللہ لہ ولوالدیہ واحسن اللہ الیہما والیہ کہ این رسالہ است در قواعد استعمال ماء الجبن کہ استحضارش طالب طب را ضروری ست اللّٰہم اعنہ و خلص اعمالی بدانکہ سیدی استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی طریق استعمال ماء الجبن چنین میفرمودند کہ بگیرند پنجاہ مثقال شیر بز جوان سُرخ رنگ ازرق چشم و اگر نباشد سیاہ رنگ قلیل السواد صحیح البدن بی عیب کہ زیادہ از دو بچہ نزائیدہ باشد و چہل روز از زائیدن گذشتہ باشند و پیش از گرفتن شیر چند روز ادنی مدت ہفتہ باشد تعلیف برازعنب الثعلب و شاہترۂ سبز و جو سبز و بقولات باردہ مانند خرفہ و گاہو باید کرد ہمچنین در استعمال ماء الجبن در ظرف نقرہ یا گلی صاف یا سنگ یا مس قلعی دار کردہ بر آتش جوش دہند در جوش سوئم یا چہارم سکنجبین صادق الحموضت کہ شیرینی آن برابر سرکہ یا کم ازان باشد یا سرکۂ انگوری یک تولہ یا آب لیمو یا غورہ و قدرے مثلاً سہ ماشہ نمک لاہوری یا سانبھر اندازند کہ بریدہ شود بعضے گفتہ اند اگر در سرکہ افتیمون و ہلیلۂ سیاہ و نمک لشب بخیسانند صبح صاف نمودہ در شیر بیند ازند اولی ست پس این احتیاج انداختن

سکنجبین نمانده بعد ازان که شیر بریده شود ظرف از آتش فرود آرند و از صافی سه ته بگذرانند قدرے نمک انداخته باریک دو جوش داده صاف نموده شربت نیلوفر اگر صفرا غالب باشد یا شربت عناب یا آلو بنفشه علی راے الطبیب هرچه مناسب دانند اضافه کرده بخورانند و در اثناے جوش لازم است که چوب انجیر بستانی یا دشتی که آنرا بهندی کیمری نامند و اگر نباشد چوب خرما پوست اورا دور کرده و سر اورا چار پاره کرده بآن تحریک شیر کرده باشند و هر روز یک تا دو دام بیفزایند که بیک و نیم رطل رسد و بحسب قوت و ضعف مریض کم و زیاده ازین هم میکنند و دادن ماء الجبن چهل روز یا بست و یک روز انگشت یا کم ازین مفوض بر راے طبیب ست فائده مقطر دادن شروع از نه توله کنند و دو توله افزوده باشند بهتر باشد همچنین علی قدر القوت فقط و بعضے را تا سه ماه نوشانند و بعضی را بست روز علی قدر الحاجة لیکن اگر منظور بود که بزودی فراغ شود وزن زیاده کرده شود مثلاً ربع سیر فقط و اگر حاجت فصد باشد پیش از دادن ماء الجبن تنقیه باید کرد و بعد هفته ازان و اگر ضرور باشد بعد چهار روز شروع ماء الجبن کنند و سفوف لاجورد و شربت معموله و حب افتیمون در امراض سوداویه و سفوف چوب گز در نار فارسی و جرب و سعفه همراه ماء الجبن استعمال باید نمود و هر یک ازین نسخ بآخر رساله نوشته میشود انشاء الله الشافی و اگر بحسب اتفاق طبع مجیب نشد درست بخوب وجه بنا مده تنقیه تامه نشد پس هشتم و دهم و دوازدهم مغز فلوس خیار شنبر سه توله و شیر خشت چار توله و ترنجبین چار توله در ماء الجبن باید افزود و بعد ازان سفوف و حب و شربت بکار باید برد و گاهے براے تلئین تنها شیر خشت و ترنجبین و اگر مزاج مقتضی تحلیل ریاح باشد گلقند دو توله داده می شود و اگر کسے را نزله و عوارض دیگر مانع بریدن شیر از اشیاے مذکوره باشد بچسته بز شیر را ببرند و طریق اینست که چسته را از نمک شسته و صاف نموده خشک کرده نگاه دارند و شیر را جوش دهند و بقدر نه ماشه یا شش ماشه یا هفت ماشه یا توله چسته را سائیده درمیان شیر اندازند و بگذارند که شیر منجمد شود بعد ازان بکارد قطعه قطعه کنند و نمک اندازند و در صافی د د ته

کردہ جائے بیاویزند تا آب قدری قدری بچکد بعد ازان صبح جوشانیدہ کف گرفتہ صاف
کردہ بخورند و دیگر طریق بریدن شیر از سنگدان مرغ وغیرہ است در کتب طبیہ باید دید
و باید کہ ماء الجبن را حصہ حصہ کنند و یک حصہ بخورند و راہ روند بقدرے کہ نزدیک
ست کہ عرق بیاید و بعضے معین کردہ اند کہ چند قدم و بعضے چہل قدم مقرر کردہ اند
بگردند بعد ازان دو حصہ دیگر را ہمین طریق بخورند و باید کہ نیم گرم بنوشند و در ماء الجبن
رطوبت بسیار ست و گرمی باعتدال و غذا باید کہ بعد از چار پنج ساعت بخورند و غذا
شوربائے قلیہ یا خشکہ یا شلہ بے گوشت یا با گوشت و برنج را باید کہ در آب سبوس
گندم یا بادیان تا چار ساعت بخوبی تر کنند و شستہ بپزند تا سدہ و لزوجت نیارد
و نان در اثنائے ماء الجبن اگر خورند بہتر باشد و اجتناب از لبنیات مانند دوغ و جغرات
و بالائی وغیرہ و از مغلظات چون بادنجان و حلبہ وغیرہ و از حلویات و حموضات شدیدہ و
از بقولات لازم دانند و احتراز از جماع و جمیع حرکات متعبہ و عوارض نفسانیہ واجب
شناسند و در تفریح کوشند و بہترین ماء الجبن برائے امراض مالیخولیا از شیر بز ست
و اگر بہم نرسد از شیر گاؤ و ماء الجبن از شیر شتر بجہت سدہ و استسقا مناسب ست و بہترین
وقت استعمال ماء الجبن زمان معتدل ست کہ در ہندی ماہ کنوار و کاتک و پھاگن و چیت
باشد چہ زمان اعتدال در حرارت و برودت بود و از مغز حب قرطم کہ ماء الجبن میسازند طریقش
اینست مغز حب القرطم دو اوقیہ کہ پانزدہ مثقال باشد گرفتہ نرم کوفتہ در دو رطل شیر مغلے
بیندازند و بچوب انجیر ہمی جنبانند تا شیر بریدہ شود پس فرود آرند بگذارند کہ سرد شود
پس در پارچہ دو تہ انداختہ بیاویزند و آبے کہ بچکد در ظرف چینی گیرند بعد ازان نمک قدرے
انداختہ جوشانیدہ کف گرفتہ صاف نمودہ بادویہ مناسبہ بخورند و متفق اند حکما و مقر اند اطبا
کہ ماء الجبن نافع ترین مسہلات ست و با وجود اسہال غذائے بدن میشود و در علل حارہ
و سوداوی و التہاب و جذام و داء الفیل و یرقان و حرقت بول و ضعف کلیہ و حصاۃ
آن و مثانہ و قروح جدیدہ حدیثہ و قدیمہ بدن و شری و ظلمت بصر و شقیقہ و انصباب
مواد بسوی چشم و بلگ و استسقا و حرارت کبد و نحافت بدن و جرب و حکہ و کلف مستعمل

میشو سفوف مبارک صنعت آن حجر ارمنی مغسول و لاجورد از هریک دو درم و هلیلهٔ سیاه
و پوست هلیلهٔ کابلی و پوست هلیلهٔ زرد از هریک چار درم و افتیمون بروغن بادام آغشته
بسفایج از هریک هفت درم و سنای مکی و گل بنفشه از هریک پنج درم و تخم شاهتره یکدام و تخم
بالنگو مسلم سه درم ادویه بکوبند و به بیزند غیر از هلیله جات که اینها را پارچه بیز نمایند و غیر از تخم
بالنگو اورا ناکوفته آمیزند و هم چند همه شکر سفید آمیخته از چار درم تا هفت درم سفوف نمایند
یعنی از چار ده ماشه خورده باشند و بعرق گاؤزبان و شکر نیم گرم بخورند و اگر سدس درم محمود
مشوی درین سفوف افزایند قوی گردد باسهال پس این سفوف مبارک مفید است بجهت
مالیخولیا و بهق اسود و جذام و اورام سوداوی و جرب و حکه و قوبا و طریق تشویهٔ محمودہ یعنے
سقمونیا که مخرج صفرا بالخاصیة است و مخرج بلغم بالکیفیة اینست که او را در که آبی باشد خواه
در امرود خواه بسیب سوراخ نموده نهاده یا او را دو پاره نموده یک پاره را قدری خالی
کرده دران محموده را مانده بپارهٔ دیگر بند نموده خواه بیضه را خالی کرده دران آنرا مانده
بخمیر گرفته در آتش نهند و بعد سرخ شدن بر آرند و بکار برند فقط دیگر برائے اخراج سودا
با ماء الجبن هلیلهٔ سیاه و ناردین از هریک یک توله یا ڈیالا و غاریقون و افتیمون از هریک
پنج ماشه و بادرنجبویه دو درم و شحم حنظل چار ماشه کوفته بیخته سفوف نموده یک مثقال
ازان میدهند قال سیدنا الحکیم النجیب آبادی المرحوم باید که در چهل روز بروز عشرهٔ مسهل
کرده باشند باین طریق که در ماء الجبن وقت شب مغز خیار شنبر تر کرده صبح مالیده صاف
نموده و ترنجبین یا شکر خام سرخ و شیرخشت و سنای مکی و تمر هندی هرچه مناسب دانند
اضافه کرده با سفوف مذکوره بدهند روز دیگر ماء الجبن و سفوف بدستور مانده همچنین بهر
عشره کرده باشند بعد الفراغ ازان بعرق گاؤزبان تخم ریحان یا فرنجمشک تا چار روز
داده باشند و اگر مناسب حال یا ضعف دانند یا قوے بوعلی سینا یا مفرح اعظم
یا دیگر مناسب وقت شام داده باشند تا که آن رفع ضعف و نقاهت شده باشد
سکنجبین افتیمونی را نیز با ماء الجبن دو یا سه توله استعمال نمایند صنعت آن گاؤزبان
و فرنجمشک و بادرنجبویه و اسطوخودوس و افتیمون . . . .

از ہر یک دہ درم پس افتیمون را در پارچہ کتان یعنی خاصہ ہندی بستہ و دیگر ادویہ را در شصت درم سرکہ و آب دو چند سرکہ بشب بخیسانند و صبح بجوشانند ہر گاہ کہ آب سوختہ شود سرکہ باقی ماند صاف کنند و یک صد و بست درم شکر سفید انداختہ قوام سکنجبین نمایند و بکار آرند سفوف گز کہ برائے جرب و سعفہ و سوزاک و آتشک و ہر قسم آبلہ کہ باشد بسیار مفید ست خصوصاً بعد از تنقیہ و بار ہا بتجربہ رسید صنعت آن ہلیلہ زرد چار درم و ہلیلۂ کابلی دو و نیم تولہ و بلیلہ یازدہ ماشہ و شاہترہ سہ ماشہ و چوب گز یازدہ ماشہ و گل سرخ شش ماشہ و ریوند چینی پنج ماشہ و برگ سنای مکی ہشت ماشہ و ہلیلۂ سیاہ دو ماشہ کوفتہ و بیختہ ہموزن ادویہ شکر سفید آمیختہ سفوف سازند یک دام ازین سفوف باب نیم گرم وقت صبح بخورند حب افتیمون صنعت آن محمودہ یک درم و ایارج فیقرا دو درم و شحم حنظل و غاریقون و حجر ارمنی و افتیمون و مقل ازرق از ہر یک دو درم و زبد سفید یک دام کوفتہ و بیختہ حبوب سازند و قدر شربت ازان نہ ماشہ کہ دو مثقال باشد نسخہ شربت معمولہ صنعت آن گاؤزبان گیلانی و بنفشہ از ہر یک شش مثقال و ورق بادرنجبویہ دو مثقال و گل سرخ و گل نیلوفر از ہر یک ہفت درم و برگ فرنجمشک و تخم فرنجمشک و ہلیلہ سیاہ و افتیمون و بسفایج فستقی و اسطوخودوس و ورق سنائی از ہر یک دو مثقال نبات پاؤ سیر و گلاب پاؤ سیر بشب ادویہ را در آب بخیسانند صبح بطریق معروف شربت سازند اگر عوض نبات ترنجبین نیم پاؤ و شیرخشت نیم پاؤ اضافہ سازند مناسب ست اگر این شربت را دو تولہ بدون ماء الجبن استعمال کنند باید کہ با عرق گاؤزبان شش تولہ بدہند سفوف لاجورد انیست صنعت آن نمک نفطی و لاجورد مغسول از ہر یک یک درم و غاریقون سہ درم و بسفایج فستقی و گاؤزبان و گل گاؤزبان و افتیمون و اسطوخودوس از ہر یک چار درم و پوست ہلیلہ کابلی و ہلیلہ سیاہ از ہر یک پنج درم کوفتہ و بیختہ سفوف سازند و با ماء الجبن دو مثقال دادہ باشند و ترکیب پنیر مایہ و دستور ساختنش مشہور و معروف ست و رنہ در قرابادین بینند کہ بایند ضرورت نگارش نیست

تمت ہذہ الرسالۃ اذا کنت ابن خمسین سنۃ فی مولدہ نور جہ فی التاریخ الثانی عشر من شہر ذی...

قعدة وكان العام اربعة وسبعين ۱۲۷۴ بعد الالف والمائتين من هجرة النبی العربی المكی صلے اللہ علیہ وعلی آلہ وصحابہ ابداً ابدا

	رباعی ۲۸۲	
اے کثرت فربہی ترا بیماری		خود را برہ علاج کن غمخواری
چون عیش درین مرض مناسب نبود		باید ز تو جام را خط بیزاری

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
افراط السمن	بسیاری فربہی	کثرت رطوبت	پرگوشت بودن بدن	اگر شراب خوار باشد

ترک آن کند ورنہ اسہال وادرار وعرق گرفتن وتقلیل غذا وکثرت تعب وکم خفتن و ادویۂ حارہ یابسہ محللہ مثل دواء اللاک والقرو یا خوردن وہند و مانند روغن قسط وشبت مالیدن نفع دہد

بحث علاج لدغ الحیوان السمی

	رباعی ۲۸۳	
باشد چو ز لدغ حیات غمناکے		گر جاہل علم و صاحب ادراکے
فرما کہ نشینند حجامت بمکند		زان پس کہ زنند موضعش را چاکے

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
لدغ الحیۃ	گزیدن مار	غفلت ملسوع بود یا ضرورت آن یا حماقت یا جرأت آن	بودن زخم وبرآمدن خون متغیر اللون پس زرد آبی مانند چرک و غشی وخشکی دہان وزبان والتہاب وورم کردن موضع لسع وسرخ شدن آن وعرق سرد وسبزی رنگ رو وغثیان وقی صفراوی وکف از دہان برآمدن وانجماد سردی بدن و بوسیدگی موضع وارتعاش و	تدبیر مصنف مرحوم فرمایند اما حجام را باید کہ اول دہن خود را بروغن بنفشہ یا روغن گل چرب ساختہ بمکد وہر زمان

قلت طرفات عین | که دهن بردارد آب آن

بیدار د مار گزیده اگر نه ماشه تخم ترنج را سائیده بنوشد صحت یابد دیگر تا دو دو توله را مع
یازده مرچ سیاه در آب پنج توله سائیده سه روز بنوشد خلاص شود دیگر پیاز انگادر شیر
عشر یا شیر زقوم سائیده بر زخم ضماد سازد دیگر پنج چرچٹه که بهندی اونگا نیز گویندش بقدر
توله در شش توله آب سائیده بنوشد مجرب است در ازاله زهر مار هر نوع که باشد دیگر
تمر سنبهالو و بادام و انجیر و پکهان بید و زراوند و شگوفه کنیر که خرزهره باشد و برگ آن
عجیب الاثر ست دیگر ضماد حب الملوک نیز مجرب دیگر نوشیدن روغن گاؤ مزیل زهر است
دیگر زخم را بآتش داغ کردن باید وای حاد مثل کاشک سوختن مفیق ست و موثر دیگر ضماد
نمودن هو بیر و بابونه و پیاز عنصل بریان کرده و کرسنه را فرداً یا مجموعاً موثر فائده از
تاخیر از وقت واجب مار گزیده را نفع نمیدهد دیگر موضع لسع را بلا فاصله چار انگشت
از بالا و زیر گذاشته محکم بندند پس آن موضع را اگر قابل قطع ست ببرند یا داغ نهند و تریاق
فاروق اگر اصیل بهم رسد بر موضع لسع بمالند و بخورانند دیگر خوردن شیر خام بسیار یا مغز
گردگان موثر و واضح باد که ماتن مغفور فرموده است که زهر مار بر سه قسم ست یکے قوی
که زیاده از سه ساعت مهلت ندهد و این را جز قطع در حال علاجی دیگر مناسب نیست
دوم ضعیف که جز جراحت او را ضرر نبود سوم متوسط بعضے ازین هفت ساعت را
مهلک ست حضرت استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند که اگر مار گزیده باشد کسے
را باید که حب السلاطین را که دند گویند از پوست سخت بیرونے و نیز درونے که تازگی بمغز او
متصل ست جدا کنند و نیز مغز را دو پاره کنند یعنے قشر اول را دور کرده دو پاره نموده
پردهٔ سبز را که درمیان دو پاره می باشد بر آرند و دور نمایند و هر پاره را جداگانه سائیده
در هر یک چشم کشند که آب بسیار از چشمان ملسوع جاری و روان گردد از هلاک امین
شود و خورانیدن یک بادام و دانه یا نوشانیدن روغن زرد نیز مجرب ست اگر کسی را
کمله که حیوانی خرد مو یدار باشد بدست یا بجسم رسد یا بعضو باید که بر آنجا برگ صدبرگ
مالد و اگر کسے او را خورده باشد عرق برگ مذکور بنوشانند فوراً رفع سم آن میکند مجرب

ست برآئے دفع سمیت خصوصاً زہر مار ہر قسم الایچی سفید نیمکوفتہ در آب انداختہ جوش دہند چون بربع رسد صاف کردہ بنوشند از مولانا سراج احمد صاحب مدظلہ

	رباعی ۲۸۴	
ہرگہ کہ رسد ز عقرب از بیخبری		زخمی کہ دلت راکند از عیش بری
چون قصد تو بہبود بود سیر و نمک		میسا رطلا کرہ بمقصود بری

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
لدغ العقرب	گزیدن کژدم	بیخبری مردم	زخم و سوزش موضع گزیدن و برآمدن خون و ورم موضع لدغ و صلابت و سرخی آن و ملسوع در بدن خود گاہے گرمی و گاہی سردی دریابد و کرب و اضطراب و ضعف قلب طاری گردد و عرق سرد آید و اختلاط عقل و اختلاج لب و فواق و قی شدید و نفخ و ریاح در شکم و تغیر رنگ و سطبری و درد دندان ہم رسد اگر نیش بر شریان افتد غشی آرد و اگر بر عصب رسد صرع و صداع پدید آرد و چون اعضا سرد و سست شوند و قضیب ورم کند و مقعد بر آید لاعلاج بود	اول تدبیر مصنف مرحوم کنند دیگر دندرا سائیدہ بر موضع گزیدہ ضماد کنند دیگر عرق برگ و بیخ یا تخم تربد را سائیدہ ضماد نمایند مجرب ست دیگر تنباکو را بآب گرم سائیدہ ضماد

کنند و بعد یک ساعت بآب گرم بشویند دیگر بیخ و برگ امرتی کہ آنرا رام چنا ہم نامند سائیدہ ضماد کردن و بآفتاب نگاہ داشتن خواہ بآتش تاب دادن نیز مزیل درد ست و مجرب دیگر بیخ چرچٹہ را سائیدہ ضماد کردن و قدرے ازان ہمراہ مرچ سیاہ در آب سائیدہ نوشانیدن نیز مجرب ست و واضح باد کہ عقرب یا شیالا ست کہ دم خود را برداشتہ و بلند کردہ میرود یا جرارہ است کہ دم خود را بر زمین انداختہ میرود و کشیدہ می برد این اگرچہ از

اول کوچک باشد اما در سمیت کلان تر و قوی تر بود که گزیدہ آن بہ ہلاکت میرسد خصوصاً سیاہ پس برای ازالۂ سم جرارہ شیر تازہ و رُب سیب و بہی و بنیرہ کاہو را خوردن نافع گفتہ اند و ہر مرضی کہ بگزیدنش عارض شود علاج نمایند دیگر از سالاری را دل خورجہ منقول ست کہ اگر عقرب گزیدہ را موہ سائیدہ بجای لدغ ضماد کنند یا شب یمانی سائیدہ در گوش او بدمند فوراً تسکین درد میکند باید دانست کہ چو زہر کژدم جرارہ مجاجم مکنند پس میان محجمہ پنبہ ندف زدہ پر کردن ضرورست ورنہ مہلک ست و کشندہ دزلو انداختن ہم مفید و حضرت اُستاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی می فرمودند کہ اگر بہی را در عرق مولی سائیدہ بر موضع گزیدۂ کژدم ضماد سازند فوراً تسکین می دہد یا سیر را با نمک سودہ بر موضع لدغ نہند فی الفور آرام می بخشد و باید کہ عقرب گزیدہ کرفس را ہرگز نخورد کہ او را مہلک ست چنانکہ خود مصنف می فرماید

ای آنکہ بشیوۂ خرد رہ بردی عقرب چو ترا گزد بہر رنگ کہ ہست	رباعی ۲۸۵ شرح و تحقیق	گویم بتو گر بزرگی و گر خردی ہشدار کہ گر کرفس خوردی مردی

زیرا کہ باعث سرعت تاثیر سم است در بدن تدبیری ندارد

آنرا کہ گزد دُملۂ از بہر بہی وانگاہ بآب گرم و اشخار و نمک	رباعی ۲۸۶ شرح و تحقیق	باید کہ سفوف کردہ شونیز رہی معجون کنی بموضع نہش نہی

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
نہش الرتیلا	گزیدن دملہ کہ در ہندی آنرا نی بوند یا کیڑا نامند	آنکہ در عقرب گذشت	جای گزیدنش گاہ سرخ و گاہ تیرہ میگردد وازگزیدن سرخ آن اندک وجع وخارش میشود و زود تسکین مییابد واز سیاہ درد بسیار و عشر و سردی تن عارض میگردد واز سفید اندک درد	تدبیر مانند مغفور باید کرد و گویند کہ موضع لسوع را محجمہ بکنند و در آب گرم نہند و زیت و

نام مرض	تعریف	شرح و تحقیق	علامت	علاج
			وخارش و اختلاف بطن واز انچه برپشت آن خطوط براق ست خدر واسترخا پیدامے شود وآنکه مانند مگس می باشد وگرد چراغ میگردد و درمطر بسیار مے شود بگزیدنش ورم عارض شود واز زردواغبر آن که چون اراده گزیدن کند اندک رطوبت از دہن آن برآید درد بسیار و رعشۂ قوی وعرق وآمدگی شکم عارض میشود وگاہے ہلاک میکند	ونمک بران طلا کنند دیگر خاکستر چوب انجیر و نوره وقلعی نرم کوفتہ بآب گرم طلا کنند دیگر ازمرد ونمک ضماد آنجا کنند دیگر برگ بادرنجبویہ شربا وضمادا مفید واگر ثبور برآیند انبہ ترش ومردار سنگ مدبر وپوست درخت نیب را در گلاب سائیده طلا نمایند

	رباعی ۲۸۷	
آنرا که گزد گلیز اگر پیر رسی سبوس و سکنجبین دہی وپس ازان	رباعی ۲۸۷	باید که زروے دست ازبہی بر موضع زخم دُرّ ددی سرکہ نہی

نام مرض	تعریف	شرح و تحقیق	علامت	علاج
لدغ الزنبور	گزیدن زنبور وآن مشہورست برنگ زرد وسُرخ وسیاه قسم بزرگ ازان که سُرخ رنگ بود صفت نحل باشد اگر بران روغن گاؤ ریزند مرده وار میشود وچون سرکہ بران پاشند باز بحالت اصلی آید وچون روغن چراغ بران ریزند می میرد نرش رایک نیش بود وماده ش	بھنبری وغیره باشد	درد وسوزش وخارش و سرخی وورم بہم رسد	تدبیر مصنف مرحوم نمایند وحضرت استاذ کے مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند که کشنش ماشہ کشنیز خشک را کوفتہ وبیختہ بآب سرد بخورند مجرب ست ومیگوید فقیر جامع این اوراق که نلذجیل

	رادونیش بود			دریائی رادر آب سوده

نوشیدن و بمقام گزیدن ضماد آن مکرر بتجربه به ام رسیده است اما زنبوری که بر موضع مرده نشسته باشد و باز انسان رامی گزد همان روز هلاک میکند دیگر ضماد شاهترهٔ تازه را موثر دانسته اند برای گزیدن زنبور دیگر طلای گل ارمنی رادر سرکه سوده نمودن بس مفید دانسته اند

	رباعی ۲۸۸	
هرگه که تن ترا درین وحشت جای از بهر طلا بسای سیر و بس از ان		زخم سگ دیوانه کند غم فرسای خاکستر تاک و سرکه بردی افزای
	شرح و تحقیق	

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
عض الکلب	گزیدن سگ دیوانه چه معنی عض گزیدن ست و معنی کلب بکسر لام سگ دیوانه باشد	دیوانگی و ثوران خلط سوداوی باشد یا عادت بد اگر دیوانه نباشد یا غفلت کسی که او را گزیده است	آنکه چشمش سرخ و لعاب از دهان رود و سر را بپیش افگند و دم را میان هر دو پائی خود زده بر زمین کشد و مستانه وار رود بهرچه رسد بر و حمله نماید و آواز نکند اگر کند گرفته کند و دیگر سگان از و بگریزند و اگر بدو میرسند تملق میکنند بحرکت دم وغیره و اگر گرسنه شود هیچ نخورد و اگر تشنه شود از آب نترسد و نیاشامد و علامت معضوض آنکه بعد چند روز حالتی غیر طبعی و فاسد مثل دیوانگی او را پدید آید و اندیشهای بد و اندوه خشمناکی و اختلاط عقل و خشکی دهن و تشنگی و خوابهای پریشان و هرب از نور و حب به تنهائی و اندام سرخ شود و بگرید و از آب بترسد و صورت	تدبیر ماتن مرحوم نمایند مریض را بدوانند سوار یا پیاده تا عرق کند و جراحت را به شدن ندهند بلکه متقرح نمایند تا سه روز و قرحه بزرگ تر باشد شاید که غرض ماتن مرحوم باستعمال

سگ در پیش نظر نماید و عرق سرد و غشی پیدا
آید و باشد کہ آواز سگ کند و از راه پیشاب
جانوران خرد خرد مانند بچہ های سگ بر آیند
و گاهی حبس بول شود و بر گزیدن مردم حریص
باشد و سببش آنکہ این جانوران طرف دماغ
روند و بدماغ بخارات صعود نمایند کہ تبخیر
خیالات بد و حرص گزیدن پیدا شود و هرگاه در
آینہ روی خود بیند نشناسد و از آن بترسد و
در بعضے امزجہ ظهور اثر این گزیدگے بعد هفتہ از
گزیدن و در بعضے بعد شش ماه و در بعضے
بعد هفت سال و در بعضے بعد چهارده سال
تا بیست سال هم میشود بعد شش ماه
کاتب الحروف هم مشاهده نموده است

سیر همین زخم کردن
باشد و بعد زخم
نمودن روغن گاؤ
بمالند و در اسهال
سودا کوشند و گوش
خر یا موی گوش خر یا
چرک گوش خر را
در قدرے قند
سیاه آلوده خورانیدن
و چرک گوش
خر را در آب سائیده
بر زخم مالیدن هم
مفید است کہ مثل

مشهور است گوش خر بدندان سگ و بماء الجبن و طبیخ افتیمون طبع را نرم دارند و
وقت گزیدن نار و زر اول تا دوم داغ کنند و باید کہ داغ بزرگ بود و این عمل تا هفتہ
امکان دارد کہ گفتہ اند و با داغ در گرمابہ نباید رفت و از سرما نگاه باید داشت یا داغ و
بے داغ و استاذی مرحوم حکیم نجیب آبادی میفرمودند کہ نوشیدن آب سگ دیوانہ
گزیده را در کشتی نارجیل دریائی یا در پیالہ بیخ یا چوب جهاؤ کہ گز باشد مزیل سم است
و در دادن آب حیلہا کنند و مکرمی شیخ غلام حسین مرحوم خورجوی حب ذراریح کہ گرمی
باشند و آنرا در هندی تیلیا کیڑا نامند و در موسم برسات اکثر بر درختان شبو یا کاهو یا
کدو می نشیند در ترکی الاکلنک و در پشتو علی کوچک نامند بسیار مجرب خود میفرمودند
صنعت آن یک عدد تیلیہ را مع چار مگس و قدرے سفوف بانات در یک تولہ قند
سیاه آلوده دو گولی بقدر غلولہ بستہ زن را پیش از پانزده روز و مرد را پیش از

هشت روز هنگام صبح بخورانند که ادرار بول بسیار خواهد کرد بعد فراغ از ادرار پس از گذشتن دو پاس از روز که پیشاب بند شود تکلیف حبس بول و بر آمدن کرها رفع گردد یک و نیم پاؤ جغرات را در آب حل کرده بنوشانند و هنگام شام خشکه و جغرات بخورانند نافع باد واگر در آمدن بول تکلیف شود یا درد در شکم شود مضطرب نباید بود والسلام و صاحب ذخیره هم در اغراض و هم بذخیرهٔ دواء الذراریح می نگارد و آن هم مجرب است ودیگر نسخه که قراص مختصر آنکه بگیرند ذراریح و اندر دوغ به نهند پس دوغ از وی بریزند ودیگر تازه دوغ دران کنند تا سه بار پس اندر سایه خشک کنند و بسایند یا دو چندان عدس مقشر و اقراص سازند دو دانگ ازین همراه آب گرم یا اندر شراب دهند و تدبیر عرق آوردن بریاضت و گرمابه و غیر آن کنند واگر باین دوا تشنگی پیدا شود مسکه و روغن گاؤ دهند نافع باد برگ [تولہ] هلیل سیر یعنی جوای لهسن [۲ دانه] فلفل سیاه همه را سائیده اگرچه گزیده دیوانه بآواز کردن هم رسیده باشد بخورانند همچنین تا سه روز بدهند ان‌شاء‌الله شافی باد مجرب

ازیادگار رضالی

البحث فی علاج من شرب السم وهو المسموم

چون دست دهد و شرب سمت حالی از بهر خلاصیت بنزدیک حکیم	رباعی ۲۸۹	گر رنج شوی براه غم پامالی کافی بود از مخلصه یک مثقالی

شرح و تحقیق

نام مرض	تعریف	سبب	علامت	علاج
حالة شرب السم	بزهر خوردن هر کیفیت که پیدا شود	چونکه خالق الاشیا در هر زهر معدنی و نباتی و حیوانی قوتی و اثرے جداگانه پیدا فرموده است فلهذا سبب هریک علحده است تفصیلش لائق گنجائش این مختصر نیست	نشان هریک در مطولات مذکور است و مسطور	مخلصه بضم میم و فتح خاء معجمه و لام مشدده و صاد مهمله

وهای مدوره نباتی ست مختلف الانواع فی الشکل تخم آنرا بر طریق مصنف مرحوم یکمثقال

ازان گرفتہ بجوشانند در نیم پیالۂ آب ہرگاہ بہ نیمہ رسد صاف نمایند وبہ دہ مثقال قند شیرین کردہ دو درم روغن زیت یا گاؤ اضافہ نمودہ نیم گرم بیاشامند و غذا اگر ابہ شیر گاؤ خورند نافع باشد انتباہ باید دانست کہ زہر بر سہ قسم ست اول معدنی مانند سیماب وسم الفار و مردارسنگ و زنگار و زاج و شب یمانی و زرنیخ و آہک و اسفیداج و شنگرف دوم نباتی چون بیش و بلادر و تربد سیاہ و افیون و برنگ و تفت بردو سوم حیوانی مانند ذراریح و زہرۂ افعی و زہرۂ پلنگ و سرو دم گوزن و زلوی سبز کہ در نیستان بود و وزغ سرخ کہ غوکی باشد در دریا و واضح باد اگر کسے افیون خوردہ باشد مغز پنبہ دانہ دو تولہ و قشر درخت بیدانجیر دو تولہ در یک و نیم پاؤ آب جوشانیدہ دو رتی انگوزہ رامع دو رتی جند بیدستر سائیدہ دران آمیختہ بنوشانند افاقت بخشد دیگر نارجیل دریائی چار سرخ در پنج تولہ آب سائیدہ بنوشانند و بعضے گفتہ اند کہ کت را در آب بیامیزند ہر وقت کہ مسموم را تشنگی گرفتہ باشد از آب آن دادہ باشند در چند بار اثر زہر فرو خواہد شد بفضل الشافی باید دانست کہ فادزہر سم الفار کسونجی ست و فادزہر افیون عرق ارنڈ سبز دو تولہ یا نالی بقدر نیم پاؤ در آب سائیدہ خوردن و فادزہر گزیدۂ مار عرق پنج چھٹانک ورق بیدانجیر و یک تولہ پھٹکری ست **فوائد چند می نگارم بجاے وصیت از فقیر یاد باید گرفت فائدہ نبض** شناخت آن بس دقیق و علم آن نیک باریک ست بلبشتر اطبا ازین خبر ندارند اما برسم دست بر نبض بلا رعایت قواعد آن میرسانند و ہیچک نمیدانند و خود را احمق اقراری میگردانند چہ مراد از دیدن چنین نبض آن باشد کہ من ہم بزمرۂ جہلای این فن داخل و اقرار حمق خود میکنم پس واجب ست بر دانندۂ طب کہ اصول و فروع نبض را خوب یاد گیرد و عامل بآن باشد کہ نبض از دل خبر میدہد اگر ذہن سلیم و طبع مستقیم نداشتہ باشد و از دست زمانہ فرصت نیابد پس این قدر یاد گرفتن از لوازم داند کہ گفتہ میشود بدانکہ نبض تیز و بر کہ سریع و ممتلی باشد دلالت بر حرارت و خون کند و نبض باریک و نیز دلالت کند بغلبۂ صفرا و حاصل نبض گران و نرم کہ ممتلی و لین بود دلالت کند بر غلبۂ بلغم و تری مزاج و نبض کشیدہ دال بغلبۂ سودا بود و نبض مختلف کہ قرع او بیک دگر نماید دلالت کند بر مجاہدۂ طبیعت و نبض غزالی

که چندکرت حرکت سخت کند و باز ساکن شود و باز حرکت آغاز کند واین بر غایت مجاهدۀ
طبیعت دلالت کند و بر نبض ذنب الفار که حرکتی باقوت آغاز میکند و بتدریج ضعیف
میشود و باشد که ساقط میشود یعنے بنهایت صغر میرسد پس ازان قوت باز آید و نبض عظیم
میشود آنرا تام الرجوع نامند واگر قوت می آید و باز عود بعظم می نماید امانه بآن قوت
وعظم که ابتدا نموده بود آنرا ناقص گویند واین مضموم بود و نبض بامداد را اعتبار است
که بنهار پیش از حرکت وقبل از طعام و غضب و خوف و حمام بود ورنه اینهمه نبض را
متفاوت کنند و بعد آن اعتباری نماند و نبض مسلے که منسوب بدوک ست و آن
همچو دو دُم موش بود که یکدیگر از جانب گنده نهاده متصل کرده شود و آن دال بر ضعف
قوت و بسیاری حاجت بود و نبض موجی آنکه از عرض انگشت بیشتر گیرد و نرم بود گاه
خرد و گاه بزرگ همچو دوائر که بافتادن چیز سخت بدریا و بتحریک آن آب دریا رامیرسد
واین دال بر حرارت رطوبت مقدمۀ استسقاست و نبض باریک و سخت که بریک قرار
بود دلالت بردق و ذبول کند و نبض دودی و نملی آنکه سست و ضعیف حرکت بود که گاه
گاه در زیر انگشت ناپدید گردد فرق میان هردو را از نامش کنند که دال باشد بر ضعف و سقوط
و مجاهدۀ طبیعت و نبض منشاری آنکه رگ سخت و نرم نماید و مختلف حرکت او بود که بزیر
انگشت چون دندان اره نماید دال بر اورام احشا و حجب و ذات الجنب باشد و نبض مرتعش
آنکه حالت شبیه برعشه داشته باشد و ازان در غایت ضعف بود دال باشد بر حرارت و ضعف قوت
و شدت حاجت و صلابت آله و نبض ملتوی نبضی بود چون رعشۀ تافته که او باز میگردد
دیامی پیچد دلالت میکند بر یبوست و ضعف قوت فلهذا در امراض یابسه اکثر یافته میشود
فائده اتفاق جمیع اطباے فارس روم و هند بر آنست که جمیع امراض از شش
جهت پیدا میشوند اول به بسیاری جماع دوم بکمتر خفتن در شب سوم به بسیاری خفتن
در روز چهارم به بند کردن بول و براز پنجم بخوردن طعام بر سیری ششم بنوشیدن آب در
شب پس طبیب را باید که بتعدیل کوشند و نزد فقیر به از لوز چای خوردن و نارجیل دریائی
نوشیدن معدنی نیست فائده انچه نوشته ام لائق حفظ ست که بتجربۀ سی و هفت ساله

است امید کہ دستور مقبولان گردد فائدہ اگر طالب تقدم المعرفۃ ذخیرہ و قواعد کلیۂ وصایای قرشی را یاد گیرد لطفے دیگر یابد فائدہ طبیب را باید کہ متقی و متورع بود و طامع نباشد اما از امرا گرفتن و بآن خدمت محتاجان و فقرا کردن و دعاے صحت از ایشان خواستن طمع نباشد فائدہ طبیب را باید کہ از صحبت حاکم اجتناب کند و صحبت امیر اختیار نماید کہ این بدون دولت و دولتمندی رونق نگیرد و شرف نہ پذیرد فائدہ اسرار را بر غیر لائق کہ طامع و فاسق و بیہودہ گو بود فاش نکند فائدہ اگر مردی لائق از یگانہ یا بیگانہ بدست رسد تعلیم اسرار راز و دریغ نکند کہ بخل باشد و ظلم فائدہ باید کہ نسخہ بحرف صاف لائق حال مریض بود فائدہ لازم بر طبیب ست کہ دوا را از دست خود طلبیدہ یک یک دوا را دیدہ وشناختہ بوزن صحت کردہ دہد فقط خاتمۃ الکتاب تم ہذہ الکتاب فی البلدۃ حیدرآباد فی العاشر

من جمادی الآخرۃ سنۃ اثنین وثمانین بعد الالف والمائتین من ہجرۃ نبی الثقلین الفہ

عبد العلیم نصر اللہ خان الاحمدی الخیشگی الخورجوی غفر اللہ لہ ولوالدیہ ولجمیع المومنین والمومنات من الاحیاء والاموات فقط

فہرست ادویۂ شرح رباعیات طب یوسفی بطور قرابادین

رباعی	نام دوا	رباعی	نام دوا	رباعی	نام دوا
باب الالف		۱۸۲	اطریفل کبیر	۶۹	باسلیقون
۴	آب انار	۲۳۶	اطریفل عددی برای خنازیر	۶۱	بیض مکلس
۶، ۴۴، ۶۵	ایارج فیقرا			۹۴	بخور اجواین
۱۳۲	املبید	۲۶۶	اطریفل عرق مدنی	۶۴ و ۱۸۷	پرشعشا
"	ایضاً از سید طالب علی لکھنوی بجنوری	**باب الباء الموحدہ**		۱۶۶	بخور بواسیر
		۱	پاشویہ برائے درد سر	"	بخور خروج مقعد
۱۶۷	اطریفل مقلی	۱۴	پاشویہ برائے سرسام	"	ایضاً
۱۷۳	امروسیا	۵۶	پوٹلی برائے رمد	**باب التاء الفوقانیہ**	

رباعی	نام دوا
۱۱۰	قیروطی یعنی موم روغن
۱۲۱	قیروطی شوصہ و ذات الجنب
۱۴۷	قرص مبارک برای ضعف جگر
۱۵۲	قرص گل مستعمل حکیم طالب حسین صاحب مرحوم خورجوی
؍	ایضاً قرص مستعمل حکیم نبی بخش صاحب کیرتپوری
۱۵۳	قرص کبیر
۱۵۸	قرص کاکنج
۲۳۰	قرص کافور
۲۵۲	قیروطی بیلوۃ

باب الکاف

رباعی	نام دوا
۵۶	کشتۂ سرب
؍	کحل برای رمد
۵۸	کحل روشنائی برائے ظفرہ
۶۸	کحل روشنائی برائے

رباعی	نام دوا
	ضعف البصر
۱۱۲	کشتۂ زرنیخ گاؤدنتی
؍	کشتۂ شنجرف
۱۲۶	گلقند گل العکاس القمر یعنی گل چاندنی برائے خفقان
۱۳۲	کمونی
؍	گلقند
۱۱۵	گلقند
۱۲۶	کماد بواسیر
۱۷۷	کشتۂ طلق کردن وخوردن
۱۹۰	کشتۂ نقرہ
؍	کماد برای رفع سستی عضو مخصوص
؍	کشتۂ طلا
۲۴۷	کلاہ پاپاس

باب اللام

رباعی	نام دوا
۱۳	لخلخہ برائے سرسام
؍	لخلخہ سرسام
۱۱۵	لعوق
؍	لعوق مغز تخم بہیدانہ
۱۱۵	لوزجابے
۱۱۶	لعوق کتان
۱۶۱	لعوق دیدان

باب المیم

رباعی	نام دوا
۴	منضج صفرا
۵	ایضاً
۶	مسہل صفرا
۷	منضج بلغم
۸	منضج سودا
؍	معجون نجاح
۱۴۶	مفرح اعظم
۸	مسہل اخلاط ثلثہ
۱۸	ماء الحیوۃ یعنے معجون فلاسفہ
۱۹	معجون بلادر
۳۱	معجون ام الصبیان
؍	معجون فلافلنیا برائے صرع
۳۹	ماء العسل
۴۰	ماء الاصول
۴۲	معجون مقوی برائے مفلوج

مختصر احوال انتقال مصنف این کتاب رقمزدۂ عاجز محمد عبد الرحمن شاکر غفر لہما اللہ الوہاب

صاحب فضل وکرامت جامع شرع وطریقت معین ملت محمدیہ سجادہ نشین طریقۂ قادریہ و نقشبندیہ شیخ صوری ومعنوی حاجی حکیم محمد عبد العلیم ڈپٹی نصر اللہ خان صاحب احمدی خلشگی خورجوی جو ایک زمانہ دراز سے بعد سفر حج وزیارت مدینہ منورہ کے اپنے وطن مالوف میں تعلیم اتباع شریعت و بیعت سلسلہ طریقت کا افاضہ فرماتے تھے۔ اور نزدیک ودور کے ہزاروں آدمی انکے ارشاد وہدایت سے فیض ظاہر و باطنی پاتے تھے۔ جود وسخاوت اُن کی عالم میں مشہور ہے۔ حسن خلق ان کا صفحۂ روزگار پر مسطور ہے۔ جب زمانۂ وصال شاہد وحدت کا قریب آیا تو بنظر عموم افادۂ طالبین بعد نظر ثانی کے اکثر نسخے مجربہ کو اس کتاب میں بڑھایا اور بکمال شوق واسطے دوبارہ چھاپنے اُس

گے کے عاجز کو فرمایا۔ ہنوز یہ کتاب پوری چھپنے نہیں پائی کہ دفعۃً خبر وحشت اثر آئی کہ جناب ممدوح نے بعارضہ اسہال اول وقت ظہر کے بروز سہ شنبہ ۲۷ محرم سنہ ۱۲۹۹ ہجری کو بصد ذوق شوق وصال آلہی میں کلمہ شہادت پڑھتے ہوئے عالم آخرت کی طرف رحلت فرمائی افسوس کہ جو امید ان کی تھی۔ کہ یہ کتاب اپنی زندگی میں پوری چھپ جاوے۔ سو وہ برنہ آئی سچ ہے۔ **بیت**۔ کارہا برنیاید از تدبیر ✣ بفعل اللہ ما یشاء قدیر ✣ آخر کار ناچار بعد اس واقعہ ناگزیر کے تمامی اس کتاب کی ظہور میں آئی گویا اس کے حرفون نے مصنف کے (رنج وغم) میں سیاہی کا لباس ماتمی پہنکر غمگینون کی صورت بنائی چونکہ آغاز اس کتاب کی طبع ۱۲۹۹ھ کا مصنف مغفور کی زندگی میں ہوا۔ اور وسط میں اُن کے خاتمہ بخیر ہونے کی خبر آئی تو خاتمہ کتاب میں ذکر خیر اُن کا مناسب معلوم ہوا۔ اور قطعۂ تاریخ انتقال بھی مرقوم ہوا وہو ہذا

ای صد دریغ حضرت عبد العلیم نے — رحلت کی اس جہان سے جہان کو الم ہوا
کیونکر نہو کہ بحر سخاوت تھی ان کی ذات — ہر اک کو اُنسے ظاہر و باطن کا فیض تھا
درویش باصفا تھے امارت کی آڑ مین — شب زندہ دار و عابد و مرتاض و پارسا
چہرہ تھا اُن کا آئینۂ نور معرفت — سینہ تھا ان کا مخزن اسرار اولیا
با اینہمہ حکیم بھی تھے حاذق الزمان — یہ نسخہ اک نمونہ ہے انکے کمال کا
محسن تھے میرے بندۂ احسان ہون نہ کیون — کرتا ہوں حق سے بخشش محسن کی التجا
سال وصال مین بھی جو تھا اس کا التزام — (رباغ جنان مقام ہو) شاکر نے کی دعا
۱۲۹۹ھ

خاتمۃ الطبع منجانب کارپردازان مطبع

بعد حمد و نعت بر صیرفیان دار العیار طبابت و جوہریان رستہ بازار حذاقت ابیض من الامس ست کہ اگرچہ از بدو ایام الی یومنا ہذا الوف کتب فن طب بہ السنہ مختلفہ تصنیف و تالیف شدند و صد ہا ازان بمعرض طبع در آمدہ نفع بخش خلائق گشتند فاما ضرورت این فن شریف بیش از بیش ست ہر یکی تالیف جدید را خواہان و نسخجات مجربہ را جویان۔ ازینجا ست کہ تحصیل این فن را بر جمیع علوم مقدم داشتہ اند حتی کہ بر علم ادیان ہم۔ چرا کہ تا

صحت بدن دست ندہد اخذ علم دین ہم صورت نہ بندد پس الحمد اللہ والمنہ کہ درین ایام
صحت فرجام قانون رموز حکمت دارو ی حصول عافیت اعنی شرح رباعیات طب یوسفی
مسمیٰ بہ المعالجۃ المؤنۃ بالنسخ المجربۃ کہ مثلش دیدۂ جہان ندیدہ و نظیرش گوش عالم
نشنیدہ۔ بدین ایجاز جامع معالجات امراض از سرتاپا۔ وبدین اختصار رو کش قانون بوعلی سینا
شرحی ست برای نام کہ شارحش رباعیات متن را تیمناً و تبرکاً آوردہ و فی الحقیقت کتابی
ست عجیبہ کہ حامل انواع نسخہ جات مجربہ ست در دو رسالہ عدیم النظیر از مؤلفات خود
درج کتاب ہذا فرمودہ یکی در علاج بواسیر کہ مرضی ست صعب و دیرپا ہمچنانکہ قلعش از
بیخ و بن بے زحمت شود و دیگری در ترکیب شرب ماء الجبن بہ انجا رسنتی ان تالیف منیف و
تصنیف شریف عابد شب زندہ دار مقبول کردگار حاج الحرمین شریفین عاشق رسول
الثقلین ارسطو فطرت فلاطون خبرت ماہر رموز حکمت یونانیان فخر پیشینیان حکیم حاذق
طبیب لائق جناب مولوی حکیم ڈپٹی عبد العلیم نصر اللہ خان صاحب احمدی خویشگی
خورجوی صدر تعلقہ دار ریاست حیدر آباد دکن طاب ثراہ وجعل الجنتہ مثواہ

حسب فرمائش صاحب الصدق والیقین شیخ
الٰہی بخش و محمد جلال الدین تاجران کتب کشمیری
بازار لاہور طبع گردید

طبِ اکبر فارسی محشی جدید الطبع

از تصانیف حضرت شاہ محمد ارزانی صاحب ادام اللہ برکاتہم۔

علم طب میں اگرچہ اور بھی کئی قسم کی کتابیں موجود ہیں لیکن جس پایہ کی یہ کتاب ہے شاید ہی کوئی دوسری ہو مصنف علام نے اس کی تالیف کیوقت میں ہر ایک بیماری کی نسبت وہ وہ تجربات بتائے ہیں جن کو الہامی کہا جائے تو بجا ہے اور مرض کے ہر پہلو میں سے تمام گفتگو اور بحث کر کے اخیر میں علاج ہر قسم کا تجویز کر دیا ہے گویا دنیا بھر کی طبابت کا مجموعہ ہے تو یہی ایک کتاب ہے اور پھر اس کی مقبولیت عامہ نے اس کے مستند ہونے کا کافی ثبوت دیا ہے پس جبکہ ہمنے دیکھا کہ پبلک کو اس کتاب کی زیادہ تر مانگ ہے ادہر کس و ناقص اس کی خریداری کیواسطے جان اور دل سے حاضر ہے لہذا ہمنے کمال محنت اور بلیغ جد و جہد سے اس کی جملہ غلطیوں کی صحت کرا کے جائے بجائے ضروری اور مفید حواشی سے مزین کرا دیا ہے تاکہ عوام الناس کو بالعموم اور اطبا کو بالخصوص اس سے فائدہ پہنچے۔ اول شروع کتاب میں فہرست ابواب و فصول جملہ کتاب لگا دیئے ہیں تاکہ طبیب کو ہر ایک مرض کا حال دیکھنے میں زیادہ دقت حاصل نہ ہو ہمارے خیال میں اگرچہ یہی کتاب بارہا متفرقہ مطابع میں طبع ہو کر قبل ازیں ہاتھوں ہاتھ فروخت ہوتی رہی ہے لیکن اب پاکیزہ ایڈیشن اسوقت تک نہیں طبع ہوا جو کہ ہر ایک حیثیت میں کمالیت حاصل کر چکا ہے صحت کا خاص اہتمام رکھا گیا ہے اور خوبی خط کا دعوےٰ ہے کہ اس سے پہلے کسی نے ایسی خوشخط و جلی قلم نہیں چھاپی تقطیع ۲۰×۲۶ کاغذ دبل نہایت اعلےٰ تعداد کل صفحات کتاب۔ علاوہ فہرست ۵۷۶ — قیمت صرف تین روپیہ ۴ (عہ)

مفرح القلوب فارسی جدید الطبع

یہ کتاب لاجواب بھی حضرت شاہ محمد ارزانی صاحب کی اعلےٰ تصنیفات میں سے ہے گویا قانونچہ عربی محمد بن المحمود الجغمینی کی فارسی شرح ہے مصنف علام نے جو جوہر اس کتاب میں دکھائے ہیں قابل داد ہیں گو بل طبابت پیشہ اصحاب کے لئے اس میں وہ وہ گر باندھ دیئے ہیں جو کہ راہ راست سے ذرہ بھر پھسلنے نہ دیں مشتاقان علم طب پر اسکا عبور نہایت ضروری سمجھا جاتا ہے کیفیات چہارگانہ وغیرہ پر بحث کرتے ہوئے دیگر ہر طرح کے ضروری مطالب بھی بیان کر دیئے ہیں ہماری سمجھ میں یہ کتاب استاد کامل کا کام دیتی ہے لہذا اس کو ہمنے کمال محنت سے صحیح کرا کے اعلےٰ کاغذ پر نہایت خوشخط جلی قلم چھپوا دیا ہے جو کہ دیکھنے کے قابل ہے۔ قیمت صرف دو روپیہ (عہ)

میزان الطب فارسی محشی جدید الطبع

معہ رسالہ دلائل النفس در رسالہ دلائل البول در رسالہ

بحران وغیرہ دنیا جانتی ہے کہ یہ عجیبہ کتاب ہر ایک طبابت پیشہ اپنا حرز جان بنائے رکھتا ہے اور اسی کے برکت سے اُن کے زیر علاج مریض جانبر ہو سکتے ہیں جناب حضرت شاہ محمد ارزانی صاحب نے جملہ مطولات کو نظر انداز کر کے اس مختصر کتاب میں دریا کو کوزہ میں بند کر دیا ہے اور طرفہ یہ ہے کہ اس کے مسائل بھی عام فہم ہیں حواشی پر طب اکبر و قادری وغیرہ مفید و مجربہ نسخے ہر ایک مرض کے لئے تحریر ہوئے ہیں گویا سونے پر سہاگہ نے اپنا کام کیا ہے مگر آجتک اس کے غلط چھپنے کی اکثر شکایات آتی رہیں لہذا ہمنے بلحاظ تصحیح کے اس کو نہایت خوشخط اور عمدہ کاغذ پر طبع کرا دیا ہے۔

قیمت صرف (۱۲)

کفایۂ منصوری معہ رسالہ چوب چینی بزبان فارسی جدید الطبع

یہ کتاب علم طبابت میں ایک کامل ڈاکٹر ہے جو تشریح انسان کے بدن کی اس کتاب میں بتائی گئی ہے کسی دوسری حکمت کی کتاب میں نہیں پائی جاتی ہے مصنف نے اس میں وہ کمالیت دکھائی ہے جس کی کہ فی زمانہ ضرورت تھی چونکہ حکمت کا سارا دار و مدار ہڈی پسلی اور رودہ اور عضلات و فضلات کے محل معلوم کرنے اور تشخیص پوری پر مبنی ہے۔ پس اس لئے اس کتاب کا ہر ایک مطلب خانہ میں ہونا ضروری سمجھا گیا ہے۔ لہذا ہم نے اس کی ضرورت کو محسوس کر کے بعد از صحت نہایت اعلیٰ اور جلی قلم سے تحریر کرا کے چھپوا دیا ہے۔ قیمت صرف ۲ عہ

اعلان

واضح ہو کہ ہمارے نامی و گرامی کتبخانہ میں
ہر علم و فن کی کتابیں یعنی عربی فارسی اردو پنجابی وغیرہ
موجود ہیں علاوہ ازیں قرآن مجید و حمائلیں مترجم و معرا مطبوعہ مصر و استمبول
بمبئی بیروت لاہور پشاور لکھنؤ کانپور دہلی کلکتہ آگرہ وغیرہ وغیرہ موجود ہیں
پس جن صاحب کو کسی طرح کی کتب یا قرآن مجید وغیرہ کی ضرورت ہو
صرف ایک کارڈ بھیجکر گھر بیٹھے بذریعہ ویلیوپے ایبل ارزاں بارعایت
مال وصول فرما سکتے ہیں دیگر کتب اسلام بھی موجود ہیں مفصل اور
رعایتی فہرست جسمیں ہر مذہب اور ملت کے جملہ کتب معہ رعایتی
قیمت درج ہیں کارڈ آنے پر مفت بھیجی جاتی
ہے فقط والسلام

مخزن الحکمت اردو

مصنفہ ڈاکٹر رام چندر داس باب اول تشخیص امراض میں باب دوم خواص ادویہ میں باب سوم شناخت و علاج امراض میں باب چہارم علاج نسوان میں باب پنجم علاج صبیان میں باب ششم ترکیبات گھڑی سازی و دیگر امور ضروری خانگی نسخہ جات متفرقات مجربہ میں باب ہفتم نصائح نسوان میں معہ ترکیب کھانے وغیرہ تیار کرنے کے باب ہشتم طریقہ سینے پرونے وغیرہ میں قیمت صرف ۸ ؎

المشتہر شیخ الٰہی بخش و محمد جلال الدین تاجران کتب بازار کشمیری لاہور

Littographed copy of ancient Persian MS. on Medicine in Quatrains

Presented to the Library of McGill University by Dr. Casey Wood

